Emek, Din ve İnsan

Çeviren: Arif Berberoğlu

İnceleme
2. Basım

EVRENSEL
BASIM
YAYIN

Emek, Din

ve İnsan

Çeviren: Arif Berberoğlu

İnceleme

Emek, Din ve İnsan
Çeviren: Arif Berberoğlu

Genel Kapak Tasarım: Savaş Çekiç
Kapak Uygulama: Bahar Eroğlu
Kapak Fotoğrafı: Merve Gülenay Aksoy

Evrensel Basım Yayın – 342

Doğa Basın Yayın
Dağıtım Ticaret Limited Şirketi
Eskişehir Mah. Dolapdere Cad.
Karabatak Sok. No: 31
Şişli / İstanbul
Tel: 0212 247 65 17 (pbx)
Faks: 0212 247 24 61
web: www.evrenselbasim.com
e.posta: bilgi@evrenselbasim.com

Özgün Adı: Nastolnaya Kniga Ateista

Birinci Basım: 1968

Çeviri (düzeltilmiş ve genişletilmiş) 9. baskı (1987) esas alınarak yapıldı.

Bu yapıt, S. D. Skazkin'in genel redaktörlüğü altında şu yazar kadrosu tarafından yazılmıştır: S. F. Anisimov, N. A. Aşirov, M. S. Belenkiy, A. V. Belov, V. M. Boguslavskiy, Yu. F. Borunkov, B. E. Bıhovskiy, L. N. Yemelyanova, V. İ. Garaca, V. F. Zıbkovets, A. N. Koçeyuv, N. D. Kufakova, R. R. Mavlyutov, B. V. Meyerovskiy, M. A. Mezentsev, S. A. Mirskov, M. P. Mçsdlov, S. S. Nikonenko, M.P. Novikov, A. A. Osipov, L. T. Pinçuk, P. İ. Puçkov, D. M. Ugrinoviç, V. G. Furov, V. R. Çerşhin, G. A. Şpajnikov, G. İ. Erlin.

ÖNSÖZ

"Din –ezilen alçak herifin soluğu– acımasız bir

dünyanın kalbi olduğu gibi, duygusuz bir

düzenin de ruhudur. Din halkın afyonudur."

K. Marx

İnsanın soyutlama yetisinin gelişimi, dünyayı usdışı yollardan açıklama(!) çabası, doğaüstüne inancın, yani dinin ortaya çıkışında temel işlevi gördü. Yaşam koşulları, doğaüstüne inanca uygun zemin yaratarak, insanın kendi korkuları altında ezilmesini de beraberinde getirdi. Zor ve toplumsal adaletsizlikler karşısında başkaldıran insan, kölelik zincirleri üzerindeki din denen yapma çiçekleri, bir ölçüde sıyırıp atmış demektir.

Bilinen bir gerçektir ki, insanoğlu hiçbir dinin olmadığı tarihsel süreçlerden geçti. Ancak doğayı kavrama çabası içindeyken yaşadığı, yüz yüze geldiği korkular, dinin ilk tohumlarını da onun yüreğine ekti. Din, başlangıçta somut öğelere, nesnelere tapınma şeklinde başladıysa da, zamanla doğaüstü varlıklara ve olaylara inanca dönüştü. Yani insanın çok tanrıları oldu: ateşten suya, yılandan şimşeğe, kabile reisinden krala... Ama bunların hepsi 'insanlaşma' süreci boyunca soyut bir tanrı kavramı içinde eritildi. Doğada ve toplumsal yaşamda insanı zor durumda bırakan her olay, artık varlığına ilişkin en ufak somut bir işaret olmayan tanrının varlığının kanıtı sayılır oldu. Tanrının tekliği de, F. Engels'in dediği gibi, "doğu despotunun tekliğinin yansımasından başka bir şey değildir."

Toplumsal işbölümü ve sınıfların ortaya çıkışıyla birlikte de, din, egemen sınıfların hizmetine girdi ve sömürü tanrısal bir emir, bir yazgı olarak sunulmaya başlandı. Gerçekte din nedir, sorusuna işte F. Engels'in yanıtı: "İnsanların gündelik yaşamları içinde onlara egemen olan dış güçlerin kafalardaki düşsel yansıması, içinde dünyasal güçlerin dünya dışı bir biçim aldığı yansıma." Sınıflı toplum koşullarında bütün sömürü ve ezme biçimlerini haklı göstererek, egemen sınıfların çıkarlarını koruması, dinin toplumsal kökenini oluşturur. Din, gereksindiği yaşam öğelerini sömürü toplumunun sınıfsal yapısından alır, bu yüzden onu sadece aydınlanma hareketiyle toplum yaşamından söküp atmanın olanağı yoktur. Bu ancak, çıkarları din tarafından korunan ve dinin varlığıyla desteklenen sınıfların ortadan kaldırılmasıyla olabilir. Sömürü toplumunda dinin temel işlevi, sömürüyü 'meşru' göstermek, bu dünyanın düzeltilmesi için mücadelenin gereksizliğini ve anlamsızlığını bilinçlere işlemektir. Sınıfsal çelişkilerin

üstü din örtüsüyle örtülerek, emekçi kitleler arasındaki dinsel ve mezhepsel ayrımlar kullanılarak, sömürü çarkının aksamadan işlemesi sağlanmaktadır. Bu noktada şöyle der V. İ. Lenin: "İşçi sınıfı bölünmek değil, birleşmek zorundadır. İşçi sınıfı için, onun düşmanları tarafından cehalet içindeki kitlelerin bilincine ekilen us dışı düşünce ve anlamsız kör inançlar kadar, acımasız bir düşman yoktur..." Yine, Lenin, her sömürü toplumunun iki toplumsal görevin yerine getirilmesini gereksindiğini yazar: Celladın görevleri ve papazın (ya da imamın, hahamın vb. ç.n.) görevleri. Bu görevlerden ilkini devlet yerine getirir, ikincisini dini kurumlar.

Dünyanın bilimsel kavranışının anahtarı, özgür düşüncenin temeli kuşkuculuktur. Bilim alanında sorulan sorular din alanında sorulacak olursa, ortada din diye bir şey kalmaz. Bir peygamberin (tanrısal bir güçle!) gökyüzüne yükselip tanrıyla konuşmasını kabul eden bir beyin, fizik yasalarını ne yapacak? Hangi insanlık sorunu vahiylerle çözüldü?.. Abelyar: "Biz kuşku duyarak araştırma-incelemeye başlarız, araştırma-inceleme sayesinde de gerçeğe ulaşırız." Dinin gerçek diye bir sorunu olamaz; olursa, o zaman dinin kendisi olmaz.

Bilimin insan usunun etkinliği altında sınır tanımaz gelişimine karşın, toplumların yaşamında dinin varlığını koruması, dahası belli coğrafik alanlarda (özellikle İslam dünyasında) etkisinin giderek artması, üzerinde düşünülmesi gereken bir konu. Bu etki, yoksulluğa, cehalete, insanlığın yaşadığı büyük dramlara koşut olarak artmaktadır. Oysa insana yaraşan dünya, insanın gerçekten "insan" olarak yaşayabildiği, bilim ışığının aydınlattığı bir dünyadır.

Emperyalizmin yayılma politikalarında (Irak, Türkiye vb.) kendine dayanak yaptığı temel olgunun din (özellikle İslamiyet) olduğu, yadsınamaz bir gerçekliktir. Emperyalizm, kendi işgal ve talan politikalarını daha kolay yürütebilmek için, sürekli dinsel ve mezhepsel ayrılıkları olabildiğince körüklemektedir (Ortadoğu örneğinde olduğu gibi). 'Yeşil Kuşak' projesinin ardından BOP (Büyük Ortadoğu Projesi), emperyalizmin dünya enerji kaynakları üzerindeki egemenlik stratejisinin en önemli adımıdır. Kimi silahlı İslami örgütlerin ABD'yi en büyük düşman ilan etmeleri ve bu hedefe yönelik bazı eylemler gerçekleştirmeleri, mevcut gerçekliği değiştirmiyor. Çünkü emperyalizm bu unsurları kullanıp, sonra rahatlıkla bir kenara atabiliyor, hatta düşman ilan edebiliyor (Taliban ve Usame bin

Laden örneğinde olduğu gibi). Uluslararası sermayenin güdümündeki din eksenli yönetimler de, toplumsal uyanışın önünü tıkamak, şükürcü, onuru çiğnenerek sadakayla yaşamaya mahkûm edilmiş toplumlar yaratmada, en etkin silah olarak dini kullanmaktadırlar.

İnsanların en büyük yanılgılarından biri, dinsizliğin ahlaksızlık olduğu şeklindeki inançtır. Marksist dünya görüşü, ahlakın sınıfsal bir öz taşıdığını, bu bağlamda işçi sınıfı ahlakının itaati değil, başkaldırıyı, sömürüyü ortadan kaldırmak için mücadeleyi zorunlu kıldığını söyler; toplumsal adaletsizliğin, eşitsizliğin ve ahlaksızlığın yok oluş koşullarının, ancak sosyalist bir sosyoekonomik yapı içinde oluşabileceğini kabul eder. Eğer öne sürüldüğü gibi, din=ahlak formülü geçerli olsaydı, bütün toplumların şu ya da bu dini benimsemiş olmaları göz önüne alındığında, ahlaksızlığın bugüne dek ortadan kalkmış olması gerekirdi. Ayrıca erdemli, 'güzel insan' olma anlamında, birçok tanrıtanımazın insanlık için örnek kişilikler olduğunu unutmamak gerek.

Din, insan toplumlarına hangi mutluluğu, hangi huzuru verdi? Yarattığı acı, gözyaşı, kan, ikiyüzlülük, cehalet, karanlık ve nefretten başka nedir? Birçok dindar, kendi dininden olmayanı, ya da kendisi gibi dinsel buyrukları yerine getirmeyenleri öldürme hakkının ona tanrı tarafından verildiğine ("Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün." Kuran, Tevbe Suresi, ayet 5), dahası bunun 'ödül'ünü alacağına inanmıyor mu? Yüzyıllar boyunca din adına, tanrı adına akıtılan kan, hangi insan ahlakıyla bağdaşır? Bu bağlamda, dinler tarihinin aynı zamanda vahşetin ve kanın tarihi olduğunu söylemek, kesinlikle abartı olmaz.

Din, insanın özgürlük sorununun dışında bir olgu değildir. Dinle insan özgürlüğü birbirini dışlar. Tanrının insana verdiği irade özgürlüğü, cehennem korkusu ile cennet ödülü arasında bir seçme özgürlüğüdür ki, tam bir ikiyüzlülüktür bu. Ya özgürlük ya da öbür dünya hesabı, üçüncü bir seçeneği yok insanın. Bu buyruklara dayanan dinsel ahlak, ahlaki davranışların kaynağı olan özgür seçimin doğrudan yadsınışıdır.

Din gerçekte nedir, insanlığın geçirdiği 'dinsiz' dönemler, dinin doğuşu, din ve toplumsal sınıflar, din ile ahlak arasındaki bağlantı, dinsiz yaşanamaz mı?... Bu başlık ve soruları daha da uzatmak olası. İnsan beynini en çok kurcalayan kavramlar, tanrı ve din kavramlarıdır kuşkusuz. Usun sınırlarını zorlayan, insanı hep bir korku ve merak içinde tutan doğaüstü güçlere

inanç, insanı yaşamdan uzaklaştıran, onu insan olmaktan alıkoyan en önemli etmendir. Bilimsel bilgi eksikliğidir dinsel dogmaları insan yaşamının temel öğesi haline getiren. Depremleri allahın bir cezası olarak değerlendiren, ya da 'toprağa atılan bir tohumun neden yerin altına doğru değil de, yukarı doğru filizlenip uzadığı' sorusunu sorup, yanıtını da 'bitkinin gökyüzündeki allaha uzanışı' şeklinde yine kendisi veren bir "üniversite öğrencisi"nin, bilimsel bilgiyi ne ölçüde özümsediği düşündürücü değil midir?

Bu kitapta, hiç kimsenin dini duyguları incitilmeden, hakaret edilmeden din ve dinler hakkında hem genel bilgiler, hem de eleştirel değerlendirmeler yer almaktadır. Özellikle büyük dünya dinlerinin (Yahudilik, Budizm, Hıristiyanlık ve İslam) doğuşu, toplumsal işlevi, bilimsel ilerleme karşısındaki tavırları, ateizmin kısa tarihçesi, özgür düşüncenin gelişimi gibi konular yapıtın ana dokusunu oluşturuyor. Türkçede yayımlanan bu nitelikte ve kapsamda ilk yapıt özelliği taşıması bir yana, önemli bir açığı kapatacak olması, sanıyorum çevirisi için verdiğim emeğe değecek.

A. Berberoğlu

ÇAĞDAŞ DÜNYADA DİN

İNSAN TOPLUMUNUN OLUŞUMUNUN DİNİN TARİHİNDEN ÖNCEKİ ERKEN EVRESİ

1960'lı-80'li yılların paleontolojik ve arkeolojik buluntuları, insan toplumunun oluşma zamanına ilişkin, o güne kadar benimsenen düşüncelerin zorunlu değişimine yol açtı. 1960 yılında İngiliz Arkeolog L. Leakey (Liki), Kuzey Tanzanya'nın Oldovay Boğazı'nın fosil tabakaları arasında, birçok yönden Avustralopithecuslara (insansı maymun, ç.) benzeyen ama beyin hacmi yönünden onları çok geride bırakan bir canlıya ait kemik kalıntıları buldu. Avustralopithecuslarda orta beyin 500 santimetre küpten biraz fazla iken, L. Leakey'in bulduğu varlığa ait beynin hacmi neredeyse 660 santimetre küpe varıyordu. Yine İngiliz arkeologun kendi bulduğu ve Homo habilis (becerikli insan) diye adlandırdığı varlığa ait kalıntı, aletli çalışmanın rastlanan ilk izleriyle Avustralopithecuslardan ayrılıyor: Aynı bölgede o canlıya ait kemiklerle birlikte çakıl taşından yapılma ilkel aletler bulundu. Potasyum-argon yöntemiyle, Homohabilisin 1750 bin yıl önce yaşadığı kesin olarak saptandı.

İnsan, her şeyden önce bilinçli alet yapımıyla hayvandan ayrıldığına göre Homohabilis birçok antropolog tarafından, insan türünün çağdaş bilimde saptanan en eski temsilcisi olarak nitelendirildi (kimi bilim adamları Homohabilis'i insan saymıyor ve insanöncesi bir varlık olarak görüyor).

1970 yılında Kenya'nın Rudolf Gölü'nün doğu kıyısındaki Kobifara'da, kesin olarak 2,6 milyon yaşa sahip bir fosil tabakasında elde edilen buluntular daha az heyecan verici olmadı: Kazılarda bugüne dek bilinen en eski iş aletleri bulundu. Her ne kadar insan kemik kalıntıları, bu iş aletleriyle birlikte bulunmuş değilse de, aletleri yapanın Homohabilise yakın bir varlık olabileceğine kuşku yok.

Böylece, 20-30 yıl öncesine kadar insanın yeryüzünde varoluşunun 1 milyon yıldan fazla olmadığı sanılırken, günümüzde pek çok araştırmacı, Doğu Afrika'da elde edilen buluntulardan sonra, insan türünün yeryüzündeki yaşını 3 milyon yıl öncesine kadar götürüyor.

İnsan türünün en eskisi sayılan Cava Pitecantropusları (Homo erectus de Java), Homo habilis türünden çok geç bir dönemde yaşadılar (Pitecantropusların çoğunluğu 500 bin-1 milyon yıl kadar önce yaşadı, bir kısmı biraz daha önce).

Bizim bildiğimiz diğer eski insanlar (Arkanthroplar) da Homo habilis türüyle karşılaştırıldığında, çok daha geç bir dönemde yaşamışlardır: Kobifora'da bulunan insan kalıntısı (1,5 milyon yıldan fazla), Orta Afrika'da bulunan bir insan fosili (1 milyon yıl önce), Kuzey Afrika Atlantropu (500 bin yıl önce), Orta Avrupa'da yaşamış Geydelberg insanı (350-400 bin yıl önce), Doğu Afrika'da bulunan Oldovay Pitecantropusu (yaklaşık 500 bin yıl önce), Doğu Asya Sinanthropu (300 yıl veya daha önce) ve daha başkaları.

Bütün bu türler morfolojik yönden, özellikle de beyin yapısı yönünden günümüz insanından çok büyük farklılıklar gösteriyordu. Eski insanların (ya da insansıların, ç.) beyni, hacim bakımından, bugünün insan beyninden çok aşağı düzeydeydi; eski insan beyninin ön yarığı (çağrışım merkezlerinin bulunduğu yer) çok az gelişmişti.

İnsan türünün evrimi, 200 bin yıl ya da biraz daha önce, eski insanların (Paleoantroplar) sıklıkla Neanderthaller olarak adlandırılan daha gelişmiş bir türünün ortaya çıkışıyla sonuçlandı. Neanderthaller, daha eski insanlarla karşılaştırıldığında, evrim bakımından önemli ölçüde ilerlemişlerdi kuşkusuz. Beyin hacimleri bugünün insanının beyin hacmine yaklaşmış durumdaydı. Ne var ki, beyin yapısı henüz pek çok ilkel özelliğini koruyordu ve Paleoantropların soyutlama yeteneği, Arhantroplarla karşılaştırıldığında yükselmiş olmasına karşın, yine de sınırlı kalmıştı.

Eski ve daha eski insanların yaşadığı zaman, alt paleolitiğin arkeolojik çağına rastlar (bazen bu dönemin son evresi başka bir çağ –orta paleolitik çağ– olarak ayrılır). Alt paleolitik çağ, 40-30 bin yıl önce yerini, taş aletlerin yeni ve daha yetkin yapım yöntemlerinin ortaya çıkışıyla kendini gösteren üst paleolitik çağa bıraktı. Alt ve üst (veya biraz daha erken) paleolitik devirlerin sınırında, insanın biyolojik gelişme süreci temelde tamamlanmıştı: İnsan türünün evriminde yeni bir aşamanın temsilcisi olan ve kendinden önce yaşamış bütün atalarının şeklinden çok daha üst düzeyde çağdaş insan tipi –Homo habilis– ortaya çıktı.

DİN ÖNCESİ DEVİR

Peki, toplumsal bilincin bu biçimi, yani din, insan toplumunun bu kadar uzun süren tarihinin hangi aşamasında doğdu? Az da olsa iyi niyetli, dinerkçiliğin (klerikalizm) tutsağı olmayan bütün bilim adamları, dini, insanın gelişiminin ancak belli bir aşamasında ortaya çıkmış tarihsel bir olay olarak görüyorlar. Fakat dinin ortaya çıkış zamanı konusunda, her zaman, aynı şeyi söylemiyorlar.

Örneğin, Amerikalı araştırmacı E. O. Jeyms ve tanınmış Hollandalı paleontolog G. H. Kenigsvald, Sinanthrop insanının bir tür dinsel düşünceye (tasarım) sahip olduğunun söylenebileceği kanısını taşıyorlar. Onlar, bir ölçüde, kendi görüşlerini doğrulayacak, inandırıcı kanıtlar ortaya koyamamalarına karşın, bu eski insanların büyü törenleri yaptığını öne sürmekteler. Sinanthropların zor yaşam koşulları, ölen insanların cesetlerinin yenmesine yol açmıştı büyük bir olasılıkla; hayvansal yiyeceklerin elde edilme döneminin yerini, bu yiyecek türünün göreceli kıtlık dönemi almış olabilirdi. Fakat Sinanthroplarda dinin var olduğunu, bunu doğrulayacak herhangi bir arkeolojik kanıtın bulunmaması nedeniyle, yadsımak gerekiyor. Bununla birlikte, bu eski insan türünün morfolojik özelliklerinin incelenmesi de, bizi zorunlu olarak böyle bir sonuca götürmekte. Belirtildiği gibi, bütün eski insanların beyni soyutlama yeteneği yönünden çok yetersizdi, bu da, bu insanlar arasında dinin doğmuş olma olasılığını çok azaltmaktadır.

DİNİN DOĞUŞU

Neanderthal insanının soyutlama yeteneği gözle görülür şekilde yükselmişti. Soyutlama, insana, içinde yaşadığı dünyayı kavraması yönünde çok büyük olanaklar sağlarken, bir yandan da gerçeklikten kopuşun, içinde yaşanılan dünyayla bağların usdışı yollarla açıklanmasının koşulunu yaratıyor. Bu da, her şeyden önce doğaüstüne inancın, yani dinin ortaya çıkışı için temel işlevi görmüş oluyor.

O çağın toplumsal yaşam koşulları da, doğaüstüne inancın doğuşuna önemli ölçüde yardımcı oldu. Paleolitik çağda yaşam son derece zordu. İnsan, tam anlamıyla, her adımda ölüm tehlikesiyle burun burunaydı. V. İ. Lenin, ilkel insanın "yaşamanın, doğayla mücadelenin yarattığı zorluğun baskısı altında" olduğunu söyler (V. İ. Lenin, Top. Y., c. 5, s. 103). İlkel

insan, bu ağır mücadelede çoğu zaman yenilgiye uğramıştır. Soyutlama yeteneğinin artmasıyla da, uğradığı başarısızlıkların nedenlerini aramaya başlar. İmdada, insan için önemli olan çeşitli doğa olaylarının düşsel yorumuna olanak veren düş gücü yetişir. Buradan da, F. Engels'in dediği gibi, "insanların gündelik yaşamları içinde onlara egemen olan dış güçlerin kafalardaki düşsel yansıması, içinde dünyasal güçlerin dünya dışı bir biçim aldığı yansıma olan" din doğar (K. Marks-F. Engels, Top. Y., c. 20, s. 328).

Böylece, Neanderthal insanının yaşam koşulları, bütün kuşkuların dışında, onda doğaüstüne inancın doğmasına yardımcı oldu. Şu soruya yanıt vermek çok daha zor: Neanderthal insanında böyle bir inancın doğabilmesi için soyutlama yeteneği yeterli düzeyde gelişmiş miydi? Bu oldukça karmaşık sorunun çözümü için genellikle Neanderthal ölü gömme konusuna yönelindi.

Neanderthal'ler, eski insanlardan farklı olarak, ölülerini gömüyorlardı. Günümüzde Neanderthal çağa ait, bilinçli yapılmış, 20'den fazla mezar bulundu. Bilim adamlarınca yapılan incelemeler sırasında, bu mezarların, ölüler üzerinde bir tür ayin yapıldığını düşünmeye izin veren bazı özelliklerine göz atıldı. İskeletler çoğunlukla, içinde yaşanılan mağaraların çevresindeki mezar çukurlarında bulundu. Ölüler genellikle yan taraflarına yatırılmış ve çoğuna belli bir coğrafik yön verilmiş (doğu-batı) biçimde; iskeletlerin bir kısmı da büzülmüş halde bulundu (ölüler bağlanmış olabilirler). Ölüler, avda öldürülmüş hayvanlardan bir parçayla, bazen de iş aletleriyle birlikte gömülmüşler. Neanderthal ölü gömme edimleri değişik araştırmacılar tarafından aynı şekilde yorumlanmıyor. Kimi bilim adamları, bu edimlerde kişinin kendi topluluğuna bağlanma konusunda duyduğu yarı içgüdüsel bir endişenin, çürüyen cesetten kurtulma yönündeki yarı içgüdüsel isteğe koşut olarak, topluluğa bağlılığın ortaya çıkışını görmekteler sadece. Kimi bilim adamları da, Neanderthal ölü gömme edimlerinin toplumsal bağların bilincine varıldığına ve ortak yaşama (kolektivizm) duygusunun doğuşuna kanıt olduğunu düşünüyorlar.

Fakat yine de bilim adamlarının çoğunluğu, Neanderthal ölü gömme edimlerinde dinsel kültün ilk izlerini görmek eğilimindeler. Örneğin, Neanderthallerin ölü gömmeleri konusunda mevcut bütün yazılı belgeleri gözden geçiren, ayrıca Sovyetler Birliği topraklarında (Teşik-Taş Mağarası) bulunan mezarlardan birini inceleyen akademisyen A. P. Okladnikov,

Neanderthallerin ölüler üzerinde belli dinsel törenler (ritüel) yaptıkları sonucuna vardı. Okladnikov, Neanderthallerde ölü kültünün, hayvan kültünün ve güneş kültünün var olduğu olasılığı üzerinde durdu. Böyle bir görüş, en ciddi görüş olarak görünüyor. Bunun yanı sıra, son yıllarda (Avrupa'daki Bazuha, Regurdu vd. mağaralar) elde edilen bir takım arkeolojik buluntular, Neanderthallerde dinin ilk izlerinin varlığına ilişkin varsayım yönünde daha da ağırlık kazanmaya başladı.

Neandertaller için sadece biraz bulanık dinsel düşlemler ayırt edici özellik iken, gelişmiş soyut düşüncelere sahip çağdaş insanın ortaya çıkışıyla birlikte, din, çok daha açık ve şekillenmiş bir nitelik kazandı. Üst paleolitik çağ insanı, arkeolojik bilgilerle izlenip iyi görülebilen, yeterince karmaşık dinsel inançlara sahipti artık. Mezolitik ve neolitik çağlara, ayrıca bronz ve erken demir çağlarına gelince, sınıfsız ilkel toplumların kültürünü inceleyerek, bu toplumlar üzerinde egemen olan dinsel inançlar konusunda, etnografyanın sunduğu bilgilere dayanarak da bir yargıya varmak olasıdır.

İLKEL SINIFSIZ TOPLUMDA DİN

İlkel sınıfsız toplumda din çok çeşitliydi ve onun eski biçimlerinden biri de totemcilikti. Totemciliğin içeriği konusunda bilimde henüz ortak bir düşünce oluşmuş değil; bu konudaki ateşli tartışmalar bugün de sürmekte. Birçok bilim adamı totemciliği din saymıyor. Bunların bir kısmı onu toplumsal örgütlenmenin bir aracı olarak nitelerken, bir kısmı da onun, ilkel insanın nesneleri ve olayları sınıflandırma çabası olduğunu düşünüyor. Sovyet bilim adamları, totemciliğin büyük toplumsal önemini yadsımadan, onu bir din olarak görüyorlar. En genel anlamıyla totemcilik, bir yönüyle insan grupları arasındaki, diğer yönüyle insanlarla bazı bitki ve hayvan türleri, ya da doğa olayları arasındaki gizemli yakınlık ilişkisine inançtır. Totemcilik kabile sistemine en sıkı şekilde bağlıdır ve dinin bu biçiminin, oluşan kabile ilişkilerinin insanların bilincindeki düşsel yansıması olarak doğduğu yönünde de bir düşünce vardır. Genellikle her kabile aynı anda hem ayrı bir totem grubu halinde yaşıyor, hem de totem nesnesi olan hayvanın, bitkinin vb. adını taşıyordu. Totem inançları birkaç değişik türe sahipti: Kabile totemciliğinin temel türü dışında, kabile alt gruplarına özgü (ailesel, cinsel, kişisel vb. totemcilik) türleri de vardı.

İlkel insanlar arasında büyüye inanç da çok yaygındı. Büyüsel düşüncelere göre, belirli okuyup üfleme yollarıyla, büyü sözleriyle herhangi bir doğa olayını, ya da insanı etkilemek olasıdır.

Fetişizm de –sözde doğaüstü özelliklere sahip cansız nesnelere tapma düzeyinde saygı– ilkel toplumda çok erken doğmuştu.

İçinde yaşadığı coğrafik ortam ilkel insan için büyük önem taşıyordu. Doğa insana egemendi; insan, doğa güçleri karşısında sık sık tam anlamıyla acınacak duruma düşüyordu. Doğa kültünün çeşitli biçimleri buradan doğdu. Örneğin, ilkel insanlar arasında güneşe, toprağa, suya tapma düzeyinde saygı çok yaygındı. Değişik ve gelişmiş zanaatsal kültler de vardı (avcılıkla ilgili, tarımsal vb.).

İlkel inançların en gelişmiş biçimi animizmdi (canlıcılık). Animizm ruhlara, cana veya genel olarak doğanın bir ruha sahip olduğuna inançtır (bazen bütün ilkel dinsel düşünceler için genel bir kavram olarak kullanılır ki bu yanlıştır). İlkel insan, içinde yaşadığı bütün dünyayı, hayvanların, bitkilerin, doğa olaylarının ve doğadaki nesnelerin sahip olduklarını düşündüğü ruhlarla şenlendirirdi.

Atalar kültü –yaşayan nesillerin yaşamını etkilediği sanılan ölmüş ataların ruhlarına tapma düzeyinde saygı– gelişmiş kabile sistemi için, en başta da ataerkil kabile için son derece karakteristiktir.

İlkel dini inançların belirtilen bütün biçimleri, bir kural olarak, birbirinden kopuk değil, sıkı şekilde iç içe geçmiş halde yaşar. Yine de, şu ya da bu bölgedeki herhangi bir inanç türünün, diğerlerinden ayrılması az rastlanan bir durum değildir. Örneğin, Avustralya'da özellikle totemcilik gelişmişken, Afrika'nın bazı bölgelerinde fetişizm vb. gelişmiştir.

SINIFLI TOPLUMDA DİN

İnanç biçimleri sınıflı toplumun doğuşundan başlayarak yavaş yavaş değişime uğrar. Yeni toplumsal ilişkileri, yeni sosyal yapıları yansıtan, karmaşık dinsel düşünce sistemleri ortaya çıkar. Kamutanrıcı (panteist) bir düzen şekillenmeye başlar, üstelik yeryüzünde var olan hiyerarşik toplumsal sistem, bu kamutanrıcı düzende kendi yansımasını bulur.

İlkel toplumsal sistemin son evresinde, kült (din) hizmeti veren özel bir insan grubu (büyücüler, şamanlar, rahipler) diğer insanlardan ayrılır. Sınıflı toplum koşullarında da bu din adamları sınıfı örgütlü bir kimlik kazanır ve toplumda söz sahibi olarak ciddi şekilde ağırlığını duyurmaya başlar.

Dinler, sınıflı toplumun ilk çağlarında politik bir nitelik kazanırlar. Fakat devlet iktidarının merkezileşmesiyle, bazı olaylarda diğer tanrıların tamamen veya kısmen (onları azizler, melekler, şeytanlar vb. düzeyine düşürerek) yerini alan belli başlı bir tanrı, dinlerin içinde yavaş yavaş kendini belli eder.

Başlangıçta, sınıflı toplumların gelişmiş dinsel sistemleri, kural olarak, içinde oluştukları halkın etnik topraklarının sınırları dışına çıkmazlar. Bu tür dinlere, bütünüyle doğru bir adlandırma olmasa da, genellikle ulusal dinler deniyor: Dinlere benzer şekilde ortaya çıkan bu erken dönem etnik toplulukları ulus saymak, haklı bir değerlendirme değildir. Ayrıca, bazen böyle bir din herhangi bir halkın içinde değil de, politik ve kültürel ilişkilerle birbirine bağlanmış halk grupları arasında yayılır. Bu tür dinlere ulusal din demek yerine, onları ilkel toplumsal sisteme özgü geleneksel yerli kültlerden ayırarak, sınıflı toplumun yerel (sınırlı) dinleri demek daha doğru olsa gerek. Eski Mısır'ın, Babil'in vd. dinleri bölgesel olarak sınırlı dinlerdi. Bu dinlerin bazıları yok oldular, tarihe karıştılar. Bazı dinler de günümüze kadar yaşaya geldiler.

YAHUDİLİĞİN DOĞUŞU

Günümüze kadar yaşayan en eski, bölgesel olarak sınırlı dinlerden biri Yahudiliktir. Yahudiliğin ilk izleri, İ.Ö. 2 binli yıllarda Filistin topraklarında yaşayan Yahudiler arasında ortaya çıktı. Yahudilik, politik bir biçim aldıktan sonra, İ.Ö. binli yıllarda yavaş yavaş tektanrılı bir dine dönüştü.

Başlangıçta, Yahudilik, son derece dar bir bölgede yayılmıştı ve neredeyse küçücük bir ülke olan Filistin sınırlarının dışına çıkmamıştı. Yahudilerin, Yahudiliği "ayrıcalıklı din" olarak yaymaya çalışmaları, yandaş kazanma hareketinin gelişmesine yardımcı olmadı. Bu yüzden, Yahudilik, (Filistin dışında yaşayan) küçük gruplar sayılmazsa, her zaman sadece Yahudilerin dini olarak kaldı. Ancak onların kendine özgü tarihsel yazgıları, bu dini kabul etmiş insanların birçok ülkeye yerleşmelerine yol açtı.

Yahudiliğin mezheplerinden biri Karaimilik'tir. Bu mezhep, İ.S. VIII. yüzyılda Babil'de doğdu. Karaimilik, diğer Yahudi mezheplerinden farklı olarak, Yahudiliğin kutsal kitabı olan Tanaha'dan çok daha sonra ortaya çıkan Talmud'u –Yahudi dininin gelenek, görenek ve ibedet yasalarının derlemesi– kabul etmez. Karimiler, küçük etnik-dinsel bir gruptur.

Diğer bir Yahudi mezhebi, sadece Talmud'u değil, Tanaha'nın da bir kısmını reddeden Samaritlerdir.

ATEŞETAPARLIK (ZERDÜŞTÎLİK)

Ateşetaparlık da çok eski bölgesel, sınırlı bir dindir. Bu din İ.Ö. 2 bin ile bin yılları arasında Güneybatı Asya veya bazı araştırmacılara göre, Orta Asya'da doğdu ve Kafkas ötesi bölgenin doğu kesiminde de yayıldı. Ateşetaparlığın kurucusu olarak efsanevi peygamber Zerdüşt kabul edilir. Bu dinin en önemli özelliği, açıkça ifade edilen iyilikle kötülüğün karşılıklı savaşımı düşüncesi olan ikiliktir (düalizm). Zerdüştîlik, "temizleyici güç" olarak nitelenen ateşe tapmayı buyurur. Ölen Ateşetaparların cesetleri özel "susma kuyuları"na gömülür. Toprak ve ateş ölü bedenleri lekelediğinden, ateşetaparlar, insan bedenlerinin toprağa veya ateşe verilmesinin uygun olmadığını söylerler. Onlar, ruhun ölümsüzlüğüne, öte dünyaya (ahret) ve dünyanın sonunun geleceğine inanırlar. Zerdüştîliğin kutsal kitabı Zend-Avesta'dır. VII. yüzyılda Güneybatı ve Orta Asya'nın Araplar tarafından fethinden sonra, Ateşetaparlığın konumu ciddi şekilde sarsıldı, bir süre sonra da bu coğrafyadaki varlığı neredeyse bütünüyle sona erdi. Ateşetaparlardan büyük bir grup kendi topraklarından göçerek Hindistan'a sığındı. Hint Ateşetaparlarına Parslar deniyor. Ateşetaparlık, günümüze gelinceye dek önemli değişikliklere uğradı ve tektanrılı eğilimler bu dinde gözle görülür derecede güçlendi.

İnanç anlayışı içine Ateşetaparlığa özgü düşüncelerle birlikte, Hıristiyan ve İslami öğelerin de girdiği Yezidi[*1] mezhebi, Ateşetaparlıkla birleşmiştir. Yezidiler, Ateşetaparlar gibi ikilikçi (düalist) olmakla birlikte, sadece iyilik ilkesine inanmakla kalmaz, kötülüğü de tavus kuşu (Melek Tavus) olarak betimlerler. Bunlarla bağlantılı olarak, Yezidi mezhebini "Şeytaniler" ya da "Şeytana tapanlar" sayan kimi Müslüman ve Hıristiyan grupların, Yezidilere karşı önyargılı davrandıkları görülmektedir.

MANDEİZM

Günümüze kadar yaşayan bir din olan Mandeizm, Güneybatı Asya'da doğdu. Bu din İ.S. I. yüzyılda ortaya çıktı. İki dilde ve Hıristiyanlık, Yahudilik, daha çok da eski Doğu dinlerinden pek çok öğeyi içine aldı. Hıristiyanlığa yakın bazı ayinler Mandeizm için karakteristiktir, örneğin, vaftiz ve şaraplı ekmek yedirme gibi. Mandeenler, kendi peygamberleri olarak Ermiş Johannes'i (Vaftizci Yahya, ç.) sayarlar.

HİNDUİZM

Hindistan'ın erken sınıflı toplumsal yapısı içinde yerel din olarak Brahmanizm yaygınlık kazanmıştı (İ.Ö. 1. bin yıl). İ.Ö. 1. bin yılın ikinci yarısında Brahmanizmin konumu, Güney Asya bölgesinde zayıfladı ve zamanla yerini diğer dinlere bıraktı. Fakat İ.S. 1. bin yılın ilk yarısında, Hindistan'da, Brahmanizm öğretisi Hinduizm şeklinde yeniden canlandı.

Hinduizm, gerçekte kendi içinde bir bütün din değildir, aksine yerel Hint dinleri sistemidir ve politik bir nitelik taşır. Fakat kimi Hindu teologlar onu kamutanrıcı bir din (Veda okulu) olarak yorumlamaya çalışmaktalar. Başlıca tanrıları Brahma, Vişnu ve Şiva'dır. Hinduizm'in temel ilkeleri: Dharma (görev), karma (günah) ve samsara (ruh göçü). Hinduların kendi kutsal kitapları (Veda'lar) vardır, ancak bir takım katı dinsel yasaların olmaması Hinduizm için ayırt edici bir özelliktir. Hinduizm, toplumdaki kast farklılıklarını kendi otoritesi olarak kutsallaştırır.

Hinduizm'de iki temel eğilim vardır: Vişnuizm (özellikle Tanrı Vişnu'ya tapanlar) ve Şivaizm (Tanrı Şiva'nın yoluna baş koymuş olanlar). Şivacılar arasında, Şakti'ye (Tanrıça ya da dişil başlangıç -ç.) tapanlar (Şaktalar) diğerlerinden ayrılırlar.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Hinduizm'in içinde, günümüzde çok sayıda yandaşı olan Arya Samac hareketi doğdu.

Bu akımın yandaşları kast sistemini reddederler. Arya Samac hareketi içinde dinsel ayinler (ritüel) son derece basitleştirilmiştir.

CAYNİZM VE SİHİZM

Caynizm ile Sihizmi, Hindistan'ın yerel, sınırlı dinlerinden saymak gerek. Caynizmin İ.Ö. VI. yüzyılda doğduğu sanılıyor çoğunlukla, ancak bu dinin köklerinin çok daha eskilere gittiği tahmin edilmekte. Din adını, kurucusu

olarak büyük saygı duyulan, yarı efsanevi peygamber Cina'dan alıyor. Caynizm, o zamanlar Brahmanizmin egemenleğine bağlı olarak, Hint toplumunun kast sistemi içindeki geniş halk tabakalarının hoşnutsuzluğunun sertleştiği bir ortamda doğdu. Caynizme göre, her insan, sınıfsal ya da kastsal bağımlılığının dışına çıkarak kurtulabilir. Caynaların tapınç öznesi onların 24 peygamberidir. Günümüzde Caynalar arasında çok sayıda varlıklı kimse –tüccarlar, tefeciler vb.– bulunmaktadır.

Sihizm, Caynizmden çok daha sonraları ortaya çıkmış yeni bir dindir. XV. yüzyılın başları ile XVI. yüzyılın sonları arasında oluşmuş ve ilk zamanlar kendini Hinduizm içinde protestan bir akımmış gibi gösterdi. Sihizm tektanrılı bir dindir, ruhban sınıfı tanımaz ve açıkta yapılan ayinleri reddeder. Sihler, kast sistemine kesin olarak karşı çıkmışlar ve insanların eşitliğini ilan etmişlerdi. Ne var ki, Sihizm, zamanla anti-feodal ve demokratik niteliğini yavaş yavaş yitirmeye başladı. Sihlerin en sert savaşı giderek daha çok başka din veya mezhepten olan insanlara yöneldi.

TAOCULUK

Çin dinleri –Taoculuk ve Konfüçyüsçülük– İ.Ö. IV-III ve VI-V. yüzyıllarda, çağa uygun olarak doğdular. Başlangıçta her iki öğreti de dinden çok, birer felsefi sistemdi. Yarı efsanevi filozof Lao-Tzu, Taoculuğun kurucusu sayılıyor. Taocu öğretinin en önemli yasaları "Tao-te-king" adlı kitapta yer alır. Bu kitapta idealist düşüncelerle birlikte, doğa diyalektiğinin ve materyalizmin kimi öğeleri de yer alıyor. Taoculuk yavaş yavaş idealizme kayar ve II. yüzyılla birlikte bugünkü dine dönüşür. Bu dönemde Taocu tanrılar panteonu oluşur ki, başlıca tanrılardan biri Lao-Tzu'dur. Kehanetlerde bulunan, çeşitli büyüler, ayinler yapan, kutsal nazarlıklar satan Taocu din adamları ortaya çıkar.

KONFÜÇYÜSÇÜLÜK

Konfüçyüsçülüğün felsefi sistemi Kung-Fu-tze (İ.Ö. 551-479, adı, filozof ya da üstat Kung anlamına geliyor. Konfüçyüs ise adının Latince'leşmiş hali) tarafından kuruldu. Konfüçyüsçülük, eskimiş, etkisini yitirmiş din adamları sınıfının çıkarlarını yansıtan Taoculuktan farklı olarak, Çin'deki feodal- bürokrat elit tabakanın oluşturduğu felsefeydi. Konfüçyüsçülüğün başta gelen savlarından biri –çjen min öğretisi olarak adlandırılan– her insanın toplum içinde sahip olduğu konumu kesinlikle anlamasını

gerektiriyordu. Genel olarak, Konfüçyüsçülükte toplumsal-etik motifler başta gelir, dünya görüşünün niteliği arka plana atılmıştır. Konfüçyüsçü felsefi sistem İ.S. I. yüzyıldan başlayarak, yavaş yavaş bir dine dönüşür. Fakat Konfüçyüsçülük, bir din olarak, diğer dinlerden yeterli kesinlikte ayrılmasını sağlayacak bir takım özellikler taşır. Kimi araştırmacılar, Konfüçyüsçülük öğretisini bugüne dek bir din olarak değil, tersine, etik-moral bir öğreti saymışlardır. Konfüçyüsçülük, bir ruhban sınıfı tanımaz, bu dine özgü ayin (ritüel) ve törenler her zaman resmi görevliler, ya da aile reislerinin öncülüğünde gerçekleştirilir. Bununla birlikte Konfüçyüsçülük, kendi panteonuna sahiptir, Konfüçyüs'ün kendisi de tanrılaştırılmıştır. Kurban kesme Konfüçyüsçülükte de vardır. Atalar kültü ve ruhlara inanç, bu dinde çok önemli yer tutar.

ŞİNTOİZM

Japonya'nın bölgesel, sınırlı bir dinidir, ortaya çıkışı bakımından Taoculuk ve Konfüçyüsçülükten keskin çizgilerle ayrılır. Şintoizm, felsefi bir sistemin dönüşümü sonucunda değil, ilkel kabile inançlarının (atalar kültü, doğa kültü vb.) gelişim süreci içinde doğdu. Bugünkü biçimiyle Şintoizm, tipik bir sınıflı toplum dinidir. Şintoizm'de bir yığın ulu tanrı vardır, ama onlar arasında en ulusu güneş tanrıçası Amaterasu kabul edilir. Özellikle Japon imparatorunu tanrılaştırmak, Şintoizm için ayırt edici bir niteliktir. 1945 yılında imparator kültü resmen kaldırıldı, ancak kimi Şintoistler ölmüş Japon imparatorlarına eskiden olduğu gibi, birer tanrı olarak saygı duymayı sürdürmekteler.

DÜNYA DİNLERİ

Çağdaş dünyada yerel, sınırlı dinlerden başka, dünya dinleri denen dinler de geniş bir alana yayılmış durumdalar. İstatistiklere göre, bu dinler –Budizm, Hıristiyanlık ve İslam– günümüzde dünya nüfusunun yaklaşık yarısını oluşturuyorlar. Dünya dinleri, yerel sınırlı dinlerden farklı olarak, ulusal ve politik sınırları olmayan ve değişik ülkelere, değişik kıtalara yayılmış dinlerdir. Aynı dine inananların arasında farklı diller konuşanların da yer aldığı bu dinlerden her birinin yüz milyonlarca taraftarı vardır. Dünya dinlerinin ortaya çıkışı ve genişlemesi, sınıflı toplumun gelişim yasalarına uygun olarak, devletle ülkeler arasındaki ekonomik, politik ve kültürel ilişkilerin gelişmesi sonucunda gerçekleşti.

BUDİZM'İN DOĞUŞU

Dünya dinlerinden en eskisi Budizm'dir. İ.Ö. V-IV. yüzyıllar arasında Kuzey Hindistan'da doğdu. Budizm'in doğuşu, Hint toplumunda önemli değişikliklere yol açtı: Kabile ilişkileriyle düzeni yıkıldı, sınıfsal baskı arttı ve büyük köleci devletler ortaya çıktı. Önceki kabile dinleri, yeni toplumsal koşullara yanıt veremedi. Hükümdarlık sarayının rahat ve göz alıcı yaşantısını isteyerek reddetmiş, bir hükümdarın yarı efsanevi oğlu Siddhartha Gautama, Budizm'in kurucusu kabul edilir. Budizm'in temel düşünceleri, "Tripitaka" ya da Pali dilinde "Tipitaka" denilen "Kutsal" kitaplarda dile getirilir. Budizm, büyük olasılıkla, Brahmanizm'in kollarından (sekt, mezhep) biri olarak doğdu. Daha sonra, karma ve samsara öğretileri de içinde olmak üzere, Brahmanizm'den birçok düşünceyi benimsedi. Budizm, aynı zamanda kast sistemine eleştiriler yöneltti ve Brahmanizm'e özgü kurban kesme geleneğini yasakladı. Budizm, yaşamın belli başlı bütün alışkanlıklarından tam olarak vazgeçmeyi öğretir: İnanan insanlar, bu acılar zincirinden kurtuluşa belki Nirvana'yla (dünyadan vazgeçme) ulaşacaklardır. Budizm'in kötülüğe karşı koymama yönündeki savı, bunun yanında sabır aşılaması ve yeryüzünde daha iyi bir yaşam için mücadeleyi yadsıması, emekçilerin sömürücü sınıflara karşı savaşımda kullanacağı silahları elinden aldı.

Budizm'de mezhepler çok erken doğdu. Budizm, İ.S. I. yüzyılda iki yöne ayrıldı: Theravada ve Mahayana. Theravada ya da Hinayana (Küçük Araba), Doğu Hindistan'da doğarak, "kurtuluşun dar yolunu" yaydı. Bu

öğretiye göre, Nirvana'ya sadece sınırlı sayıda insanın dar çevresi (keşişler) ulaşabilir. Theravada, niteliği bakımından, erken dönem Budizm okullarına yakın duruyor ve dünyasal olan her şeyden vazgeçmeyi çok kesin biçimde zorunlu kılıyor. Theravada'da Buda'nın henüz bir tanrı rolüyle değil de, büyük bir öğretici ve diğer insanlara kurtuluş yolunu gösteren, olağanüstü temiz ahlaklı bir insan olarak ortaya çıkması, ayırt edici bir özelliktir.

Mahayana (Büyük Araba) "kurtuluşun geniş yolunu" vaat eder. Bu öğretiye göre, Nirvana'ya sadece bir keşiş değil, halk da erişebilir. Bunun dışında, bir Mahayana yandaşı, sadece kendi kurtuluşunu değil, diğer insanları da düşünmek zorundadır. Bu nedenle, başkalarını Mahayana'ya kazanma hareketine bu öğretide büyük önem verilir. Sadece Pali Kanon'u (Pali yasası) tanıyan Theravada'dan farklı olarak, Mahayana, düş gücüne saygıyı ve daha geç dönem Budizm'e ait Sanskritçe yazılmış birçok dinsel düşünceyi korur. Bu öğretide Buda artık bir insan değil, tanrıdır ve bir Buda yerine birkaç Buda (Buda Sakya-Muna'dan başka, Buda Amitaba, Buda Oçirvana vb.) ortaya çıkmıştır. Bodisatvalar da –Nirvana'ya geçmeye hak kazanmış, ancak diğer insanları kurtarmak için dünyada kalmaya karar vermiş kişiler– büyük saygı görürler. Mahayana öğretisinde, erken dönem Budizm'de olmayan cennet ve cehennem düşüncesi de vardır.

HIRİSTİYANLIK VE HIRİSTİYANLIK İÇİNDEKİ EĞİLİMLER

İ.S. I. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun doğu topraklarında yeni bir din –Hıristiyanlık– doğdu ve bütün dünyada geniş kabul görü ve yayıldı. Bu din, köleci sistemin çürüme koşullarında doğdu ve başlangıçta kölelerle yoksul halkın köle sahiplerine karşı protestosunun zayıf bir ifadesiydi. Yoksul halk, yoksulluğunu doğuran koşullardan çıkışı, gözlerini gökyüzüne çevirerek aradı. Adı Hıristiyanlığın doğuşuyla bağlantılı olan Kurtarıcı İsa tipi böyle doğdu. Hıristiyan dininin temelinde, işkence çekerek ölümüyle, sözde insanlığın günahlarının bedelini ödeyen İsa'nın bağışlatıcı misyonuna, gelecekte İsa'nın dirilip tekrar dünyaya gelmesi gerektiğine, korkunç bir mahkemenin kurulacağına, ahrete ve tanrısal egemenliğin mutlaka kurulacağına inanç yatar. Bu dogmatik düşünceler, bütün Hıristiyan akımlar için temel düşüncelerdir. Hıristiyanlara, ölümden sonra mutlaka girilecek olan sonsuz yaşamda (öbür dünya), yeryüzü yaşamının sıkıntılarından

kurtulma umudu veren Hıristiyan inancının varlığı, bu düşüncelerde içkindir.

Hıristiyanlık, kendi içinde bütünlük taşıyan dinsel bir yönelim değildir, pek çok farklı akıma ayrılmıştır. Hıristiyanlığın küçük parçalara ayrılma süreci, bu dinin var olduğu yüzyıllar boyunca sürdü. IV. yüzyılda Doğu ve Batı Hıristiyan inanışları arasında, Roma Katolik ve Ortodoks kiliselerinin ortaya çıktığı 1054 yılında resmen şekillenen bir parçalanma görülmeye başladı.

V. yüzyılın başlarında, Hıristiyanlığın adını Konstantinopollü Patrik Nestorius'tan alan ve sayısal yönden az olan eğilimlerden biri konumundaki Nesturilik doğdu. İsa Mesih'te iki niteliğin –tanrısal ve insansal– varlığını kabul eden ve Hıristiyanların çoğunluğunu oluşturan Diofizitlerden farklı olarak, Nesturiler, İsa'nın bir insan-tanrı olmayıp, kilise tarafından tanrı yapılmış bir insan olduğunu kabul ederler. Gerçekte, Nesturilik, Doğu Roma İmparatorluğu'nun bazı illerinde görülen ayrılıkçı eğilimler için dinsel bir kılıftı. 431 yılında Efes Kilise Konseyi Nesturiliği bir sapkınlık olarak mahkûm etti.

Hıristiyanlığın Monofizit eğilimi, İ.S. V. yüzyılın 40'lı yıllarında Bizans'ta ayrı bir konuma geçti. Monofizitler, Diofizitlerden ve Nesturilerden farklı olarak, İsa'yı ne insan-tanrı ne de insan, bizzat tanrı olarak görürler. Üstelik burada, İsa'nın niteliği konusundaki dogmatik tartışmaların arkasında, Doğu Roma İmparatorluğu'nun birçok yerinde var olan ayrılıkçı bir eğilim yatmaktadır. 451 yılında Kalhedon (Kadıköy) kilisesinin ekümenik (evrensel) konseyinde Monofizitler yenilgiye uğradılar, öğretileri de sapkınlık olarak mahkûm edildi. Günümüzde Ermeni Gregoryan kilisesi, Yakubi kilisesi, Mısır ve Habeşistan'daki (Etiyopya) Kopt kiliseleri Monofizitliğe mensuptur.

Bununla bağlantılı olarak Ortodoksluk, Monofizitlik ve Nesturilikte benzer ayinler vardır ve Hıristiyanlığın bu üç eğilimi, bazen koşullu olarak "Doğu kiliseleri" adı altında birleştirilirler.

Bütün Hıristiyanları Katolik dogmalar temelinde ve Roma papasının öncülüğünde birleştiren Katolik kilisesi, her zaman biricik Hıristiyan kilisesi olmaya çalıştı. Ancak Roma, Doğu kiliselerinden genellikle sadece küçük gruplar koparmada başarılı olabildi. Bu kopan gruplar Katolikliğin

temel dogmalarını kabul ettiler ama kendi eski ayin biçimlerini de korudular.

Günümüzde, Ortodoks ayinli ama Papa'nın yetkisini tanıyan ("uniatka") bu tür birkaç kilise vardır: Bunlar, Yunan Katolik (Ortodoks kilisesinden kopma), Ermeni Katolik (Ermeni Gregoryan kilisesinden kopma), Suriye Katolik (Yakubi kilisesinden kopma), Kopt Katolik (Kopt kilisesinden kopma) ve Maroni kilisesidir.

XVI. yüzyılda Avrupa'da, toplumun değişik tabakalarının katıldığı, Katoliklik karşıtı Reform hareketi başladı. Hıristiyanlığın Ortodoksluk ve Katoliklikle birlikte üçüncü büyük eğilimi olan Protestanlık, Reform hareketinin ürünüdür.

İSLAM'IN DOĞUŞU VE İSLAM İÇİNDEKİ EĞİLİMLER

Dünya dinlerinin en yenisi Müslüman'lıktır. Bu din, İ.S. VII. yüzyılın başlarında, Arabistan yarımadasında doğdu. Tektanrılı bir din olarak şekillenen İslam, kendisinden önceki tektanrılı dinler olan Yahudilik ve Hıristiyanlıktan belirgin şekilde etkilendi. Diğer birçok din gibi, İslam da bağdaşık (homojen) değildir. İki önemli ana kola ayrılmıştır: Sünnilik ve Şiilik. İslam'ın iki ana kolu sık sık söz konusu edilerek, Şiiliğin, özellikle Muhammed'in yaşamı ve hareketlerine ilişkin öykülerin bir toplamı olan, "kutsal söylence" anlamındaki sünneti kabul etmemekle Sünnilikten farklı olduğu öne sürülür. Gerçekte, peygamberin sünneti Şiiler tarafından da kabul edilir, ancak onlar sünneti sadece Muhammed'in ailesinin otoritesine dayandırırlar; oysa Sünniler, peygamber ailesinin otoritesinin yanında, sünneti, peygamberin silah arkadaşlarının tanıklığına da dayandırırlar. Şiilerin, sünnet dışında, kendi özel "kutsal söylence"leri (ahbar) de vardır. Şiilikte acı çekmiş kutsal kişi kültü çok gelişmiştir. Hazreti Ali'nin ikinci oğlu Hüseyin'e, acı çekmiş kutsal kişiliklerden biri olarak, tapma düzeyinde, ayrı bir saygı duyulur. Şiiliğin en önemli savlarından biri de, yeniden ortaya çıkacak ve yeryüzünde tanrının düzenini kuracak olan "gizlenen imam" (Mehdi) inancıdır. Şiiler de Sünniler gibi, Kuran'ın tanrı tarafından gönderildiğini kabul ederler, ama Kuran'daki ayetlerin mecazi yorumuna da izin verirler. Suudi Arabistan'ın Mekke ve Medine kentlerini kendileri için kutsal sayan Sünnilerden farklı olarak, Şiilerin asıl hac yeri,

söylenceye göre Hazreti Ali ile "büyük acılar çekmiş" oğlu Hüseyin'in mezarlarının olduğu Irak'ın Necef ve Kerbela kentleridir.

Halife Ali henüz hayattayken, yandaşları arasında, İslam'ın göreceli olarak daha az bilinen üçüncü mezhebi Hariciliğin doğuşuna olanak yaratan bir parçalanma oldu. Arap toplumunda oluşan kabile aristokrasisine şiddetle karşı duran Hariciler, sıradan kabile üyelerinin ve diğer sömürülen toplumsal kesimlerin haklarını savundular. Müslüman toplum içinde demokratik ilkeleri açıkça dile getirdiler, halife seçimlerinin yapılmasını istediler. Harici öğretisine göre din, gündelik işlerle sağlamlaştırılmalıdır. Buna karşın, bu İslam mezhebine bağlı inananlar, başka din veya mezheplere mensup olanlara ve genel olarak kendilerinden farklı düşünen herkese, diğer Müslümanlardan daha büyük bir tahammülsüzlük gösterdiler. Günümüzde Haricilik, ılımlı bir mezhep olarak biliniyor.

İslamın temel mezhepleri içindeki eğilimlere gelince, bunların çoğu Şiilik içindedir. VIII. yüzyılda doğan Zeydilik, taşıdığı dogmalar bakımından Şiiliğin Sünniliğe en yakın kollarındandır. Zeydilik, "gizlenen imam" (Mehdi) inancını yadsır, kutsal kişi kültünü ve din adamları sınıfını reddeder. Zeydilerin dini inancında bazı ussal öğelerin varlığı söz konusudur. Onlar, örneğin, alınyazısı dogmasını yadsırlar, Kuran'ın insan eliyle yazılmadığına inanmazlar. Zeydilerin büyük bir hoşgörüye sahip olmaları, onlar için ayırt edici bir özelliktir.

VIII. yüzyılda, adını Şiilerin altıncı imamının oğlu İsmail'den alan İsmailiye adlı Şii mezhebi kuruldu. Bu, sayısal olarak az, ama çok etkin bir mezheptir. Neoplatonizm ile Budizm'in İsmaililik inancı üzerindeki etkileri açıkça görülüyor. Ayrıca, Budizm'den "ruh göçü" düşüncesi de alınmıştır. İsmaililer Kuran'ı mecazi olarak yorumlarlar. Müslüman'lıktaki tapınma biçimlerini kabul etmezler, oruç tutma konusunda ısrarcı değillerdir, dua edilmesini ve hacca gidilmesini zorunlu saymazlar. Bu eğilim de iki ana gruba ayrılır: Mustalitler (İsmaililik karşıtları) ve Nizaritler (Yeni İsmaililer). Yeni İsmaililerin büyük bölümü Hindistan'da yaşar ve başlarında da "yaşayan tanrı" sıfatıyla tapma düzeyinde saygı duydukları bir İsmaili imam vardır.

Taşıdıkları dogmalar yönünden Ortodoks İslam'dan fazlasıyla uzaklaşan ve Zerdüştîlik ile Hıristiyanlıktan pek çok düşünceyi benimseyen Dürzîler, İsmailiye mezhebinden ayrılmışlardır. "Ruh göçü" inancı, İsmaililerde

olduğu gibi, Dürzîlerde de yaygındır. Onlar da tanrının belli zamanlarda bir insanda cisimlenebileceğine inanırlar. Dürzîlerin inancına göre, tanrı, son kez Fatımi halifesi El Hakim'de ete kemiğe bürünmüştür. Dürzîler bu halifeye tanrı olarak saygı duyuyorlar ve kıyamet günü onu bekliyorlar.

Ortodoks İslam'dan uzaklaşan diğer bir Şii mezhep Nusayriler, yani Alevilerdir. İsmaili mezhebine yakın bu mezhep yandaşlarının inancı, Hıristiyanlığın ve Zerdüşt dininin etkisi altında uzlaşmacı (sinkretik) bir nitelik kazandı. Dürzîler, halife El Hakim'i cisimleşmiş tanrı olarak sayarken, Nusayriler üç kutsal kişiye –Ali, Muhammed ve Salman– iman ederler, bununla birlikte bu üçlünün başına Ali'yi koyarlar. Alevilerin birçok ayini Hıristiyan ayinlerini andırır.

Yine kendi dogmalarıyla İslam'dan epeyce uzaklaşmış ve Zerdüştîlikten birçok düşünce almış olan Şiiliğin bir kolu durumundaki Ali-Allah mezhebi de İmam Ali'yi tanrılaştırır. Bu mezhebin insanları kapalı bir yaşam sürer ve başka din veya mezhepten insanlarla ilişki kurmazlar.

Bahailik, İslam'da kendine özgü bir konuma sahiptir. XIX. yüzyılın ortalarında bir Şii mezhebi olarak doğduktan sonra, Bahailik, İslam'daki kült ve ayinleri bütünüyle bir kenara attı. Bahailik, Ortodoks İslam'dan o denli uzaklaştı ki, birçok din adamı onu başka bir din olarak niteliyor bugün. Bu dinsel oluşumun üyeleri de kendilerini Müslüman saymazlar. Bahailer sınıflı bir dünya ve evrendeşlik (kozmolitlik) vaazıyla ortaya çıktılar, buna bağlı olarak sadece Yakın Doğu toplumlarının burjuva sınıfları arasında değil, ABD ve Batı Avrupa'nın kimi çevrelerinde de sempati kazandılar.

Bektaşilik (doğrulukçu derviş tarikatı) özünde bir Şii tarikatıdır. Bektaşilik inancı uzlaşmacı (sinkretik) bir nitelik taşır, onda İslam (Şii) düşünceleriyle birlikte, Hıristiyanlığa ait öğeler de buluruz. Tarikat üyeleri için bekârlık ayırt edici bir özelliktir.

Sünnilik, Şiilikten farklı olarak, çok sayıda eğilime izin vermedi. Gerçekte, Sünnilik dört mezhebe ayrılır, fakat bunların hepsi de müminlerce aynı nitelikte mezhepler olarak kabul edilirler ve her dindar Müslüman bu mezheplerden kendi düşüncesine uyan herhangi birine mensup olabilir. Mezhepler, ayin biçimleri ve Kuran'ı yorumlama yöntemleri bakımından birbirlerinden ayrılıyorlar. Maliki mezhebi tutuculuğuyla ayrılıyor, Hanifiler

daha liberaldirler, Şafiler Kuran'ın görece serbest yorumuna ve dini söylencelerin eleştirel çözümlemesine izin verirler. Günümüzde sayısal olarak az olan Hanbeli mezhebi, Müslüman din adamlarıyla dindarların en bağnaz kesimini birleştirmiş bir mezheptir.

XVIII. yüzyılın sonlarında, Arapların Türk boyunduruğuna karşı verdiği savaşla sıkı bir bağlantı içinde doğan ve Sünnilikte "protestan" bir hareket olan Vahhabilik, Hanbeli mezhebinin içinde şekillendi. Vahhabiler, tanrıyla insanlar arasında (peygamberler dahil) hiçbir aracının olmaması gerektiğini söylerler, bu nedenle de din adamlarının varlığını reddederler. Vahhabilik, kendi mensuplarına tütün ve kahve içmeyi, ipekli giysiler giymeyi, değerli takılar takmayı haram kılar. Bu mezhep, Allah adına sıkı bir savaş yürüterek ve kutsal kişiliklere tapma düzeyinde saygıya şiddetle karşı çıkarak, Muhammed kültünü reddeder. Kâbe'de bulunan "kutsal" siyah taşa (Hacer el-Esved) yapılan hac ziyaretini, Vahhabiler puta tapma olarak nitelendirdiler (daha sonraları bu hac edimine dürüstçe yaklaşmaya başladılar).

İslam dinindeki eğilimlerin kısa özetini bitirirken, XIX. yüzyılın 80'li yıllarının sonunda Hindistan'da ortaya çıkan Ahmediye tarikatını da belirtelim. Bu tarikat adını, kendini mehdi ilan eden kurucusu Mirza Gulam Ahmed'den alır. Ahmedilik, uzlaşmacı (sinkretik) bir niteliğe sahiptir: Tarikat öğretisi, İslam dogmalarını Hıristiyanlık ve Hinduizm'in kimi öğeleriyle birleştiriyor. Ahmediye tarikatının dış politikası her zaman İngiltere yanlısı bir nitelik taşımıştır. Ayrıca, tarikatın yöneticileri Hindistan'daki sömürge yönetimine karşı savaşı reddetmişler ve dahası, "İngiliz yönetiminin iyilikseverliğinden" söz etmişlerdi.

TEMEL DİNLER

YAHUDİLİK

Yahudilik, günümüze kadar korunan, başta Avrupa olmak üzere dünyanın pek çok ülkesinde önemli sayıda mensubu bulunan en eski dinlerden biridir. İsrail'de Yahudilik, gerçek anlamda bir devlet dinidir.

Yahudilik Dogmaları

Yehova'nın tek tanrı olarak varlığına, Mesih'e, ruhun ölümsüzlüğüne ve öbür dünyaya inanmak, başlıca Yahudi dogmalarıdır.

Yahudi dinerkçiler, dinsel görüşlerin değişebilirliğini yadsıyarak, sözde eski Yahudi patriklerinin tektanrıcılık yanlısı olduklarını iddia ediyorlar. Ancak, Tevrat'ta anlatılanlar ve son birkaç on yıl içinde yapılan arkeolojik kazılar bize gösteriyor ki, eski Yahudiler, bu arada Eski Ahit'teki patrikler İbrahim, İshak ve Yakub doğal güçlere tapınmışlar, değişik "kutsal" varlıkları tanrılaştırmışlardır. Bugünün dindar Yahudilerinin tapınma düzeyindeki ay törenleriyle duaları, bu tapınma ediminin eski Yahudilerde olduğunu düşündürmektedir. Ruhlara inanç, Talmud'da yazılı olan, kökü geçmişin derinliklerinde, dinsel bir kalıntıdır. Talmud, sadece her iki cinsten, çok sayıda toprak ve su, gündüz ve gece cinlerinin varlığına izin vermekle kalmaz, bununla birlikte onlarla savaşmak için özel bir reçetesi de vardır. Eski kaynaklar, Yahudilerin tapındıkları pek çok kabile tanrısının varlığını gösteriyor.

Tanrının tek olduğu inancı Yahudilerde çok geç doğar. Yehova, ancak, krallık dönemi denen köleci Yahudi devletinde "tüm halkın" tanrısı olur. Kabile yapısının yok oluşuyla birlikte, kaçınılmaz olarak, kabile tanrıları da ortadan kalkarlar. Öteki tanrıların sıfatları Yehova'ya verilir. O, bolluk veren, zanaatta akıl hocalığı yapan, savaşta koruyan bir tanrı olur. Öteki tanrılar da Yehova'ya bağımlı bir konuma gelir, onun hizmetkârlarına dönüşürler.

Yehova kültünün merkezileştirilmesi ve onun Yahudilerin tek tanrısı olarak kabul edilmesi için verilen savaş, uzun sürdü. Bu savaşın başında egemen sömürücü sınıflar bulunuyordu, çünkü ilkel toplumun ve kabile düzeninin tasfiyesi, kendi egemenliklerinin "bütün halkın" tanrısının otoritesiyle korunması, çıkarları gereği onları ilgilendiriyordu.

Eski Yahudiler arasında tektanrıcı görüşlerin yayılmasında en önemli rolü, Yeruşalem (Kudüs) Tapınağı etrafında toplanmış hahamlar oynadı. Bu tapınağın hahamları krala bağlıydılar. Onların sahip olduğu zenginlik, bolca yapılan bağış ve sunulan armağanlarla yıldan yıla artıyordu. Sadece Yahudi topraklarındaki diğer bütün tapınakları ortadan kaldırmak değil, bütün İsrailoğullarını Yeruşalem Tapınağı'nda gerçekleştirilen tek Tanrı Yehova kültüyle birleştirmek isteyen Hahamlar, bu sayede, zamanla Yahudi krallarını kendi etkileri altına almaya çalıştılar. Tektanrıcılık eğilimi Mısır, Babil ve İran'daki dinlerde de vardı ve bu eğilim her zaman politik merkezileşmenin, kralın mutlak iktidarının yansıması olmuştur. "... Tanrının tekliği," diye yazıyor Engels, "doğu despotunun tekliğinin yansımasından başka bir şey değildir" (K. Marks-F. Engels, Top. Y., c. 27, s. 56).

Ne var ki, tektanrıcılığı benimsetme yönündeki bu girişimler, her defasında yerel dinlerin rahipleri ve diğer merkezi güçlerin direnciyle boşa çıkarıldı. Tutarlı ve ilkeli bir tektanrıcılık, tarihte ilk kez Yahudi dininde ilan edildi. Bu, kuşkusuz, kimi burjuva bilim adamlarının söyledikleri gibi, Yahudi ulusal ruhunun kendine özgü farklı nitelikleriyle değil, Yeruşalem Tapınağı'nın, kralın himayesinden yararlanan ve onun tekelinde bulunan hahamlarının sınırsız iktidarıyla açıklandı.

Erki sınırsız Tanrı Yehova'ya inanç, Yahudi dininin temelini oluşturur. Yahudi din adamları, öbür dünyada bireysel kurtuluşun birinci ve zorunlu koşulu olarak inananların, tanrıya, körü körüne, nedensiz bağlanmalarını isterler.

Tora ("beş" anlamında Humaş, ç.) ya da Museviliğin beş kutsal kitabını içeren Eski Ahit'in (Tevrat) tanrıdan geldiğine ilişkin düşünce, Yahudi dogmalarından biridir. Fakat Yahudi ideologlar, Ölüdeniz (Lût Gölü) kıyısındaki mağaralarda bulunan tapınma nesneleri üzerindeki el yazmalarının etkisi altında, "Tora kitabının da, Musa'nın bir yaratısı olarak, birden ortaya çıkmadığını" kabul etmek zorunda kalıyorlar. Tora, "farklı yazarlarca kaleme alınmış ve bilinmeyen redaktör ya da redaktörlerce bir araya getirilmiş birkaç belgeden oluşma bir kompozisyon olarak sürmektedir. Kutsal Kitap'ın (Tevrat), yüzyıllar boyu süren bir zaman kesitinde değişik insanlar tarafından yaratılmış olduğunun kabulü, şu noktayı içeriyor: "Tora, felsefi açıdan... Yahudi dini için, en iyi metafizik tezlerden daha fazla ayırt edicidir" çünkü onun öğretisine göre, Yahudilikte

tanrı, "bir çıkarımdan çok postulattır." Böylece, Yahudiliği savunan biri, tanrı Yehova'nın varlığını tanıtlamanın olanaksızlığını, hiçbir "kutsal kitap"ın olmadığını kabul eder.

Tanrı Yehova hakkındaki Yahudi öğretisinin bileşenlerinden biri, Mesih dogmasıdır. Mesih, insanlara hak ettiklerini vermek üzere, adil bir yargılama için gelecek olan kurtarıcıdır. Yahudi inancına göre, "Mesihli günlerde" dünya yeniden kurulacaktır. Talmud'a göre, Mesih' in yeryüzünde göründüğü anda, "her gün yeni ürünler ortaya çıkacak, kadınlar her gün doğurur olacak, toprak ise ekmek ve ipekli giysiler verecek", insanlar 1000 yıl kadar yaşayacak, hastalıklar, çekişmeler, savaşlar son bulacak.

Hahamların öğretisine göre, sayıları dokuz olan muştucuların görünmesine ilişkin düşünce de, Mesih'in geleceği dogmasıyla bağlantılıdır. Onlar arasında, ölüleri diriltecek ve "Mesih zamanının tapınak eşyasını ortaya çıkaracak" olan ilk aziz rolünü, mistik Peygamber İlya oynayacaktır.

Yahudiliğin Mesih öğretisi, dünyanın sonunun (kıyamet) açık ve renkli bir ifadesi şeklini aldı. Dinerkçiler, göksel kurtarıcının geleceği konusundaki vaazı, gelecekteki yaşamın gelişini tanrıyı hoşnut edecek insan davranışlarına bağlamak için kullanıyorlar. Bu ne demektir? Yahudi ideologlar, insanın varlığına ilişkin ikici (düalist) görüşe sıkıca sarılarak, iyilikle kötülüğün insanın içinde sürekli çatıştığını söylüyorlar. Bu çatışma, bütün insanların beden ve ruhtan yapılmaları koşuluna bağlıdır. Bedeni insanlar doğuruyor, ruh ise tanrı tarafından bedene "ekiliyor." Hahamlar, inanmış bir Yahudi'nin, verdiği bu armağan için tanrıya sürekli teşekkür etmesi ve onu hep temiz tutması gerektiğini söylerler. Bir Yahudi, sabahları, yatağından kalkarak dua eder: "Tanrım, bana verdiğin ruh temiz. Onu sen yarattın, sen düzenledin, onu bana sen verdin, sen koruyorsun; onu hiçbir zaman üzmezsin, ölümden sonra da bana geri vereceksin... Sen, iyiliği bol tanrım, ölü bedenlere ruhlarını geri verensin."

Hahamlar, dünyadaki yaşamdan el çekmeye, zulme ve sömürüye karşı savaşıma katılmayı reddetmeye çağrıda bulunarak, insanın yeryüzündeki yaşamının geleceğe bir hazırlık olduğunu söylerler. Demek ki, insan, günlerini ve yıllarını itaat içinde, dualar ve oruçlarla geçirerek, Yehova'nın emirlerine sıkı sıkıya uyarak, sürekli ölümü düşünmelidir.

Tanrıbilimciler, "zamanın sonundaki" göksel mahkemeyi, Yehova tarafından, Yahudi halkının düşmanlarına, bütün günahkârlara ve Yahudiliğe katılmayanlara karşı kurulacak bir mahkeme olarak hayal ediyorlar. Yahudilik, dindar insanların bilincine korku ve umut yerleştirerek, tanrı katında kendilerine bir yer sağlama kaygısıyla onları acil toplumsal sorunlardan uzaklaştırarak, yerine getirilen ve çiğnenen her tanrısal emir için bir ödül-ceza sistemi hazırlamıştır.

Öbür dünyada insana verilecek ceza, her türlü adaletsizliği, her türlü toplumsal kötülüğü haklı göstermektedir. Dindarlar acı çekerken, namussuzlar neden refah içinde yaşıyorlar? Çünkü, diyor Talmud yorumcuları, günahkârları bir cezayla sınamak gerekiyor, dindarlarsa öbür dünyada ödüllerini alacaklardır.

Hahamlar, dindar insanların karşısında yaptıkları konuşmalarda, insanın birinci kaygısının "günlerini saymak" ve öbür dünyanın mutlu, sevinçli yaşamı için, dua ederken üzgün bir kalbe sahip olmak gerektiğini söyler dururlar hep. Bu konuşmalar, bilimdışı düşüncelerin cahil insanların bilincinde pekişmesine yarıyor, dünyadaki adaletsiz düzenlerin sonsuza dek yaşamasına ve dindar insanların yaşamlarındaki acı ve zorluklarla barışık kalmalarına hizmet ediyor.

Çağcıl Yahudilik

Çağdaş Yahudiliğin yenileşme süreci XIX. yüzyılın ikinci yarısında ABD'de başlar. Sinagog yöneticileri Yahudiliğin hiçbir dogmasının üzerini çizmeden ve yeni hiçbir şey eklemeden, önemsiz "yenileştirmelerle" dini temizlemeye başladılar. Onlardan bazıları, haham geleneğinde kimi değişiklikler yaparak, "muhafazakâr Yahudiliğin" vaazına başladılar; başkaları da ABD'ye geçen yüzyılın (XIX. yy.) sonlarında varlıklı göçmenlerce Almanya'dan getirilen, yenileştirilmiş Yahudiliğin propagandasını yapıyorlardı. Reformcuların yaptığı yenilikler oldukça yüzeyseldi. Örneğin, sinagogdaki hizmet düzenine el attılar. Sinagog hizmetleri İbranice değil, İngilizce olarak yapılmaya başlandı. Hahamların giysileri çağdaş bir hale getirildi. Hahamlar, Hıristiyan kiliselerine öykünerek, sinagoglarda erkeklerle kadınlar arasında bulunan bölmeyi kaldırdılar. Bunların ne denli korkarak yapılmış "reformlar" olduğunu görmek zor değil.

"Muhafazakâr Yahudilik" denen Yahudiliğin bir özelliği de, bunu savunanların bütün Yahudi geleneklerine sıkı sıkıya bağlı kalınması ama aynı zamanda da bu geleneklerin çağdaş Amerikan koşullarına uydurulmasını yönünde bir düşünce belirtmeleridir.

1920'li yıllarda Amerikan Yahudileri arasında hayli yayılan reformcu ve muhafazakâr Yahudilik, bugün ciddi bir bunalım içindedir. Bu konudaki dinsel istatistik, dinden ayrılmaların sayısını düşük göstermesine ve doğru nitelememesine karşın, bir inandırıcılık taşıyor.

Çağdaş Yahudi tanrıbilimcilerin temel eğilimi, ortaçağdaki bütün emirleriyle birlikte "ortodoks" Yahudiliği yeniden canlandırmak ve korumak arzusunda ifadesini buluyor. Ayrıca, bu eğilim, din yanlıları ve İsrail'de iktidarda olan burjuvazi arasında da güçlüdür. Bu eğilimin ABD'deki yandaşları kendilerini "rekonstruktivistler" olarak adlandırmaktalar. "Rekonstruktivistler", Yahudiliği çağdaş Siyonist liderlerin benimsedikleri ulusalcılıkla düzelterek, onu canlı tuttular ve ortaçağın Rabinik Yahudiliğinin özelliklerini ona geri kazandırdılar. Sinagog, tanrının gerçek sözü olarak, "rekonstruktivizm"in, reklamını yapmaktadır. Ama rekonstruktivistlerin çabası, emekçiler üzerinde beklenen etkiyi yapmadı. Hahamların kendileri, Yahudilerin dinin bağrına geri döndüklerini gösteren ciddi belirtilerin görülmediğini itiraf ediyorlar.

Çağdaş Yahudiliğin yeni karakteristik özelliği, Hıristiyanlıkla birlik arayışlarında ifadesini buluyor. İngiltere'deki büyük Yahudi burjuvazisinin ideologu olan Cloud Montefore, geçen yüzyılın (XIX. yy.) sonlarında, ilk kez bu konudan söz etti.

Dünyasal işlerle (politika, ekonomi vb.- ç.) ilgilenen kimseler de din alanındaki birleştirici eğilimleri destekliyorlar. Fransız burjuva tarihçi Jul İzak, "politik ve milliyetçi antisemitizmin" kaynağı olarak, "dinsel antisemitizme" karşı savaş şiarıyla, 1947 yılında "Yahudi-Hıristiyan Dostluk Derneği"ni kurdu. 1947 Temmuz'unda, Zelisberg'de (İsviçre) yapılan toplantıda, bu derneğin temsilcileri, Yahudiler ve Katolikler, "On Zelisberg Maddesi" diye adlandırılan program belgesini kabul ettiler. Bu belgede, ayrıca, Hıristiyanlığın Yahudi dininin bir özeti olduğundan, Eski (Tevrat) ve Yeni Ahit (İncil) sayfalarında aynı tanrının yer alışından, İsa Mesih'in, Davud'un soyundan gelme Yahudi bir bakireden doğduğundan vb., bu nedenle de Yahudilerin İsa'nın vaazlarını öfke duymadan

onayladıklarından söz ediliyor. Belge, İsa Mesih'in çarmıha gerilişinde Yahudilere yönelik asılsız suçlamanın geri alınması konusunda, Katolik kilisesi başkanına (Papa) yapılan bir çağrıyla son buluyor.

Belli kararsızlıklarına karşın, Vatikan, Yahudilikle birlik oluşturma çabalarına doğru adımlar atıyor. Vatikan'da kurulan özel bir komisyon, Yahudilik, İslam ve diğer dinlerle işbirliği sorunlarıyla ilgileniyor. Dinerkçiler, "dinsel birlik" arayışlarıyla, her halkın içindeki sınıfsal ayrılıkları, uluslararası arenadaki sınıf savaşımının gücünü ve önemini perdelemeye çalışmaktalar. Bu olgu, Vatikan Konseyi'nin 1965 Ekim'inde yapılan IV. dönem toplantısında, antisemitizm konusunda duyulan üzüntünün ve İsa'nın çarmıha gerilişinde Yahudi halkının suçsuzluğunun dile getirildiği, "Avrupa Belgesi" denen bir belgenin sonunda kabul edilmesiyle de anlaşılıyor.

Yahudi yenilikçiler, Vatikan Konseyi tarafından kabul edilen "Avrupa Belgesi"nde belirtilen görüşlerin tamamına katılıyorlar. Konsey, bu belgede şu açıklamaya yer veriyor: İsa, kendi kendini Mesih saydı. Bu onun büyük hatasıydı. "Yahudilik, İsa'nın dünyaya yüz çevirdiğini, sadece öbür dünya ve Mesih devriyle (kıyamet, ç.) ilgilendiğini kabul edemez. Yine de Yahudi yenilikçiler, Yahudilikle Hıristiyanlık arasında bir "içtenlik ve karşılıklı anlayış köprüsü"nün kurulması için mücadele ediyorlar.

Birleştirici eğilimlerle birlikte, Neohasidizm, Yahudi dini içinde önemli bir rol oynamaya başlar. Bu akım, çağdaş Yahudi tanrıbilimcileri nasıl büyüledi? Yaşadığımız çağda, komünist düşünceler gezegenimizdeki halkların kalbine doğru yol alırken, kör inanç savunucuları ile mistikler kaçmak zorunda kalıyorlar. Onlar, öncü çağdaş düşüncelere olan düşmanlıklarını, olabildiğince gizleyebilmek için, gözlerini geçmişe çevirerek kutsal bir ad arıyorlar. Yahudi dininin savunucuları, böyle bir adı buldular. Bu kişi, VXIII. yüzyılda Polonya ve Ukrayna Yahudileri arasında doğan "sofuluk öğretisi" Hasidizmin kurucusu Beşt (İsrael Ba'al Şem Tov) oldu. Beşt, yandaşlarını kurtuluş mücadelesine çağırmıyordu, onun "sofuluk öğretisi" acımasız gerçeklikten kaçışa bir çağrıydı. Hasidizm, Yahudi topluluğu içindeki sosyal çelişkileri saptamış olmasına karşın, insanın görevi olarak tanrıya hizmeti, tanrısal gizleri bilmeyi ve yürek kabartan bir dua aracılığıyla tanrıyla kaynaşma arzusunu görür.

Beşt'in öğretisi çok sayıda yandaş buldu, çünkü bu öğreti topluluk içindeki sınıf mücadelesini dinsel bir tarzda yansıtıyordu. Beşt ve ardılları, öğretilerinde, dindar kişi (ermiş, ç.), yani doğaüstü güce sahip ve doğayı keyfince yöneten insana ilişkin bir düşünceye yer verdiler.

Hasidizmin gizemciliği, günümüzün pek çok Yahudi dinerkçisi tarafından kalkan olarak kullanılmakta. Onlar, aydınlanmayı, bilgiyi ve materyalist felsefeyi kötüleyerek, Beşt öğretisinin (Hasidizm) övüldüğü, Yahudi halkı için onun "özgün" ve "değerini hiç yitirmeyecek", bütün insanlık için "derin" bir anlam taşıyan ve "demokratik" bir öğreti olduğunun yazılıp çizildiği çok miktarda yayın çıkarıyorlar. Hasidizm yandaşları, bu öğretinin, başta emekçiler olmak üzere, herkese uygun ve herkesçe anlaşılabilir olduğu masalını sürekli yaymaktalar.

Hasidizmin ABD'deki etkin canlandırıcılarından biri olan Menaşe Unger, Beşt ve öğrencilerinin "Yahudi halk kitlelerinin içinde yetiştiklerini, sıradan insanı savunduklarını, halkın en alt tabakaları ile yoksul düşmüş küçük burjuvazinin hayalleri yıkılmış ruhlarını iman ve sevinçle doldurarak, onları çok yüksek bir düzeye çıkardıklarını" öne sürüyor. Unger, Hasidizmin gizemciliğini ve dogmalarını süsleyerek, koyu gericiliğe ve kör inançlara karşı savaşmış XIX. yüzyıl Yahudi aydınlanmacılarını kötülüyor, yerden yere vuruyor.

Çağdaş dinerkçiler, Hasidizmin "toplumsal gücünün" Yahudi halk kitlelerini yaşamsal önemdeki sınıf mücadelesinden, sömürü ve zulme karşı genel bir proletarya savaşımından uzaklaştırdığı için, ona değer veriyorlar. Hasidizmin Londralı savunucusu M. Mayer, Beşt'in adını açık açık söyleyerek, şu vaazı veriyor: "Bir insan dua ediyor ve ona maddi bir iyilikte bulunması için tanrıya yalvarıyorsa, o zaman onun duası boşunadır. Bu durumda insanla yüce tanrı arasına maddi bir perde çekilmiş oluyor, çünkü dua eden kişi ruh alanına kaba bir giriş yapmak istemiştir. Böyle bir dua karşılıksız kalacaktır."

Yahudiliğin savunucuları, gençliği sinagog kültüne çekmek için güçlü önlemler alıyorlar. Örneğin, son zamanlarda Amerikan sinagoglarının reklam panoları, ayinler sırasında "bolca şenlik" vaadiyle imanlı Yahudileri ısrarla ibadete çağırıyorlar.

Dini bayramlar, Neohasidizmin savunulmasında önemli bir yere sahip. Bu akımın yayıcıları, inançlı insanlara yönelik dinsel etkileme yöntemlerini yetkinleştirerek, güya paskalya, cumartesiler ve Yahudiliğin diğer kutsal günlerinin özünde bulunan "ulusal tohum"u ayrı tutuyor, Tanrı Yehova'nın huzur, neşe ve sevinç için seçtiği günlerde bir "tansığın gerçekleşme" umudunu canlı tutuyorlar. Yahudiliğin savunucuları, yapıtlarında, Hasidizm'i Yahudi halk kitlelerinin toplumsal yaşam koşullarıyla olan tarihsel bağları dışında ele alarak, onu "ilk Yahudiliğin gizemli ruhunun özünü açığa çıkaran, Musa'nın ve diğer peygamberlerin, Talmud ve Kabala yazarlarının vahiy ve esinlerinin sürdürücüsü" bir öğreti olarak reklam ediyorlar. Oysa Hasidizm, emekçi Yahudilerin yaşamında son derece gerici bir rol oynadı ve oynamaya da devam ediyor. Hasidizm, emekçilerin kurtuluş savaşına, bilime ve kültüre düşmandır, halka gizemciliği (mistisizm) ve kör inançları benimsetiyor.

Yahudilik ve Siyonizm

Yahudi ilahiyatçılar, Kutsal Kitap'taki metinlerden Yahudilerin tanrı tarafından seçilmiş bir halk olduğu dogmasını "çıkardılar." Tanrı Yehova'nın İsrail halkını "seçtiği" şeklindeki bu düşünce, tektanrıcılığın eski Yahudiler arasında doğduğu ve Tanrı Yehova'nın Yahudilerce bütün tanrıların en "güveniliri" olarak seçildiği tarihsel sürecin ters yansımasıdır.

Yahudilerin seçilmiş bir halk olduğu dogmasının en ateşli savunucuları, Siyonistler ile çıkarlarını dinsel söylemlerle maskeleyen Yahudi burjuva milliyetçileridir.

"Huş Emonim" ("Ortodokslar Birliği") üyesi İsrailli dinerkçiler, Yahudilerin "seçilmiş halk" olduğu dogmasını yaymaktalar. Onlar, İsrail'in işgal ettiği Filistin topraklarında yeni Yahudi yerleşim yerlerinin kurulmasını ve mevcut yerlerin de korunmasını istiyorlar, Yahudiliğin politik düşüncesini savunarak, bu düşüncenin ana çekirdek olarak Siyonizm'i içermesi için çaba harcıyorlar. Dinerkçiler, ülkenin politik yaşamında Yahudi dinine çok büyük önem vererek, "Milliyetçi-Dinci Parti"yle birlikte, genç İsraillilerin bilincine ilhak ve şovenizm düşüncelerini yerleştirmeye çalışmaktalar. Ama İsrail'de, örneğin, "seçilmiş halk" dogmasını mahkûm eden, Yahudiliğin politize olmasına karşı çıkan, düşünce özgürlüğü, demokrasi ve Araplarla birlikte geniş kapsamlı bir

barışın kurulması için etkin mücadele veren "Şalom ahşav" ("Şimdi Barış") gibi bir hareketin içinde yer alan insanlar da var.

Mesih dogması da, söylendiği gibi, Yahudilik inancının temel bileşenidir. Filistin'in ilhakının, sözde Mesih'in Yeruşalim'e geri dönüşü hakkındaki öğretinin gerçekten ete kemiğe bürünüşü olduğunu savlayan Siyonistler, günümüz koşullarında Mesih rolünü kendileri üstlenmiş durumdalar. ABD ve Batı Avrupa'daki hahamlar, halk kitleleri üzerindeki etkilerini bu şekilde koruyabileceklerini varsayarak, Siyonizm'i desteklediler.

Demek ki, Yahudiliğin bazı dogmaları Siyonizm tarafından silah olarak alındı ve bunlara Siyonist ideolojinin bütünlüğü içinde yer verildi. Ama bu, Yahudilik ile Siyonizm'in hiç de özdeş anlayışlar olduğu anlamına gelmez, çünkü Siyonizm (Tevrat'ta anlatılanlara göre, Kudüs Tapınağı'nın yapıldığı Sion Dağı'ndan geliyor), XIX. yüzyılın sonlarında doğan ve Yahudiler için Filistin'de "barınma hakkının korunması"nı sağlama amacındaki Yahudi burjuvazisinin milliyetçi hareketidir. Siyonizm, Yahudi işçileri, değişik ulusların işçi sınıflarının burjuvaziye karşı verdiği genel savaşımdan uzaklaştırmaya çalışmaktadır. Bu nedenle, V. İ. Lenin, Siyonist ideolojiyi, özünde bütünüyle yalan ve gerici bir ideoloji olarak niteler (V. İ. Lenin, Top. Y., c. 8, s. 72).

Çağdaş Siyonizm, proemperyalist Yahudi burjuvazisinin milliyetçi, gerici ideolojisidir. Her gerici ideoloji gibi, Siyonizm de dine, doğal olarak, belli tutucu ve ulusalcı düşüncelerden oluşan bir birikime sahip durumdaki Yahudiliğe yöneliyor. Böylece, "tanrının seçtiği halk" dogmasıyla silahlanmış olan Siyonistler, "bütün dünya Yahudi ulusunun" sınıfsal ayrışmasının söz konusu olmadığı ve Yahudiler arasındaki sınıf savaşının, antisemitizmin sonsuza dek sürmesi anlamına geleceği şeklinde bir düşüncenin, geniş çaplı propagandasını yapmaktalar.

Siyonizm, aynı şekilde Yahudileri parçalanmaz bir topluluk ve sözde Yahudiler arasında ezilenle ezenlerin, yoksullarla zenginlerin olmadığını kabul eden antisemitizmle de iç içe giriyor.

Komünistler, enternasyonalistler olarak, antisemitizme her zaman karşı çıkmışlardır. V. İ. Lenin, işçi sınıfının "bölünmek değil, birleşmek zorunda olduğunu" söyler. "İşçi sınıfı için, onun düşmanları tarafından cehalet içindeki kitlelerin bilincine ekilen us dışı düşünce ve anlamsız kör inançlar

kadar, acımasız bir düşman yoktur... Bu nedenle işçi sınıfı, ne şekilde olursa olsun, ulusların ezilmesine kararlı biçimde karşı çıkmalıdır... Özellikle çernosotentsler,*2 Yahudilere karşı nefret dolu bir kışkırtma kampanyası yürütüyorlar. Purişkeviçler, kendi işledikleri bütün suçlar için Yahudi halkını günah keçisi yapmaya çalışıyorlar" (V. İ. Lenin, Top. Y., c. 25, s. 86).

Politik Siyonizm denen ideolojinin ideologu Theodor Herzl'dir ve 1896 yılında yayımlanan "Yahudi Devleti" adlı kitabında ulusal düşmanlığın, bu arada antisemitizmin sınıfsal karakterini yadsır. Yahudilerle Yahudi olmayanların, kesinlikle, hiçbir toplumsal ve politik koşulda dostluk ve barış içinde yaşayamayacaklarını öne sürer.

"Buradan şu mantıksal çıkarıma varıldı: Yahudiler ile Yahudi olmayanlar, antisemitizme ve ırkçılığa karşı birlikte mücadele edemezler ve etmemelidirler, dahası, onların birbirlerinden ayrı yaşamaları gerekir." (V. Erlik, Gerici Düşüncenin İflası, –Barış ve Sosyalizm Sorunları, 1973).

Siyonizmin çağdaş ideologları, onun burjuva-milliyetçi niteliğini özenle gizleyerek, sözde bütün Yahudilerin Musevi, Musevilerin de Siyonist olduğunu kanıtlamak için, kan ter içinde çalışıyorlar. Onlar, bütün Yahudileri "atalar dini" bayrağı altında birleştirip, birbirine kenetlemek için, Museviliği bir etken olarak kullanmak istemişlerdi. Biz, Siyonistlerin hayallerini reddederek, Yahudi, Musevi ve Siyonist kavramları arasındaki anlam ayrımını, tarih bilimine uygun olarak görüyoruz. Yahudi etnik, Musevi dinsel, Siyonist ise politik bir sıfattır.

Bilimsel ateizmin yayıcıları, bu üç anlam arasındaki farkı görerek, çabalarını emekçilerin bilincine yük olan dinsel kör inançlara ve us dışılıklara karşı yöneltmektedirler. Onların amaçları, bütünüyle insancıl amaçlardır: Komünizmin kurucularını yalan ve yanlış bir ideolojiden kurtarmak.

BUDİZM

Budizm (Sanskritçe "buda" sözcüğünden gelme, tam anlamı aydın, aydınlanmış), Orta Asya, Doğu ve Güneydoğu Asya ile Uzak Doğu'nun birçok ülkesinde geniş bir yaygınlığa sahip üç dünya dininden biridir.

Budistlerin düşüncesine göre, yüksek kutsallığa erişmiş her varlık, buda, yani aydınlanmış olabilir. Yeryüzündeki adı Sakyamuni ("Sakya kabilesinden bir münzevi") olan budalardan biri, insanlara, izleyicilerinin bir kural olarak, Sanskritçe "dharma" (öğreti, yasa) dedikleri, "kurtuluş" öğretisini bildirdi. Bu nedenle "buda" terimiyle genel olarak Sakyamuni anlatılmak istenir.

Sorun, Sakyamuni'nin tamamen mitolojik bir kişilik olup olmadığında ya da onun yaşamöyküsünün temelinde, derlemecilerin dinsel fantezilerle süsledikleri, bilimin henüz çözemediği bazı gerçek olguların yatıp yatmadığındadır. Sakyamuni'nin "yaşamöyküsü"ne benzer öykülerin ortaya çıkışı, İ. S. II.-III. yüzyıldan daha önce değildir. Ancak, Budist yazın onu olmayacak şekilde betimlese de, Sakyamuni'nin Budizm'in bir insan kimliğiyle tek "kurucusu" olduğuna kuşku yok.

Buda Söylencesi

Budistler, sayısız defa beden aldıktan sonra yaşam çarkında dönmekten kurtulacak olan Buda'nın, bütün tanrıların yeryüzüne inmelerine ve insanlara kurtuluş yolunu muştulamalarına karar verdiğine inanırlar. O, "kendisinin son enkarnasyonu" için, Kuzey Hindistan'da yaşayan Sakya kabilesinin Gautama (onun adlarından biri olan Gautama, buradan geliyor) boyundan soylu bir kral ailesini seçti.

Buda, acıların nedenini ve onlardan kurtuluş yolunu anladıktan sonra, kendi buluşunu insanlara muştulamaya karar verir. Ölüm tanrısı –kötülük şeytanı– Mara, her yola başvurarak buna engel olmaya çalışır. Ama Buda, Mara'yı yener, Benares'e gelir ve orada, kısaca yeni bir dinin temel düşüncelerini oluşturduğu ilk vaazını verir. Onun vaazını dinleyenler, birbiri ardına peşinden giderler. İzleyenleri, onunla beraber dolaşan rahip grubuna katılırlar. Etrafındaki öğrencileriyle birlikte, mucizeler eşliğinde öğretisini yayarak, 40 yıl boyunca Hanga Vadisi'nin şehir ve köylerinde dolaştı. Ölüm onu seksen yaşında yakaladı; ölümü, görüş netliğinin gündüz izlenimi

verdiği bir mayıs gecesinde, dolunayın doğuşuna denk geldi (bu nedenle, Budistler için bu, "üç kutsal" gün sayılır).

Budizm'in çeşitli okul ve eğilimleri, Sakyamuni'nin yaşadığı yıllara ilişkin farklı tarihler sunuyorlar. Olayların çoğunda, onun İ.Ö.VII-VI. yy. veya VI-V. yy. arasında yaşadığı varsayılıyor. Yakın zaman önce bazı Doğu ülkelerinin Budistleri, Sakyamuni'nin ölüm tarihinin, İ.Ö. 544 yılının dolunaylı bir mayıs gecesi olduğunda anlaştılar ve 1956 yılında, Budizm'in 2500 yıldan beri var olduğunu çok açık biçimde belirttiler.

Budizm Dogması

Budizm dogmasının en önemli düşüncesi, varlık ile acı kavramları arasındaki özdeşliktir. Budizm, Brahmanizm tarafından geliştirilen ruh göçü öğretisini, yani ölümden sonra her canlı varlığın yeni tür bir canlı varlık (insan, hayvan, tanrı, ruh vb.) biçiminde yeniden doğacağı inancını yalanlamadı. Ancak, Budizm, Brahmanizm öğretisine önemli değişiklikler getirdi. Brahmanlar her sınıf için dini tören, kurban ve yalvarma yoluyla "iyi bir ailede yeniden doğuşa" erişmenin, yani raja (prens), Brahman, zengin tüccar veya kral olarak yeniden bedenlenmenin mümkün olduğu savını öne sürerken; Budizm, her türlü yeniden şekil alışı, bütün varlık biçimlerini kaçınılmaz bir felaket ve kötülük olarak açıkladı. Bu nedenle, yeniden doğuşun tamamen son bulması ve Nirvana'ya, yani hiçliğe erişebilmek, bir Budist'in en yüce ereğidir.

İnsanların büyük çoğunluğu için Nirvana'ya hemen erişmek, neredeyse olanaksızdır. Bir canlı varlığın, Buda'nın gösterdiği kurtuluş yolunu izleyerek, genellikle yeniden ve yeniden değişik şekiller alması gerekir. Ama bu, ulaşıldıktan sonra varlığı "yaşam girdabından" çıkarabilecek, kendi yeniden diriliş zincirini tamamlayabilecek olan "yüksek bilgelik" düzeyine yükselmenin yolu olacaktır. Buda'nın izleyicileri, tıpkı acının bitişine, kurtuluşa, hiçliğe götürecek olan yol gibi, onun varlığın –acının– nedenini ve özünü anlamış olmasını, onları insanlara açmasını, Buda öğretisinin en önemli noktası sayarlar.

Budistler, Buda tarafından muştulanan "dört soylu gerçeği" kabul ederler. Bunların birincisi, her türlü varoluşun acı (ıstırap) olduğudur. İkincisi, acının nedeninin insanın kendi içinde temellendiğidir: Yaşama tutkusu, zevk, egemenlik, zenginlik; bunlar, yaşama bağlanmanın değişik

biçimleridir. Üçüncü gerçek, acıya son vermenin olanaklı olduğunu bildirir: Bunun için yaşama tutkusundan kurtulmak, hiçbir güçlü duygunun olmadığı, her türlü isteğin bastırıldığı bir duruma ulaşmak gerekir. Sonuncu ve "dördüncü soylu gerçek", "sekiz katlı orta soylu yol" denen emirlerden oluşur: "Doğru görüş, doğru istek, doğru söz, doğru davranış, doğru yaşam biçimi (namuslu kazançla yaşama, ç.), doğru çaba, doğru düşünme ve doğru düşünce yoğunlaşması" (buna genellikle meditasyon deniyor; Sanskritçe "dhmna", Çince "çan", Japonca "dzen").

Budizm'in özü, "dört soylu gerçek" öğretisinde anlatımını bulur. Bütün dinler, gerçek yeryüzü yaşamını, madde dışı, göksel, sözde ölümle başlayan bir yaşamın karşısına koyarlar. Bununla birlikte, dünya yaşamı her zaman iç karartıcı renklerle betimlenir, tanrıyla bütünleşmeye engel olan günah olgusuyla açıklanır; ahret yaşamı ise, insanın yeryüzünde çektiği sıkıntıları sabırla ertelemesinin ödülünü kazanma çabası olarak ilan edilir. Budizm, bu noktada diğer dinlerden farklı değildir, ama o, yaşadığımız dünyanın eleştirel değerlendirmesini mantıksal bir sonuca vardırır. Budizm, yaşamla acıyı özdeş kılarak, her şeyin sadece acı ve yok oluşa değil, öyle ki sevince bile mahkûm edildiği dünyayı özellikle karanlık resmeder; bir canlı varlığın böyle bir yaşama bağlılığını artırması ise sonsuza kadar yeniden bedenlenme tehlikesini, en azından bir kötülük olarak, içinde taşıması anlamına gelir.

İnsanın kendi yazgısını, her yeniden doğuş şeklini, kendisinin yarattığını söyler Budizm. Yeni bir yeniden doğuşun somut özelliklerini belirleyen güce karma denir. Budizm'in karması, varlığın daha önceki bütün yeniden doğuşlarındaki davranışlarının ve düşüncelerinin toplamıdır. Karma öğretisi Brahmanizm'de de vardır. Brahmanlar da, karmanın –ceza yasası– ruh göçünün harekete geçirici gücü olduğunu öğretirler. Bu zümre (Brahmanlar) için kurban kesme emrini yerine getirip getirmeyerek, Brahmanlara saygı duyarak veya duymayarak, çok sayıdaki yasağı çiğneyerek veya çiğnemeyerek, insan kendi ruh göçünün yeni şeklini yaratır –en rezil ve iğrenç hayvanlardan başlayıp krallar ve tanrılarla bitirerek.

Budizm, "ceza yasası"nı (karma) benimsedi ama ona yeni bir içerik de kazandırdı. İnsanın bu yaşamdaki her şeyini karma belirlese de, insan kendi davranışlarını, düşüncelerini, sözlerini, hareketlerini seçmede belli bir

özgürlüğe sahiptir. Bu kısmi irade özgürlüğünde de, Budizm'e göre, kurtuluş yolunun taşları döşenir.

Bununla birlikte sorun kurban kesimlerinde, ayinlerde ve yasaklarda değil, insanın kendi davranışlarındadır. İnsanın özellikle dünya yaşamındaki hareketleri ve düşünceleri onun gelecekteki karmasını, "değişim"le aldığı yeni varlık biçimini, yani acılarını belirler. Ama bu da az. Budizm'in özellikle bazı okul ve eğilimlerinin öğretisinde, duygusal bir dünyanın olmadığı ifade edilir. Duygu dünyası, bizim sadece hastalıklı, yolunu şaşırmış bilincimizin bir sonucu, gördüğümüz bir düştür. Özellikle bu bilinç –Budizm'e göre, biricik gerçek varlık– karmanın mutlak yasasına bağlıdır ve katıksız acının, duygu dünyasının trajik bir tablosunu resmeder bize. Bu bilinç, pek çok küçük parçacıktan (dharma), yani belli bir kompleks olarak karmanın etkisi altında oluşan bilinç öğelerinden meydana gelir; bu öğeler, söz konusu yeniden doğuşun bireysel bilincini ve bilincin bir işlevi olarak da, bizi çevreleyen duygusal dünyayı yaratırlar. Dharmalar yatışıncaya kadar, söz konusu varlığın ölümünden sonra, bu bireysel bilincin yeniden doğuşu kaçınılmazdır; yaşam tekerleği dönüşünü sürdürür.

Budizm'in Toplumsal Öğretisi

Toplumsal yaşama, insanın gerçek yaşamdaki yerine ve amaçlarına yönelik Budist görüşler, doğrudan Budizm dogmasından gelmez.

Budizm'in varlık (= acı) öğretisi, kuşku yok ki, çelişkiler üstüne kurulu toplumsal düzen tarafından kaçınılmaz şekilde sürekli bir azap ve acıya mahkûm edilen emekçi kitlelerinin gerçek durumunu, kendine göre ters biçimde yansıtır. Ancak, Budizm, bir din olma özelliğiyle, insanı dünya gerçeğinden uzaklaştırarak, sınıflı toplumda insanların büyük çoğunluğunun kaçınılmaz olarak çektiği acının saptanışından yanlış bir sonuca varır. Budizm, bu acıyı mutlaklaştırır, onu her varlığın temel yasası haline getirir, böylelikle şikâyet etmeden acıları hiçliğe, yani Nirvana'ya ertelemenin karşılığı olarak bir ödül vaat eder, acıları doğuran sisteme haklılık kazandırır.

Yaşam (=acı) ve her canlı varlığın çektiği acılar içinde işlediği bireysel suç konusundaki Budist öğreti, her varlığı yaşamda onun payına düşenle birleştirmek zorundaydı. Bilindiği gibi, karma yasası her şey için zorunludur. İnsanlar, hayvanlar, insanların erken dönem Budizm'e dönük

bilincinde hâlâ yaşayan eski Vedist panteon tanrıları, karmaya bağımlı kılınmıştır. İnsanların acıda ve kurtuluş hakkı konusunda sadece kendi aralarında değil, hayvanlar ve tanrılarla da eşit oldukları düşüncesi, Budizm'in toplumsal rolünü belirleyen en önemli düşünsel etmendir. Budizm geçmişte köle insana, daha sonraları feodal köylüye, hatta çağdaş toplumun işçisine bir raja, bir tanrı olarak yeniden doğabileceğini ya da varlığın sürekli yeniden diriliş sürecinin son bulabileceğini, yani Nirvana'ya erişilebileceğini vaat etmişti, bugün de ediyor. Oysa Budistlerin düşüncesine göre, yaşamın her türlü nimetlerinden yararlanan bir varlık, kendi kendini hiç hoşa gitmeyecek bir yeniden dirilişe sürükleyebilir. Bütün canlı varlıkların acıda eşitliği ve kurtuluşun mümkün olduğu düşüncesi, ezenlere karşı verilen mücadelede emekçileri silahsız bırakmaktadır; mülkiyet temelindeki toplumsal eşitsizlik de, diğer başka şeyler gibi, bu "düşler dünyası"nda güvenilmez ve değişkendir.

Budizm, insanın hayattayken yaşam sınırları dışına çıkmasını, yani bir sanghaya (keşişler cemaati) girişini kurtuluşun en etkin öğesi sayar. Erken dönem Budizm'in sanghası, gönüllü olarak bütün yaşamsal tasalardan ve bağlılıklardan kendini sıyırmış insanların oluşturduğu bir birlikti. Sangha'ya giren bir insan ailesinden, mal-mülkten vazgeçmek, mensup olduğu varna'nın (Eski Hindistan'da kast) buyruklarına uymayı bırakmak, erdenliği kabul etmek, ayinler yapmak, keşişler için belirlenmiş sarı harmaniyi giymek ve sadece insanların vereceği armağanlarla yaşamak zorundaydı.

Keşiş yaşantısı ayrıntılı biçimde düzenlenmişti. Keşişlere, onların bütün yaşamını belirleyen 253 yasak konmuştu. Sıradan dindarlar için keşişler özel kişilerdi, neredeyse doğaüstü varlıklardı. Keşişler, tapınma düzeyinde bir saygı çemberiyle kuşatılmışlardı; bu saygı, daha sonraki dönemlerde Budist keşişlerin bazı ülkelerde doğrudan ilahlaştırılmalarına dönüşecektir.

Lamaizm

Budizm'in bir biçimi olan ve XIII-XVII. yüzyıllar arasında Tibet'te şekillenen Lamaizm, Rusya topraklarında XVIII. yüzyılda ortaya çıktı ve Buryatlar, Kalmıklar ve Tuvalar arasında yayıldı. Lamaizm, Devrim'den önce bu halkların boyunduruk altına alınmasında çarlığa yardımcı oldu. Buryatistan'ın Budist din adamlarının başı olan Bandido Lama'yı bu dini makama, genel valiyi de manastır baş keşişliğine bizzat çarın kendisi atadı.

Lamalar, Çariçe II. Yekaterina'yı Lamaizm panteonunun en önemli tanrıçalarından biri olan Tsagan Dara Ehe'nin yeryüzünde cisimlenmiş hali ilan ettiler; ondan sonra gelen bütün Rus çarlarını da tanrısal kişilikler olarak gördüler. Lamaizm ideolojisinde Budizm'in temel ilkeleri korunur. Bununla birlikte, Budizm'in bu türü kendine özgü özellikler taşır, ama bu özellikler esas olarak, sözde inananların tanrılarla iletişim kurmalarını olanaklı kılan karmaşık ayinlerden ibarettir.

Lamaizm, dünya hakkında tamamen bilimdışı düşünceler içeriyor. Lamalar, yeryüzünün okyanuslarla çevrili ve üzerine bir anakaranın dört değişik biçiminin (daire, yarım daire, üçgen ve kare) yerleştirildiği düz bir alan (mandala) biçiminde olduğunu söylüyorlar. Alanın ortasında Sumeru Dağı yükseliyor, güneşle ay onun etrafında dönüyor ve bu dönüş sonunda gece-gündüz değişimi meydana geliyor. Dünya bir filin üstünde duruyor, fil de bir kaplumbağanın. Kaplumbağa denizde yüzüyor. Yeryüzü günahlarla dolup taştığında, kaplumbağa kıpırdamaya başlıyor ve depremler bu yüzden meydana geliyor. Demek oluyor ki, her yer sarsıntısı, daha çok dua etmek, manastırlara daha çok armağanlar sunmak gerektiğinin bir işaretidir. Güneş ve ay tutulmalarına, kötücül şeytan Raha'nın bu gök cisimlerini yutmak istemesi yol açıyormuş. Şeytan Raha'yı kovup güneşle ayı kurtarmak için de, kazanlara vurmak, bağırmak ve havaya ateş etmek gerekiyormuş.

Lamaizm, hiç ardı arkası kesilmeyen bir ayinler ağı içinde, üfürükçülükle, kehanetlerle, sözde insanın attığı her adımda ona pusu kuran kötü ruhlarla ve Budizm'in gereklerinden en ufak bir uzaklaşmaya tanrıların vereceği cezayla korkutarak, dindar insanın aklını çelmektedir. İşi Tsagalgan bayramında Lamaizm'in düşmanlarını avlamak olan Tanrıça Lhamo, cehennem şefi Erlikhan'ın baş yardımcılarından biridir. Lhamo, dişlerinin arasında bir insan cesedi tutan ve sırtında belleme yerine insan derisi olan bir katırın sırtında zıplayarak giderken betimleniyor: Lhamo, dinine ihanet ettiği için kendi oğlunu öldürmüş ve derisini yüzmüştür.

Budizm'de yaşamın özü olarak görülen acıya ilişkin öğretinin içerdiği temel düşünceler, tam bir itaatkârlıkla sömürücü sınıflara boyun eğme yönündeki istek, Lamaizm'de de geçerlidir. Gelecek olan Buda'ya Lamaizm panteonunda özel bir yer veriliyor; hemen hemen bütün manastırlarda bulunan ve 'maydara' denen devasa Buda resimleri 16 metreye kadar bir yüksekliğe sahip olabiliyorlar. Buda'nın, yakında yeryüzünde görünmesi ve

günahkârları cezalandırarak, dine hizmet edenleri hak ettikleri ödülle ödüllendirmesi ve adil bir yaşam kurması gerekiyormuş.

Büyük Ekim Devrimi'nin zaferi, sosyalizmin kuruluşu ve Çarlık Rusya'sı döneminin geri kalmış (gerçekte onun sömürgesi olan) kenar bölgelerinde yeni kültürün gelişiminde ulaşılan büyük başarılar sonunda, Lamaizm'in Buryatlar, Kalmıklar ve Tuvalar üzerindeki etkisi giderek azalmaya başladı. 1930'lu yıllarda emekçilerin istekleri doğrultusunda Baykal ötesi datsanların (ibadethane) ve Kalmık Cumhuriyeti'nin hrullarının (ibadethane) çoğu yavaş yavaş kapandı, binaları da emekçilere verildi. Datsanlardan dağılan lamaların bir kısmı emekçi olarak üretim alanına girdi, bir kısmı da faaliyetini sürdüren datsanlarda kendi dinsel (özellikle "tıbbi") çalışmalarına devam etti.

Fakat Lamaizmin kalıntıları henüz bütünüyle temizlenmiş değil. Günümüzde Sovyetler Birliği'nin Buryat, Kalmık ve Tuva Muhtar Sovyet sosyalist Cumhuriyetleri ile İrkutsk ve Çitinsk bölgelerindeki Buryatların yaşadığı yörelerde hâlâ Lamaizm inancını koruyanlar var. Sovyetler Birliği'ndeki Budist kilisesi, ülkedeki Budistlerin seçtiği merkezi ruhani yönetim (din konseyi) tarafından yönetilir. Ruhani yönetimin başkanı Bandido Hambo Lama denen dini bir unvan taşır. Yönetim başkanının konağı, faaliyetini sürdüren ve Ulan-Ude'den (Buryatistan'ın başkenti) 40 kilometre güneyde bulunan İvolgin datsanının içindedir.

Budizm ve Çağdaşlık

Asya ülkelerinin Avrupalı sömürgeciler tarafından sürekli boyunduruk altında tutulması, pek çok Doğu kültürünün yıkımına, ulusal kültürlerin yok olmasına, ulusal enstitülerin ortadan kalkmasına, ulusal düşüncenin bastırılmasına neden oldu. İstilacıların düşüncesine göre, halkların köleleştirilmesinde boyun eğmeyi sağlaması gereken Hıristiyanlık, sömürgelerde ısrarla benimsetilmeye çalışıldı. Ne var ki, Hıristiyanlığın zorla benimsetilmesinde büyük bir başarı sağlanamadı, üstelik sömürgecilerin izlediği politika, çoğu zaman eski ulusal-dinsel düşüncelerin ve alışkıların yeniden canlanmasına yaradı. Ulusal burjuvazi, Avrupa ve Amerikan sömürgecileriyle rekabet savaşına girerken, özellikle bütün gücüyle yerel dinleri canlandırmaya, bunları ulusal kurtuluş savaşının ideolojik silahı yapmaya çalıştı. Sömürgeciler de, yerel dinlere mensup din

adamlarının halk üzerindeki ağırlığını görerek, onları kendi yanlarına çekmeye yöneldiler.

Asya ülkelerinin düzensiz gelişimi, Budist din adamlarının bu ülkelerin toplumsal yaşamına çok değişik biçimlerde katılmalarına neden oldu. Japon emperyalistleri, "Budizm'i yayma hedeflerinde" birleşmek (kuşkusuz, Japonya'nın savaş "himayesi" altında) zorunda olan "üç Budist ülke" (Japonya, Çin, Hindistan) idealini açıkça propaganda eden, dahası Budizm'in dinsel öğretisini saldırgan savaşı haklı göstermek için kullanmaya çalışan Budist din adamlarının bir bölümünü, kendi saflarına çekmeyi başardılar. Bununla birlikte, Japonya'da, emperyalist politikayı ve militarizmi –yine Budist inancına özgü bir yaklaşımla– eleştiren Budist örgütler doğdu.

Özellikle Alman faşizmi ile Japon emperyalizminin yenilgiye uğramaları ve bu ülkelere karşı kazanılan politik bağımsızlıklar sonrasında, Asya ülkelerindeki çeşitli Budist örgütlerin farklı politik programları ortaya çıktı. Emperyalistlerin burada yeniden egemenlik kurma yönündeki sayısız girişimleriyle durum güçleşiyor. Budizm'in de ulusal kurtuluş hareketine, yeni sömürgeciliğe karşı savaşa katılmasının sağlanmış olması doğaldır. Birçok ülkede ulusal bağımsızlık mücadelesi verenler, Budizm öğretisini kendilerine dayanak yapmaktalar. Ama emperyalistlerin ve yerli gerici güçlerin, Budizm'i ulusal kurtuluş hareketlerine karşı ve anti-komünist propagandada kullanmaları sık rastlanan olaylardır.

Budizm, Hindiçini ülkelerinin politikalarında önemli bir rol oynuyor. Burma, Kamboçya, Laos, Tayland gibi ülkelerde Budist rahiplerin sayısı çok fazla ve hemen her köyde de bir manastır var. Bir rahibin öğüdü, inananlar için yasadır. Bu nedenle, resmi olarak katılmasalar da, rahiplerin politik yaşam üzerinde gerçekten önemli bir ağırlıkları var.

Yeni sömürgeciler, Budist örgütlerin yöneticilerini defalarca kendi yanlarına çekmeye çalıştılar. Amerikan Gizli servisi (CIA), 1946 yılında Tayland'da, ulusal Budist kilisesinin başı olan Kral Mahido'nun öldürülmesini örgütledi, sonra da bu eylemden ötürü ilerici kuruluşları suçladı. Bu provokasyon, Amerikan emperyalizminin, Tayland büyük burjuvazisinin gerici kesimi ile din adamlarına dayanarak, askeri grupların da yardımıyla, 1947 yılında bir takım reformlar yapmasında ve bu yolla Tayland'daki konumunu önemli ölçüde sağlamlaştırmasında, onun işine

yaradı. Budist din adamlarının gerici hareketler içinde yer aldıkları diğer olaylar da yaygın olarak bilinir. Yine de, gelişmekte olan ülkelerin Budist din adamları çoğunlukla halk kitlelerinin ulusal kurtuluş savaşına katılmaktadırlar.

Bir takım Budist yazarlar, "toplumsal düşüncenin büyük devrimi"nin, ancak "Batı'nın materyalist nitelikteki toplumsal değerleri ile bireysel manevi değerlerinin yerini, Buda'nın öğretisine dayanan gerçek değerlerin ve düşüncelerin almasıyla başarıya ulaşabileceğini varsayarak, Budizm'in bütün dünyaya yayılmasının savaşını vermekteler. Budizm'in bütün propaganda programları Asya'nın dışında hazırlanıyor. Federal Almanya'daki (Batı Almanya, ç.) Budizm yandaşlarından Doktor Helmut Klar, Budizm'in Avrupa'da çocuklar için "materyalizme karşı bağışıklık öğesi" olması gerektiğini düşünüyor.

Temelinde, içe dalma (meditasyon) yoluyla aydınlığa erişilebileceğine, evrenin gerçek özünün kavranabileceğine, dahası "Buda" olunabileceğine inancın yattığı Zen Budizm'i, bir takım güçlü propaganda yayınlarıyla, bugün Asya dışında, özellikle ABD ve Federal Almanya'da bazı pratik başarılara sahip oldu. Evrenin bir yanılsama (illüzyon) olduğu şeklindeki Budist öğreti, bu ülkelerin mistik eğilim içindeki bir kısım aydınının (entelektüel) ve gençliğinin ruh haline çok uyuyor. "Zen" tarafından öğütlenen gerçeklikten "düşünsel soyutlama", aslında içinde yaşanan gerçeklikten, toplumsal sorumluluk ve insanlığın kendi varlığını koruma duygusundan kaçıştır.

"Zen", Batı'da kendisine tapınanları, sözde sezgisel yoldan, mantıksal bir çözümleme olmaksızın erişilecek olan "ahlaki, ruhsal ve entelektüel kurtuluş" vaadiyle kendine çekiyor. Zen Budizm'i; münzevi yaşamdan ayrılmadan, ne türde olursa olsun, bu inancı benimsemiş insanların alışılmış yaşam düzenini şu ya da bu ölçüde bozabilecek kesin adaklar kabul etmeden, toplumdan tam içsel bir bağımsızlığa erişmeyi insanlara vaat edişiyle de, onlar için çekicidir. "Zen" öğretisine göre, insan, içsel olarak toplumdan bağımsız bir konum kazanabilir, fazla bir çaba göstermeden, bu toplumun değişimi de söz konusu olmaksızın, onun ("Zen" öğretisi) ilkelerinin korunması sayesinde "ruhun tam dinginliğine" erişebilir.

"Zen" öğretisi çok açık biçimde Budizm'in özünü ifade eder. Budizm'in özü de, Zen Budistlerinin vaazlarında çok iyi görüldüğü gibi, dünyadan

kopuştan, toplumdan kaçıştan, bireyin soğuk bencilliğini pekiştirmekten öte bir şey değildir. İşte bu nedenle Budizm, çağdaş burjuva toplumunda anlayış ve destek buluyor; içerdiği birçok düşünce, günümüzde yeni gizemciliği besliyor.

Son on yıllar Budist örgütlerin çalışmalarına yeni ve önemli bir nitelik kazandırdı: Çağdaşlığın temel sorunlarını çözme savaşını, en başta da barışın korunmasını önüne görev olarak koyan uluslararası Budist birlikleri oluşmaya başladı. Bu nitelikteki ilk büyük birlik, 1950'de Kolombo'da (Sri Lanka) kurulan Bütün Dünya Budistlerinin Kardeşliği (VBB) adlı örgüt oldu. Bu kuruluşun merkezi, daha sonra, Amerikan emperyalistlerinin etkisinin özellikle büyük olduğu Tayland'a taşındı. Amerikalı Hard, örgütün genel başkan yardımcılığına getirildi. Hard, Amerika'nın Güneydoğu Asya'daki saldırgan politikasını destekleyerek, Budistleri ulusal kurtuluş savaşından uzaklaştırarak, sosyalist sistemlere kara çalarak, örgütün çalışmalarını yoğun şekilde yeni sömürgecilerin çıkarları doğrultusunda yönlendirmeye başladı.

HIRİSTİYANLIK

Hıristiyanlık, değişik diller konuşan birçok halk arasında yayılmış, dünyanın en büyük dinlerinden biridir; yaklaşık iki bin yıldan bu yana varlığını sürdürmektedir. Hıristiyan misyonerlerin dünyada faaliyet göstermedikleri, "yolunu şaşırmış" ruhları kendi dinlerine yönlendirmeye çalışmadıkları bir köşe bulmak zordur. Misyonerlik faaliyeti meyvelerini veriyor. Yeryüzünde milyonlarca insan Hıristiyanlığı benimsiyor.

Hıristiyan dini kendi içinde bir bütünlük göstermez. O da diğer dinler gibi, en önemlileri Katoliklik, Ortodoksluk ve Protestanlık olmak üzere, bir takım bağımsız kollara ayrılmıştır. Bu mezhepler, Hıristiyanlık dogmasının temel Ortodoks[*3] düşüncelerini koruyarak, bazı dogmaları kendilerine özgü yorumlama biçimleriyle, kültsel özelliklerinin farklılığıyla birbirlerinden ayrılmaktalar. Farklı Hıristiyan eğilimlerin temelinde yatan ortak noktaları, bunun yanında taşıdıkları farklılıkları açıkça ortaya koymak için, bu eğilimlere doğrudan yönelmek, onların başlıca özellikleriyle tanışmak gerek.

Ortodoksluk

Bugün dünyada 15 otosefal (bağımsız) kilise bulunmaktadır: İstanbul, İskenderiye, Antakya (Suriye, Lübnan), Kudüs, Rus, Gürcü, Sırp, Bulgar, Kıbrıs, Yunan (Grek), Arnavut, Leh (Polonya), Romanya, Çekoslovakya ve Amerikan kilisesi. Bunun dışında, iki otonom Ortodoks kilisesi bulunmaktadır: 1957'den beri Fin kilisesi ve 1970 yılından beri de Japon kilisesi. Bütün Ortodoks kiliseleri için dogmalar, inanç anlayışı ve kült (ibadet, ayinler) ortaktır, bununla birlikte kilise yasaları (kanon) bağlamındaki bağımsızlıklarını koruyorlar. İstanbul patrikliği evrensel (ekümenik) sayılıyorsa da, bu, onun sadece "eşitlerin birincisi" olduğu anlamına geliyor ve ona diğer Ortodoks kiliselerinin faaliyetlerine karışma hakkı verilmiyor.

Otosefal kiliselerin bağımsızlık sınırları, söz konusu otosefal kiliseye özerklik veren bir anlaşmayla belirleniyor. Bir özerk kilisenin başpiskoposu, mülk sahiplerinden oluşmuş bir konsey (sen sinod) tarafından seçiliyor, daha sonra (o kilisenin bağlı olduğu) otosefal kilisenin patriğince onaylanıyor.

Ortodoks Kiliselerinin Örgütlenme ve Yönetim Sistemi

Ortodoksluk da, Protestanlık gibi, bir merkezden yönetilmiyor. Vatikan benzeri otosefal kiliseler, bölge konseyleri tarafından yaşam boyu o makamda kalmak üzere seçilen patriklerin (başpiskoposlar, metropolitler) yönetimi altında bulunuyor. Patrikliklerin kendi meclisleri (sen sinod) vardır. Ortodoks kilisesinin ruhani dairesi, dindar insanların oluşturduğu meclislerde seçilen, topluluğun bütün yönetsel ve ekonomik görevlerini yerine getiren kilise konseyleri tarafından yönetilir. Ortodoks kiliseleri VIII. yüzyıldan sonra evrensel (ekümenik) konsey toplantıları yapmadılar (Ortodoks kiliselerinin katıldığı son konsey, 787'de yapılan İkinci İznik Konseyi oldu). Bölgesel konseylerin her birinde kanon (dini yasa) ilkeleri onaylanır, azizler listesi yeniden gözden geçirilir veya eksikleri giderilir, kiliseden ayrılmışlara ve din sapkınlarına yaklaşım biçimi belirlenir. Örneğin, Rus Ortodoks kilisesi 1971'de yaptığı bölgesel konsey toplantısında, yaşlı müminlerin aforoz edilmelerine ilişkin kilise kararını kaldırdı. Hiyerarşik yönetim ilkeleri, yani din adamlarının en aşağıdan en yukarıya birbirine bağlı olma ilkesi, bütün Ortodoks kiliseleri için, ayırt edici bir özelliktir. Bütün ruhbanlar hiyerarşik ilişkiler içinde alt, orta ve üst kademe olarak ayrılırlar. Bunun dışında, ruhban sınıf kara (evlenmeyen keşişler) ve beyaz (evlenebilen din görevlileri) olarak da kendi içinde ikiye ayrılır.

Günümüzde Ortodoks kiliselerinin evrensel (ekümenik) konseyini toplama planı çerçevesinde, bütün Ortodoksları kapsayan toplantılar gerçekleştiriliyor. Bu toplantılarda dinsel esinlerin kaynağıyla ilgili sorunlara, insanların kilise yaşantısına daha etkin katılımına, farklı din veya mezhepten insanların birbirleriyle evlenmesinin önündeki engellerin kaldırılmasına, kilise yasalarının çeşitli ihlallerine vb. ilişkin sorunların ele alınması yönünde öneriler tartışılıyor. 15 otosefal (bağımsız) kilise arasında sayısı en kalabalık ve en nüfuzlu olanı Rus Ortodoks kilisesidir. Bu kilisenin bünyesinde 7 bin ibadethane, 16 manastır, iki ilahiyat akademisi, üç papaz okulu bulunmaktadır. Moskova patrikliği aylık dergiler, ilahiyat belletenleri, değişik dini yayınlar çıkarıyor. Patrikliğe ait işliklerde ibadet ve ayinlerde kullanılan dini eşya (mumlar, haçlar vb.) üretimi yapılıyor.

Ortodoksluk Öğretisinin Özellikleri

Ortodoksluk öğretisinin temelini, 325 (İznik) ve 381 yılında yapılan (Konstantinopolis), yani ilk iki evrensel konsilde (sen sinod) onaylanan dini ilkeler (credo, amentü) oluşturur. Bu dini ilkelerin 12 bölümünde (paragraf), yaratıcı olarak tanrı, onun evren ve insanla olan ilişkisi hakkındaki tasarımlar şekillendirilmiştir. Tanrının üçlü varlığı (teslis),[*4] tanrının cisimlenişi, kefaret (ödeme), (İsa'nın) dirilişi, vaftiz, ahret yaşantısı vb. konuları bu ilkelerin içinde yer almaktadır.

Ortodoks kilisesi, bütün temel dini tasarımları (dogmalar) bizzat tanrı tarafından insana bildirilmiş ve usla kavranamayan, tartışılmaz, sonsuz, değişmez, mutlak gerçekler olarak ilan eder. Ortodoks tanrıbilimciler hep şunu yineleyip duruyorlar: "İnsan, us yoluyla tanrıdan çok, kendi iç dünyasının bütününü kavrar." Bu nedenle, tanrıyı kavramanın temelinin din olduğunu ifade ediyorlar. Bütün Ortodoks kiliseleri, "ilk evrensel kilisenin bu dogmatik kalıtına (miras) hiçbir şey eklemeden ve ondan hiçbir şey eksiltmeden, onun emanet bıraktığı inanç çatısını olduğu gibi korumayı" temel yükümlülükleri sayarlar. Sadece ilk yedi evrensel konsey (sen sinod) tarafından onaylanmış dini tasarımlar gerçek kabul ediliyor.

Daha geç dönemde yasal bir zemine oturtulan Katolik dogmalara (papanın yanılmazlığı, Araf, Meryem'in dayanaktan yoksun gebe kalışı ve onun vücudunun göğe yükselişi vb.) gelince, bunların tamamı Ortodoks kiliseleri tarafından yanlış, "Kutsal Kitap" ve "kutsal söylence"ye aykırı görülüyorlar. Protestan kiliselerinin, (dinsel) gizlerin çoğunu yadsımaları, inananların sıradan inançlı insanlar ve ruhban sınıf olarak ayrılmasını ve bireysel kurtuluş konusunda kilisenin olağanüstü bir rolü olduğunu reddetmeleri de, Ortodoksluk açısından hata kabul ediliyor.

Ortodoks kiliseleri sadece kendi öğretilerinin kusursuzluğunu tanıtlamaya değil, onu dindar insanlar arasında yaymaya da büyük önem verirler. İnançlı insanlardan dinin ilkelerini ezbere bilmeleri, ayin sırasında koroda yerine getirmeleri istenir. Fakat dindar bir insanın Ortodoks din öğretisinin en önemli noktalarını kavramasının temel aracı, ibadet (kült) ve ona bağlı bütün din hizmetleri sistemidir.

Ortodoksluk ve Manevi Kültür Sorunları

Ortodoksluğun yenilenmesi, sosyo-politik ve toplumsal-tarihsel sorunların gözden geçirilmesiyle sınırlı değil. Bugün özellikle Ortodoks kilisesi

tarafından öne sürülen popüler sorunlar arasında, "kilisenin kültürel kalıtının" bu popülerliğiyle bağlantılı bir kültürün oluşumu ve gelişiminde, Hıristiyanlığın rolü ve önemi sorunu ilk planda yer almaktadır. Çağdaş Ortodoks yazınında, Hıristiyanlığın Rusya'daki mimarlık okullarının ortaya çıkışında, tapınak mimarisinin gelişiminde, Rus ikon ressamlarının ulaştığı yüksek sanatsal düzey üzerinde oynadığı rolün etkisi vurgulanıyor. Tanrıbilimciler, örneğin, 'Andrey Rublev "Troitsa- Üçlü Birlik" adlı ünlü tablosunu ancak Aziz Sergey Radonejski'nin manevi deneyimlerine dayanarak yaratabilirdi' şeklinde bir sav öne sürüyorlar; ulusal kültürün gelişimini de, herhangi bir kilise hiyerarşisinin faaliyetine bağlıyorlar.

Bununla birlikte Ortodoks ideologlar, bilimin ve aydınlanmanın, gerçekçi edebiyat ve sanatın uzlaşmaz düşmanı olarak kilisenin oynamış olduğu çirkin rolü anımsamamaya çalışıyorlar. Hıristiyanlık, onların düşüncelerine göre, doğduğu andan itibaren, manevi kültür alanında kendisinden önce ulaşılmış olan her şeye hümanist bir içerik kazandırdı. Hıristiyanlık, antik sanatın sözde ahlak dışılığına son verdi, insanın ruhsal yaşamına yüce ahlaki ilkeleri getirdi, yeni bir değerler dizgesi yarattı, bireysel güzelliğe soyluluk kazandırdı ve oturmuş ilkeleri mükemmelleştirdi; insanın ruhsal yaşamına öylesine damgasını bastı ki, son iki bin yıllık uygarlık, Hıristiyan uygarlık dışında başka bir uygarlık olarak nitelenmemeli. Bu tanrıbilimcilere göre, gerçek din, umutsuz insanların en yüce gereksinimlerini karşılayan, ruhsal yaşamlarının temeline çimento olan, halkın seçkin temsilcilerini eğiten, halka entelektüel ve sanatsal baş yapıtlar sunan dindir. Günümüzün Ortodoks ilahiyatçıları, Sovyet insanının geçmiş çağların kültür anıtlarına, seçkin Rus ustalarının, ressamlarının, edebiyat ve sanat adamlarının yaratılarına yönelik artan ilgilerini de bununla açıklıyorlar.

Dinle kültürün karşılıklı ilişkisi sorununda Ortodoks yorumunun temelsizliği, her şeyden önce, ruhsal olayların topluma ilişkin Hıristiyan düşünce sistemiyle özdeşleştirilmesinden, kültürün etkin insan eylemi ve toplumsal-tarihsel koşullardan koparılmasından kaynaklanmakta.

Bilindiği gibi, manevi kültürün gelişimi din koşuluna değil, insanların eylemlerine, içinde yaşadıkları gerçekliğin onlar tarafından derinliğine ve tüm boyutlarıyla algılanmasına, yaşadıkları zamanın deneyim birikiminin ve öncü düşüncelerinin kavranılması koşuluna bağlıdır. İlerici toplumsal

güçlerin, toplumun ruhsal yaşamı üzerindeki kilise kontrolüne karşı yürüttüğü savaşım, kültürel değerlerin yaratılmasına ve yayılmasına yardımcı oldu, toplumsal ilerleme davasına hizmet etti. Bütün dinsel kuruluşlar, toplumun ruhsal yaşamı üzerinde dinsel egemenliği sağlayacak düzeyde yüksek ruhsal idealleri, kesin bir dille savundular. Ortodoks ideologların, "Hıristiyanlığın kültür kalıtı"nın taşıdığı önemin geçici olmadığını kanıtlamaya çalışmaları, kilisenin aydınlatma faaliyetinin bilgisizlik ve cehaletin yayılmasına, gericiliğin egemen olmasına ve her türlü özgür yaratıcılığın boğulmasına paralel gittiği şeklindeki toplumsal-tarihsel gerçeği değiştirmiyor.

Çağcıllaşma, Dogmalar ve Kültler

Ortodoksluğun kendine özgü çağcıllaşması; birçok ilahiyatçı ve din görevlisinin Ortodoksluğun dogmatik ilkelerinin sınırları dışına çıkmadan, bir bakıma dogmaları ilk planda öne sürüp, diğer noktaları gölgede bırakarak, bu ilkeleri yeni bir tarzda yorumlamalarından ibarettir. Örneğin, Hıristiyanlığın temel düşüncelerinden biri olan 'kurtuluş' düşüncesi, dindar insanların çağdaş düşünce sistemine tam uygun tarzda yorumlanıyor bugün. Yakın zamana kadar, dini emirlere uyarak, "dua kahramanlığıyla", çileci bir yaşamı benimseyip günahlar dünyasının baştan çıkarıcı nimetlerini reddederek insanın kurutuluşa, mutluluğa ve refaha kavuşması güvencesi verilirken, bugün, Hıristiyan din adamlarına göre, "Hıristiyanların kendi içlerine kapanmaları, dünyada yaşayan insanlardan ayrılmaları, onların bu hareketlerini yaratılmış olan her şeyin yaratıcısı ve aydınlatıcısının mahkûm ettiği davranışlar kategorisine sokuyor. Günümüzde toplumsal işlere etkin olarak katılımın reddedilişi, tanrı buyruğuna uygun bir hareket olarak değil, yanlış bir anlayışın sonucu, dahası Hıristiyanlığın özünün tahrifi olarak değerlendirilmekte. Ortodoks ideologların söylemlerine göre, bu dünyadaki yaşamını hiçe sayan, yaşadığı hayatı kendi emeğiyle, insanların yaşam koşullarının mükemmelleştirilmesine etkin katılımla süsleme kararlılığında olan bir kimse, gerçek bir Hıristiyan sayılır.

Fakat bireyin tanrıbilimsel yorumdaki toplumsal etkinliği, radikal olmasına karşın, sonuçta Hıristiyanlık etkinliğiyle özdeşleştiriliyor. İnsanda kendi gerçek çıkarları ve gereksinimleri konusunda tahrif edilmiş bir kavrayış biçimini doğuran, İncil'e dayalı bir özgürlük hayali de bu yorumun ölçütü ilan ediliyor.

Çağdaş Ortodoks savunuculuk (apologetik), sosyal ve politik kavrayışların yeniden gözden geçirilmesiyle, toplumun ruhsal yaşamında ve insan etkinliklerinde dinin oynadığı rolün abartılmasıyla sınırlı değil. Bugün, evrene ve insana ilişkin düşünce dizgesi de içinde olmak üzere, din kompleksinin tamamı yeniden şekillendiriliyor. Ortodoks ideologlar, bugün bireyin eğilimlerini değerlendirmenin başka biçimlerini öne sürüyorlar, insanın ideal yaşam tarzının belirleniminde farklı bir yaklaşım sergiliyorlar, sosyalist toplumda aile-evlilik sorununa, kadının yaşam etkinliğindeki rolüne vb. ilişkin daha önceki düşünceleri yeniden gözden geçiriyorlar.

İnançla bilginin, bilimle dinin karşılıklı ilişkisi sorunlarına Ortodoks tanrıbiliminde giderek daha çok ilgi gösteriliyor. Bununla birlikte, bilim konusundaki Ortodoks temelli yaklaşımlar, bilimi dinle karşılaştırmamak için, daha önce yapıldığı gibi, alanı dine bırakmaktan, tanrıbilimin hizmetine sunmaktan ibarettir.

Bütün bunların amacı şudur: Birincisi, çağdaş Ortodoks savunuculuk için yeni kanıtlar (argümanlar) hazırlamak; ikincisi, dinsel düşünceler sisteminin değer yitirdiği koşullarda dindarlığı sağlam bir temele oturtmak; üçüncüsü, din ideolojisinin yaşadığı bunalımı aşmak; dördüncüsü, bizim toplumumuzda (Sovyetlerde) egemen olan bilimsel-materyalist dünya görüşüne karşı savaşmanın uygun araç ve yöntemlerini önermek.

Ortodoksluğa özgü saf bir olgu olmayan dinsel çağcıllık, dindar insanların çok büyük bir çoğunluğunun bilincine zarar vermekte. Dinin çağcıllaştırılmasına, her şeyden önce, yeni toplumsal-politik yaşam koşullarının etkisi altında dindar insanların bilincinde gerçekleşen değişim yol açmaktadır. Ne var ki, dindar insanların bilincindeki bu değişim gerici nitelikte bir değişimdir; dinsel çağcıllık, yeni bir dini yönelim sistemi yaratarak, bu bilince ters yönde etki ediyor. İşte bu nedenledir ki, dinin bütün yenilenme biçimlerini adamakıllı irdelemek gerekir, çünkü bu yapılmadan etkili bir bilimsel-ateist propaganda çalışması yürütmenin olanağı yoktur.

Fakat yenilenen dinsel düşünceler sistemi, hiçbir şekilde dinin özünü değiştirmiyor. Çağcıllaşan Ortodoks ideolojisi, bilimsel materyalist dünya görüşüyle asla uzlaşmaz bir ideoloji olarak, sadece insanın bilinçli yaratıcılığının önündeki (gerici) dünya görüşü engellerini yükseltebilen, hayal ürünü bir anlamsız düşünceler sistemini öne sürmektedir.

Katoliklik

Katolikliğin Örgütlenme Yapısı ve Propaganda Aygıtı

Katoliklik, dünyanın dört bir yanında taraftarı bulunan en yaygın Hıristiyan mezhebidir. Batı'da yayımlanan (abartılı) verilere göre, 1980'li yılların ortalarında dünyadaki Katoliklerin sayısı 800 milyon (dünya nüfusunun yaklaşık %18'i) civarında. Katolik kilisesi katı şekilde merkezileştirilmiştir: Bir merkezi ve bir başkanı vardır. Katolikliğin merkezi ile başkanı olan Roma Başpiskoposu'nun (papa) konutunun bulunduğu yer, Roma'nın göbeğinde küçücük bir şehir-devlet olan Vatikan'dır. Vatikan devleti (yüzölçümü 440 000m2, sınır uzunluğu 2600 metre, yaklaşık 1000 kişinin yaşadığı), kendi arması, bayrağı, posta işletmesi, radyosu, basını, küçük bir muhafız birliği ve yaklaşık 100 kişilik bir jandarma grubunun yanı sıra, egemen bir devlete özgü diğer kurumlara sahiptir.

Yeryüzündeki egemenlikle dinsel egemenliğin birleştirilmesi, tarihte son yüzyılların en seyrek rastlanan olayıdır. Papa'nın dünyasal iktidarı, bugünkü şeklini 1929 yılında XI. Papa Pius ile Faşist Mussolini Hükümeti arasında imzalanan Lateran anlaşmalarıyla aldı. Bu anlaşmalar gereğince Vatikan devleti kuruldu, onun uluslararası hükümranlığı tanındı, kilise ülkede (İtalya) birçok ayrıcalık ve hatırı sayılır düzeyde finansal yardımlar elde etti.

1984 yılında İtalya ile Vatikan arasında imzalanan anlaşma gereğince, Lateran anlaşmalarının içerdiği hükümlerde bir takım değişiklikler yapıldı (Katolikliğin İtalya'da "tek resmi din" olarak egemen konumuna, okullarda zorunlu din derslerinin okutulması uygulamasına vb. son verildi).

Papa, Roma Curia'sı (Kilise Kamu İşleri Konseyi, Papalık sekreteryası, yargı kurumları, meclisler –Katolik cemaatleri– vb. oluşan Katolik kilisesinin merkezi yönetim aygıtı) aracılığıyla bütün kiliseyi ve dünya ülkelerinin büyük çoğunluğunda faaliyet gösteren kiliseye bağlı çok sayıdaki kuruluşu yönetir.

Papa, Katolik kilisesinin tepe hiyerarşisini –kardinaller ve piskoposlar– değişik ülkelerin kilise temsilcilerinden (ruhbanlar) seçerek atar. Kardinaller meclisi, Katolik inancına göre İsa Mesih'in vekili, Havari

(ermiş) Petrus'un ardılı, kilisenin evrensel başı, Batının patriği, İtalya'nın ve Roma vilayetinin başpiskoposu, Vatikan'ın devlet başkanı olarak Papa'yı, ömür boyu o makamda kalmak üzere, kendi arasından seçer; Katolikliğin otoriter-monarşik devlet yapısının çok aşamalı hiyerarşisini taçlandırır.

Vatikan, egemen bir devlet olarak, diğer devletlerle ilişkilerini karşılıklı gönderilen diplomatik temsilciler aracılığıyla sürdürür. Papalığın farklı derecede ve statüdeki diplomatları pek çok uluslararası kuruluşta, yüzden fazla ülkede akredite edilirler, bu ülkelerin hükümetleri de papalık makamında gerektiği şekilde temsil edilirler. İlginçtir, İtalya ile Vatikan da karşılıklı elçi gönderiyorlar birbirlerine. Hükümran şehir-devletin varlığı, papalık makamının burjuva devletlerinden, kapitalist sistemden "bağımsız" olduğu yönündeki kilise propagandasını kolaylaştırıyor, üstelik papanın etkin diplomatik faaliyetleri için uygun koşullar yaratıyor. Ayrıca, savaş yıllarında, savaşan ülkeler arasında diplomatik ilişkilerin kesildiği dönemde, kulis arkası (gizli) anlaşma ve politik tertipler için Vatikan uygun bir yer olmuştu. Örneğin, İkinci Dünya Savaşı sırasında papalık diplomasisi, faşist ülkeler ile ABD ve İngiltere arasında, Sovyetler Birliği'ne karşı ve onu zarara uğratacak ayrı bir barış yapılması peşinde koşmuştu.

Çağdaş Katolik kilisesi, sadece kendi yandaşı olan dindarların dünya görüşü üzerinde değil, burjuva ve reformist eylem adamlarının toplumsal, felsefi ve etik teorileri üzerinde de ciddi etkisi olan, bir büyük bir dinsel-politik ve ideolojik yapıdır. Katolikliğin günümüzün burjuva devletlerinin ideolojik ve politik yaşamı üzerinde etkin rol oynamasında, ona, yapısal özellikleri, tarihsel gelenekleri ve deneyimleri ile birçok koldan oluşan kitlesel örgütlenme ağı yardımcı oluyor. Kilise; ona büyük bir disiplinle bağlı çok büyük bir ruhban ordusuyla, sayısız keşiş tarikatıyla (en büyük keşiş birliği Cizvitler 25 bin, Fransiskenler 20 bin, Conventuel kardeşler 16 bin, Kapuzen kardeşler 12 bin, Benediktenler 10 bin, Dominikenler 8 bin), misyoner örgütleriyle, halk kitleleri üzerinde dinsel etki yaratmada yararlanılan hayır kurumları ve diğer kuruluşlarıyla başlı başına bir aygıttır. Bütün Katolik kiliselerinin bünyesinde 1,5 milyondan fazla rahip (keşiş) ve rahibe, ayrıca 400 bin kadar da papaz bulunmaktadır.

Katoliklik, her yana kol salmış bir dini mekanizma olmakla birlikte, kendi sosyal pratiği içinde sinema, radyo, televizyon, basın ve yayıncılık, Katolik

üniversiteleri ve diğer Katolik eğitim kurumları gibi güçlü propaganda araçlarını kullanmaktadır.

Çocukların ideolojik eğitimine Katoliklikte ayrı bir önem veriliyor. Örneğin, İtalya'da bütün çocuk yuvalarının (ana okulu) % 25'i doğrudan kiliseye ait, özel ve resmi ana okullarında görevli personelin % 70'ini rahibeler oluşturuyor. İtalya genelinde yaklaşık 4.500 eğitim kurumu Katolik kilisesinin yönetimi altındadır. Dünya genelinde ise, değişik düzeylerde 28 binden fazla Katolik okulu bulunuyor.

Katolik kilisesinin toplumsal-politik nitelikteki bir işin gerçekleştirilmesine, ruhbanlarla birlikte Katolikleri de çekmesi, onun faaliyetleri açısından tipik bir özelliktir. Kilisenin kontrolü ve yönetimi altında çalışmalar yürüten toplumsal örgütler, sosyal yaşama müdahale ve devletin iç ve dış politikalarını etkilemek için önemli ölçüde kullanılıyorlar. Katoliklik, birçok kapitalist ülkede iktidarda bulunan büyük siyasi partilere (İtalya'da Hıristiyan Demokrat Parti, Federal Almanya'da Hıristiyan-Demokratlar Birliği ve Hıristiyan Toplumsal Birlik, Avusturya'da Halkçı Parti, Hollanda'da Katolik Halkçı Parti vb.), sendikalara ve köy dernekleri ile gençlik ve kadın örgütleri gibi daha pek çok başka sosyal örgüte sahip. Bu örgütler, aynı dinden (veya mezhepten) insanların çıkarlarını koruyan birlik görüntüsü altında, emekçilerin sınıf örgütlerinde birleşmesini engelliyor, işçi sınıfının birliğini parçalıyorlar.

Toplumsal Katolik örgütlerin oluşturduğu çoğunluk, Katolik hareket denen bir sistem yaratıyor. Katolik hareketin erkek, kadın ve gençlik örgütleri, gazeteci birlikleri, öğretmen dernekleri, üniversite hocaları dernekleri, hekim örgütleri, sporcu dernekleri gibi örgütleri bulunmaktadır. Her ruhani dairenin, her piskoposluğun yakınına mümkün olduğunca Katolik hareketin bir şubesi kuruluyor. Değişik Katolik örgütler ülke çapında ulusal olarak birleştiği gibi, uluslararası birlikler de oluşturuyorlar. Katolik örgütler bir bütün olarak bünyelerinde on milyonlarca insanı bulundurmakta ve bütün anakaralarda çalışmalarını sürdürmektedirler.

V. İ. Lenin, yaşadığı dönemde, "günümüz burjuvazisinin sınıfsal çıkarları ile sınıfsal örgütlenmesinin, dini kuruluşlar ve din propagandasıyla olan ilişkisi"ne dikkat çeker. Bu ilişkiyi, Katolik örgütlerin burjuva ülkelerindeki faaliyetlerini izleyerek açıkça görmek olası. Bununla birlikte, kilisenin kendisinin de çok büyük bir kapitalist yapı olduğunu unutmamak gerek.

Kilise; banka sermayesi, hisse senetleri, toprak (örneğin, İtalya'da yaklaşık 500 bin hektar, Federal Almanya'da yaklaşık 250 bin hektar toprak kiliseye ait) şeklinde çok büyük finansal kaynaklara sahip. Kilisenin elindeki sermaye, pek çok ülkede –İtalya, Fransa, Portekiz, İspanya, Bolivya, Peru vb.– ekonominin en değişik alanlarına yatırılıyor. Vatikan'ın sahip olduğu sadece döviz ve altın rezervi, yapılan bazı hesaplamalara göre, tahminen 12 milyar doları buluyor. Burjuva ülkelerindeki ulusal Katolik kiliseler de, kendi başlarına birer büyük kapitalist konumundadırlar.

Katolik Öğretisinin Özellikleri

Katoliklik, Ortodokslukla karşılaştırıldığında, öğreti ve kültte kendine özgü kimi özelliklere sahiptir. Katoliklik, Hıristiyanlığın ortak dogması olan üçlü birlik (teslis) dogmasını, İncil'in ve İncil'de anlatılan evrenin ve insanın yaratılışı hakkında mitler sisteminin gerçekliğine inancı paylaşmakla birlikte, örneğin, Ortodoksluğun kabul ettiği, Kutsal Ruh'un sadece tanrı-babadan "gelmediğini", tanrı-oğuldan da geldiğini kabul eder. Katolikler, cennet ve cehennemin dışında Araf'ın varlığına inanırlar, İsa'nın yeryüzündeki temsilcisi ve Aziz Petrus'un ardılı olduğunu söyledikleri Vatikan'daki Papa'nın din ve ahlak konularında yanılmazlığını kabul ederler. Katolikler, sadece "Kutsal Kitap"ı (İncil) değil, aynı zamanda "kutsal söylenceleri", Ortodokslardan farklı olarak, sadece ilk (yedi) evrensel konsilin değil, sonrakilerin de kararlarını kapsayan kilise geleneğini, dahası Papa'nın yargılarını da kendi inançlarının kaynağı sayarlar. Bununla birlikte İncil'i yorumlama hakkını sadece kilise kullanır.

Gizli kalması gereken işler ve Hıristiyanlık için ortak olan ayinler de, Katoliklikte kendine özgü bir tarzda yapılır. Örneğin, gizli vaftiz, Ortodokslukta sadece suya batırmayla yapılırken, Katoliklikte su dökme veya suya batırma yoluyla yapılıyor. Onaylama (konfirmasyon) denen gizli kutsal yağ sürme işlemi, Katoliklikte çocuk 7-8 yaşını doldurduktan sonra yapılır (Ortodokslarda ise, doğumdan kısa süre sonra). Gizli vaftiz mayasız ekmekle (Ortodokslarda kvasla) yapılır; bununla birlikte yakın zamana kadar sadece din adamları şarapla ekmek yiyebilirlerdi, cemaati oluşturan insanlar ise sadece ekmek yemek zorundaydılar.

Hıristiyan dininin bir kolu olan Katolikliğin en önemli ayırt edici özellikleri: Bakire Meryem'e tapınma düzeyinde coşku dolu büyük saygı ve onun bedeninin göğe yükselişine (miraç) inanç; görkemli teatral ayinler,

dindar insanların duyguları ve bilinçleri üzerinde etki yaratmak için sanatın bütün türlerinin kullanılması (özellikle plastik sanatlar –freskler, heykeller– etkin biçimde kullanılmakta); her türden kutsal nesneye duyulan büyük saygı; çilekeşler, azizler ve kutsanmışlar kültü; başında "yanılmaz" olan Papa'nın bulunduğu, katı bir tarzda merkezileşmiş hiyerarşik örgütsel yapı.

Katolikliğin Toplumsal Öğretisi

Katolikliğin toplumsal-politik öğretisi, tarihin değişik aşamalarında nesnel koşullara bağlı olarak, kimi eklemelerle veya bazı kısımlarının atılmasıyla bir takım biçimsel değişikliklere uğradı. Ancak gerek bir ideoloji, gerekse kilisenin politik pratiği olarak dinin, toplumda mevcut sömürü ilişkilerini her zaman korumaya ve kitlelerin bilincini dinsel yanılsamaların (illüzyon) yalan atmosferine çekerek, bu kitlelerin toplumsal etkinliklerini frenlemeye yönelik bir işlevi oldu. Yüzlerce yıl boyunca feodal sisteme bağlı Katolik kilisesinin toplumsal işlevi, ideolojisi ve politikası, aşağı yukarı geçen yüzyılın (XIX. yy.) ikinci yarısından sonra, kapitalist toplumun temel ilkelerinin güçlenmesi ve korunması gereksinimleri yönünde yeniden şekillenmeye başladı.

Kapitalizmin temel ilkelerinin korunması işi, "dinin çıkarlarının", "yüksek Hıristiyan değerlerin", "doğal yasanın" korunması maskesi altında yürütülüyor. Bu yapılırken, inceltilmiş toplumsal bir demagojiye başvuruluyor:Kapitalizmin "Hıristiyanlaştırılabileceği" ve "iyileştirilebileceği" hayalinden söz ediliyor yaygın olarak; geri kalmış emekçi tabakaları da (proletaryanın bir kısmı, toplumun orta tabakaları, küçük burjuvazi vb.) hâlâ inanıyor buna. Din kılıfı altında burjuva propagandasının düşüncelerini etkin biçimde yayan gerici Katolik din savunucularının, birçok güncel sosyo-politik sorunda burjuvazi yanlısı hareketlerini izlemek olası.

Marks ve Engels, daha "Komünist Parti Manifestosu"nda, papalık kurumunu, komünizmin "kutsal" takibi için kapitalist dünyanın bütün güçleriyle el ele veren, onun can düşmanı olarak damgalamışlardı. Bu değerlendirme, Manifesto'nun yayımından sonra yüz yılı aşan bir zaman dilimi içinde, Vatikan'ın eylemleriyle tam anlamıyla doğrulandı. Yükselen komünist harekete kara çalma, bu hareketin görev ve ideallerinin çarpıtılarak gösterilmesi, geçen zaman içinde gerici dinerkçilerin faaliyetinin temeli oldu. Gerici din yanlıları, komünizmi din inancına sahip

insanların gözünde olumsuzlamak için, onu sözde yüksek manevi değerleri yadsıyan, insanlığa ve uygarlığa düşman, günahkâr bir öğreti olarak gösteriyorlar. Vatikan Din Bürosu (eski engizisyon), 1 Temmuz 1949 tarihli bir kararnameyle, komünist partilere sempati duyan, yayınlarını okuyan ve seçimlerde komünist adaylara oy verenleri aforoz etti. Vatikan, kendi temel ereğine –emekçileri komünizmden uzaklaştırmak– ulaşmaya çalışırken, Nisan 1959'da, dini inanç sahibi insanların sadece komünist partileri desteklemelerini değil, dinden uzaklaşmadan da olsa pratikte komünistlerle ve onların olduğu hareketlerle işbirliği yapan, "her ne şekilde olursa olsun onlara yardımcı olan" Hıristiyan örgütleri desteklemelerini de yasakladı.

Komünizmin başarıları; emekçileri birbirinden ayırmak ve ruhsal yönden çökertmek, onlara sınıfsal itaatkârlığı ve Hıristiyan uysallığını telkin etmek amacındaki kilise yandaşlarını, toplumsal çalışmanın daha inceltilmiş yöntemlerini kullanmak zorunda bırakıyor. Örneğin, kilise, kendini dindar emekçilerin dostu ve "doymak bilmeyen kapitalizmin" tehditlerine karşı onların koruyucusuymuş gibi ortaya koyarak, yürüttüğü anti-komünist propagandayı demagojik vaazlarıyla birleştirmektedir.

Kilisenin "anti-kapitalizmi", ifadesini, "dizginsiz bir açgözlülük" ve "bencillikle" kirlenmiş iktidar temsilcilerinin bazı ahlaksızlıklarının temel nedeni ilan edilen, kapitalizmin özel "eksikliklerini" mahkûm etmesinde buluyor. Bütün bunlar "Adem'le Havva'nın işledikleri büyük günahın üzücü sonuçları" olarak ifade ediliyor. Kilise yandaşlarının kullandığı anti-kapitalist kavramının özü, XI. Papa Pius'un şu sözlerinde en açık anlatımını bulur: "Kapitalist sistem aslında çok iyi bir sistem, o sadece çirkinleştirilmiştir."

Sağcı Katolik ideologlar kapitalist sistemi yüceltiyor, onun değişmezliğini ve doğal bir sistem olduğunu vaaz ediyorlar. Bu amaçla, sonuçta kapitalist ücretli emek sistemini, burjuva devletini, uzlaşmaz çelişkiler üstüne kurulu sınıflı toplumun varlığını ve her şeyden önce kutsalların kutsalı kapitalist yapıyı, yani özel mülkiyeti koruyan, özel toplumsal-dinsel öğretiler hazırlıyorlar.

Burjuva ülkelerindeki Katolik örgütlerin başında bulunan sağcı yöneticilerin gerici hareketi, günümüzün en önemli uluslararası sorunlarında da kendini göstermekte. Emperyalist güçlerin uluslararası ilişkiler alanında birçok gerici girişimi, Katolik örgütlerin başında

bulunanlardan uzun yıllar boyunca destek ve kabul gördü. Örneğin, kilise, "geleceğin en iyi güvencesi" ve "tanrıtanımazlığa", "tanrıya kin besleyenlere" karşı en etkili silah olarak, Kuzey Atlantik (saldırı) Paktı'nın (NATO) kuruluşunu selamladı. Katolik hiyerarşisi, zamanında Rusya'da gerçekleşen sosyalist devrimin zaferini olduğu gibi, Avrupa, Asya ve Amerika kıtalarının birçok ülkesinde demokratik halk cumhuriyetlerinin zaferini de düşmanca karşıladı; kara çalmadan yalan haber yaymaya, komplolara katılmaya varıncaya dek hiçbir yöntemi kullanmaktan çekinmeksizin, uluslararası gericiliğin genç halk iktidarlarını boğma girişimlerinde bütün gücüyle ona yardım etti.

Sağcı din adamlarının Katolik hümanizmine ilişkin güzel tümcelerle gizlemeye çalıştıkları bütün bu gerçekler, onların yürüttüğü sosyal politikanın gerçek anlamı hakkında bir düşünce edinme olanağı veriyor.

Katoliklikte Çağcıllaşma

Son yıllarda Katolik kilisesi yöneticileri, ideolojik ve politik olarak çağcıllaşma, yüzyıllar boyunca Katolik inancı içinde kemikleşmiş "değerlerin yeniden gözden geçirilmesi" yolunu seçmek zorunda kaldılar. Bunun başlıca nedenleri, bugün yeryüzünde meydana gelen toplumsal değişimlerdir. Bütün dünyada sosyalizmin tarihsel başarıları, emperyalizmin geleceğe dönük derinleşen krizi, milyonlarca emekçinin çağımızın devrimci karakteri altında şekillenen yeni gereksinimleri ve özlemleri, barışı koruma yönündeki kitlesel hareketler, gelişme ve bilimin ulaştığı büyük başarılar, Katolik kilisesi gibi geleneksel, tutucu, dinsel-politik bir kurumu bile, bu etkenleri göz önüne almak zorunda bırakıyor. Katoliklikteki "yenilikçilik", Katolik kilisesinin XXI. Evrensel (ekümenik) Konseyi'nde, 1962-65 arasında yapılan dört oturumda ve kilisenin konsey sonrası faaliyetlerinde açıkça kendini gösterdi.

Dindar emekçilerin ruh hali, uluslararası arenada güçler arasında oluşan karşılıklı ilişkilerin, olası anlaşmazlıkların sonuçları, Katolik kilisesinin tepe yöneticilerinin tutumlarını etkiliyor. Bugün Katolik din adamlarının belli bir kesimi, yeni durumu en üst düzeyde göz önüne almaya, kendini gerici politikalara bağlamamaya çaba göstermekte; bu kesim, saldırgan emperyalist çevrelerin bütün dış politik hareketlerini kendiliğinden kutsallaştırmaya uzak durmaktadır. Uluslararası ilişkilerde anti-emperyalist yaklaşımlar sergileyen, sıradan insanları iç gericiliğin etkisinden koruyan,

savaş karşıtı eylemlere katılan, faşist rejimleri insanlık dışı ilan eden onurlu din görevlilerinin, sol eğilimli dini akımların (bu arada dini inanç sahibi entelektüellerin, sendikal birliklerin vb.) sayısının az olmadığını da unutmamak gerek. Sol eğilimli birçok din adamı sosyalizmden yana tavır bile almakta. Ama bu tutum, sağcı kilise yöneticilerinin kınamasıyla karşılaşmakta.

Papa XXIII. John, çağdaşlığın bir takım keskin sorunlarıyla gerçekçi bir yaklaşım göstererek ilgilendi. Onun papalığı döneminde (1958-1963), Vatikan'ın yürüttüğü politik propagandada bazı yeni eğilimler belirmeye başladı. Papa XXIII. John'un yayımladığı mesajlarda ve bulunduğu girişimlerde komünizmi öfke duyarak kötülemekten, demokratik, sosyalist örgütlere yönelik açık bir nefretten, bu örgütlere karşı izleme ve baskı uygulamaktan, NATO (1949), SEATO (1954) gibi saldırgan savaş bloklarını kesin destekten uzak olması, onun ayırt edici bir özelliğidir.

Papa XXIII. John, Papa XII. Pius'un papalığı döneminde (1939-1958) "soğuk savaş"a karşı yürütülen politika doğrultusunda, barışı koruma, dünyadaki anlaşmazlıkların önüne geçme, termonükleer silahların yasaklanması, farklı sosyo-politik yapıdaki devletlerin barış içinde bir arada yaşama ilkesinin benimsenmesi için, defalarca girişimlerde bulundu.

Birbirini izleyen bu tür düşünceler, aralarında Papa VI. Paul'un (1963-1978) ve şu andaki Papa II. John Paul'un da olduğu, diğer Katolik dini yöneticilerin birçok demecinde yansısını bulmuştur. Bu yöneticiler, örneğin, termonükleer silah denemelerinin kısmi olarak yasaklanması konusundaki Moskova Antlaşması'nı desteklediler, genel bir silahsızlanma, nükleer silahların yasaklanması, uluslararası anlaşmazlıkların görüşmeler yoluyla çözümlenmesi yönünde demeçler verdiler; Vietnam Savaşı'nın yanı sıra, Yakın Doğu ve diğer bölgelerde süren savaşların durdurularak, barışın sağlanması çağrısında bulundular. Vatikan, güvenlik ve işbirliği konularında bütün Avrupa'yı kapsayan bir danışma konferansının toplanması düşüncesini de destekledi. Papa II. Jean Paul verdiği pek çok demeçte (1978'de yayımlandı) ve BM, UNESCO gibi örgütleri ziyaretleri sırasında yaptığı konuşmalarda barış ve silahsızlanma içerikli, nükleer tehlikeye karşı ve Helsinki Sözleşmesi'nin eksiksiz hayata geçirilmesi yönünde çağrılarda bulundu vb. gibi.

Çağımızın uluslararası güncel politik sorunlarında izlenen gerçekçi politikalar, Katolik hiyerarşinin önemli bir kesimi tarafından yeterince destekleniyor. Gerçekten, Vatikan'ın izlediği uluslararası yeni politik çizgi, değişik grup ve eğilimler arasında aralıksız süren savaş koşullarında doğmaktadır. Sağcı din adamlarından oluşan gruplar, dünyadaki ortamı kızıştıracak, Sovyetler'e ve sosyalizme karşı sertliği körükleyecek kampanyalar düzenlemekteler.

Fakat günümüz Katolikliğinde egemen olan, bu açık gerici, anti-komünist militan kanat değildir. Halkın bütün tabakaları arasında sosyalizme karşı bir sempatinin büyüyor olması, Katolik yöneticilerin büyük çoğunluğunu, birbirini dışlayan iki ideoloji –komünizm ile Katoliklik– arasında yeni ilişki biçimleri aramaya zorluyor. Bu Katolik yöneticiler, komünizme karşı savaşın kaba, ilkel biçimlerinin dindarlar arasında destek bulmadığının bilincine vararak, kendi düşüncelerinin propagandasında çoğu zaman daha ince yöntemler kullanıyorlar. Komünizmi yenmenin yolu olarak, komünizm yandaşlarının ikna edilmesi düşüncesi, Papa VI. Paul'un birçok demecinde yer almaktadır. 1963'ün Aralık ayı sonlarında Roma'da İtalyan emekçilerinin Hıristiyan Birlik Kongresi gerçekleştirildi; Papa VI. Paul, "komünistleri döndürmek" amacıyla "insan yaşamının bütün yönlerinin biricik tam ve doğru yorumu" olan Hıristiyanlık değerlendirmesini kullanarak, bu yönde daha etkin çaba göstermeleri için kongre delegelerine çağrıda bulundu, çağrı delegelerce kabul edildi. Benzer bir propagandayı, materyalist, ateist dünya görüşünü sürekli "kusurlu", kaba (vulgar), bireyin ve toplumun gelişmesini engelleyici bir görüş olarak gösteren Papa II. Jean Paul yapmaktadır.

Geleneksel tutumun çağcıllaşma süreci, dünyadaki Katolik örgütlerinin tam anlamıyla dinsel, yarı dinsel ve genel olarak din dışı bütün alanlardaki faaliyetlerinde kendini göstermektedir.

Son zamanlarda toplumsal ve politik konularda verilen her türlü demeç, burjuva toplum koşullarında işlevi olan Katolik örgütler için giderek daha alışıldık olmaya ve emekçilerin, özellikle de işçilerin iyiliği, bütün sıkıntı çekenlerin korunmasına ilişkin demeçlere giderek daha çok eşlik etmeye başladı. Örneğin, Papa II. Jean Paul'un Afrika, Avrupa, Latin Amerika, Asya ülkelerine pek çok kez yaptığı geziler sırasında halkların acıları, yoksullukları, maddi geçim sıkıntıları, toplumsal ve ulusal yönden

eşitsizlikleri defalarda dile getirildi. Ancak iyi dileklerin ilan edilmesine karşın, emekçilerin bu dilekleri hayata geçirecekleri etkin araçlara sahip olma hakları, her zaman olduğu gibi, reddedilmektedir. "Madem ki emeğin dünyası nefretin değil, sevginin dünyası olmak zorundadır" denilerek, sınıf savaşının daha önce de "katı ve yetersiz bir şema" olarak açıklandığını belirtmek yeterlidir. Buna benzer reçeteler, yüzyıllardır emperyalist boyunduruk altındaki gelişmekte olan ülkelerin halklarına da önerilmekte.

Kilise içindeki, yani dinin doğrudan kendi alanındaki bir yığın düşüncenin, kültün "çağcıllaştırılması", çağdaş insanın dünyadaki ruh haliyle, materyalist görüşleriyle fazla çelişmemesi, günümüzün dinsel öğreti ve örgütlerinin ruhuna denk düşmesi amacıyla yapılmaktadır. Buradaki reform hareketi, ömrünü doldurmuş eski öğelerden ve gözle görülen saçmalıklardan kurtulmak (daha doğrusu, onları ilk planda öne sürmemek) düşüncesiyle, kilise yasalarını ve tapınma törenlerini (ayinler) dindar insanlar için daha çekici kılmaya yöneliktir.

Ayrıca, XXI. Evrensel (ekümenik) Konsey tarafından kabul edilen Liturya Yasası, Latin ayininin özellikle Asya ve Afrika ülkelerinde yerel alışkılarla (âdet) birleştirilmesini; sıradan bir dindar tarafından anlaşılır olması için ayinin bazı bölümlerinde ve dini törenler sırasında yerel konuşma dilinin, ulusal müziğin kullanılmasını, ayinin basitleştirilmesini; sıradan günlerde "ısrarla önerilen" ama pazar ve bayram günlerinde zorunlu ilan edilen vaazlara büyük bir dikkat gösterilmesini emrediyor; ayinlere katılan herkesin şaraplı ekmek yemesine izin veriyor; sanatın bütün türlerinin en geniş biçimde dinin hizmetine sunulmasını öneriyor.

"Yenilikçi" eğilim yanlılarının, çağdaş bilim ve tarihsel ilerlemenin ulaştığı başarıların baskısı altında, Katolikliği fazlasıyla eskimiş göstermemeleri için, kilise tarafından uygulanan "çağdaşlığa yaklaşma" yöntemleri çok çeşitlidir. "Yenilikçiler", "Kutsal Kitap"ın yorumunun "çağcıllaştırılması"nı savunuyor, İncil'de yer alan en saçma düşüncelerin tam anlamıyla anlaşılır olmadığının, bu düşüncelerden bazılarının sadece "halk söylencesi" olarak kabul edilmesi çağrısında bulunuyorlar. Kuşkusuz, bu, İncil'in tamamını şüphe altına sokmamak, otoritesini kurtarmak için yapılıyor.

Son zamanlarda "yenilikçiler"in reform hareketi, kilise yöneticilerinin Papa tarafından desteklenen bir bölümünün etkin karşı hareketiyle

karşılaşmakta (Latin ayin sistemine mutlaka uyulması, bekârlığın korunması vb. isteniyor).

Günümüz Katolik kilisesi, dini gözden düşüren tarihsel gerçeklerle kendi arasına bir sınır çekme amaçlı kampanyasını bugün de sürdürüyor. Papa II. Jean Paul bile, Galilei Galileo'nun kilise tarafından cezalandırılması olayını, bilimle din, kiliseyle dünya arasındaki "yararlı" birliğin önündeki engellerin kaldırılması yönünde yaptığı çağrılar için kullanarak, bu olayın bir haksızlık ve hata olduğunu kabul etti.

Katolik kilisesinin kitleler üzerinde, emekçi yığınlar arasında sahip olduğu etkinin korunması için mücadele etmek, onun başat sorunudur. Katolikliğin her türlü önlemle yenilgiye uğratılmaya çalışılması zamanımızın "büyük skandalı" dır (Papa XI. Pius, emekçilerle kilise arasında derinleşen ayrılığı böyle adlandırmıştı).

Kuşkusuz, (din alanındaki) her türlü yenileştirme çabası, tarihin doğa yasalarına uygun gelişimini durduramaz. Tarih; bilimsel bilgi ve toplumsal ilerlemenin baskısıyla konumunu giderek yitiren din hakkındaki kararını veriyor.

Protestanlık

Protestanlık, Hıristiyanlığın Ortodoks ve Katolik mezhepleriyle birlikte, çoğunluğu bağımsız kilise ve inananlar topluluğunu bünyesinde toplamış en önemli eğilimlerinden biridir. Bugünkü Protestanlığın ideolojik ve örgütsel özellikleri, birçok bakımdan onun ortaya çıkış ve sonraki gelişme tarihine bağlıdır.

Reform Hareketi

Protestanlık XVI. yüzyılda, reform hareketi döneminde doğdu. Reform, Engels'in sözleriyle söyleyecek olursak, Avrupa burjuvazisinin feodalizme karşı verdiği savaş içinde ilk kararlı mücadele, Avrupa'daki burjuva devriminin ilk hareketi oldu.

Burjuva devriminin ilk hareketinin din savaşları biçiminde görülmesi rastlantı değildir. Kitlelerin duygu ve bilinci, sadece kilisenin onlara emrettiği dinsel bir gıdayla besleniyordu. İçeriğini feodalizmden kapitalizme geçişin oluşturduğu bu tarihi hareketin baskısı altında, dinsel

bir rengi kabul etmek zorunluydu. Almanya'da Martin Luther'in (1483-1546) günah bağışlama belgesine[*5] karşı çıkışı, Reform hareketinin ilk adımlarından biri oldu. Luther, Katolik ruhban sınıfın, tanrıyla insanlar arasında aracılık etme hakkına sahip olarak din ve vicdanı kendi kontrolü altına alma savına karşı çıktı. "Tanrı, diyor Luther, hiç kimsenin bir kişi üzerinde egemenlik kurmasına ne izin verebilir, ne de vermek ister; kişi ancak kendi kendine egemendir." İnsan, ruhunu, kilisenin yardımı olmaksızın, ancak tanrının doğrudan armağan ettiği din yoluyla kurtarabilir. Luther'in kurtuluş, ya da İsa'nın bağışlatıcı özverisine inancı haklı gösterme hakkındaki öğretisi, Protestanlığın temel dogmalarından biri oldu.

Lutheran reform, herkesin papaz olabileceğini, tanrı katında bütün inananların eşit olduğunu ilan etti. Geleneksel erken dönem kilisesinin yeniden canlandırılacağı söylemi altında, papazların ayrı bir sınıf olma durumuna son verilmesi, keşişliğin, baş papazlığın, Roma Kuriyası'nın (Papalık Meclisi) kaldırılması, yani bütün kutsal hiyerarşinin varlığına son verilmesi talebi öne sürüldü. Kilisenin değerindeki düşüş, kentlilerin çıkarlarına denk geldi. Katolik hiyerarşiyle birlikte, papalık kararnameleri ve mesajlarının yaptırım gücü, konsil kararları ("kutsal söylence") reddedildi, din konusunda tek otorite olarak "Kutsal Kitap" kabul edildi. Her inanan kişi, Lutheran öğretiye göre, İncil'i kendi anlayışı doğrultusunda yorumlama hakkına sahiptir. Luther tarafından Latince'den Almanca'ya (ilk kez) çevrilen İncil, dönüşüm geçiren Hıristiyanlık yandaşlarının kılavuz kitabı oldu.

Luther'in temel öğretisi olan "aklanma" (dini haklı gösterme) öğretisi dinin dondurulmasına götürüyor. Bu öğreti, "ruhun kurtuluş" yolunun, kilise hiyerarşisi ile ayrı bir kutsal etkinliğin yadsınmasından geçtiğini öne sürerek, insanın dünyadaki etkinliğini tanrıya hizmet olarak niteledi. İnsan, kurtuluşu dünyadan kaçışta değil, dünya yaşamında aramalıydı. Keşişliğin, yani din adamlarının evlenme yasağının mahkûm edilişi, bu anlayışa dayanıyor. İnsanın dünya yaşamı ve onun kendini olabildiğince dine vermesini sağlaması gereken toplumsal düzen, Hıristiyanlığın önemli bir noktasını oluşturmakta.

Reform Hareketinde İki Kamp

Reform hareketi toplumsal yönden homojen bir hareket değildi ve çok kısa sürede iki kampa bölündü: Luther'in başında bulunduğu ılımlı kentliler

ve Almanya'da en büyük temsilcisinin Thomas Münzer'in (Yaklaşık 1490-1525) olduğu halkçı-devrimci kamp. Engels, Münzer'in din felsefesinin, "tanrı" ve "dünya" kavramlarını kamutanrıcı (panteist) bir bakışla özdeşleştirerek, birçok bakımdan ateizme yaklaştığını; Münzer'in öğretisinin "sadece Katolikliğin değil, genel olarak Hıristiyanlığın temel dogmalarına karşı olduğunu" belirtir (K. Marks-F. Engels, Top. Y., c. 7, s. 370). Münzer, cennetin yeryüzünde aranması çağrısında bulunuyor, "artık ne sınıfsal ayrılıkların, ne özel mülkiyetin, ne toplumdan kopuk, toplum üyelerine karşı ve onlara yabancılaşmış bir devlet iktidarının olacağı toplumsal sistemden" başka bir anlama gelmeyen tanrısal krallığın yeryüzünde kurulmasını istiyordu (K. Mark-F. Engels, Top. Y., c. 7, s. 371). Münzer, Luther'in "dini haklı gösterme" formülünü, toplumsal ve politik bir programın uygulanması için, halk kitlelerinin aktif hareketinin zorunluluğunun kanıtı olarak kullandı; Engels, bu programı 'düşsel biçimde önceden sezilmiş komünizm' diye niteler. Münzer'in yandaşları, özellikle Anabaptistlerden (Yeniden Vaftizciler)[*6] ve "Tanrının Oğullarının Eşitliği" hareketinden olanlar, yurttaş eşitliğinin sağlanması ve son derece büyük mal varlığı eşitsizliğinin ortadan kaldırılması gerektiği sonucuna varmışlardı.

Almanya'daki Reform hareketinin doruk noktası, ayaklanmacıların yenilgisi ve önderleri Thomas Münzer'in öldürülmesiyle sonuçlanan 1525 yılındaki Köylüler Savaşı oldu. Sınıfsal çelişkilerin keskinleştiği koşullarda, Luther, halk hareketine karşı çıktı. Lutheran Reform, temelde, var olan düzenlere ve iktidarlara koşulsuz itaat edilmesini açıkladı, gerici Alman prenslerinin silahına dönüştü, "düzen"in dayanağı ve "Hıristiyan tevekkülü"nün olanağı olarak, prenslerin mutlak egemenliğini onayladı.

Engels'in, "kentlilerin reformla yenilenen kilisesinin sonunda pazarlıkla sağlanan kuruluşu" olarak değerlendirdiği "Augsburg İtirafı", kentli reformunun özünü ifade eden bir belgedir. Bu belge, Lutheranliğin temel ilkelerinin ifadesi oldu. 1530 yılında kral V. Karl'a sunuldu, ancak kral bu belgeyi reddetti. İmparatorla Lutheran reformu kabul eden prensler arasında, 1555 yılında Augsburg Din Barışı ve Hoşgörü Bildirgesi'yle son bulacak olan bir savaş başladı. Prenslere, "ülke kiminse, din de onundur" ilkesine uygun olarak, kendi uyruklarının dinini belirleme hakkı verildi.

Bütün bunlar, Lutheran reformun özünü dile getiriyor. Luther, K. Marks'ın yazdığı gibi, "dindarlıktan gelen köleliği yendi, ne var ki onun yerine

inanca dayanan köleliği koydu. Dinin otoritesini canlandırarak, otoriteye inancı kırdı. Laikleri papazlara dönüştürmekle, papazları laikleştirdi. Dinsel duyguları insanın iç dünyasında yaratarak, dıştan gelen dindarlıktan insanı kurtardı. İnsanın bedenini zincirden kurtardıktan sonra, yüreğini zincire vurdu" (K. Marks-F. Engels, Top. Y., c. 1, s. 422-423).

Protestanlığın Yayılışı

Reform hareketi XVI. yy.'ın ilk yarısında Almanya dışında hızla yayılmaya başladı. Lutheranlık Avusturya, İskandinav ve Baltık ülkelerinde kök saldı. Polonya, Macaristan, Fransa gibi ülkelerde bağımsız Lutheran topluluklar ortaya çıktı. Aynı dönemde, İsviçre'de Reform hareketinin yeni biçimleri –Zwingli yandaşları ve Calvinciler– doğdu.

Önderleri Zwingli (ölümü, 1531) ve Calvin (1509-1564) olan İsviçre'deki Reform, reform hareketinin burjuva özünü Lutheranlıktan çok daha tutarlı biçimde yansıttı. Ayrıca, Zwingli hareketi, özel büyü gücüne saygıyı ve Lutheranlık tarafından vaftiz ve şaraplı ekmek yeme törenleri arkasına gizlenen tanrısal affı reddederek, daha büyük bir kararlılıkla Katolikliğin ayinsel yönünden koptu; şaraplı ekmek yedirmeyi, ekmekle şarabın İsa Mesih'in sadece etini ve kanını simgeleyen, onun çarmıha gerilişini anmak için yapılan basit bir dinsel tören olarak niteledi. Zwinglici kilise örgütlenmesinde, Lutheran kilisenin aksine, cumhuriyet ilkesi tutarlılıkla uygulanıyordu: Her cemaat bağımsızdır ve kendi din görevlilerini kendisi seçer.

Engels'in sözleriyle, "o dönem burjuvazisinin en gözü pek kesiminin" ideolojisi olan Calvincilik, çok daha fazla yayıldı. Katoliklikten dönen Jean Calvin, 1536'da reform hareketinin başına geçerek öncülük ettiği Cenevre'ye yerleşti. Öğretisinin temel düşüncelerini, Calvinci kilisenin temel yapıtları olan "Hıristiyanlıkta Öğüt" ve "Hıristiyan Dininin Bağlayıcı ilkeleri" adlı yapıtlarında dile getirdi.

"Mutlak önceden belirlenim" öğretisi, Calvinciliğin temel dogmalarından biridir: Tanrı, daha "dünyanın yaratılışından" önce, sözde insanların yazgılarını belirlemiş, bir yanda cenneti, diğer yanda cehennemi hazırlamış ve insanların hiçbir çabası, hiçbir "hayırlı işi", ulu tanrının önceden belirlediği şeyleri değiştiremezmiş. Bu öğreti, Engels'in sözleriyle söylenecek olursa, "dünyada yapılan ticaret ve rekabetteki başarı veya

iflasın, değişik insanların çalışkanlık veya ustalığına değil, bunlara bağlı olmayan nedenlere bağlı olma gerçeğinin dinsel biçimde yansımasıdır. Belirleyici olan, herhangi bir insanın iradesi veya eylemi değil, güçlü, ama belirsiz ekonomik güçlerin merhametidir." Teolojik planda ise bu öğreti, Reform'un temel ilkelerinden biri olan 'iyi işleri değil, dini haklı gösterme' ilkesine bağlıdır.

İki yüzlü bir ruh haline sahip dindarların toplumsal ve bireysel yaşamlarının kendine özgü bir dar kafalılıkla düzenlenme biçimi, en korkunç önlemlerle engellenen başka inançtan olmanın her türlü belirtisine karşı hoşgörüsüzlük, Calvincilikte en başından beri vardı.

Calvincilik, dogmatik temeline uygun olarak, Hıristiyan kültünde ve kilisenin yapısında köklü bir reform yaptı. Katolik kültünün neredeyse bütün dış niteliklerini değiştirdi: İkonlar, papaz cüppeleri, mumlar vb. bir kenara atıldı. İncil'i okumak ve yorumlamak, Zebur'dan şarkılar seslendirmek, ayinlerin temel edimleri oldu. Kilise hiyerarşisi ortadan kaldırıldı. Calvinci dini topluluklarda yönetici rolünü Presbiteryenler (ihtiyarlar heyeti) ve vaizler oynamaya başladılar. Presbiteryenler ile vaizler, cemaatin dini yaşamını yöneten kilise meclisini oluşturuyorlardı. Dogmatik sorunlar, vaizlerin oluşturduğu özel meclislerin –kurultay– yetkisine giriyordu; bu meclisler daha sonraları cemaat temsilcilerinin katıldığı yerel ve ulusal kongrelere dönüştü.

İngiltere'deki reform, Almanya veya İsviçre'yle karşılaştırıldığında bazı farklı özellikler taşıyor. Buradaki reform, bir halk hareketi olarak başlamadı, inisiyatif iktidardaki güçlerin elindeydi. İngiltere parlamentosu, 1534 yılında kilisenin papadan bağımsızlığını açıkladı ve kilisenin başının kral VIII. Henry olduğunu ilan etti. İngiltere'de bütün manastırlar kapatıldı ve mal varlıkları zoralımla (müsadere) kraliyet hazinesine devredildi. Ama bununla birlikte Katolik dogmaları ve ayinlerinin korunacağı duyuruldu. Protestanlığın Anglikan kilisesi üzerindeki etkisi zamanla arttı ve Anglikan kilisesiyle Katoliklik arasındaki ayrım derinleşti. 1571 yılında, "kral, tanrı sözlerini vaaz etme ve günah çıkartma hakkına sahip değil"se de, "onun kilisede en yüksek otorite olduğu" parlamento tarafından onaylandı. Anglikan kilisesi, Protestanlığın 'dini haklı gösterme' ve dinin tek kaynağının "Kutsal Kitap" olduğu dogmalarını kabul etti; ancak, Katolikliğin 'günah bağışlama belgesini (endüljans)', ikon ve kutsal sayılan

eşyalara saygı konusundaki öğretisini reddetti. Bununla birlikte, kayıtsız koşulsuz olmasa bile, kilisenin kurtarıcı gücüne ilişkin Katolik dogması da kabul edildi. Liturya ve Katoliklik için karakteristik olan diğer kimi ayin biçimleri korundu, piskoposun dokunulmazlığı kaldı.

İskoçya'da kilisenin reform hareketi, Calvinizmin bayrağı altında yapıldı. Bu harekete İngiliz ilahiyatçı John Noks (1505-1572) öncülük etti. İskoçya'daki reform hareketi, Stuartlar hanedanına karşı yürütülen savaşla bağlantılıydı. XVI. yüzyılın 60'lı yıllarının sonlarında, Katolik soylulara dayanılarak ve papa tarafından da verilen destekle, Maria Stuart bozguna uğratıldı. İskoçya'da Calvinciliğin içinden çıkma Presbiteryen kilisesi kök saldı. Bu kilise, İsa'nın inananlar topluluğu üzerindeki mutlak egemenliğinin ve kendi çatısı altındaki bütün üyelerinin hak eşitliğini tanıma noktasından hareket ediyordu. Bu bağlamda, Anglikan kilisesinden farklı olarak, piskoposluk tasfiye edildi ve sadece Calvincilik ruhuna sahip Presbiteryenlik korundu. Bu kilisenin adı da buradan geliyor.

XVI. yy. sonları ile XVII. yy. başları arasında İngiltere'de toplumsal çelişkilerin keskinleşmesine bağlı olarak, mutlakıyetçi rejime karşı kralcı reformdan hoşnut kalmayan bir burjuva muhalefet oluşmaya başlar. İngiltere'deki yandaşlarına Püritenler denen Calvinizm, İngiliz burjuvazisi arasında yayılır. Ilımlı Püritenler, Presbiteryen kilisenin kuruluşunu istemekle yetindiler; oysa İndependentler (bağımsızlar) denen radikal kanat devlet kilisesi ilkesini bütünüyle reddetti: Her dini topluluk (cemaat) bir dini veya mezhebi seçmekte tamamen özgür olmalıydı.

Demokratik öğelerin etkin hale gelmesi, Baptistler, Kuakerler vd. dini akımların doğmasına yol açtı. Bu akımların dinsel bir biçim alarak oluşması, daha çok halkın alt tabakalarının burjuva devrimin sonuçlarından düş kırıklığına uğramasının bir yansımasıydı.

Böylece, gelecekte Protestanlığı temsil edecek olan temel akımlar, Almanya ve İsviçre'deki reform döneminde, daha sonra da özellikle İngiltere'deki burjuva devrimi sırasında şekillendiler. Lutheranlık ve Calvinizm, doğrudan reform döneminde doğan, burjuva bir ruhla reforme edilen Hıristiyanlığın başlıca biçimleri olarak kaldılar. Diğer bütün Protestan oluşumlar, bu akımların temel ilkelerini sadece değiştiriyorlar.

Çağdaş Dünyada Lutheranlık

Lutheranlık, Protestanlığın en büyük akımıdır. Birçok ülkede Lutheran Evangelist kiliseler bulunmaktadır. Bu kiliselerin en nüfuzlu olduğu yerler İskandinav ülkeleridir –İzlanda, Danimarka, İsveç, Norveç, Finlandiya ve Almanya. Kuzey Amerika'da da çok sayıda Lutheran kilise bulunmaktadır. Güney Amerika'da bu kiliselerin konumu zayıftır; Brezilya'nın Lutheran kilisesi, en güçlü olandır. Asya ülkelerinde Lutheranların sayısı azdır. Etiyopya, Sudan, Kamerun, Liberya gibi Lutheran kiliselere sahip Afrika ülkelerinde, bu kiliselerin etkisi güçlü biçimde hissedilir.

Lutheranlığın temel dogmatik belgeleri, Luther ve Protestanlığın diğer önde gelen vaizi Melanchton tarafından yazılan "Augsburg İtirafı" ile 'Apologie-Savunma"dır. Lutheran öğretinin odak noktasını 'aklanma' (dinin haklı gösterilmesi) oluşturur. Luther'in iki dünya egemenliği öğretisi, kilisenin dünyayla ilişkisini niteler. Luther, yaşamı açıkça iki alana böler: Dinsel ve toplumsal yaşam. Birincisinin içeriğini inanç, Hıristiyanlık vaazı, kilisenin faaliyetleri; ikincisini ise, dünyasal edimler, yurttaşlık ahlakı, devlet ve us oluşturur.

Birinci Dünya Savaşı'ndan günümüze kadar geçen zaman diliminde Evangelist teolojinin en nüfuzlu eğilimi, önemli temsilcilerinden bazılarının K. Bart, E. Bruner, ve R. Bultman olan "diyalektik teoloji"dir (ya da "bunalım teolojisi"). Bu hareketi, İsviçreli tanrıbilimci K. Bart'ın "Poslanıyekrimlyanam-Romalılara Mektup" (1921) adlı yapıtı başlattı. "Diyalektik teoloji"nin temel düşüncesi, Hıristiyan dininin ussal kanıtlar, felsefi argümanlar veya bilimsel verilerle dıştan kanıtlanamayacağı anlayışından ibarettir. Hıristiyanlık inancı, tanrının "benimle", "benim varlığımla" karşılaşmasının söz konusu olduğu, "doğrudan içsel bir karşılaşmadan" doğmaktadır. "Din her zaman tanrının bir armağanıdır." Gerçek din, vahiy dinidir. "Diyalektik teoloji" yandaşları, Hıristiyanlık inancının tek kaynağı olarak İncil'e başvururlar.

Protestanlık ideolojisinin öznel İncil yorumu ve kavrayışıyla birlikte oturmamış, belirsiz oluşu, hem Protestanlık içindeki politik tutumların, hem de Lutheran-Evangelisit akım içindeki eğilimlerin geniş bir ayrımının yapılmasını olanaklı kılmakta –ilerici, barış mücadelesine etkin olarak katılmayı kabul eden, dahası sosyalizmi destekleyen ya da sosyalizmin kuruluşunda yer alan dindar çevrelere ve teologlara pratik olarak katılan eğilimlerden, emperyalizmin en gerici uşaklığını yapan, nükleer bir savaşı

savunan ve anti-komünizm propagandası yapan eğilimlere kadar. Pek çok Lutheran-Evangelist kilise yönetiminin gerici emperyalist bir politika izlemesine karşın, sıradan dindarların çoğunluğu ve ruhban sınıfın birçok temsilcisi bu politikaya katılmadığı gibi, faşizme, nükleer silah yarışına da etkin olarak karşı çıkıyorlar.

Bizim ülkemizde Lutheranlık, esas olarak Baltık cumhuriyetlerinde – Letonya ve Estonya– yaygındır. Bizdeki en nüfuzlu Lutheran örgütlenme, başında bir başpiskoposun bulunduğu Estonya Evangelist-Lutheran kilisesidir.

Geçmişte Baltık boylarındaki Lutheranlık, Baltık ülkeleri Rus imparatorluğunun bileşenleri haline geldiğinde, tam bir bağlılıkla otokratik çarlık yönetimine hizmet etti, sonraki dönemlerde de Letonya ve Estonya'daki burjuva hükümetlerinin milliyetçi politikalarını destekledi. Lutheran din adamlarının önemli bölümü Sovyetlere karşı düşmanca bir tutum takındı ve Büyük Anayurt Savaşı yıllarında Nazilerle işbirliği yaparak, kendi onurunu ayaklar altına aldı. 1944 yılında çok sayıda din görevlisi yurt dışına göç etti. Son yıllarda pek çok dindar insan Lutheran kilisesinden uzaklaştı. Lutheran kilisesi, etkisini korumaya çalışarak, şimdi ısrarla Sovyet iktidarına dürüstçe bağlı olduğunu belirtiyor, kendini Sovyet gerçeğine uydurmaya, zamanın ruhuna yanıt vermeye çalışıyor. Lutheranlığın bugün propaganda çalışmaları alanında verdiği asıl destek, toplumsal yaşama ilişkin konuların, özellikle de moral-etik sorunların yorumuna yönelik olmakta.

Eğer yakın geçmişte Lutherci din adamları, Hıristiyanlığı komünizme yaklaştırmayı denemeseydiler, son yıllarda durum değişirdi. Komünizmi, Hıristiyan düşüncelerin gerçekleştiği bir toplum olarak yorumlama eğilimi açıkça görülüyor.

İSLAM

İslam'ın Doğuşu

İslam, "dünya dinleri" denen üç dinden biridir. Güneybatı, Güney, Güneydoğu Asya ile Afrika ülkelerinin bir kısmında yayılmıştır ve bu ülkelerin mevcut sosyo-politik ve kültürel yaşamı üzerinde önemli bir etkide bulunmaktadır. İslam; Afganistan, İran, Irak, Pakistan, Suudi Arabistan, BAE, Libya, Tunus, Cezayir, Fas, Sudan vd. ülkelerde devlet dinidir. Sovyetler Birliği coğrafyasının Orta Asya, Kazakistan, Kuzey Kafkasya, Kafkasötesi, Tataristan ve Başkırd halklarının bazı kesimleri arasında, İslam kalıntıları varlığını sürdürmektedir.

İslam İ.S. VII. yüzyılda şekillendi. Arabistan'ın sosyo-ekonomik ve kültürel yaşamında değişimler yaratan bir takım nesnel tarihsel koşullara bağlı olarak doğdu. Arapların aşiret-kabile düzeninin bozulması, ticaretteki zorluklar ve yaşanan bunalımlar, uluslararası durumun olumsuzluğu nedeniyle kentlerin ekonomik yaşamında başlayan düşüş gibi etkenler, Arap toplumu içinde birleşme eğilimleriyle birlikte, politik olarak sağlam bir devlet bilincinin olgunlaşmasını sağladı.

Bütün halkın çıkarları, ülkenin sağlam ve uzun erimli birliğini, ekonomik ve politik durumunda istikrarı, yabancı saldırılara karşı koymayı, yeni ticaret yollarının aranmasını zorunlu kılıyordu. Bu hedefler için, altında halkın sahip olduğu güçlerin pekiştirildiği ideolojik bir bayrak gerekliydi. O bayrak İslam oldu.

O devirde Araplar bir tek dine sahip değillerdi. Arap kabileler arasında değişik dini inançlar yayılmıştı, çoktanrılılık vardı. Ancak Arap kabilelerin başlayan politik merkezileşmesi, bir tek soy ve kabile kültünün yaratılması isteğini doğurdu. O dönemde artık oluşmuş olan tek tanrılı dinlerin – Yahudilik, Hristiyanlık ve Ateşetaparlık, kuşkusuz, İslamiyet'in şekillenme sürecine büyük bir etki yapmıştır.

Mekke'deki Kureyş Kabilesi, İ.S. VII. yüzyıla doğru Arabistan'ın en güçlü kabilesi olma gücüne erişti. Kureyş, diğer kabileleri ve yakın kentlerle vahalardaki toplulukları kendi egemenliği altına aldı. Kureyşilerin yükselişine bağlı olarak, Mekke'deki Kâbe tapınağının önemi de artmıştı. Kureyş Kabilesi'nin "İlah" ya da "Allah" denen tanrısı, yavaş yavaş güç ve

nüfuz yönünden görece zayıf kabilelerin inandıkları tanrıların yerini almaya başladı. Bu tanrı, daha sonra her şeye egemen, tek, var olan her şeyin yaratıcısı en gerçek tanrı sıfatıyla, "Allah" olarak İslam dinine girdi.

Burjuva tarihçileri, Müslümanların kendileri gibi, İslam dininin doğuşunu tamamen Muhammed peygambere bağlarlar. Ama, İslam dininin propaganda edilmesi ve yayılmasında Muhammed'in etkin rolünü yadsımadan, bu rolün fazla abartıldığını söylemek gerek. Kendiliğinden de anlaşılacağı üzere, Muhammed, Müslüman ilahiyatçıların savladıkları gibi, tansıklar yaratan bir adam değildi. Muhammed, kendisine ilişkin kültün Müslüman din adamları ve bağnaz dindarlarca fazla şişirilmesinden ötürü, efsanevi bir kişilik olmuştur. Daha önce doğmuş olan mitolojik İsa ve onun "kahramanlık" öyküsünün, Muhammed kültünün oluşmasına yardımcı olduğuna kuşku yok. İslam, kendi peygamberinin, diğer dinlerin kurucularından ve tansıklar yaratan öncülerinden geri kalmasına izin veremezdi. Muhammed'in, ölümünden yıllar sonra yazılan biyografisi, diğer peygamberlerin ve değişik dinlerin kurucularının yaşamöyküsüne çok benzer.

Diğer ideolojik akımlar gibi, İslam da bir anda popülerlik kazanmadı. Ama 630 yılının sonlarına doğru, Arabistan'ın büyük bir kısmı artık "Allah'ın elçisi"nin egemenliği altında bulunuyordu. Çok geçmeden oluşan merkezi teokratik devlet, ülkedeki yeni toplumsal sistemin pekiştirilmesi ve sınır ötesi fetihçi bir yayılma politikasının gerçekleştirilmesi için, İslam'ı ideolojik silah olarak kullandı.

İslam Dogmaları

İslam dogmaları, bir din öğretisinin bütün niteliklerine sahiptir. Temelinde tanrıya –evrenin yaratıcısı ve yöneticisi, kıyamet gününe, öbür dünyada alınacak ödül veya cezaya– inanç yatar. Hıristiyanlıkta olduğu gibi, İslam'da da bütün insanlar bir tek ölçüte göre ele alınır: Tanrının emirlerine, din adamlarının öğütlerine uymak. Bu bağlamda, Müslümanlar ve gâvurlar olarak ayrılıyor insanlar. İslam dogmalarına göre, mümin Müslümanlar cennette sonsuz bir mutlulukla ödüllendirilirken, gâvurlarla Müslümanlar arasındaki günahkârlar da cehennem azabıyla cezalandırılacaklardır.

Böylece, İslam da diğer dinler gibi, dini emirlere ve din adamlarının isteklerine ses çıkarmadan uyan bir dindara öbür dünyada ödül vaat ederek,

insan mutluluğunun aranışını gökyüzüne havale etmektedir.

Evrenin yaradılışına, doğanın ve toplumun devindirici güçlerine ilişkin bilimdışı düşüncelere dayanmak konusunda, İslam'ın diğer dinlerden farkı yoktur. Bir Müslüman için her şey Allah'a bağlıdır. O, var olan her şeyin başı ve sonudur. İslam'ın bütün temel ilkeleri buradan hareketle şekilleniyor.

Müslümanlar, su götürmez gerçek saydıkları ve bütün müminler için zorunlu olan şu temel düşüncelere göre hareket ederler: Allah'a, Kuran'ın kutsallığına, Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğuna, ruhun ölümsüzlüğüne, ölülerin kıyamet günü yeniden dirileceklerine, cehennem ve cennetin, şeytanların, cinlerin ve meleklerin varlığına inanmak.

Allah'a İman

Allah'a inanç, İslam dininin birinci ve temel dogmasıdır. Allah birdir ve her şeye gücü yeter. O evrenin, yeryüzünün, gökyüzünün ve bütün yaşam biçimlerinin yaratıcısıdır. Onun ne oğulları, ne de kızları vardır, çünkü Kuran'da dendiği gibi, "onun eşi yoktur." Allah evreni tek başına yönetmektedir, onun izni olmaksızın hiçbir şey gerçekleşmez ("Allah nasıl isterse öyle yaratır", "o istediğini yapandır"–Bürûc Suresi, âyet:16). Kendi düşüncesine göre Allah'a itaatsizliği, ona inanmaması nedeniyle, insan gerek bu dünyada, gerekse öbür dünyada cezalandırılabilir. İnsanları gerçekleştirdikleri eylemler ve davranışlarından ötürü, bu iş için özel olarak atanmış melekler izler.

Müslümanlar, Allah'ın her zaman her türlü tansığı yaratacak durumda olduğuna inanırlar. O, göğü, yeryüzünü, dağları, ırmakları, bitkiler ve hayvanlar dünyasını, "ol!" sözcüğüyle ifade edilen, böyle bir tek hareketle yarattı. Müslümanların düşüncesine göre, Allah, tarihin akışını, doğa yasalarının işleyişini her an bozabilir, çünkü onun kudreti her şeye yeter. Bir mümin, Allah'ın sonsuz erk sahibi oluşu konusunda kuşku duyamaz ve duyma hakkına da sahip değildir. Aksi halde, bedelini ancak din adamlarına vereceği armağanlar, ya da hac –Kâbe'yi veya diğer "kutsal" yerleri ziyaret– görevini yerine getirmekle ödeyebileceği çok ağır bir günah işlemiş olur.

Ruhun Ölümsüzlüğü

İslam dogmalarını oluşturan öğelerden biri, ruhun ölümsüzlüğüne ilişkin bilimdışı düşüncedir. Müslümanlar, ölüm anında bedenden ayrılan başka bir tözün varlığına inanırlar (bazen o tözün farklı şekillerde cisimlenmesinden söz edilir). Kıyamet günü ölülerin dirileceği inancı da bu düşünceyle bağlantılıdır. Erken dönem İslamiyet'te yeniden diriliş derken, ölülerin uyuduğu ve yeniden dirilişle de mezarlarından kalktıkları ("kıyam") anlaşılırdı. Cenneti hak edenler, hastalıklarından, bedensel kusurlarından arınmış olarak, ihtiyarlamadan, elden ayaktan düşme nedir bilmeden, sonsuz mutluluğun tadını çıkarabilirler. Bununla birlikte, bedensiz ruhların yaşam alanı olarak cennet, insanların algılama ve betimlemeyle kendilerini kaptırmadıkları tatlar, günahkâr bedenin yükleri ve temiz duygularla tat alma alışkısı hakkındaki diğer düşünceler, daha geç dönemde doğdu.

Kıyamet

İslam'daki kıyamet inancı, kısmen putatapar (putperest) Arapların geleneksel öbür dünya inancı, kısmen de Hıristiyan dogmasının etkisi altında doğdu. Ne Kuran'da ne de dinsel söylencelerde tam bir kıyamet betimi yoktur.

Din adamları, vaazlarında ya da dindarlarla yaptıkları sohbetlerde, genellikle dinleyenlerin merak ve düzeyine göre, onların düş gücü, duygu ve psikolojisi üzerinde doğrudan veya dolaylı etki yapabilme hesabıyla, kıyamete ilişkin uydurma şeyler söylerler. Müslüman din adamları, dinsizliğin yayılmasının, baba ve dedelerin gelenek ve alışkılarının unutulmasının, ibadet yerlerine, din adamlarına vb. saygısızlığın, sözde dünyanın sonunun belirtisi olduğunu ve bunların ardından kıyametin geleceğini vaaz ederler. Başka bir deyişle, dünyanın sonunun gelişi demek, ateizmin yayılması demektir. Kıyametin yaklaşması, dünyanın sonunun gelmesi, yine Müslüman vaizlerin sözleriyle söyleyecek olursak, korkunç doğa olayları, 'alâmetler' ve tansıklarla birlikte olacak.

Din adamlarının, dindarların gözünü korkuttukları dünyanın sonu ve kıyamete ilişkin masallar, dini koruma mücadelesinde onların sahip olduğu en etkili araçtır.

Cennet ve Cehennem

Müslümanlar, özellikle çöllerde ve sıcak kuşakta yaşayanlar, cenneti, serinliğiyle, temiz ve soğuk sularıyla, yeşilliği ve meyve bahçeleriyle, her şeyin son derece bol olduğu olağanüstü bir vaha olarak hayal ediyorlardı: Lezzetli yiyecekler, içecekler, ipek giysiler, içinde süt, bal ve şarap akan ırmaklar. Cennette her Müslüman'a bir huri –kara gözlü, ipek gibi saç örgüleri olan, yumuşacık beyaz tenli genç kız– düşüyor. Bu huriler tatlı okşayışlarını vermeye her zaman hazırlar, onlar hep genç kalırlar ve bakireliklerini yitirmezler; onların bedensel temizlikleri büsbütün lekelenemez ya da (lekelense de) eğlencelerden hemen sonra eski haline gelir. Cennetin doruklarında lotus çiçekleri boy atar, gölgesinde müminler dinlenir. Kuran'ın aslı ile insanların yaptıklarının yazıldığı diğer "kutsal defterler" de cennette saklı durur. Cennetin üzerinde, sekizinci kattan yukarıda Allah'ın tahtı bulunmaktadır ve bu taht büyüleyici bir ışık saçmakta, gökyüzünde, yani Allah'ın tahtının altında yaşayanlara huzur, rahatlık ve mutluluk vermektedir. Müslüman vaizler, inananları bu betimlemeyle çekmeye çalışarak, cenneti böyle canlandırıyorlar kafalarda.

Müslümanlıktaki cehennem yedi daireden oluşuyor. Cehennem her türlü işkence aletleri ve günahkârların işkence ilaçlarıyla donatılmıştır. Bu işkence araçları; ateş, kaynar katran kazanları, vücuttan et kopartmak için kıskaçlar, zehirli akrepler, yılanlar ve günahkârları parçalamak için atılan her türden canavarlardır. Cehennem azabı, bu İslam dogmasına göre, cennet zevkleri ve mutlukları gibi, sonsuza kadar sürecektir.

Cehennemin üzerinde Sırat Köprüsü vardır. Saç teli kadar ince, Azrail'in kılıcı kadar keskindir bu köprü. Onu geçenleri cennete götürür. Günahkârlar Sırat'tan geçemezler. Onlar günahlarından ötürü cehenneme gidecekler. Günahkârların affedilmesi için, Muhammed vekil olarak Allah'ın huzuruna çıkacak ve cehennemde sadece sonsuza kadar ateşte yanma cezasına çarptırılanlar kalacak.

Şeytan ve Melekler Kültü

Melekler ve şeytanlar kültü İslam'da önemli bir yer tutar. Melekler, Müslümanların düşüncesine göre, Allah'ın habercileri olarak, onun verdiği görevleri itiraz etmeden yerine getiren madde dışı varlıklardır. Cebrail, Mikail, İsrafil ve Azrail, Allah'ın tahtına en yakın melekler olarak kabul edilirler. Cebrail'in görevi Allah'ın emirlerini bildirmektir, Mikail evrenin

işleyişini gözetler, İsrafil kıyametin geldiğini haber verecek olan boynuzdan bir boruyu çalmak için hep hazır bekler, Azrail ise korkunç ölüm meleğidir. Azrail'in, kılıcıyla Allah'ın ölüm kararını yerine getirdiği ve ruhu bedenden çıkardığı şeklinde bir inanç vardır. O, günahkâr ve kötülük yapanların gözüne görünmekte ve onlara anlatılmaz bir korku vermektedir.

Her insanın yaşarken yaptığı iyi ve kötü davranışları not eden iki koruyucu meleği vardır. Ölümden sonra insanın cennete mi cehenneme mi gideceğinin belirlenmesi için, yaptığı iyilik ve kötülükler tartılır. Bunun dışında, Müslümanlar, Nekir ve Münkir adlı, ilk sorgulamayı yapan, insanların dünyada yaptıkları işlerin hesabını cennetin bekçisi Rıdvan'dan ve cehennemin bekçisi Malik'ten isteyen iki ölüm meleğinin varlığına inandırılıyorlar.

Allah'a itaat etmek istemeyen, Müslümanların İblis (Şeytan) dedikleri bir başka melek var ki, Allah tarafından lanetlidir. Allah, sınırsız erk sahibidir, kuşkusuz, itaat etmeyen İblisin hakkından gelebilir, ama onu, insanların inancının sağlamlığını, İslam'la bağdaşmayan baştan çıkarıcı şeyler karşısındaki dayanıklılığını deneyerek, onları ayartsın diye kıyamet gününe kadar dünyada bırakmaya karar vermiştir.

Yazgı (Kader)

İslam'daki en önemli dogmalardan biri, bütün İslam dogmalarının en keskini olan yazgı konusundaki dogmadır. Bu dogmaya göre, dünyada Allah'ın istencinden bağımsız hiçbir şey gerçekleşmedi, gerçekleşmez de. İslam düşüncesine göre, daha evren yaratılmadan önce, Allah'ın kıyamet gününe dek yapılacak bütün dinsel ve dünyasal işlerin yazılmasını emrettiği kalem yaratılmıştı. Kalem, Allah'ın istencini yerine getirerek, insanlık tarihinin geleceğinde olmasına karar verilen şeyleri yazmıştır ve hiç kimse de bunu değiştiremez. Demek ki, her insan Allah'a bağlıdır. Herkesin yazgısı önceden belirlenip yazılmıştır. Ölüm bile ancak Allah'ın belirlediği yazgıyla gelir. Bu, Kuran'da açıkça ifade edilir: "Allah'ın izni olmadıkça cana ölüm gelmez; zamanı belirlenmiş bir yazgıdır ölüm" (Ali İmran Suresi, âyet: 45).

Demek ki, insanlar, yürüdükleri yolu doğumla birlikte buluyorlar; Allah o yolu önceden belirlemiştir. Onların yaşam sıkıntılarından şikayet etmelerine izin verilmedi, çünkü sıkıntılar Allah tarafından önceden belirlenmiştir.

Onların belalardan yakınmalarına da izin verilmedi. Yoksulluk da Allah'tandır. İnsanların, Allah'ın gösterdiği yolda sabırla yürümeleri gerekir.

Dindar insanları edilgenliğe, sabırlı olmaya ve boyun eğmeye (tevekkül) mahkûm eden yazgı dogmasının gerçek anlamını kavramak zor değil.

İslam'ın Toplumsal Öğretisi

İslam'ın toplumsal öğretisi, yüzyıllar boyunca temelde değişmez olarak kaldı. İlahiyatçılar ve dinsel kurumlar, Allah tarafından yaratılan her şeyin mutlak mükemmelliği ilkesinden hareketle, mevcut toplumsal düzeni (sömürü düzeni), göklerde kurulmuş bir düzen saydılar ve onu değiştirmeye yönelik bütün çabaları "tanrıya karşı gelmek" olarak değerlendirdiler. Sömürücülerin iktidarına karşı halkta uyanan hoşnutsuzluk, Allah'a ve dine karşı işlenmiş çok ağır bir suç sayıldı.

Sömürücü toplumsal ilişkilerin temelinde yatan üretim araçlarının özel mülkiyeti, dokunulmaz ilan edilmiştir.

XX. yüzyılda dünyada yaşanan büyük toplumsal değişimler, reel sosyalizmin ideolojik ve pratik çekim gücünün olağanüstü gelişmesi, Müslüman ülkelerin emekçi sınıflarının toplumsal değişiklikler konusundaki eğilimi, İslam'ın sosyal konumu üzerinde etkisini gösteremedi. Geçmişte benzeşikliği olmayan kimi anlayışlar geliştirildi. Sovyetler Birliği'ndeki Müslüman din adamları, halkın sömürü düzenine karşı çıkmasının tamamen haklı olduğu, bu hakkın Kuran öğretisinden ve sünnetten doğduğu, sosyalizm ile komünizmin kuruluşunun ise, 'hayırlı' bir iş olduğu yargısına varmış bulunuyorlar. Bu arada, Kuran ayetleri ile peygamberin hadislerinde, üretim araçlarının kolektifleştirilebileceği de dahil, "sosyalizmin ilkeleri"ne ilişkin emirler "buluyorlar."

İslam ilahiyatçıları, İslamiyet'i sadece toplumsal değişimler için olanaklar yaratan bir öğreti olarak değil, aynı zamanda sosyalist toplumun kuruluşu yönünde canlandırıcı bir etken olarak göstermeye çalışıyorlar. "İslam'ın emrettiği bütün düşünce ve dini tören (ritüel) biçimleri, ahlak normları ve yasama kurumları özellikle bu amaca hizmet etmektedir" diye yazıyor "Musulmane Sovetskovo Vostoka" dergisinde, önde gelen ilahiyatçılardan biri.

Sosyalist bir eğilim içine girmiş Sovyetler dışındaki bazı Müslüman ülkelerin din adamları, kapitalizm ile komünizmin en iyi yanlarının alınıp benimsendiği bir toplum modeli olarak niteledikleri, "İslam sosyalizmi"nden söz etmekteler. Bu toplumun esas olarak, üretim araçlarının hem özel hem de toplumsal mülkiyetine dayandığı görülüyor. Bütün ütopikliğine karşın, bu "İslam sosyalizmi" anlayışı, belli koşullarda Müslüman kitleleri sosyo-ekonomik değişimlere çekme konusunda, sınırlı ilerici bir rol oynayabilir; bu sosyo-ekonomik değişimler, kimi gelişmekte olan ülkelerde ilerici yönetimler tarafından uygulanmaktadır.

Kapitalist ekonomik sistemin yörüngesinde bulunan ülkelerin (Fas, Pakistan, Malezya, Mısır vd.) din adamları örgütleri bambaşka bir tutum içindedirler. Bunların çoğu, toplumun tüm üyelerine barış ve mutluluk sağlayan en iyi toplumsal sistem modelinin, Muhammed peygamber zamanının Müslüman toplumu olduğunu öne sürüyorlar. Onlar, Müslümanları, bin yıldan fazla bir süre önceki toplumsal düzenlerin yeniden canlandırılmasına çağırmaktalar. Bu bölgenin din adamlarının bir kısmı, en ilerici, gelişmiş ve mutlu yaşayan bir topluma gidebilecek biricik yolun, Kuran ve sünnette ortaya konan hukuk ve ahlak kurallarının (şeriat, ç.), günümüzün Müslüman ülkelerinde benimsenmesinden geçtiğini söylüyorlar. Bu gibi anlayışlara göre, sömürü düzenine ve onun temeline –üretim araçlarının özel mülkiyeti– karşı savaşmanın gereği yoktur ve siyasi iktidarın niteliğini değiştirmeye de çalışmamalıdır. Sadece şeriata dayalı uygulamaları yürütmeli ve bunların gerçekleştirilmesini mutlaka sağlamalıdır, işte o zaman Müslüman ülkelerin önündeki bütün toplumsal ve ekonomik sorunlar çözülmüş olacaktır. Bu tür anlayışların içinde ateşli anti-komünist öğeler ve reel sosyalizme yönelik karalamalar sıkça yer almaktadır.

Gördüğümüz gibi, İslam temelli bütün toplumsal kavrayış biçimlerinde, dünyadaki insansal sorunları doğaüstü güçlere, bu güçlerin istencine bağlama yönünde kendine özgü bir amaç söz konusu.

Demek ki, İslam'ın sosyal öğretisi, Müslüman ülkelerin önünde duran temel toplumsal sorunların gerçek çözüm programını vermediği gibi, çağdaş tarihsel sürecin ve onun devindirici güçlerinin gelişme yönünü anlamaya da yardımcı olmamaktadır. Bu öğreti, kendi yandaşlarını, onu

savunanları, toplumsal ilerlemeyi sağlamak için verilen savaşımın gerçek yollarından uzaklaştırıyor.

İslam'da Çağcıllık

İslam ilahiyatçıları yüzyıllar boyunca, İslam öğretisinin, onun kültsel emirlerinin ve toplumsal hedeflerinin değişmez olduğunun altını çizmekteler. Daha bu yüzyılın (XX. yy.) başlarında, Rusya'daki İslam ideologlarından biri, Muhammed öğretisinin "kıyamet gününe dek değişmeden kalacağını" yazmıştı. Ama toplumsal yaşamda ve dindarların bilincinde meydana gelen değişimler, din adamlarını, pek çok sorunun yorumunu "çağdaşlığın gerektirdiği şekilde" yapmak, dinsel bileşenlerde belli değişikliklere gitmek zorunda bırakıyor. Bu çabanın –zamanımızın insanı için dini çekici kılmak– amacı, insanları dinin birey ve topluma yarar sağladığına, dünyadaki sorunların çözümüne yardım ettiğine inandırmak.

Bizim ülkemizde din adamlarının önce sosyo-politik konumu değişti. Din adamları, her türlü toplumsal dönüşümü mahkûm etmekten ve Sovyet iktidarına karşı çıkmaktan, toplumsal devrimi onaylamaya, yeryüzünde sosyalizm ve komünizmin kuruluşunun, Kuran'da bildirildiğine ilişkin açıklamalara geçtiler ve Allah'ın inayetini kazandılar. Sovyetler Birliği'ndeki Müslümanların sosyalizm idealini kendi öz idealleri olarak benimsediklerini ve günlük yaşamlarında bu ideallerin gerçekleştirilmesine katıldıklarını gösteren tarihsel gerçekliğin, din adamlarınca kendine özgü bir kavranışı ve yansıtılma biçimi bu konum içinde ortaya çıktı.

Bugün bu önemli sorun, dinsizlere ilişkin bir sorun olarak görülüyor. İnsanları her zaman, Allah tarafından mutluluk verilecek olanlar, yani Müslümanlar ve böyle bir mutluluğa sahip olamayacak olanlar, yani gayrimüslimler şeklinde tasnif eden İslam geleneğinin aksine, çağdaş ilahiyatçılar, bütün insanların dünyada mutlu olmak için yaratıldıkları savını öne sürmekteler. Dahası, dinsizlere öbür dünyada sadece cehennem azapları vaat eden İslam dogmasına aykırı olarak, çağdaş din adamları, eğer dinsizler sosyalist toplumun yararına iyi çalışır, ya da elde silah ülkelerini savunurlarsa, onların da cennet mutluluğunu ümit edebileceklerini söylüyorlar.

İnançlı insanların büyük çoğunluğu, İslam'ın pek çok ibadet ve emirlerinden rahatsız olup, bunları yerine getirmekten vazgeçerken, dinin,

zamanımızın koşullarına uydurulması konusu, dinsel kuruluşlarla din adamlarının çalışmalarında önemli bir yer tutuyor. Din adamları, dindar kişilerin dindarlığın kimi özelliklerini yitirmelerini, ustalıkla seziyorlar. Eğer bu süreç bundan elli yıl önce (1918'lerde, ç.), dini örgütlerde ve din adamlarında açık bir hoşnutsuzluk uyandırsaydı ve onları, müminlerin davranışlarında, bilinçlerinde bu dinsellik özelliklerinin yeniden canlandırılması yönünde etkin davranmak zorunda bıraksaydı, günümüzde onlar için çok daha belirleyici bir konum söz konusu olacaktı. Onlar böyle bir duruma pek çok açıdan alışıp katlandılar.

Ve işte din görevlileri, dinin pek çok katı, zorunlu emirlerini artık yerine getirmeyen insana, kendini dindar sayma izni veren değişik argümanlar arayıp buluyorlar. Bu amaçla, Allah'ın Müslümanlara zorluk yaratmak istemediği, aksine onlara kolaylıklar sağladığıyla ilgili Kuran'dan âyetler gösteriyorlar. Bu tür alıntılardan ibadet ve emirlerin azaltılmış şekilde yerine getirilebileceği sonucunu çıkarıyorlar, üstelik bu din görevlileri açısından sadece yüzyıllardır süren geleneklerin yeniden gözden geçirilmesi değil, aynı zamanda kutsal kitaplardaki doğrudan emirlerin önüne geçmek de uygun görülüyor. Örneğin, din adamları, birçok Müslüman'ın imanın beş koşulunu yerine getirmediğini ve ramazan ayında oruç tutmadığını anlayışla karşılayarak, namazın belirlenmiş zamanlarda değil de "olanak olduğu zaman", orucun bütün ramazan ayı boyunca değil de bu ayın başında, ortasında ve sonunda olmak üzere sadece birkaç gün tutulmasına "izin veriyorlar." Din görevlilerince oruç tutmaktan "kurtarılan" değişik mesleklerden işçilerin sayısı giderek artıyor. Camilere gönüllü yapılan bağışların, bazı ibadetlerin yerine geçebileceği kabul ediliyor. Örneğin, birçok din görevlisi, kurban bayramında kurban kesmek yerine, kurbanlık bir hayvanın derisinin değeri kadar parayı cami kasasına yatırmayı uygun buluyor. Din adamları, bu gibi durumlarda dindarlara "göz yumulmasına" izin vererek, böylece insana, kendini dinsel emirleri yerine getirmiş sayabilme kolaylığı sağlıyor, bununla birlikte de dinsel yapılanmaların finansal temelini sağlamlaştırmak için de ilave kanallar bulmuş oluyorlar.

Sovyetler Birliği dışındaki ülkelerde İslam'ın çağcıllaştırılması sorununun içyüzü biraz farklıdır. Kapitalist gelişme yolundaki ülkelerin Müslüman örgütleri, doğal olarak, toplumsal sorunları başka türlü yorumluyorlar. Onlar üretim araçlarının özel mülkiyetinin korunmasından yana ve sınıf mücadelesine karşıdırlar, emekçilerin sömürü düzenini hedef alan öfkesini

mahkûm etmekteler. Ama zaman onları da etkiliyor. Bütün büyük din adamları, Müslümanları emperyalizme, Siyonizm'e, ırkçılığa, yeni sömürgeciliğe karşı, barış ve kendi ülkelerinin bağımsızlık savaşı için diğer mezheplerdeki insanlarla işbirliğine çağırarak, savaş karşıtı bir bayrak altında yerlerini alıyorlar.

Her Müslüman'ın içtihat, yani dinsel ve hukuksal konularda bağımsız düşünme hakkı olduğuna ilişkin anlayış, ilahiyatçı çevrelerde giderek daha güçlü bir yol açıyor kendine. Ve X. yüzyılda dört dinsel-hukuksal okulun (mezheplerin) oluşmasıyla birlikte, "içtihadın kapısı kapandı" diyen geleneksel Sünni anlayış giderek daha fazla eleştiriliyor. Pek çok tanrıbilimci tarafından içtihat konusuna yeni yorumlar getiriliyor.

Yüzyıllar boyunca, Müslümanların "gâvurlara" karşı yürütmekle yükümlü oldukları din savaşı anlamına gelen cihat, günümüzde ciddi biçimde yayılan bir anlayış durumundadır. Müslüman ülkelerin ekonomik ve askeri gücünün sağlamlaştırılması ve İsrail tarafından işgal edilmiş Arap topraklarının kurtarılması için yürütülen savaş, bununla birlikte dünyada İslam propagandası, bu kavram (cihat) altında yapılmaktadır. Çağcıl eğilim içindeki din adamları, Müslümanları, dünyadaki bilimleri benimsemeye, dini kuruluşlar tarafından yüzyıllarca korunmuş, "kutsal yerler" diye bilinen ve ibadet edilen yerler konusundaki kör inançlarla savaşmaya çağırıyorlar.

İslam'ın toplumsal konumunun değişmesi, Müslüman din adamlarının İslam ideolojisi ve kült pratiğini değiştirme girişimleri, toplum içinde doğan nesnel süreçlerin dinsel biçimdeki bir yansıması değildir sadece. Bu, aynı zamanda, din adamlarının, geleneksel İslam düşüncesi ve emirlerinin, Müslümanlar üzerindeki etkisinin artık bu geleneksel çerçeve içinde korunamayacağı yönündeki anlayışlarının sonucudur.

DİN VE AHLAK

YAHUDİ AHLAKI

Musa'nın Emirleri

Yahudi ideologlar, ahlak kurallarının Sina Dağı'nda tanrı Yehova (Yahve) tarafından Musa peygambere açıklandığı konusundaki Tevrat söylencesini yineleyerek, dindarları, bu kuralların sonsuza kadar bütün insanlar için konmuş olduğuna inandırmaya çalışıyorlar. Fakat beşinci kitaptaki ahlak emirlerinin çözümlemesi göstermektedir ki, bu tür düşünceler yalan temeli üzerine kurulmuştur. İlk üç emir, Tanrı Yehova dışında diğer tanrıları insana yasaklıyor: "Benim karşımda başka tanrıların olmayacak" (Çıkış, 20:3); başka tanrılara tapınma ve hizmet etme, "kendin için putlar ve hiçbir şeyin betimini yapma" (Çıkış, 20:4) ve son olarak, "Rabbin adını boş yere ağzına alma, çünkü Rab onun adını boş yere ağzına alanı cezasız bırakmaz" (Çıkış, 20:7).

Öne sürülen düşünceler, ahlak kurallarıyla hiçbir ortak noktaya sahip değil. Bunlar dinsel nitelikte isteklerdir ve tektanrıcılık yanlılarını çoktanrılılığı benimseyenlere karşı savaşa çağırmaktadır ki; bu savaş, egemen köleci devlet monarşilerinin, ilkel toplum ve kabile geleneğine karşı yürüttüğü sınıf mücadelesini yansıtan bir savaştır.

Tevrat'ta daha sonra şöyle denmekte: "Cumartesi gününü kutsamak için, onu aklında tut" (Çıkış, 20:8). Çıkış Kitabı (Tevrat'ın bir bölümü), cumartesi gününün kutsal sayılmasını, tanrının evreni altı günlük bir çalışmayla yarattıktan sonra, cumartesi günü yatıp dinlenmesiyle gerekçelendiriyor. İkinci yasa, "cumartesilere uyulmasını" emreder, çünkü Yehova kendi halkını Mısır'daki kölelikten kurtardı. Hahamlar "Kutsal Kitap"taki metinlerde görülen bu uyuşmazlıkları kullanıyorlar. Onlar cumartesi olgusunu kendi emirleriyle karıştırdılar ve o gün ateş yakılmasını, yemek pişirilmesini, herhangi bir işin konuşulmasını, tarlada çalışmayı, hastaların tedavi edilmesini, ölülerin gömülmesini vb. yasakladılar. Hahamlar tarafından beyinleri uyuşturulan dindar insanlar da, cumartesi gününün kutsallığına ve o gün için emredilenlere uyulmasına daha büyük bir körlükle inanarak, gereksiz dini davranışları itaatkârlıkla yerine getirir oldular. Gerçekte ise, cumartesi yasaklarının ortaya çıkışının ahlakla hiçbir ilgisi yoktur. Cumartesi günü, çok eski Yahudilerde Ay'ın ruhuna ayrılmıştı. Bugünlerde Ay'ın bir evresi belirtilirdi, onun için de haftanın yedi günü

"rahatlama günü" olarak görülürdü. Tevrat'ta yer alan cumartesi konusundaki emirlerde, eski Yahudilerin inançları da yansısını bulmuştur.

Tevrat'ın beşinci emri şöyle der: "Babana ve annene saygı göster" (Çıkış, 20:8). İlk ahlakın kurallarından biri olan anne-babaya saygının gerekliliği, henüz hiçbir dinsel düşüncenin ortaya çıkmadığı insan topluluğu içinde şekillenmiştir. Yahudi dinerkçiler, Eski Ahit'te sözü edilen bu ahlak ilkesini yine de dine mal ediyorlar. Onlar, bu ahlaki gerekliliği, bunun onlara gençliğin özgür düşünceli yönelimlerini bastırma, gençleri itaatkâr ve her söyleneni yapan bir ruhla yetiştirme, "babalarımızın ağır eline karşı" başkaldıranların başını ezme hakkı verdiği anlamında yorumladılar. Geriye kalan beş emre gelince, onlar bu emirlere sadece olumsuz anlamlar yüklüyorlar: Tembellik, kıskançlık, boşboğazlık, isteriklik vb. Talmud yorumcuları, oğlan doğduğunda herkesin hoşnut olduğunu, kız doğduğunda ise üzüldüğünü söylüyorlar.

Talmud'a göre kadın, kocasının kölesidir: "Bir erkek karısına yapmak istediği her şeyi yapar." İşte kadının yazgısı: Genç kızlığında babanın otoritesi altında, evlendikten sonra da kocanın egemenliği altında yaşamak. Kadın hapsedilmiş bir varlıktır. O, evde oturmak, kilit altında olmak, dört duvar arasında yaşamak, hiç kimseyle görüşmemek, hayatını tam bir yalnızlık içinde geçirmek zorundadır. Talmud, kadını medeni haklardan yoksun bırakır. Kadın, bir köle olarak, mahkemeye çıkamaz, tanık olarak çağrılamaz veya tanık olamaz. O, öğrenim görme hakkına sahip değildir. Kitap okumak ona yasaktır. Tevrat'ı bile öğrenmesine izin verilmez. "Kız kardeşi Tore'yi öğrenmek, ona (kadına) sefahat aşılamakla aynıdır" diye yazıyor Talmud'da.

Yahudi teologlar, Tevrat'ta yer alan Havva'nın Adem'in kaburgasından yaratıldığına ilişkin mit hakkındaki yorumlarında, kadını aşağılamaktalar. Anlaşılan o ki, tanrı, Havva'yı Adem'in vücudunun hangi parçasından yaratacağını uzun süre düşünmüş. Başını yukarı kaldırmasın diye, kadını Adem'in kafasından yaratmayacağım diye düşünmüş. Gizli gizli bakmasın diye, onu gözden yaratmayacağım. Konuşulanlara kulak misafiri olmasın diye, kulaktan yaratmayacağım onu. Gevezelik etmesin diye, dudaklardan yaratmayacağım. Kıskançlık duymaması için, onu kalpten yaratmayacağım. Sonunda, tanrı, kadını gösterişsiz bir varlık olması için görünmeyen bir

organdan, kaburgadan yaratmaya karar vermiş. "Tanrı, kadında yarattığı her organla onu mahkûm etmiştir: "Kapansın, kapansın."

Talmud, kadına toplumsal çalışmaya katılmasını yasaklıyor. O, sadece evde kocası için çalışmalıdır. Kadın çocuk doğurmak için yaratılmıştır. Evliliği reddetmesi suç ve günahtır. Evlilik sevgi temelinde, kadının seçimine göre, özgür iradesiyle değil, bir zorunluluk olarak yapılır. Yahudiliğin "Kutsal Kitap"a dayanarak kadına yaklaşımı işte böyledir.

Yahudiliğin Aile ve Evlilik Kuralları

Talmud'da, kölelik çağında oluşmuş aile ilişkilerini düzenlemeye çağıran boşanma kuralları belirtiliyor. Talmud yorumcularının öğretisine göre, şu şekilde meydana gelen aile, toplumun temelini oluşturmaktadır: 1) Evin sahibi erkek –ailenin mutlak efendisi, 2) kadın –ailenin çoğalma aracı, 3) çalışmakla yükümlü köleler. Toplumun temelinin bu şekildeki yorumuna uygun olarak, Talmud yorumcuları, kadının evleneceği erkeğin sınırsız egemenliği altına girecek olmasından ötürü, nikahı sözlü bir mal anlaşması olarak görmekteler. Bu sözlü anlaşma, daha sonra yazılı bir şekle dönüştürülüyor. Anlaşmada nişanlıların yükümlülükleri bir bir sıralanıyor, çeyizin miktarı ve ödeme şekilleri belirtiliyor.

Talmud yorumcularınca hazırlanan ve Talmud'da yer alan aile ilişkileri alanındaki evlilik ve boşanma yasaları, köleci topluma özgü yasalardır. Ama Talmud'daki aile hukuku, mistik bir sisle örtülü olarak, dinsel bir ruhla anlatılmakta. Evlilikler, diyor Talmud yorumcuları, göklerde son bulur. Bir çocuğun doğup büyüdükten sonra evleneceği eşinin, onun doğumundan önceki kırk gün içinde tanrı tarafından belirlendiği anlatılır Talmud'da.

Bu "kutsal" kitapta erkeklerin ayrı haklara sahip oldukları açıkça belirtiliyor. Neden ne olursa olsun, kocaya karısından boşanma hakkı veriliyor. Talmud yorumcularından biri olan Rabbi Akiva, bir kocanın başka bir kadını kendi karısından sadece daha güzel görmesi durumunda bile, karısını boşamaya hakkı olduğunu öne sürmüştür.

Hahamlar da Talmud'da belirtilen boşanma hakkını korumaya hâlâ özenle çaba gösteriyorlar. Sinagog, İsrail devletinde aile, evlenme ve boşanma konularında tam bir zafer kazanmış durumdadır. İlerici eylem kadını Rut

Lubiç, şöyle yazıyor: "Binlerce ailenin mutluluğu, dinerkçilerin ellerinde bulunuyor. Yürürlükteki evlilik yasası, ülke için bir yüzkarasıdır."

İsrail'in medeni hukuku, dünyadaki en geri medeni hukuklardan biridir. Talmud'un kadın hakkındaki vaazları yasa haline getirilmiş. Kadınlar miras alma hakkına sahip değiller, birinci derece bir mahkemeye tanık olarak çıkamıyorlar. Kadın, boşanma hakkından yoksundur. Boşanma konusunda karar verme hakkı sadece kocaya aittir. Eğer erkek, eşinden boşanmayı kabul etmiyorsa, hiçbir adli makam o nikâhı bozamıyor.

Kadercilik (Fatalizm)

Talmud, kadının sadece insanlık onurunu değil, genel olarak insan kişiliğini de aşağılıyor. Talmud'daki öğütler bütünüyle kaderci bir içeriğe sahip. Talmud yazarı Eleazar Kappor şöyle diyor: "Bil ki, yapılan her şeyin bir hesabı vardır; mezarın senin için bir sığınak olduğuna inandırma kendini, çünkü sen kendi istencinle doğmadın, sen kendi istencinle yaşamıyorsun, kendi istencinle ölmeyeceksin ve hâkimler hâkimine, Rabbe hesap vermen kendi istencinle olmayacak."

İnsan davranışının kaderci bir koşula bağlanışı, insanı herhangi bir seçim olanağından yoksun bırakıyor, onun bütün yaşamını kör dış güçlere bağlı kılıyor. Yahudi vaizler, gerçek yaşam sürecine hiç dikkat çekmeden, insanın ahlaki gerekçelerinin, onu, tanrının hoşlandığı dindar bir insan gibi davranmak zorunda bıraktığını söylüyorlar.

İnsanın bütün davranışlarının kaderci bir koşula bağlı olduğu yolundaki dini propaganda, Yahudiliğin cennet-cehennem, öbür dünyadaki ballı börek veya kırbaç hakkındaki öğretisiyle çelişmektedir. Bundan ötürü Talmud yorumcuları, mantığa aykırı olarak, "her şeyin önceden görüldüğünü ve özgürlük verildiğini" (Abot, III, 15) öne sürmekteler. Bu içsel çelişki ve uyduruk düşünceyle, onlar, her insan davranışının haklı olarak gökte Tanrı Yehova'dan bir karşılık (ödül veya ceza) göreceği beklenir şeklindeki, Yahudiliğin en önemli ahlak kurallarından birini kurtarmaya çalışıyorlar.

Etik Yahudilik

Son zamanlarda Yahudi inancının yayıcıları yeni toplumsal yaşam koşullarına daha güçlü biçimde uymak zorunda kalıyorlar. Bunlar, XX.

yüzyıldan önce esas olarak dinsel dogmaların ve ayinlerin yorumuyla ilgilenirlerken, günümüzün Yahudi dinerkçileri kendi konumlarını kurtarmak için, ilk planda Yahudiliğin etik değerini ileri sürüyorlar.

Amerika'da yaşayan ve günümüzün önde gelen Yahudilerinden biri olan M. Viner'in düşüncesine göre, dar ulusalcı, bütünüyle yasaklardan oluşan dini, "gerçek etik bir dine" dönüştürmenin zamanı gelmiştir. Viner de, öteki Yahudi ilahiyatçılar gibi, Yahudiliğin ahlaki düşüncelerinin kaynağının Eski Ahit (Tevrat) ve Talmud olduğunu söyleyerek, "Kutsal Kitap"ta yazılanlardan ve Talmud'un çok sayıdaki öğütlerinden, evrensel bir din için kural ve ilkeler çıkarılmasını öneriyor.

Ülkemizdeki hahamlar da, köhnemiş Eski Ahit emirlerinin çağın gereklerine uydurulması yönünde verdikleri sözlü demeçlerle çaba göstermekteler. Etik Yahudilik yandaşları bütün ahlak kategorilerini soyut olarak, toplumsal bilinç biçimlerini doğuran toplumsal koşullardan koparak ele alıyorlar. Onlar, özel çıkarlar kültünü ve bireysel mutluluğu savunarak, insanın tanrıya yaklaşımı sorununu titizlikle gözden geçiriyorlar. İnsandan kendi ruhunu kurtarması ve öbür dünyadaki bireysel mutluluğunu güvenceye alması konusunda, bencilce bir kaygı taşımasını istiyorlar.

Yahudiliğin ahlak anlayışının komünist terbiyeye aykırı düştüğü ve gurur, bağımsızlık, onur sahibi olma bilinci ve yaratıcı etkinlik gibi karakter özelliklerinin şekillenmesine engel olduğu, çok iyi anlaşılıyor.

Mesih'in geleceğine, kişinin ölümsüzlüğüne, öte dünyanın ve göksel bir egemenliğin var olduğuna inanç, Yahudiliğin temel dogmalarından biridir. Yahudi ilahiyatçılar, Mesih'in yeryüzüne geleceği vaazıyla, sözde insanların ahlaki ve dinsel davranış biçimine bağlı olan toplumsal düzenin yeniden kurulacağına ilişkin, düşsel tablolar yaratarak halkı uyutmaktalar. Talmud yorumcuları ve günümüzün Yahudi dinerkçileri, bütün evrendeki yaşamla birlikte, her ayrı insanın yaşamının ve geleceğinin, tanrı ve onun Tora'sının emirlerinin katı bir şekilde yerine getirilmesine bağlı olduğu şeklindeki teolojik bir düşünceyi savunuyorlar.

Sanhedrin Antlaşması'nda, geleceğin dünyasında (ahret) şansı olmayan ahlaksız kişiler bir bir sıralanıyor. Ölülerin dirilemeyeceğini öne sürenler, Tora'nın tanrıdan gelmediğini söyleyenler, dünyayla ilgili kitaplar

okuyanlar, "boyunduruktan kurtulanlar", "vasiyeti bozanlar", Epikürosçular vb. bu ahlaksız kişilerden sayılıyor.

Mesih'in egemenliği hakkındaki Talmud öğretisi, İ.S. I. yüzyılda artık insanın ve dünyanın sonuna (kıyamet, ç.) ilişkin açık bir ifade şeklini almıştı. Engels'in, göksel mahkemeye, öbür dünyada alınacak ödüllere ve cezalara ciddi yaklaşan, göğü (tanrı katını, ç.) ve cehennemi yaratan, böylece "acı ve yaşam sıkıntısı çekenleri, acılar gezegeni dünyamızdan sonsuz cennete götürecek" (K. Marks-F. Engels, Top. Y., c. 22, s. 483) çıkışı bulan insanlar olarak nitelediği, ilk Hıristiyanlardır.

Talmud'un ahlak öğütlerinde, yeryüzünün günahlı yaşamının karşısına, göklerdeki ideal bir yaşam konuyor. Dünyanın insan bilincinde bu ikiye bölünüşü, sömürü toplumunda insanın yaşadığı toplumsal baskının bir yansımasıdır. Baskı ve aşağılanma, insanın dinsel bir temelde kendine yabancılaşmasını doğuruyor ve onu göklerde bir yere yerleştiriyor. Bu nedenle kapitalizm koşullarında dinle mücadele, sadece dinsel öğretilerin eleştirisiyle sınırlı değildir, toplumsal ilerleme, demokrasi ve sosyalizm mücadelesini de içine alır.

* * *

Yahudiliğin temel düşüncelerini gözden geçirdik. Bu düşüncelerin günümüzde Yahudi ilahiyatçılar tarafından, çağdaşlığın gereklerine yanıt vermesi gerektiği şekilde yorumlandığını da unutmamalı. Örneğin, bazı çağdaş Yahudi ilahiyatçılar, kendilerini komünist ahlakın gereklerine uydurarak, ısrarla Talmud'un zanaatı, komşu sevgisini kutsal sayan öğütlerini arayıp buluyor, bu öğütleri sözde Yahudilik için özyapısal (karakteristik) olan hümanizm ve adaletin gerekleri olarak sunuyorlar, Talmud etiğini komünist ahlakın gerekleriyle bağdaştırmaya çalışıyorlar. Ancak, Yahudiliğin ahlak öğütleriyle komünist ahlakı özdeşleştirme çabasının eleştirilmeye değecek bir yanı yoktur; çünkü Yahudi ahlakı, gerçekte özel mülkiyeti, baskı ve sömürüyü savunmaktadır.

Dinsel ahlak, doğrudan dinsel dünya görüşlerinin etkisi altında oluşan ahlak anlayışlarının, ilkelerinin, etik biçimlerin toplamıdır. Bütün dinlerin vaizleri, ahlakın doğaüstü, tanrısal bir kökene sahip olduğu savını öne sürerek, böylece kendi ahlak kurallarının ebediliğini ve değişmezliğini, onların zaman dışı ve sınıflar üstü niteliğini ilan ederler.

Fakat gerçekten, Marksist-Leninist bilimin gösterdiği gibi, ahlakın temelinde doğaüstü güçler değil, bu dünyadaki gerçek yaşam, insanlar arasındaki maddi, ekonomik ilişkiler yatar. Ahlak, toplumsal yaşamın belirlediği bir toplumsal bilinç biçimidir. Sınıflı toplumda her ahlak sistemi sınıfsal bir nitelik taşır, insanların davranış biçimlerini şu ya da bu sınıfın çıkarları uyarınca değerlendirir. Din vaizlerinin, dinsel ahlak ilkelerinin, bir dinin birleştirdiği bütün insanlar için, varsıl ve yoksullar, sömürücüler ve sömürülenler için ortak anlamlar taşıdığını gösterme çabaları, dinsel ahlakın sınıfsal özünü gizleme amacına yöneliktir. Bu sınıfsal öz, yansımasını boyun eğme, dünyadaki zorlukları yenmeyi sabırla erteleme, öbür dünyada tanrısal bir cezaya çarptırılmayı bekleme veya ödüllendirilmeyi ümit etme vaazlarında bulur. İktidar güçlerine itaati isteyen, yeryüzündeki adaletsiz toplumsal sistemlerin değişmezliğini öne süren, sömürücülere uysallıkla boyun eğmenin karşılığı olarak tanrısal ödül vadeden dinsel buyruklar, Lenin sözleriyle söylenecek olursa, emekçilerin uyuşturulmasına ve yaşadıkları adaletsiz durumun pekişmesine hizmet etmekte, onları toplumun devrimci dönüşümündeki can alıcı görevlerinden alıkoymaktadırlar.

Ahlak kuralları değişik dinsel sistemlerde farklı olabilirler. Bu, her şeyden önce, söz konusu ahlak kurallarının farklı ülkelerde, farklı halkların içinde ve toplumsal gelişmenin farklı aşamalarında oluşmasından kaynaklanır. Ama bu kuralların hepsi sömürücü toplum koşullarında şekillendiler ve uzlaşmaz çelişkilere dayalı sosyo-ekonomik formasyonların adaletsiz toplumsal yapısının yarattığı, insanlar arası eşit olmayan ilişkileri kutsallaştırdılar. Bu, her şeyden önce, sömürücü sınıfların çıkarlarını ifade eden dinin ahlak ilkelerinin sınıfsal içeriğine bağlıdır.

Dinsel ahlak, dinin bir bileşeni olarak, dinsel kör inançların yok edilmesi, sömürü ve sınıfsal eşitsizliğin ortadan kaldırıldığı adaletli toplumsal koşullarda yeni ahlaksal ilke ve kuralların pekiştirilmesi ölçüsünde aşılacaktır.

BUDİST AHLAKI

Budistlere göre, Budist ahlak, bütün dinsel ahlaklar gibi, öbür dünyada onların kurtuluşunu sağlamaya yönelik ve bu dinin temel dogmatik düşüncelerine dayanan bir ahlaktır. Budist skolastiği, görece karmaşık olmasına karşın, ona dayanan ahlak basit ve geniş kitlelerce anlaşılabilirdir. Bu basitlik ve anlaşılabilirlik, Budizm'in Hindistan dışında geniş bir alana –Tibet'te, Çin'de, Japonya'da, Hindi-Çini halkları arasında ve Seylan (Sri Lanka)'da– yayılmasında büyük bir rol oynadı. Sınıflı toplum koşullarında acının kaçınılmazlığı konusundaki Budist öğretinin en önemli hareket noktaları, ezilenler tarafından benimsendi, kolayca kavrandı; bu da ezenlerin yararına bir durum yarattı.

Budizm, dünyada çekilen acıların kaçınılmazlığı teorisinden hareketle, her insanın kurtuluşunun onun kendi elinde olduğunu öne sürer. Dünyasal çıkarlar için her mücadele girişimi, Budizm yayıcılarının sözleriyle söyleyecek olursak, yeni acıların sonsuza kadar sürmesi gibi, korkunç bir tehlikeyi içinde saklar. Yaşamsal tutkuları reddetmek, içindeki "her türlü güçlü duyguyu" yenmek, insanın acılarına son verir. İçindeki güçlü yaşama isteğini bastırmak, insan için, herhangi bir canlı varlık için ne kadar doğal bir davranıştır? Erken dönem Budizm, aşırı çileciliği, kendi kendine acı çektirmeyi (mazoşizm) ve bedeni öldürmeyi yadsıyordu. Söylence, Buda'nın, kendi "aydınlanma"sından önce, yedi yıl boyunca kendini sıkı bir çileciliğe verdiğini ama bunun ona gerçeği bulmada yardımcı olmadığını söylüyor. Budizm, "sekiz katlı orta soylu yol"un, kurtuluşun tek yolu olduğunu öne sürüyor.

Kurtuluşun "Sekiz Katlı Soylu Yolu"

Bu yol, Budist yazına göre, şu halkalardan oluşuyor: "Doğru görüş, doğru istek, doğru söz, doğru davranış, doğru yaşam biçimi, doğru çaba, doğru düşünme ve doğru düşünce yoğunlaşması."

Budist yazın, "sekiz soylu yol"u oluşturan halkaların anlamlarını ayrı ayrı açıklayarak, "doğru görüş" kavramıyla, sözünü ettiğimiz Budist öğretinin çekirdeği olan "dört soylu gerçeğin" bilinmesini ve doğru algılanmasını anlamak gerektiğinin altını çizer. Bunları bilmeyen kişinin kurtuluşu olası değildir, kurtuluş yolu ancak Budizm'i öğretmekle olanaklıdır.

"Doğru istek", bilincine varılan "dört gerçek"in insanların kendi yaşamlarında gerçekleştirilmesi kararlılığı olarak yorumlanıyor. Bu kararlılığın ortaya çıkış biçimlerinden biri, doğruluktur, yani yalanı, kabalığı, iftirası olmayan bir dil. "Doğru davranış" ilkesi, her şeyden önce, "beş ahlak koşulu"nun ("pança-şila") gözetilmesi anlamına gelmekte. "Doğru yaşama biçimi", her şeyden önce, geçim araçlarını "dürüstçe elde etmek" yoluyla yaşamaktır. "Doğru çaba", bilinci bu gerçekdışı varlığa bağlayan her şeyi ortadan kaldırmaya yöneltilmiş olmak zorundadır. Budistler, "doğru düşünme"nin, bilincine varılmış ve kurtuluş yolunda ulaşılmış şeyleri, her zaman dünyasal öğelere bağlılığın ortadan kaldırılması yolunda toplamak olduğunu, anlamak gerektiğini söylerler. "Doğru düşünce yoğunlaşması" ise, mantıksal olarak bilinci mükemmelleştirmenin, içinde dünyasal bağlardan kurtulma konusunda bir iç sevince bile yer olmayan, dünyadaki her şeye uzaklaşmış bütün büyük şeylere ulaşmanın, kendine hâkim olmanın ve Nirvana'ya erişmeye yakın bir görünümün ortaya çıkışının yoludur. "Mükemmel yaşam", Budizm'e göre, kendi yalancı görüşlerini ve dünyasal olana bağlılığını yenme düşüncesine dayanarak, duygu dünyasının kötülük ve acısının üstesinden gelinebildiği bir yaşamdır.

Budizm'in Ahlak İdeali

Budizm'de "doğruluk" ya da "mükemmellik" anlayışını, bütün dünyasal arzu ve duygulardan uzaklık olarak nitelemek gerekir. Yalnız kendi bireysel kurtuluşunu düşünen bencil insan, ilkel Budizm'in idealiydi. Bir Budist, onu kuşatan acılara ve insanların çektiği sıkıntılara, bunların birer yanılsama (illüzyon) olduğunu unutmadan, rahat bir gözle bakmalı. Benim yanılsamamın yarattığı heyecan, onda bir şeyi değiştirme çabası, bir tutku salgını, kaçınılmaz olarak yaşamı yeni bireysel yozlaşmalara ve acılara götürür. Her etkin kötü davranış, kime karşı yöneltilmiş olursa olsun, hoşa gitmeyecek yeni değişimlere yol açacağı için, bir Budist, kendini, komşularını ve arkadaşlarını zalimlerden, zorbalardan ve hiçbir kötülükten korumamalıdır. Bütün yasa metinlerinde sessizlik ve duygusuzluk ile bilgelik, kavrayış ve kurtuluş arasında bir eşitlik vurgusu yapılmış.

Özellikle insanı bu dünyanın acılarına çeken bütün canlı insani duygular ve bağlılık hali, kurtuluş için tehlikedirler.

Böyle bir vaaz, ezenlere tam itaat istemekle, ezilenleri ruhsal olarak zincire vurmuştur. Bilindiği gibi, zora ve zulme karşı savaşın yararsız olduğu Budizm tarafından açıkça dile getirilmekte, çünkü, sadece söz konusu değişimin olumsuz nesnel biçimine yol açan şiddetin hissedilmesi, sadece bireysel olarak kendi ezilişinin öznel bilincine varmadır gerçek olan. Ya da başka bir deyimle, bu, geçmiş yaşantıda işlenmiş günahların bir sonucudur. Budizm, çektiğin acılarda suçlu olan sadece sen kendinsin, der ezilen insana. Bu nedenle, sabret ve bütün acılara uysallıkla katlanarak, gelecek yaşamında bu acılardan kurtulmaya çalış. Budizm'in bir metninde, kölelerin "onlara verilenlerden, kendi işlerini iyi yapmaktan, efendileri hakkında iyi şeyler konuşmaktan hoşnut olmaları gerek" deniyor.

"Pança-Şila"

Bir Budist, en iyi yeniden doğuş olanağına kavuşmak için, günlük yaşamında "beş ahlak koşulu"na ya da "beş emre (pança-şila)" uymak zorundadır. İşte bu beş emir (pança-şila): Herhangi canlı bir varlığı öldürmemek, hırsızlık etmemek, yalandan kaçınmak, eşine bağlılık göstermek, alkol kullanmamak. Budist vaizler, bu "beş emri" sadece Budizm'e özgü ahlak kuralları olarak gösteriyorlar. Fakat, bu emirlerin neredeyse harfi harfine Musa'nın emirleriyle örtüştüğünü ve bunlarda, tıpkı diğer dinlerin benzer emirlerinde olduğu gibi, dine özgü hiçbir yönün bulunmadığını görmek zor değil. Bu ahlaki gerekliliklerin, insanların kendi aralarındaki ilişkilerin ve bireyin toplumla olan bağlarının düzenlenmesini gerektiren, tarihsel olarak gelişen belli toplumsal koşulların etkisi altında şekillendiği bilinir. Bu basit ahlak kurallarının Budizm'in ahlak kodeksi içinde yer alıyor olması, Budizm'in genel anlamda anti-hümanist ve bencil (egoist) bir ahlak niteliği taşıdığı gerçeğini hiç de ortadan kaldırmaz. Birincisi; Budizm'in iki bin yıldan fazla bir süre boyunca var olduğu somut toplumsal koşullarda, onun zorla elde ettiği insanlık için ortak ahlaki gereklilikler, emekçileri yeryüzünde daha iyi bir yaşam için savaştan alıkoyarak, onların, iktidara, güce ve üretim araçlarının mülkiyetine sahip bulunanlar tarafından öldürülme ve yağmalanmasını hiçbir zaman engellemeyerek, daima iktidardaki varsılların ve sömürücülerin çıkarlarına uygun olmuştur. İkincisi; bu ahlaki gereklilikler, diğer bütün dinlerde olduğu gibi, sadece insanların davranışlarını belirlemek zorunda olmayıp, dinsel kurtuluşun da aracıdırlar: Bunlara uymamak, gelecekteki (öbür dünyadaki, ç.) düşsel mutluluğun temelini yıkar. Üçüncüsü; Budizm'deki bu

gereklilikler sadece ahlakın temel düşüncesini belirgin kılarlar ki, bu düşünceye göre, her türlü tutku, istek ve zorbalık kurtuluşa zarar verir, bu tutku ve isteklere sahip olanların acılarını artırır.

Emeğe Bakış

Emek, insan yaşamının temelidir, bu durumda, Budizm'e göre, insanı dünya yaşamına bağlayan en önemli etkenlerden biridir. Budist yazında emek, zararlı, (öbür dünyada) kurtuluşu engelleyen bir öğe olarak nitelenir. "Hiçbir şeyimiz olmasa da, biz çok mutlu yaşıyoruz, tanrısal ışıklar saçan bir neşeyle besleniyoruz" diyor Dhammapada'nın 200. kıtası. "Kendini düşünmeye değil de boş şeylere veren, amacını unutan, yaşamdan tat almaktan başka şey düşünmeyen biri, derin düşünceye dalan birine imrenir" diyor 209. kıta. Bu nedenle, dünyada herhangi bir şey yapma konusundaki her türlü çabayı yadsımak, yüce bir erdem oluyor.

Örneğin Budizm, başkalarının sırtından geçinen bir keşişin, emeğe dayalı her türlü etkinliği, aile bağlarını ve aile yükümlülüklerini yadsımasının, onu ideal bir insan yaptığını söyler. Budizm, her türlü ödülü hak eden emek olarak, sadece keşişler topluluğunu beslemeye yönelik emeği sayar.

Kadına Bakış

Kadına bağlılık –eş, anne veya kız kardeş– dünyadaki en güçlü bağlılıklardan biri olduğundan, Budizm'de kurtuluş yolundaki en önemli engellerden biri sayılır. "Bir erkeğin kadına yönelik arzusu –en alt düzeyde olsa bile– yok edilinceye dek, onun aklı, annesini emen bir buzağı gibi, (kadına) bağlıdır" diyor Dhammapada (284. kıta). Erken dönem Budist öğretiye göre, aile bağları parçalanmadan kurtuluş olası değildir, kadın da kurtuluş yolundaki en güçlü engellerden biridir. Bundan ötürü, tam bekârlık, doğal olarak, Budizm'in gelişiminin en erken aşamasında (birçok Budist eğilim ve okul için bugün de geçerli) "erdem yolu"nda olan kişiden zorunlu olarak istenen bir durumdur. Erken dönem Budist kaynakların tümü, kadını kurnaz, entrikacı, zevk ve eğlence düşkünü ve yalancı bir varlık şeklinde betimleyerek, ona son derece olumsuz yaklaşıyorlar. Ama Budist yazında bazı erdemli kadın örneklerinin olduğu da bir gerçektir. Ne var ki, bu örnekler, her zaman ve sadece, dünyadan el çekmiş rahibelerdir. Bunların sayısı çok azdır ve kurtuluş yoluna çıkmış kadın tiplerinden çok daha renksiz betimlenmekteler. Daha geç dönemdeki Budist okulları,

kadına, sadece en aşağı düzeyde yeniden canlanma hakkını tanıyorlar. Cennete girmek için de, kadının önce kadın olmaktan çıkması, yani erkeğe dönüşmesi ve bu sıfatla cennet mutluluğunu hak etmesi gerekiyor.

Kadına bu şekildeki bir bakışın, birçok Asya ülkesinde kadının sırtına ağır bir yükün binmesine, onun ekonomik ve tinsel yönden köleleştirilmesine fazlasıyla hizmet etmesi doğaldır.

Lamaist Ahlak

Budist ahlak öğretisi Lamaizm'de (Tibet Budizm'i) ayrı, belirgin bir şekil kazandı. Lamaizm, Mahayana'nın daha sonraki gelişimiyle, kendi dogmalarında duygular dünyasının, yani acılar dünyasının (Samsara), hiçlik dünyasıyla, yani rahatlamayla (Nirvana) keskin bir tarzda karşılaştırılmasından hareket eder. Samsara'da "üç dünyanın" tamamı ile bütün altı sınıfın canlı varlıkları (insanlar, hayvanlar, cehennem sakinleri, Tengriler, Assuriler ve Biritalar) yollarını yitirmişlerdir. Onların hatalarının nedeni aptallık, cehalet (kurtuluş yolundaki bilgisizlik anlamında) ve dünyaya bağlılıktır.

Varlığın gelip geçici olduğu vaazı, Lamaizm'de özellikle açık, anlaşılır, somut, duygusal bir biçim almıştır. Böyle olmuştur, çünkü Budizm sindirilmiş, cahil, feodal köylü kitleleri arasında yayılmış ve din öğrenimi onların düzeyine uygun hale getirilmiştir. Din propagandası için sanatın bütün türlerinin etkin olarak seferber edilişi bundandır. Kapalı, asık suratlı Tibet dağlarının sekilerinde düzensiz biçimde dağılmış ya da Moğolistan'ın tekdüze step manzarasında bir ılgım (serap) gibi aniden beliriveren bembeyaz, yaldızlı, parlayan çatılarıyla tapınaklar; dini orkestranın devasa borusunun kilometrelerce uzağa giden böğürtü şeklindeki sesi; önemli bayramlarda manastırların çevresinde süzülürcesine, ağır ağır ve gösterişli biçimde gezinen kalabalık lama (Budist rahip) alayları; içinde kırmızı, sarı giysileriyle, üzerine dualar yapıştırılmış ince uzun kağıt yaprakları şarkı söyler gibi güçlükle okuyan keşişlerin gezindiği, tapınma konulu bir pandomimada korkunç maskelerle ve çılgınca tempo tutarak dansların yapıldığı tapınakların gizemli loşluğu; bütün bunlar ve pek çok başka şey, inanan insanda güçlü duygular uyandırmak, bu zor anlaşılır ve korkunç doğaüstü dünyanın ululuğuyla ve bu doğaüstü dünyanın yeryüzündeki tapınanlarının gücüyle onun bilincini boğmak için, Lamaizm'e yöneltiliyor.

Bu duygusal etkileme araçları kalabalığı içinde baş yeri betimleyici sanat alıyor. Tapınaklar dinsel içerikli, çoğunlukla sanat değeri yüksek tablolarla, cennetin veya tanrıların göksel mekanlarının betimlendiği hacimli maketlerle, ruhlara yalvarmak için karmaşık araçlarla, pandomima ve yürüyüş için kullanılan maske ve giysilerle, çeşitli dini eşyayla vb. dolu.

Sansarin-Hurde

Bu dini yaratılar içinde baş yeri, Sanskritçe-Moğolca terminolojide "Sansarin-hurde" (sansar tekerleği, yani yaşam, duygusal varlık tekerleği) denen, yaşam tekerleği alır. Bu tekerlek bütün manastırlarda bulunur ve halka dinsel ahlak vaazı vermek için, Lamaizm tarafından başlıca görsel-eğitsel eğitim aracı olarak yaygın şekilde kullanılmıştır.

Olağanüstü gelişmiş kasları, dehşet saçan gözleri, kırmızı veya kara derisiyle bir insan olarak betimlenen korkunç ruh Mangus –ölümün hizmetkârı, yırtıcı dişleri ve keskin pençeleri arasında acılar dünyasını simgeleyen bir halka tutuyor. Halkanın ortasında, bir yılan, bir horoz ve bir domuzun birbirine sarılmış olduğu küçük bir halka daha var. Bunlar, kaçınılmaz yeniden doğuşa (acıya) yol açan güçlerin simgeleridir, bu güçler: Kin, şehvet düşkünlüğü (bu kavramla yaşama her türlü bağlılık kastedilmekte) ve cehalet, akılsızlık (kurtuluşun olabileceğini ve gerekliliğini bilememe). Lamaların, resmin bu bölümünü yorumlayarak, kini, her şeyden önce dindar bir insanın yaşama yönelik hoşnutsuzluğu, onun zalimlere duyduğu nefretin açığa çıkışı olarak açıklamaları, doğaldır. Cehalet ise, dine karşı gereken ilginin, Budizm'e saygının olmaması olarak tanımlanıyor.

Ana halka ile ortadaki küçük halka arasındaki boşluk samsara dünyasının betimiyle doldurulmuş. Canlı varlığın yeniden doğuşunun temel biçimleri konusunda görsel olarak ifade edilen düşünce, beş bölümde veriliyor. Bununla birlikte, alt bölümde her zaman cehennem yer alıyor, insanlarla insan-tanrıların (tengriler ve assuriler) dünyası halkanın üst bölümüne yerleştirilmiş.

İnsanların dünyası, Budizm'in yayıldığı ülkelerle sınırlı coğrafik alan olarak gösteriliyor hep. Hindistan (beyaz fil, bir tapınağın yakınında vaaz veren bir keşiş), Tibet (Lhasa'daki Dalay Lama Sarayı), Moğolistan (göçebe çadırları, develer) ve Buryat (Rus izbesi, bir çiftçi, bir tren). Bu "insanlı"

bölgenin alt sınırına, kaçınılmaz acıyı sembolize eden dört resim (doğum yapan bir kadın, bir ihtiyar adam, bir ölü ve yanına bir rahip-otacının oturduğu bir hasta) yerleştirilmiş.

Tengriler ile assuriler huzur ve sevinci bilmezler. Onlar sonu gelmez bir düşmanlık içindedirler, birbirlerini mızraklar ve kılıçtan geçirirler. İnsan-tanrıların arasında mutluluk da yoktur; onların payına düşenin azap ve acı olduğunu söyler Budizm.

Geriye kalan diğer üç bölümde acının kaçınılmazlığı tezi daha da ileri götürülür. Hayvanlar birbirlerine saldırıyor, güçlüler zayıfları parçalıyorlar.

Birita diye adlandırılan kocaman göbekli ve incecik boyunlu mitolojik varlıklar, daha az perişan durumda değiller. Bu varlıklar sürekli açlık çekiyorlar, çünkü ağızlarına götürdükleri yiyecekler bir anda tutuşup yanıyor ve alev olarak boğazlarından dışarı dökülüyor.

Lamaizm'de Cehennem

En korkunç acılar, cehenneme düşeni bekliyor. Halkanın alt bölgesinde, elinde bir aynayla cehennem gözcüsü Erlikhan (Sanskritçe'de; çukur, kuyu) tahtta oturuyor. Cehennemde bulunan her ruhun yaptığı işler aynada yansıyor. Bundan başka, günahkâr kişinin yanında, onun iyi ve kötü eylemlerinin muhasebesini çıkaran iki cin bulunuyor. Bu cinler, çuvallarındaki beyaz ve siyah halkaları, günahkâr kişinin eylemlerinin ölçüsü olarak Erlikhan'ın önüne döküyorlar.

Erlikhan'ın tahtının sağına ve soluna cehennemin bölümleri yerleştirilmiş. Bu bölümler sekiz sıcak ve sekiz soğuk parçadan oluşuyor. Her bölümün, orada uygulanan işkencenin niteliğine uygun bir adı var. Birinci bölüm "sürekli iyileşenlerin" bölümü: Şeytanlar, kendi yaralarını çabucak iyileştiren günahkârları mızraklarla yaralıyor ve işkence durmadan sürüyor. "Kara çizgiler cehennemi" bölümünde, şeytanlar, günahkârları testerelerle keserek bedenlerine siyah çizgiler çekiyorlar. Cehennemler, hiç yatışmayan, tam bir ateş denizi olan korkunç bölüme varıncaya dek, giderek daha sıcak bir hal alıyorlar. Günahkârların, keskin ağızları yukarı gelecek şekilde toprağa saplanmış bıçak ve kılıçların üzerinde kendilerini durmadan yaralayarak koştukları bir cehennem de var. Soğuk cehennemlerde "sivilceli

deriler", "sivilceleri patlayan deriler", "ay! ay! diye çığlıklar yükselen cehennem", "gıcırdayan dişler cehennemi" vb. bölümler var.

Samsara tekerleğinin çemberine 12 dilim, yani her canlı varlığın kendi yeniden canlanış sürecinde geçtiği aşamaların betimi yerleştirilmiş. Bu aşamalar uygun resimlerle sunuluyor: Yaşlı bir kör adam, doğuran bir kadın, yumurtaların üzerinde bir tavuk, ağaçtan fırlayan bir adam, meyveler, şarap içen bir adam, bir gözüne ok saplanmış tek gözlü bir adam, birbirine sarılmış bir erkek ile bir kadın, terk edilmiş bir ev, sandalın içinde bir adam, bir maymun, çömlek yapan bir çömlekçi ve yolunu bulamayan yaşlı, kör bir kadın. Bu resimlerin her biri sembolik bir anlam taşıyor ve lamalar tarafından Budist ahlakın ruhuna uygun olarak yorumlanıyor: Tutku ve cehaletin sonucu olarak acı.

Sansarin-hurde kompozisyonunun sol üst köşesinde, gözlerinde bir ışıkla Buda resmi yer alıyor; bu ışık, onun kurtuluşa götüren öğretisidir. Sağ üst köşede, vaaz veren bir keşiş figürü bulunuyor. Keşiş, güneş olma olasılığı bulunan solgun bir daireyi işaret ediyor, bu, bazen Nirvana (aydınlanma) olarak yorumlanıyor, ama her durumda kurtuluşun simgesidir bu daire.

Lamaizm'de Cennet

Sansarin-hudre, cehennem azaplarını açık şekilde betimlerken, erdeme karşılık verilecek göksel ödül konusunda pek de açık bir düşünce koymuyor ortaya. Galiba bu, cennet öğretisinin Budizm'de geç oluştuğunu gösteriyor.

Cennet anlayışı, yavaş yavaş Lamaizm'de çok saygın bir tanrı olmaya başlayan Buda Amutaba'ya inancın gelişmesi dolayısıyla, yeryüzünde çekilen azaplara karşılık bütünüyle gerçek, çekici bir ödül olarak ortaya çıkıyor. Budizm öğretisine göre, Amutaba, yeniden doğuşun (acı) en önemli nedeni olan şehvet düşkünlüğünü ortadan kaldırıyor. O, yüksek bilgeliğin tam rahatlığı içinde, her canlı varlığın oraya düştükten sonra onun vaazını dinleme onuruna erebileceği ve böylece kesin kurtuluşa son adımı atabileceği cennette (Sanskritçe, "sukavati", yani temiz toprak; Moğolca, "divacin") gururla oturuyor. Lamaist yazarların yapıtlarında, bu mutluluk diyarının bolluk ve güzelliğini betimlemek için renkler esirgenmiyor. Cennetin toprağı kırılıp ufalanmış değerli taşlardan ve madenlerden oluşuyor, son derece de verimli. Orada ne kayalıklar ne uçurumlar ne toz var; genel olarak hoşa gitmeyen veya zararlı hiçbir şey yok. Oradaki her şey

gözü okşuyor, us için öğretici, kalp için sevinç verici. Orada ne yalancılar, ne iftiracılar, ne kaba insanlar ne de dedikoducular var. Cennet sakinlerinin tamamı erkek cins oldukları ve cennette lotus çiçeklerinden ortaya çıktıkları için, orada doğum acısı da yoktur. Ölüm sırasında da acı olmaz orda ve beden bir anda ruhtan ayrılır. Cennet sakinleri, daha önceki yeniden doğuşlarının 180 milyar yıllık süresi boyunca, onların kesin kurtuluşuna yardım etmesi gereken yaptıkları bütün davranışları anımsarlar. Öyle ki, 7 bin genç kız, şarkılarla, danslarla mutluluk diyarının sakinlerini eğlendirirken bile, bu, onlarda tutkular uyandırmaz, onlar "her zaman kurallara sıkı sıkıya bağlıdırlar."

Budizm'in yayıcıları, bütün dindarlara vaat ettikleri yer olan cenneti böyle betimliyorlar.

"On Kara Günah" ve "On Beyaz Erdem"

Lamaist ahlakın temelini "on kara günah" ve "on beyaz erdem" öğretisi oluşturur. Lamaizm'in yasalar kitabı Tonilhuyn Çimek (Kurtuluşun Süsü), "kara günahları" üç kategoriye ayırıyor. Birincisi, bedensel günahlar: Öldürmek, hırsızlık, zina. İkincisi, dil günahları: Yalan, iftira, kavga etmek, alay. Üçüncüsü, bilinç günahları: Kıskançlık, kin, saçma düşünceler. Erdemler de gerektiği gibi sınıflandırılıyor. Birinci bölüm: Acıma duygusu, sadaka dağıtma, ahlaksal temizlik (bunlar bedenin erdemleri). Doğruluk, düşmanlık gütmemek, incelik ve "kutsal kitaba" saygı, dil erdemleridir. Sonuncusu, bilinç erdemleri ise ılımlılık, merhamet ve dinin gerçekliğine inançtır.

Lamaizm'in günahlar ve erdemler hakkındaki öğretisi, emekçilerin kendi kölelik durumlarında herhangi bir şeyi değiştirmeye yönelik her türlü çabalarını engelleyen egemen sınıfların elinde güçlü ideolojik bir silah oldu. Lamaizm, toplumun sosyal düzenindeki adaletsizliği, insanın daha önceki yeniden doğuş günahları içinde kendisi tarafından gerçekleştirilen bütün kişisel felaketleri açıklayarak, insana gelecekteki yazgısı için bir sorumluluk yükledi. İnsanın geçmişteki ve bugünkü yeniden doğuşunda işlediği suçlardaki kişisel sorumluluğu konusunda Lamaizmin aşıladığı kesin inanç, insanın her adımının doğaüstü güçlere bağlı olduğu inancıyla çok iyi örtüşmüştür. Ama insanı tanrıların ve ruhların gazabından "koruma"

konusundaki Lamaist kaygı, hiç de karşılıksız değildi ve Lamaların varsıllaşmalarının en önemli kaynaklarından biri oldu.

HIRİSTİYAN AHLAKI

Hıristiyanlık ahlakı, ifadesini, ahlak ve ahlaksızlığa ilişkin kendine özgü düşüncelerde, anlayışlarda, belirli ahlak kurallarının (örneğin, buyruklar) toplamında, kendine has dinsel-ahlaksal duygularda (Hıristiyan sevgisi, vicdan vb.) ve dindar insanın kimi istemli niteliklerinde (sabır, itaat vb.), ayrıca ilahiyatçı ahlak sistemlerinde ya da teolojik etikte bulur. Bütün bu sayılan öğeler, Hıristiyan ahlak bilincini oluşturur.

Hıristiyanların ahlak bilinci, toplumsal ve tarihsel koşullara bağlı olarak, onların grup ya da toplum içindeki günlük davranış biçimlerinde yansır. Bu bilinç, başlangıçta kölelerin ve Roma tarafından köleleştirilmiş halkların, kendi özgürlük ve mutlulukları için verdikleri savaştaki zayıflıklarının bir yansıması olarak doğmuştu. Hıristiyan ahlakı, bundan sonraki gelişiminde, insanlığın gelecekteki ahlaksal ilerleyişini frenleyici bir güç olarak ortaya çıkıp, Hıristiyan ahlak bilincinin arkaik ve renkli düşünsel içeriğinde varlığını günümüze dek sürdüren kimi özgün nitelikler kazandı. Hıristiyan ahlakı, tarihsel varlığının sürdüğü yüzyıllar içinde, değişik sınıfların toplumsal-politik çıkarlarına uygun hale geldi, sınıfsal çeşitlilik içinde cisimleşti: Bir yanda Hıristiyan-feodal Katolik ve Ortodoks ahlak, ayrıca Hıristiyan-burjuva Protestan ahlak; diğer yanda kilisesinin sapkın bulduğu kimi ortaçağ halklarının Hıristiyan-demokrat ahlakı ve hatta işçi hareketlerinin erken dönemlerinde Hıristiyan-proleter ahlak ("Hıristiyan sosyalizmi"). Bütün bunlara karşın, Hıristiyan ahlakının diğer ahlak sistemlerinden, örneğin burjuva aydınlanmacıların ahlakından veya daha çok ateist proleter ahlaktan ayrılmasını olanaklı kılan özelliklere sahip Hıristiyan ahlak bilincinin, özgün ideolojik bir olgu olarak ayrılmasına olanak tanıyan değişmez dinsel çekirdek, Hıristiyan ahlak içinde korundu.

Hıristiyan (ve genel olarak her türlü dini) ahlakın temel düşüncelerinin dinsel dogmalarla zorunlu bir bağ içinde sunulması, onun başlıca özelliğidir. Hıristiyanlık inancının "tanrı vahiyi" dogmaları değişmez kabul edildiğinden, bunların soyut içeriği de görece değişmezlik gösterir ve güçlerini dindar insanların her yeni kuşağında korurlar. Burada söz konusu olan dinsel ahlakın tutuculuğudur ki, bu tutuculuk, geçmişten miras kalan köhnemiş ahlaksal kör inançların, değişen toplumsal-tarihsel koşullar içinde yükünü taşır.

Dindışı ahlak sistemlerinde bulunamayacak olan ahlaksal öğütlerin dinsel ahlakta var olması, onun din dogmalarıyla ilişkisinden doğan diğer bir özelliğidir. Gerçek yaşamda insanların temel çıkarlarıyla çelişen acı çekmenin hayırlı oluşu, bağışlama, düşmanını sevme, kötülüğe karşı koymama gibi Hıristiyanlık öğütleri ve diğer düşünceler bunlara örnektir. Hıristiyanlığın, diğer ahlak sistemleriyle ortak olan düşüncelerine gelince, bunlar, dinsel-düşsel tasarımların etkisi altında önemli değişikliklere uğramış düşüncelerdir.

Hıristiyan ahlakı en kısa şekliyle, Hıristiyanlık dogmalarına sıkı sıkıya bağlı ahlaki düşüncelerin, anlayışların, kuralların, duyguların ve Hıristiyanlığın gerektirdiği davranış biçimlerinin oluşturduğu bir sistem olarak tanımlanabilir. Din, günlük yaşamlarında insanlar üzerinde egemen olan dış güçlerin, onların kafalarındaki düşsel yansıması olduğuna göre, bu bağlamda insanlar arasındaki gerçek ilişkiler, bozulmuş dinsel bir düşlem şeklinde Hıristiyanlık bilincinde yansımasını bulmaktadır.

Ahlak Kuralları ve Hıristiyanlık Emirleri

Hıristiyan ahlakı, ailede, bir toplulukta, toplumda insanlar arasında karşılıklı ilişkilerin düzenlenmesine yönelik bir takım kurallar toplamıdır. İncil'in "hayırlı emirleri", Eski Ahit temelli bilinen bu tür emirlerdir, diğerleri ise Yeni Ahit'e dayanan ahlak öğütleridir. Bunlar kendi içinde, Hıristiyan ahlakının resmi kilise yasaları olarak adlandırılabilecek bir toplam meydana getirirler.

Hıristiyan ilahiyatçılar, tanrı bir olduğuna göre, İncil emirlerini kökenleri, bütün insanlığı ilgilendirmeleri ve içerdikleri ahlaki anlam açısından, tanrıya saygı duyma ve tapınma sayarlar. Ama Hıristiyan ilahiyatçıların ahlaksal kuralların doğuşu ve içeriğine ilişkin yorumu, bilimsel açıdan bütünüyle temelsizdir.

Marksizm-Leninizm, insanların ahlak bilincinin toplumsal koşullara bağlı olduğunu tanıtlıyor. Toplumsal yaşam, insanların sınıflara ayrıldığı koşullarda sürdüğüne göre, sömürücü toplumun ahlak sistemi içinde var olan her şey sınıfsaldır, demek ki, bütün insanları kucaklayan ortak ahlak yasalarının oluşturduğu bir bütünlük (kodeks) olamaz.

Bu, geçmişin genel ahlak ilkelerinde, bütün insanlık için ortak öğelerin hiçbir zaman bulunmadığı anlamına gelmez. Değişik sınıfların ahlak yasaları arasında önemli uyuşmazlıklar bulunmasına karşın, bu yasalarda ortak yaşamdaki kişisel davranış biçimlerine ilişkin kimi ortak zorunluluklar, hiçbir insan topluluğunun onlara uymadan var olamayacağı basit ahlak kuralları bulmak olasıdır. Yakınlarına karşı anlamsız acımasızlık, hainlik, ihanet, ahlak bozukluğu, yaşlılara saygısızlık, anne-babaya karşı yerine getirilmesi gereken göreve önem vermeme ve bunlara benzer daha başka davranış biçimleri, bütün ahlak yasaları tarafından mahkûm edilmiştir.

Hıristiyanlık, toplumsal yaşamda meydana gelen olayları kendine göre yansıtan bir ideolojidir. Hıristiyanlığın, kendi ahlak ilkelerini yaratırken, tüm insanlık için ortak olan kimi basit ahlak kurallarını da içermesi doğaldır. Eski Ahit'teki onlarca sözde yansımasını bulan, topluluk içinde kişisel davranış tarzları konusunda herkesçe kabul edilmiş basit ortak gerekler, Yahudiliğin eski Tora (Tevrat) metinlerinde söz konusu edilmeden çok önceleri, ortak yaşam deneyimiyle düzenlenmiş gereklerdir. Bir insanın hemcinsini ya da kendi kabilesinden birini öldürmesine izin verilmemesi, kabile içi evliliğin yasak olması gibi alışkılar, daha klan-kabile sistemi içinde doğmuştu. Eski Ahit'teki bütün ahlaki-hukuksal ilkeler, köleci devletin doğduğu koşullarda şekillendi, Jerusalem (Kudüs) tapınağının din hizmetlileri tarafından hazırlandı. Din görevlilerinin, kült (tapınma) hizmeti veren kişiler olarak, kendi ahlaki-hukuksal ilkelerini tanrı adına ilan etmeleri doğaldır. Örneğin, o dönemin ataerkil köleci koşullarıyla örtüşen bazı basit ahlak kuralları, eski Yahudilerin "kutsal" kitaplarında "tanrı emirleri" şeklini almıştır (yaklaşık olarak İ.Ö. IX-VII. yy.). Böylece, toplum ahlak kurallarını İncil'den değil, aksine, İncil ahlak kurallarından bazılarını insanların gerçek toplumsal yaşam deneyiminden almıştır.

Eski Ahit'te yer alan emirler yakından incelendiğinde, bunların insanlık açısından ortak bir anlama sahip, mümkün olan bütün ahlaki emirleri kapsamaktan uzak kaldığı göze çarpar. Örneğin, kişisel davranış biçimlerine yönelik şu ilk ahlaksal emirler bunlara eklenebilir: Tembellik etme, bilgiye ve bilgeliğe saygı duy, kalp kırma, başkalarının insanlık onuruna saygı duy, yurdunu sev, açık ol...

İlk dört emrin, kendi başlarına ahlakla doğrudan ilişkilerinin bulunmadığı, dikkati çeken bir gerçektir. Bu emirlerde ahlak kurallarının değil, eski Yahudiliğin din öğrenimi ve ayinlerle ilgili emirleri kendini gösterir: Tektanrılılık konusundaki katı zorunluluk, başka tanrılara tapınma yasağı, her şeyi tanrı adına anma ve cumartesi gününün, bir insanın diğer insanlar ve toplumla ilişki kurması için değil de, tapınma koşulunu yerine getirmesi için ayrılması çağrısı. Buna karşın, sayılan bu emirler ahlak üzerinde zararlı bir etkide bulundular; çünkü binlerce yıl boyunca bağnaz hoşgörüsüzlüğün değişmez motifleri olarak, başka dinden insanların kovuşturulmasına ve "din uğruna savaş"a hizmet ettiler. Eski Ahit İncil kitapları bütün bu eylemlerin betimleriyle doludur.

Gerçek ahlak, insanı temel alan ahlaktır. İlk dört dinsel emir de, tanrı sevgisi uğruna insan sevgisini feda etmeyi zorunlu kılar. Hıristiyanlık ahlakı, İncil'in tanrı sevgisinin "birincil ve en önemli emir", insanın bir yakınına duyacağı sevginin ise tanrı sevgisinden sonra geldiği ve ona bağlı olduğu açıkça ifade edilen sözlerine dayanır. Eğer insan sevgisi tanrı sevgisine engel oluyorsa, bir Hıristiyan tanrı sevgisi uğruna insan sevgisinden vazgeçmelidir. Böyle bir uyuşmazlık da pekâlâ olasıdır, çünkü "...dünyayla dostluk tanrıya düşmanlıktır... kim ki dünyayla dost olmak ister, o kişi tanrıya düşman olur."

İnsanlığın ortak yaşamı dostluğu, arkadaşlığı, karşılıklı insan ilişkilerini gerektirir, Hıristiyan ahlakı ise, bir mümini tanrı sevgisinden uzaklaştıran "insana güveni" ve "insandan hoşnutluğu" mahkûm eder. İnsana güvensizlik vaazı olan böyle bir terbiyeyle yardımı sadece tanrıdan umma, dindarların ahlak bilincini ve davranış tarzını bozuyor. Bu, insanları birbirinden ayırıyor, onları yalnızlığa mahkûm ediyor, diğer insanlara karşı kayıtsız olan, yeterince bağnaz birer dindar haline getiriyor.

Örneğin, eğer birinci sırada yer verilen tanrı sevgisi emriyle dindarlığın artırılması değil de, insanda gerçekten insancıl düşüncelerin, duyguların ve alışkıların geliştirilmesi anlaşılıyorsa, o zaman bu emir, insanların ahlaksal olarak bunları gerçekleştirmelerine engel olur. K. Marks, "insan ne kadar çok tanrıya sığınırsa, o kadar daha az kendisi olarak kalır" derken, bunu kastetmişti.

Eski Ahit'ten alınma geriye kalan diğer altı emir doğrudan ahlakla ilgilidir. İnsanın ortak yaşamına ait bazı ilkel kurallar, bu emirlerde

yansımasını bulur: Anne-babayla ilişkide saygının gerekliliği, insan canına kıyma, ahlak düşüklüğü, hırsızlık, iftira, kıskançlık gibi davranışlardan menetme. Ancak, birincisi, bu genel ahlaki gereklilikler tanrıdan gelmiş bir vahiy değil, gerçek yaşamdan doğan gerekliliklerdir. İkincisi, bu gereklilikler dinsel bilinçte önemli değişikliklere uğradı. Gerek Yahudilikte, gerekse Hıristiyanlıkta sayılan basit ahlak kuralları insanlık açısından ortak anlamını yitirdiğinden, bu kurallar, belli insan gruplarının çıkarları çerçevesinde yorumlanmıştır. Örneğin, Ortodoksluğun akait kitabı, dindar bir kimsenin, "ebeveyn" adı altında yaşlılara saygı konusundaki beşinci emri sadece baba, ya da anneye saygı değil, aynı zamanda "anne-babanın yerini alan" herkese, yani "sivil yöneticilere" ve "dini liderlere", en başta da krala, onun ardından kilise papazlarına, ve sonuçta, "değişik alanlarda başta bulunan kişilere", demek oluyor ki egemen sınıfların ve onların devlet temsilcilerine saygı olarak alması gerektiğini açıklıyor. İçinde iktidar sahiplerine itaat etme telkinleri bulduğumuz "Kutsal Kitap"ın pek çok yeri, ebeveyne saygı konusundaki emrin böylesi bir yorumuna neden olmaktadır, çünkü her türlü iktidar tanrıdandır; mülk sahiplerine boyun eğmek sadece korkudan ya da uysallıktan değil, doğrusunu söylemek gerekirse, zalimlikten de kaynaklanıyor. Beşinci emir, bu şekilde, soyut bir tarzda ifade edilirken, basit ahlak kurallarını yansıtmış olmasına karşın, Hıristiyan dinindeki yorum ve kullanımında sömürücülerin sınıfsal çıkarlarını yansıttı; bu nedenle, beşinci emrin insanlık açısından ortak bir anlam taşıdığı savında bulunulamaz.

"Öldürmeyeceksin" emri olan altıncı emir, eğer soyut olarak ifade edildiği şekliyle alınacak olursa, hiç kimsenin buna bir diyeceği olamaz. Ne var ki, Hıristiyanlık, bu emre çeşitli sınırlamalar koymuştur. Eski Ahit'te içerdiği anlama göre, "Öldürmeyeceksin" emri, Yehova'nın "öğüdüyle" hapsedilen "İsrailoğulları soyundan" bir kabilenin üyelerinin yaşamını korumuştur sadece. Bu emrin koruyucu işlevi, başka soydan olanları ya da başka bir tanrıya inananları kapsamaz. "Tarihi kitaplar" denilen Eski Ahit İncil kitaplarında insan katliamlarının betimlendiği çok sayıda resmin yer alması, şaşırtıcı değildir.

Bu emrin Yeni Ahit açısından yorumuna gelince, çelişik bir yorumdur bu. Bir tarafta, İsa, sadece öldürmeyi değil, "kendi kardeşine" yönelik sevimsiz, basit bir öfke duygusunu bile mahkûm ederek, bu emrin daha da güçlü kılınmasını onaylar. Diğer tarafta, aynı İsa, ona inanmayan birinin fiziksel

olarak katledilmesi, ya da tanrının korkunç mahkemesinin yakında onu mahvedeceği yalanıyla o kişiye gözdağı verilmesi çağrısında bulunur. Kitlesel olarak katledilen putataparlar, Yuhanna'nın Vahyi'nde açıkça resmediliyor. Hıristiyan inancı, bir kölenin tanrı huzurunda 'insan' olduğunu söylemesine karşın, altıncı emrin koruyucu işlevi, gerçekte köleleri içine almaz. Dik başlı kölelerin efendilerince katledilmeleri, İncil(ler)de o efendinin tartışmasız yasal hakkı olarak görülür.

Hıristiyan kilisesi, kiliseye veya gerçek yaşamdaki bir iktidara boyun eğmeyen insanlara yönelik korkunç katliamlarda, dini otorite olarak kendini temize çıkarmak için, yarım yamalak bir Hıristiyan hümanizmini kullandı. Hıristiyan din görevlileri, "Kutsal Kitap"a dayanarak, "dinden çıkmışlara", "kiliseden ayrılmışlara" karşı yok etme seferleri düzenlediler, bu eylemleri kutsadılar. Bilindiği üzere, Hıristiyan kiliselerinden hiçbiri, emperyalistlerin çıkardığı ne birinci, ne de ikinci dünya savaşını kınadı.

Zinanın kınanması, yani evlilikte eşe ihanet, toplumda tek eşli ailenin oluşumundan bu yana genel bir ahlak kuralı oldu. Ancak "zina yapmayacaksın" emri, İncil'deki cisimlenişiyle, gerçekte, eşinin (kadın) olası bir aldatmasında sadece erkeği korumaya yöneliktir. Bundan başka, Hıristiyanlık, bu kuralı, eninde sonunda zinaya yol açan, sonucu doğrudan çelişik olan her türlü çileci ve eskimiş katı emirlerle düzenledi. Hıristiyanlık, "zina yapmayacaksın" emrini genel olarak, erkek ve kadından istenen ama eşit olmayan erdenlik koşuluyla çok sınırlamıştır.

Sekizinci emir olan "çalmayacaksın" emrinin, varsılların mülkiyetini koruduğu o denli açıkça belli ki, bu emri özel mülkiyete dayalı toplumsal koşullarda insanlık için genel bir kural diye göstermek, utanmazca sergilenen bir ikiyüzlülük olmuştur. Örneğin, özel mülkiyete sahip olmaması bir yana, kendisi köle sahibinin bir malı olan köle açısından, bu emrin koruyucu işlevi hiçbir anlam taşımaz. "Çalmayacaksın" emrinin pratikteki işleyişi, başka inançtan olanların mülklerini de kapsamı dışında bırakır: İncil'deki yağma resimlerinin sayısı, katliam ve ahlaki yozlaşma resimlerinden daha az değildir. Din görevlilerine gelince, onların açgözlülükleri başka bir bilmecedir. Yine kendiliğinden anlaşılacağı üzere, "çalmayacaksın" emri, emek ürünleri sömürücüler tarafından ellerinden alınan emekçilerin "yasal" yoldan soyulma alanını da kapsamaz.

Dokuzuncu emir olarak ifade edilen "yalancı tanıklık etmeyeceksin" emri, insanlığın ilk ilkesidir. Yalan, iftira, aldatma, hainlik gibi davranış biçimleri, ahlaki açıdan insana yakışmayan özellikler sayılmıştır her zaman. Ne ki, bu basit ahlak ilkesi de Hıristiyanlık tarafından bozulmuştur. Birincisi, İncil' in Matta bölümünün 5. Bap'ında görüldüğü gibi, yalan tanıklık günahı, tanrı adına yalan yemin olarak, dar anlamda anlaşılmaktadır. Gerçek ya da yalan ifade, kendi içinde bir önem taşımıyor: Dinsel açıdan burada önemli olan, tanrıya saygısızlık korkusudur. İkincisi, insanlar arası karşılıklı ilişkiye (yani, ahlakın gerçek alanı) gelince, hem İncil, hem de kilise tarihi kurnazca söylenmiş yalan ve hile örnekleriyle doludur. "Dindar yalanı", kilisenin yararına, "tanrısal" emirlere pek itibar etmeyen din görevlilerinin bir davranış ilkesi haline getirildi.

Ve "başkasının malına tamah etmeyeceksin" şeklindeki onuncu emir, bir varsılın malını zorla elinden alma eylemini değil, sadece, bu yönde bir düşünceyi, niyeti de yasaklar ki, bu emirde Yeni Ahit'in sınıfsal niteliği en açık şekliyle ortaya çıkar. Onuncu emir, Yeni Ahit'i benimsemiş Hıristiyan ahlaka, diğer Musevi emirlerinden daha yakındır.

Eski Ahit'in emirleri yasaklayıcı bir nitelik taşır. Bu emirlerde insanın neleri yapmaması gerektiği sıralanıyor, yani olumlu ideal ahlak konusunda ne yapması gerektiğinden hiç söz edilmiyor. Yeni Ahit temelli Hıristiyan ahlakı, Eski Ahit' in yasaklayıcı hükümlerini koruyarak, ona olumlu ideal Hıristiyan ahlak diye adlandırılabilecek ahlakı oluşturan birçok kural ekledi. Bu ideal ahlak en fazla İsa'nın dağdaki vaazında (Matta, Bap: 5) yoğunlaştırılmış bir tarzda betimlenir. Burada, ruhça sefil olanların, ağlayanların, alçakgönüllülerin, adalete susamış olanların, iyilik yapanların, temiz kalplilerin, barıştırıcı olanların, adalet istediği için sürgüne gönderilenlerin, gönül kırmayanların, başkaları hakkında hiçbir şekilde kötü söz söylemeyenlerin kutsanmış olduklarından, düşmanını bile seven ve zorbalığa karşı koymayan bir kimsenin mutluluğundan söz edilir. Onlara –"dünyanın tuzu", "dünyanın ışığı" olanlara– göksel bir krallık miras kalacak.

On emirde insanlık için herhangi bir "mutluluk" öğesi var mıdır? Bu emirler somut tarihsel çağların ürünüdür, Roma İmparatorluğu'nda ezilen halk tabakalarının, içinde bulundukları durumu iyileştirmek konusunda gösterdikleri zayıflığın ideolojik bir yansımasıdır. Bu yüzden, İncil emirleri

ne tarihsel açıdan, ne de insanlık açısından kabul edilebilir. Ahlakın ve adaletin basit ilkeleri, kural olarak, emekçilerin başkaldırısının ayırt edici özellikleri sıfatıyla ortaya çıkmıştır hep, kuşkusuz, bu özellikler sabır, itaat, zorbalığa karşı koymama gibi Hıristiyanlık emirleri olamazdı; bu emirler emekçilerin ve Roma tarafından köleleştirilen halkların kurtuluş enerjisini harekete geçirmedi, aksine zincire vurdu. Böylece, Hıristiyanlık içinde, çoğu kez erken dönem Hıristiyan toplulukların demokratik oluşumunu onaylayan, kendine özgü ideal bir müminlik şekillendi, çünkü "mutluluk emirleri"nde yoksulların erdemleri sayılmakta bir bir, hem de bu dünyada daha iyi bir yaşamın gerçekleştirilebileceğine inancını yitirmiş yoksulların. Böyle bir vaaz, hiç kuşkusuz egemen sınıfların yararına oldu, çünkü sömürü ve toplumsal boyunduruğun yol açtığı acıları haklı gösterdi, dahası yüceltti. Hıristiyan ahlakı, güçsüzlük duygusundan doğarak, bu güçsüzlük bilincini bir ödeve, boyun eğmeyi de Hıristiyan emekçilerin en önemli erdemine dönüştürdü. "Hıristiyanlığın toplumsal ilkeleri, diye yazıyor Marks, egemen ve ezilen sınıfların varlığının gerekliliğini, egemen sınıfın ona iyilik etmesi için de, ezilen sınıfın sadece mümince bir dilekte bulunmasını vaaz eder."

Demek oluyor ki, Hıristiyan ahlakı kimi basit ahlak kurallarını, emirlerde soyut olarak ifade edildiği şekliyle içermemezlik yapamazdı. Ancak, bu kurallar Hıristiyanlık bilincinde çarpıtılmıştır, çünkü: Birincisi, genel olarak din, çarpıtılmış dünya görüşüdür. İkincisi, bu çarpıtma bağlamında Hıristiyanlık, sömürücülerin sınıfsal çıkarlarını haklı gösteren ve koruyan bir ideolojiye dönüşmüştür.

Hıristiyanlık ve Hümanizm

Hıristiyanlar, kendi dinlerini gerçek insan sevgisinin ve insancılığın (hümanizm) cisimlendiği din sayarlar. Hıristiyan vaizler özellikle İncil'de yer alan şu çağrıdaki insancıl anlamı öne çıkarıyorlar: "Komşunu, kendini sevdiğin gibi sev." Bu vaizler bizim ülkemizde zaman zaman bu savsözü, komünizmin temel ahlak anlayışının şu ilkesiyle özdeşleştirirler: "İnsan insanın dostu, arkadaşı ve kardeşidir."

Gerçekten, bazı Yeni Ahit kitaplarda insancıllığa, sevgiye, dargınların karşılıklı olarak birbirini bağışlamalarına çağrı niteliğinde özlü sözler yer alıyor. Sevgi ve her şeyi bağışlama çağrısı gibi vaazlar, ilkel Hıristiyan toplulukların yaşadığı özel koşulların belirlediği bir durumdur. Bu vaazlar,

bir yandan egemenlerin baskı ve kovuşturması altındaki koşullarda topluluk üyelerinin dayanışmasını güçlendirmenin gerekliliğini dile getirirken, diğer yandan düşmanların bağışlanması ve zorbalığa karşı konulmaması çağrısı, topluluk üyelerinin zalimlere karşı direnmede kendi güçsüzlüklerini kabul etmeleri sonucunu doğurdu. İlk dönem Hıristiyanları çektikleri acının öcünü alma görevini tanrıya bırakmışlardı, onlar tanrı mahkemesinin tez zamanda kurulacağına inanıyorlardı ve İsa, "bir kuşak geçmeden, bunun gerçekleşeceği" vaadinde bulunuyordu onlara. Bu nedenle, düşmanları bağışlamaya hazır olma duygusu, onların bilincinde, zalimlere karşı (öbür dünyada, ç.) üstünlük sağlayacaklarına inanmanın getirdiği gizli bir sevinç duygusuyla birleşmişti. "Eğer düşmanın açsa, karnını doyur; eğer susuzsa, su ver ona: Çünkü, sen bunu yapmakla onun başına korlar yığmış olursun" (İncil'in Romalılara bölümü, 12:20). Böylece kurban, cellat karşısında hayali de olsa ahlaki bir zafer kazanmış olur. Ezilen insan, yaşadığı hayatta aşağılanmasına ve acı çekmesine karşın, düşmanlarına yönelik bu tuhaf sevgi ve bağışlama biçiminde, kendi kendini bir düşünceye inandırır.

Hıristiyanlığın soyut özgeciliği (altrüzm) evrenseldir, kimseyi dışarıda bırakmadan ve insanın sahip olduğu değerden bağımsız olarak herkesi kapsar. Hıristiyanlığın bütün eğilimlerindeki ilahiyatçılar bunda ısrar ederler. Hıristiyanlığın genel özgecilik vaazının gizi, insanın insana duyduğu sevginin değeri konusunda alışılmamış bir anlayışı içinde barındırır. Bütün sorun, Hıristiyanlığı sevgi ve endişe konusu olarak insanın değil de, inananlarda 'ulu tanrı'ya karşı beslenen öznel bir sevgi duygusunun ilgilendirmesidir. İnsan sevgisi, kurtuluşa götürecek olan tanrı sevgisinin gösterilmesi amacıyla ancak ortaya çıkıyor. Bu sevgi, ölümden sonraki mutlak ödüle kavuşmak niyeti taşıdığından, özünde bencilce bir sevgidir.

Genel olarak, kilise yandaşları Hıristiyanlığı sevgi ve insanlık dini olarak göstermek isterken, insanın yakınlarına, komşularına duyduğu sevgiyi ve bağışlama duygusunu daha da yükseltecekmiş gibi, İncil'den bazı tümceler alıp yorumluyorlar. Bu parlak sözler, eğer soyut olarak alınıyorlarsa, hak vermemenin olanağı yok. Kuşkusuz, insanlar arasında barış, sevgi ve dirlik düzenin yaratılması iyi bir şeydir. Ancak bu genel gereksinim ve istekler, bazı somut yaşamsal durumlarda kullanılma alanı bulduklarında, zaman zaman başka bir biçimde ortaya çıkıyorlar. Din yayıcılarının insancıl söylemler alıntıladığı aynı İncil kitaplarında, kin ve hoşgörüsüzlükle yüklü pek çok düşünce bulmak olası. Örneğin, komşuyu sevme ve genel

bağışlama konusunda İsa'ya atfedilen sözlerin yer aldığı Luka İncil'inde, İsa'nın öğretisini kabul etmeyen herkese yönelik antipatik duyguların beslendiği, acımasız intikam tehditlerinin yer aldığı düşünceler bulunabilir. İşte İsa'nın öğrencilerine verdiği emir: "Başlarına kral olmamı istemeyen düşmanlarımı buraya getirin ve önümde öldürün" (Luka, 19:27).

Bunu izleyen zamanlarda öyle bir durum ortaya çıktı ki, genel sevgi konusundaki soyut vaaz, başlangıçta nasılsa öyle, yani sömürücü-sınıflı toplumda insanlar arasındaki ekonomik, sosyo-politik ve ahlaki ilişkilerin gelişimine hiçbir olumlu katkıda bulunmayan bir iyilik dileği olarak kaldı. Ama başka düşünceden ve başka inançtan olanlara, "dinden sapmışlara" ve ateistlere yönelik hoşgörüsüzlük, en açık biçimde giderek yükseldi.

Hıristiyanlığın herkesi sevme ve genel bağışlama söylemi, zora karşı koymama vaazıyla ilintilidir. Zorbalığa, şiddete karşı koymama teorisi, Hıristiyan ruhunun en çekici icatlarından biri sayılır. Kimi dindarlar, pratik yaşamda bile bu karşı koymama ilkesini uygulamaya çalışırlar; örneğin, Tolstoycular gibi. Ne var ki, bu tür girişimlerden hiçbir zaman hiçbir şey elde edilebilmiş değildir.

Her türlü toplumsal-ahlaksal teori konusunda, kesin hükmü insan toplumunun gerçek tarihi vermektedir. Hıristiyanlık, yaklaşık yirmi asırlık tarihi boyunca herkesi sevme ve bağışlama vaazında bulundu, ama yine de kötülüğü, kini yok edemedi. Bu gerçek, pratik yaşamda zorbalığa karşı koymama ilkesinin işe yaramazlığını yadsınamaz biçimde tanıtlıyor.

Büyük kitleler bütün dünyada barış ve esenliğin sağlanmasına ilişkin kendi sorumluluğunun bilincine varırken, toplumsal boyunduruğa, ırkçılığa, yeni savaşlar tezgâhlayanlara karşı etkin biçimde karşı çıkarken, Hıristiyanlığın herkesi sevme ve kötülüğe karşı çıkmama vaazı, günümüzde insanların ezici çoğunluğu tarafından kuşkuyla karşılanıyor. Kilise yandaşları bu durumu göz önüne alarak, sevgi ve karşı koymama emrine bazı sınırlamalar koyuyorlar şimdilerde. Hıristiyanlık yayıcılarının açıkladıkları gibi, bu emir sadece kişisel ilişkilerle ilintilidir, yoksa devlet kurumlarını ve bugün ayrı kişiler olarak değil de üstlendikleri resmi işlevle ortaya çıkan bu kurumların hizmet verenlerini kapsayacak düzeyde genişletilemez. Örneğin, bütün Evangelist-Baptist[*7] topluluklarına yönelik şöyle bir açıklama yapılmıştı: İsa'nın "şiddete karşı çıkmayın", "düşmanlarınızı sevin" şeklindeki bütün bu emirleri bizim kişisel

düşmanlarımızla ilgili emirlerdir. İşte burada, kişisel ilişkilerimiz alanında sabır, itaat, sevgi ve merhamet gibi niteliklerin ortaya çıkması için büyük bir özgürlüğe sahibiz. Burada diğer yanağımızı (düşmana, ç.) yaklaştırabiliriz."

Fakat bu koşul, Hıristiyan hümanizminde aslında az değişiklik gösterir. Kişisel ve kişisel olmayan düşmanlar arasına net bir sınır çizgisi çekmek güç olacağından, "kişisel" düşmanlara karşı hareket etmek gerekir. Örneğin, bir serseri (huligan), ya da cani, Hıristiyan insan severliğine göre, kurban tarafından bağışlanmış olarak ve cezasız kalarak, bir süre sonra, bazen daha büyük olmak üzere ikinci, üçüncü kişilere de aynı zararı verebilir; demek ki, bu suçlu sadece söz konusu kişinin değil, toplumun da düşmanıdır.

Hıristiyan ahlak düsturu (kodeks), sözlü ve yazılı propaganda aracılığıyla, bir dindarın yaşamındaki önemli olaylara denk düşen duygusal ağırlıklı ayinler yoluyla, insanın ahlak bilincine etkide bulunur; ayinler aracılığıyla da insanın pratik morali üzerinde etki yaratır. Bu ahlak ilkeleri, dindar kişiye, Hıristiyanlık açısından insanın bütün davranış biçimlerine, alışkılarına ve yaşamına damgasını vuran ideal, adil bir yaşam sunmakta. Bu ideal, komünizmi kuran toplumun gerçekleştirmeye çalıştığı ideale uzaktır.

İdeal Hıristiyan İnsan

Her ahlak sistemi kendi ideal insanını, model olarak taklit edilmeye uygun gerçek bir yaşamı yaratır. Marksist etik, ideal komünist insana sahiptir. Bu ideal insanın yaratılması için komünizmin inşası, gerekli maddi ve manevi koşulları hazırlamaktadır. Bu ideal, proleter devrimcilerin, komünizmin bilinçli kurucularının görüntüsünü giderek daha iyi bir tarzda genelleştiriyor.

Ülkemizdeki Hıristiyan ideologlar, zaman zaman komünist ideal insanın Hıristiyan ideal kişiliğe yakın olduğunu ve bundan dolayı Hıristiyan terbiyenin yeni insanın şekillenmesine hizmet ettiğini öne sürmekteler. Ama din hangi anlamda buna hizmet edebilir? Hıristiyanlık, ideal insan kişiliği olarak nasıl bir tip ortaya koyuyor? "Ruhça sefil olanlar mutludurlar, çünkü onların göksel bir âlemleri vardır" (Matta, 5:3) diyen bu Evangelist emir, insan usunun, bilgisinin Hıristiyanlık açısından taşıdığı yoğunlaştırılmış değeri kapsar. Eski Ahit'in "Vaiz" bölümünde, yeryüzündeki bilgeliğin

"ruhun azabı" olduğuna ilişkin dokunaklı (patetik) sözler buluruz. "Çünkü fazla bilgelikte fazla keder vardır; bilgisini artıran, kederini de artırır" (Vaiz, 1:18). Hıristiyanlık, sonsuz erk sahibi tanrının kişiliği karşısında insanın kendini önemsememesi, ruhsal yönden kendini bir hiç sayması çağrısında bulunur. Komünizmin kuruluşu ise, insanların bütün güçlerini ve bilgilerini vermelerini gerektirir. İnsanların kendilerini küçümseme ve hiçe saymaları değil, aksine bütün yeteneklerini çok yönlü olarak geliştirmeleri, insan ve insanın yaşamdaki yerine ilişkin Marksist anlayışın özünü oluşturur.

Hıristiyanlık, kişisel kurtuluşun en önemli koşullarından biri olarak bedenin çürümesi gerektiğini öne sürer. Hıristiyanlık, bedensel çileciliğe çok büyük önem verir, çünkü ruhun maddeden önce geldiğini savlayan bir dünya görüşü olarak, dinin özünün dışavurumunu onda görür. Bu dogmatik düşünce, Hıristiyan ahlak için en ciddi sonuçlara sahiptir. Sorun şu ki, Hıristiyanlık, beden ile günah sayılan ihtiraslar konusundaki düşünce arasında bağ kuruyor; ruhla da çilecilikten ötürü ulaşılan erdemleri, yani insanı tanrıdan uzaklaştıran, kişiliğin ahlaki mükemmelliğinin zorunlu koşulu olarak kendini gösteren her şeyi, yapay şekilde bastırma edimini ilişkilendiriyor.

İlahiyatçıların düşüncesine göre, Hıristiyanlığın bütün erdemleri çileci özveriden doğmaktadır: Sağlam bir inanç, sabır, mertlik, çalışkanlık vb. Ahlakın mükemmelleştirilmesi yönündeki vaazın ülkemizdeki inananların bilinci üzerindeki etkisini önemsememek olmaz. Bilindiği üzere komünist ahlak da aşağılık ihtirasların, kötü huyların bastırılmasına, hayvani içgüdülerin kontrol edilmesine büyük önem verir. Buradaki önemli farklılık, Hıristiyanlığın sorunu özellikle vücut ile ihtiras bağlamında anlamasıdır. Hıristiyanlık, yaşam için gerekli olan, ama inanan insanı sözde tanrı ile "birlik" olmaktan uzaklaştıran bütün insani gereksinimleri, ilgileri, istekleri bu sözlerin altında düşünüyor. Bu nedenle Hıristiyan ideal insan ile Hıristiyan erdemli yaşam, insanların gerçek yaşamdaki temel çıkarlarıyla hiçbir şekilde uyuşmaz.

Tanrı aşkıyla kendi bedenine işkence eden ideal bir çileci, bugün dindarlardan bile merhamet bulamıyor. Çağdaş bir dindarın psikolojisini de hesaba katarak, onun bilincinde ilkel ortaçağ çileciliğine ait bir isteğin yansısını bulmak için, kilise yanlıları, Hıristiyan çileciliğini çağdaş koşullara uydurmak zorunda kalıyorlar. Kilise geleneğinin aksine,

günümüzün Hıristiyanlık yayıcıları sağlığı ve mutlu bir yaşamın diğer gereklerini yadsımıyorlar. Onlar, iman eden kişiye, İsa'nın orucu ve ahret adamlığını (münzevilik) kötüye kullanmadığını, onun sadece kırk gününü çöle ayırdığını, yaşamının geriye kalan bütün günlerini toplum içinde insanlarla birlikte geçirdiğini anımsatıyorlar. Bedensel güç, tanrıya enerjik şekilde hizmet etmek için gereklidir. Ancak son zamanlarda eğer Hıristiyan çileciliğini yeni yaşam koşullarına uydurma çabaları görülüyorsa; birincisi, bu, bir zorunluluktan doğmaktadır, ikincisi, çileciliğin dinsel özü değil, biçimi değişmektedir.

Yukarıda görüldüğü gibi, insan yaşamının gerçek değerlerine ve insanlığın yarattığı kültüre genelde saygısızca yaklaşım, Hıristiyanlığa özgü bir durumdur.

Hıristiyanlıkta Değer Sorunu

Değer kavramı, nesnel dünyada gerçekleşen olayların oluşturduğu geniş bir alanı kapsar. Marksist felsefede değer, genel olarak üçe ayrılır: Ekonomik değer (üretim araçları ve ürünler), sosyo-politik değer ve tinsel değer. Bu değer türleri arasında karşılıklı sıkı bir ilişki vardır. Bununla birlikte, belirleyici rolü ekonomik ve sosyo-politik değerler oynar.

Burjuva felsefesinde, temel olarak iki başlık altında toplanabilecek pek çok değer kuramsal (aksiyolojik) eğilim vardı, bugün de var: Nesnel idealist değer kuramı ve öznel idealist değer kuramı. Birinci kuram, değeri, insan bilincinden bağımsız olarak var olan, mutlak ve değişmez bir özden ibaret bulunan nesne olarak yorumlar. İkinci kuram, yorumunu değerin nesnelliği olmadığı noktasına indirerek, değeri, bireyin nesneden aldığı haz, ondan sağladığı yarar olarak tanımlar.

Çağdaş tanrıbilimciler, burjuva idealist felsefenin değişik düşüncelerini alarak, Hıristiyanlığın kendine özgü değer anlayışını yarattılar. Hıristiyan ilahiyatçılar, insan için bir değer yaratan olayların, insandan bağımsız olduğunu kabul ediyorlar. Ama aynı zamanda, onların savına göre, örneğin gerçek, iyilik, güzellik gibi olguların, her türlü bilincin dışında, bağımsız olarak var oldukları düşünülemez. Onların anlayışındaki insan yaşamının değeri, gerçek varlığa tanrıda sahip olarak ve bir "vahiy" sonucunda ortaya çıkarak, sadece ve sadece varlığa "ait" olan bir olgudur. Değer ilişkisi, tanrıbilimcilere göre, insanın ve insanlığın pratik eylem sürecinde

şekillenmez, aksine, sonsuz ve değişmez olan değerler, insanların yaşam etkinliğini belirler. Gerçek, iyilik, güzellik gibi değerler en yüksek ve mutlak ifadesini, kusursuz güzellik, gerçek ve iyilik olarak nitelenen tanrıda bulur. Bu değerlere yönelim ve olayların birer değer olarak kavranması, sözde ilk tanrısal yaratı olan insan ruhuna özgüymüş.

Gerçekten maddeler ya da olaylar, ancak insanların yaşam etkinlikleri sürecinde bir değere dönüşürler. İnsan emek araçları sayesinde dış dünyanın nesnelerine sahip olur, kendi dışındaki olayları denetimine alır ve bu şekilde gereksinimlerini karşılar. İnsan, kendi yaşam etkinliği sürecinde, onun gereksinimlerini karşılayan, ya da bir gereksinime yanıt veren maddelerin elde edilmesinde araç olarak iş gören dış gerçekliğin nesnelerini iyi ya da yararlı, ama zararlı olanı da kötü olarak değerlendirir.

Değerlerin toplumsal niteliği, bir zaman dilimi içinde belli insan grupları için değer olan şu ya da bu olay veya nesnenin, kendi iç çelişkileriyle başka bir tarihsel aşamaya geçildiğinde kötü sayılmaya başlamasında da görülür; aynı olayın, belli bir zamanda bir toplumsal grubun temsilcilerince iyi olarak değerlendirilmesine karşılık, başka bir grup tarafından kötü sayılmasında da durum böyledir.

Değerlerin sadece tanrısal yaratımın bir sonucu olarak ilan edilmeleri değil, değişik değer türlerinin kendine özgü dinsel hiyerarşisi de, Hıristiyan anlayışı için ayırt edici bir özelliktir. İlahiyatçılar bütün değerleri ikiye ayırırlar: Maddi değerler ve manevi değerler. Tanrıbilimciler açısından maddi değerler, ya da doğanın egemenliğindeki değerler pek önem taşımayan değerlerdir. Ruhsal yaşam alanına –bilim, sanat vb– ait değerler en yüce değerler sayılıyor. Bu piramidi ahlaki değerler taçlandırıyor. Bununla birlikte ilahiyatçılar, bilinen, dünyadaki yaşama dayanan insani ahlakı değil, özellikle dinsel ahlakı ve daha dar anlamda da Hıristiyan ahlakı kastediyorlar. Din, ahlakın biricik kaynağı kabul edildiğinden, bundan, Hıristiyanlığın en yüce değer olarak görüldüğü anlaşılıyor.

Hıristiyan ilahiyatçılar, tanrının "sahip olduğu üçlü –Baba, Oğul ve Kutsal ruh, ç.– yaşam içinde her şeyi kapsayan ve dahası ilk bağımsız değer, tamamen mutlak bir varlık olduğunu" savlayarak, aslında, gerçek yaşamın ve insanın değerini düşürmekteler. Gerçekten, onlar, komşu sevgisinin Hıristiyanlığın en önemli emirlerinden biri, insanın ve insan yaşamının büyük bir değer olduğunu öne sürüyorlar. Ne var ki, tanrıbilimcilerin

yapıtlarının ortaya koyduğu gibi, insan sadece tanrının bir yaratısı olduğundan ötürü, ayrıca o bir mümin olabileceği ve olması gerektiği için bir değerdir. İnsan yaşamının değeri, insana tanrı tarafından verilen, (tanrıya) kul olma olanağıdır. Başka bir deyimle, insan yaşamı, ancak tanrıya hizmete adandığı zaman bir değer oluyor.

İlahiyatçı değer kavramı, açıkça tanrıyı bir değer olarak ifade ederken, aslında, insanların daha iyi yaşam koşulları yaratmak için verdiği savaşımı değersiz kılıyor, insanın gerçek gereksinimlerini görmezlikten geliyor.

Tanrısal Plan ve Kişi Özgürlüğü

Din, insanı kişi ve kişilik olarak değerlendirir. Bu, ilahiyatçıların düşüncesine göre, aynı varlığın sınırları içinde birbirinden bağımsız iki tözdür. Kişinin temeli bedendir. Kişiliğin temeli ise, ruhtur. İnsan kişi olarak tamamen doğaya bağımlıdır; o, doğanın bir parçasıdır ve bu haliyle bir erek olarak değerlendirilemez. Kişinin bağımsızlığı yoktur, o toplumun içinde erimiştir, ondan sadece kayıtsız şartsız itaat etmesi istenir. O, özgürlükten yoksundur. Diğer bir sorun, insanın nasıl bir kişilik olduğudur. Ölümsüz ruh, insanda özel, insana özgü bir dünya yaratır. Bilinen anlamıyla, ruhla kişiliğin aynı şey olduğu söylenebilir. Kişiliği, toplumdan bağımsız olarak ruh yapar. Kişilik kendi başına bir erektir ve sadece tanrıya bağımlıdır. İnsan, kişilik olarak "tanrıya benzeyen" bir varlıktır, "tanrının görünümüdür". Kişiliğin olması için, insanın kendi bireyselliğini yenmesi gerekir. Bu, ancak tanrıyla ilişki kurmak yoluyla olanaklıdır. İnsan tanrıyla ne kadar çok ilişkide olursa, doğası o kadar temiz olur ve o ölçüde kişiliği oluşur. İnsan diğer bütün gereksinimlerini olabildiğince sınırlamalıdır. Ancak bu yolla kişilik, yani "tanrıya benzer" bir varlık ortaya çıkar.

İnsanın gerçek varlığı iki ayrı töze bölünmez. Ruh bedenden ayrılamadığı gibi, kişilik de bireyden ayrılamaz. İnsan bir bütün varlıktır. Marksizm kişiliğin gelişimini, insanın ahlaki, entelektüel, fizik ve diğer özelliklerinin uyumlu bir şekilde geliştiği bir süreç olarak anlar. Bunun bütün temeli, dinin vaaz ettiği gibi, maddi gereksinimlerin karşılanmasını bir kenara atmakta değil, aksine insan yaşamı için daha uygun koşulların yaratılması uğruna savaşımdadır.

Din, kişinin özgürlüğü sorununu nasıl çözüyor? Din, bu son derece önemli, karmaşık ve çok yönlü sorunu basitleştiriyor, kaba bir tarzda ele

alıyor, onu esas olarak irade özgürlüğü sorununa indirgiyor. İlahiyatçılar, kişinin özgürlüğüyle, sonuçta irade özgürlünü anlamak gerektiğini öne sürerler, çünkü aslında, "irade özgürlüğü, tanrısal görünümün temel ve önemli özelliklerinden biridir..."

Dinsel düşüncelere göre, her şeyin temeli ve nedeni, "tanrısal yaratımla" ortaya çıkan bu tanrı iradesidir. Bununla "tanrı hikmeti"nden, bir bakıma, bütün doğa olaylarını ve insan yaşamını tam anlamıyla içine alacak şekilde genişletilen bir tanrısal plandan söz edilmek istendiği anlaşılıyor. Ama eğer bu böyleyse, o zaman kişi özgürlüğünün kapsamı nedir, nasıl anlamalı onu? İlahiyatçılar, "tanrısal yaratım"ın kişinin özgürlüğüyle çelişmediğini söylerler. Tanrı iradesi, diyor onlar, insan davranışlarına her zaman etki etmez, yani insan tanrıya boyun eğmemekte özgürdür. İlahiyatçılar kanıt olarak, Hıristiyanlığın "büyük günah" (Adem ile Havva'nın işledikleri günah, ç.) mitini öne sürerler. Fakat kilise yanlılarının tanrısal yaratımı, insan iradesinin özgürlüğüyle birleştirme çabaları temelsizdir. Din yayıcıları, "Tanrısal yaratım"la irade özgürlüğünü birleştirmeye çalışarak, bütün mantık biçimlerine aykırı davranıyorlar. Ama ilahiyatçıların kanıtlarından(!) söz edildiği yerde, mantık, kural olarak, her zaman geri çekilir.

Bireyin özgürlüğü, der din, ruhun özgürlüğüdür, onun insanı kuşatan doğal ve toplumsal ortamdan bağımsızlığıdır. İnsan bir kişilik olarak kendini gösterir ve bir gereksinim temelinde, sahip olduğu iradeyi reddetmeye kendini inandırır. Bu tür düşünceler, ilahiyatçıların kişi özgürlüğünü bir yapıntı haline getirdiklerini açıkça gösteriyor. Tanrı, insan hareketlerindeki bütün niyetleri ve bu hareketlerin sonuçlarını önceden bildiği için, insanın sadece hareket özgürlüğü değil, seçme özgürlüğü de elinden alınmış oluyor.

Marksist materyalizm, nesnel gereklilik ile insan özgürlüğünün ayrılmaz birliğini kabul etme noktasından hareket eder. Ancak böyle bir yaklaşımla irade özgürlüğü, insan davranışlarının olanakları ve sınırları doğru kavranabilir. İnsan iradesinin özgürlüğü gereklilik temelinde olanaklıdır, gereklilikten bağımsız olarak değil. V. İ. Lenin, "Materyalizm ve Ampiriokritisizm" adlı yapıtında, Marksist öğretinin özgürlük anlayışını dört ana noktada topluyor. V. İ. Lenin'e göre, insan özgürlüğü: Birincisi; doğa yasalarının gerekliliğini tanımayı gerektirir. Olaylar arasındaki önemli

ilişkiler doğa yasalarında ortaya çıkar. Bu ilişkiler olmaksızın özgürlükten söz edilemez. V. İ. Lenin, "siz eğer bir dakika, bir saat, bir gün sonra ortaya çıkacak olanı genel hatlarıyla da olsa önceden göremiyorsanız, bu nasıl bir özgürlüktür?" diye sorar.

İkincisi; insan iradesi ve bilinci doğanın gerekliliğine uymalıdır. İnsan kendi düşünce ve hareketlerini doğaya uydurmak zorundadır. Doğal düzenin bilgisi, özgürlüğün koşuludur. İnsanın bağımsız davranışı ve kendiliğinden etkin çabası, ancak nesnel doğa yasalarına uygunluğun kavranışı temelinde olanaklıdır.

Üçüncüsü; özgürlük süreci, doğrudan bilgi sürecine, doğanın, toplumun ve düşüncenin bilinen ve bilinmeyen yasaları arasındaki orana bağlıdır. Nesnel dünyanın doğa yasalarına uygunluk bilgisi, insanların pratik emek faaliyetlerinde cisimlenmelidir. Özgürlük ancak böyle mümkün olabilir.

Dördüncüsü; "özgürlük, kavranılmış gerekliliktir" formülü, pratikle ilintisiz bir şekilde tek başına alındığında, sadece genel bir tanım olur.

Özgürlük, toplumsal insanın yaşam etkinliğini niteler. Bu yaşam etkinliğinin belirleyici öğesi emektir, maddi ve manevi değerlerin üretimidir. Bireyin özgürlüğü sorunu, bir emek sorunu, yaratıcılık sorunu olarak karşımıza çıkıyor. Özgürlüğün en genel ayırt edici özelliği (karakteristiği), emeğin en genel ayırt edici özelliğiyle örtüşür. İnsanın özü, belli bir ereğe yönelik yaratıcı etkinlik olan emekte ortaya çıkar. İnsanın özünün gelişimi ve açığa çıkışı da, Marksist anlayışa göre, insanın özgürlüğüdür. Demek ki, bireyin özgürlüğü sorunu, Marksizm'de, insanın bütün yaratıcı güçlerinin ve yeteneklerinin gelişme sorunu olarak ortaya konuyor.

Hıristiyanlıkta Ahlakın Ölçütü

Bütün ahlak sistemlerinin temelinde belli bir başlangıç ilkesi, insan davranışlarının ahlaki yönden değerlendirilmesinin genel bir ölçütü bulunur. Hıristiyanlık, bir davranış tarzı içindeki iyiyi ve kötüyü, ahlaki olanı ve olmayanı seçme konusunda kendi ölçütüne sahiptir. Hıristiyanlığın ahlak ölçütü, örneğin aydınlanmacı etik gibi, din dışı bir sistemin öne sürdüğü ölçütten önemli ölçüde ayrılır; kuşkusuz, ahlaki olanla ahlak dışı olanın değerlendirilmesi konusundaki komünist yaklaşıma da temelden aykırıdır.

Marksist-Leninist felsefe ölçüt olarak gerçeği (yaşam pratiğini) kabul eder. Ahlaki düşüncelerin, anlayışların, normların ve onlara uygun düşen davranış biçimlerinin değerlendirilmesinde de bu ölçütün kullanılması gerekir. Ahlaki yönden insan yaşamının ve etik gerçekliğin değerlendirilmesindeki pratik ölçüt, ifadesini bir ölçüde, insanın davranışlarıyla çevresindeki insanlara, topluma sağladığı yararda, ya da aksine, verdiği zararda bulur. Fakat yararın ölçüsü, genel olarak pratik ölçütü, görecelidir. Belli koşullarda yararlı sayılan bir şey, başka koşullarda zararlı olarak değerlendirilebilir. Marksizm-Leninizm, yarar ölçütünün bu göreceliğini, onun yer ve zaman koşuluna bağlı olduğunu göz önüne alarak, toplumda insanlar arası ilişkiler için yararlı ve zararlı olanın, yani ahlaki olanla ahlaki olmayanın belirlenmesine tarihsel açıdan ve somut bir temelde yaklaşır. V. İ. Lenin, insanlığın ortak gelişiminin genel çizgisi, çağımızda komünizmin kuruluşuna yönelik olduğuna göre, komünizmin zaferine ve güçlenmesine hizmet eden her şeyi yararlı, ahlaka uygun saymak gerektiğini söyler.

Hıristiyanlığın ahlak ölçütü anlayışının yanlışlığı, Marksist, bilimsel etiğin aydınlığında görülüyor. Hıristiyanlık, Marksist ahlak ölçütüne karşılık, tanrıyla birlikte sonsuz mutlu bir yaşam için, kişinin ölümsüz ruhunun kurtuluşu bağlamında, kendi ölçütünü öne sürüyor. Gerçek, insani ölçütün yerine, insan dışı veya insanüstü, yani düşsel, uydurma bir ahlak ölçütünün konması, ahlak için, yani dünyadaki insanlar arası ilişkiler bakımından bir tehlike içeriyor. Hıristiyanlığın ahlakı ve ahlaksızlığı değerlendirme yönündeki yaklaşımının bireyci ve keyfi (öznel) bir yaklaşım olması, bu tehlikeyi oluşturmaktadır; çünkü (Hıristiyanlığa göre) her insan tanrıyla bir birlik oluşturmakta ve sonsuz yaşam için bireysel olarak kurtulmaktadır. Peki, insan kendisi için nasıl bir ahlaki ölçü seçmeli? Hıristiyan ilahiyatçılar, bu soruya yanıt verirken, tanrının insanların ruhuna genel, değişmez, mutlak bir "ahlak yasası" koyduğunu söylüyorlar. Bir Hıristiyan "(içindeki) tanrısal ahlak yasanın varlığını duyumsar", o, ahlaklı bir insan olmak için, ruhundaki tanrı sesine yeterince kulak verir. Ancak, "tanrının varlığı" her dindar tarafından kendine göre duyumsandığı için, bir davranıştaki iyiliğin ve kötülüğün, iyinin ve kötünün ayrıntısındaki Hıristiyan ölçüt, keyfi ve belirsiz şekilde ortaya çıkar. İlahiyatçılar, bu ölçütün öznel niteliğini açıkça kabul ediyorlar. Ama eğer bir dindar, davranışlarının değerlendirilmesinin ölçütü olarak, ciddi anlamda sadece

kendi bireysel dini duygularını saymaya başlarsa, onun davranış tarzı, çevresi ve bu çevrenin çıkarları bakımından anlaşılmaz ve keyfi bir nitelik kazanır. Bu tür keyfi bir davranış, zaman zaman ceza yasasıyla çelişen bir noktaya varabilir.

Özellikle Protestanlık mezhebi tarafından ısrarla ve açıkça dile getirilen dinin işlerden önce geldiği savı, ahlak için başka bir tehlikeyi içeriyor. İnsanların yeryüzündeki yaşam koşullarının insana yaraşır bir düzeye çıkarılması yönündeki etkinlik, Hıristiyanlık içindeki düşüncelere göre, kurtuluş için fazla bir önem taşımamaktadır. Eğer bütün ahlak dinle sınırlı olsaydı, o zaman her şey dine ait olmazdı, ahlaki değerin alanı dışında kalırdı. Gerçekten de, Protestanlıkta, bir ölçüde de Katoliklikte "ahlakla ilgisiz davranışlar" denen davranışlar konusunda, başka bir anlayış var. Bunun dışında, eğer ahlak dinle örtüşüyorsa, bu durumda insan, tanrıya duyduğu güçlü inancı göstermesiyle, örneğin günah çıkartmak ya da vaftiz sayesinde, gerçek kötü davranışlarının ahlaki sorumluluğundan kolayca sıyrılır.

İnsanların gerçek yaşamlarındaki ilgilerden doğan bilimsel etik, böylesi bir ahlaki sorumluluk anlayışıyla bağdaşamaz. Bu ahlaki sorumluluk, hiçbir dış gerekçeyle –din, gerçekleştirilen ayinler, vb.– ortadan kaldırılamaz. Bilimsel etik, "ahlakla ilgisiz davranışlar" düşüncesi olarak da görülemez. İnsanın bütün davranışları yararlı ya da zararlı davranışlar olarak değerlendirilmelidir. Bir davranışın değerlendirilmesi, eğer sadece insanla tanrı arasındaki ilişkiyle belirlenirse, o zaman, gerçekten, insanların değişik davranışlarının çoğu ahlaki değerlendirmenin dışında kalır.

Hıristiyanlığın Vicdan ve Görev Anlayışı

Hıristiyanlığın ahlak anlayışına göre, vicdan, "tanrısal ahlak yasasının" her insana özgü öznel duyumsanışından başka bir şey değildir. Bütün insanların ruhu, sözde tanrı tarafından doğuştan böyle bir duyumsama yeteneğiyle doldurulmuştur. Ayrıca, tanrı insanlara kendi "yasasını" dışarıdan da öğretiyor: Peygamberler aracılığıyla sözlü olarak, ya da "kutsal metinler"de saptanmış olan emirler ve diğer ahlaki önerilerin yazılı olarak açıklanması şeklinde. İlahiyatçılar, bu vahyi, ya da "dış" yasayı, görev olarak niteliyorlar. Böylece, görev ile vicdan sonsuz, değişmez ve mutlak olan aynı "tanrısal ahlak yasasının" iki yönü, ya da iki ayrı görünümüdür.

Bilimsel etik, vicdan ile görevin dinsel yorumunun tersine, insan bilincine ait öğelerin gerçek yaşamdan doğduğu noktasından hareket eder. Görevi, insanın içinde yaşadığı toplum, topluluk, aile karşısındaki yükümlülüklerinin toplamı olarak tanımlamak gerekir. Bu yükümlülükler özgür bir seçimin sonucu değildir, söz konusu kişinin yaşadığı ve davranış biçimleri sergilediği somut toplumsal bir ortamda edinilir. Görev bilinci ve duygusu, bireyin bütün yaşamı boyunca aile, topluluk, toplum tarafından verilir. Yeni doğan bir bebek, belli bir toplumsal ortamdaki insanın deneyimine bağlı olarak, üzerine sonradan bir şeyler yazılacak olan "temiz bir tahta" dır. Demek ki, görev, toplumsal ve tarihsel koşullara bağlıdır.

Ayrı kişilere ait görev, insanın kendi davranışlarını bağlı kılmak zorunda olduğu bir dış zorunluluk olarak ortaya çıkar. Ama pek çok insan, görevi kendi isteğiyle kabul ettiği, kendisi için mutlak bir olgu olarak anlıyor. Böyle bir insan, sadece nasıl davranması gerektiğini bilmez, başka türlü davranmaması gerektiğini de duyumsar. Görevin bu öznel tarafına, yani bireysel ahlak bilincinin örgensel bir öğesi olan göreve, biz vicdan diyoruz. Demek ki, görev ile vicdan, ahlaki olarak mükemmel düzeydeki bireyin bilincinde ayrılmaz bir bütündür.

Sadece bilmek değil, her normal bilince özgü bireysel bir olgu olarak, kendi yükümlülüğünün coşkusunu duymak bir yetenektir. Böyle bir coşku olumlu (rahatlık duygusu, temiz vicdanlı bir insandan hoşnut olma), ya da olumsuz (kötü vicdandan doğan azaplar) olabilir. "Vicdan azabı", ne zaman bir davranışta bulunsak, o zaman ortaya çıkan, görev anlayışımızla bağdaşmayan tam bir tatsız duygusal durumdur. Vicdansız insan, her şeyden önce, görev anlayışı bakımından kendi davranışlarını değerlendirme yetisini kaybetmiş insandır.

Vicdanda hiçbir mistik, doğaüstü öğe bulunmaz. İnsanın bütün bilinç biçimlerinde olduğu gibi, vicdanın da doğal bir doğuşu söz konusudur. V. İ. Lenin, insanların birkaç milyar kez yinelenen basit hayvani davranışlarının, onların bilincinde mantık figürleri olarak kaldığını yazar. Belli bir ölçüde vicdana yaklaşıldığından da söz edilebilir. Vicdan, herhangi bir normal bilinç biçiminden ayrılmaz bir öğe haline geldi; çünkü vicdan, toplumsal bir varlık olarak insan bilincinin bütün tarihsel evriminin bir sonucudur.

Kimi Hıristiyan ideologlar, görev ve vicdanın sınıfsal bir temelde kavranışı yüzünden, komünist ahlakı eleştirmekteler. Gerçekten de,

Marksist etik, değişik insanların değişik vicdanları olduğunu, vicdanın görev anlayışının farklılığına bağlı bulunduğunu öne sürer. Görev, nesnel-toplumsal bir olgu olarak toplumsal çıkarlara bağlı olduğuna göre, değişik sınıfların temsilcilerinin vicdanı da sınıfsal bir nitelik taşır. İnsan ruh halinin genel bir özelliği olarak vicdan, somut içeriği bakımından görecelidir. Örneğin, eğer sömürücü sınıfların temsilcilerinin vicdanı söz konusu edilmek isteniyorsa, vicdan bir anda, sadece kendi çıkarını düşünen adamın vicdanına dönüşür. Hıristiyan eleştirmenler, Marksist etiğin bu konuya ilişkin içerdiği düşünceyi paylaşmazlar. Onlara göre kaynağı tanrı olan vicdan, herkes için bir, değişmez ve mutlaktır. Şayet, diyor onlar, başka bir anlayışı olanaklı sayarsak, o zaman kaçınılmaz olarak, "bir sınıf su katılmamış kötülüğün, diğer bir sınıf ise iyiliğin ve kurtuluşun taşıyıcısı olacaktır."

Buna verilen yanıtı bir kez daha yinelemek gerek: Genel anlamda vicdan, görev bilinci ve görev duygusu olarak, her sınıfa ait insanların bilincine özgüdür kuşkusuz. Ancak bu insanların vicdanı farklıdır, çünkü değişik toplumsal grupların temsilcilerinin görevleri farklıdır. Örneğin, köleler, toprak köleleri (serfler), proleterler "kan ter içinde" çalışmakla görevlendirilmişlerdir, onlar terlerken efendileri terlemeden "ekmek yerler", hem de utanıp sıkılmadan. Sınıfsal ahlak sistemlerinin varlığı, sözde bir sınıfı yüceltme, diğerlerini ise aşağılama isteğinde olan Marksistlerin icat ettiği bir şey değildir; burjuva-dinerkçi (klerikal) ideologlar istese de istemese de gerçek bu. Emekçilerin sahip olduğu ahlakın, sömürücülerin ahlakı karşısındaki üstünlüğü de, hiçbir isteğe veya eğilime bağlı olmayan bir gerçektir. Demek ki, söz konusu olması gereken, bir sınıfın bütün temsilcilerinin tamamen kötü, diğer bir sınıfın temsilcilerinin ise tamamen iyi olup olmadığı sorunudur. İnsan ahlakı, böyle sınırlar tanımaz. Ama ahlaki yönden bazı insanların daha güçlü, bazılarınınsa daha zayıf olduğunu herkes bilir. Eğer ayrıntıları değil de, doğa yasaları gereği, temel eğilimleri göz önüne alacak olursak, en çirkin karakter özellikleri (çıkar düşkünlüğü, kabalık, kibir, sinsilik vb.) en çok sömürücüler arasında yaygındır, çünkü bu kişilik özellikleri, yeşereceği uygun zemini özellikle burada bulur.

İnsanın kendisi için şu ya da bu ahlak sistemini seçmesi, nesnel olarak onun sosyal-tarihsel koşullarla belirlenen yaşamına bağlıdır. Bu ahlak seçimi öznel anlamda, insanın kendi yaşamının temel amacı olarak önüne neyi koyduğuyla ve kişisel varlığının anlamını nerede gördüğüyle de

belirlenir. Yaşamın anlamı sorunu, insanın görevi ve onun dinsel kararı, Hıristiyanların bütün ahlak bilincinin şekillenmesi üzerinde önemli bir etkide bulunur.

İnsan Yaşamının Anlamına İlişkin Sorununun Hıristiyan ve Marksist Çözümü

Hıristiyan ilahiyatçılar, Marksist felsefenin, öbür dünyayı ve ruhun ölümsüzlüğünü kabul etmediği için, yaşamın anlamı sorununa yanıt verecek yeterlikte olmadığını söylerler. Eğer, diyorlar, her şey ölümle, kişinin tamamen yok oluşuyla son bulacaksa, bu durumda yaşamın kısa sürmesinde nasıl bir anlam olabilir? İlahiyatçıların düşüncesine göre, yaşamın anlamı sorusuna, ancak ruhun ölümsüzlüğüne inanan din yanıt verebilir. İnsanı içinden çıkılmaz karamsarlığından kurtarma yeteneğine sadece din sahipmiş, çünkü varlığının gelecekte süreceği umudunu veriyor ona. Hıristiyan inancına göre, insanın dünyadaki yaşamının anlamını yaşamın kendisinde değil, onun dışında aramak gerek. Hıristiyan yaşamının amaç olarak belirlenmesi de, sonsuz ahret yaşamı için bir kurtuluştur. Bu kurtuluş, "temel dinsel gerçek"tir.

Yaşamın anlamı sorununun dinsel çözümünden, insan ahlakına ilişkin, aslında insanın anlamsızlaştırılan yeryüzündeki yaşamına ilişkin bir takım sonuçlar çıkıyor. Bu çözüm, insan yaşamı için anlamını yitiren bütün önemli şeylere göre yaşamın ve kültürün taşıdığı değerin kendine özgü (spesifik) bir sınıflandırmasını yapıyor. Bu çözümde, insan yaşamı için önemli olan her şey anlamsız kılınıyor, bunun yerine pek çok yararsız ve uydurma istek, bir havarinin mektubundaki sözlere tam uygun biçimde, en önemli ve gerekli şeyler olarak ortaya çıkıyor: "Dünyayı ve dünyada bulunan şeyleri sevmeyin... Çünkü dünyada olan her şey: Bedenin kösnüllüğü ve gözlerin şehveti ve yaşam kibri babadan değil, dünyadandır. Ve dünya da, dünyanın şehveti de gelip geçer ama tanrının isteğini yerine getiren sonsuza dek kalır" (Yuhanna-I, 2:15-17).

Yaşamın anlamı konusundaki Hıristiyan anlayış, yaşamın iyiliklerini önemsememe ve toplum için çalışmanın, insanlığa hizmetin yararını reddetme noktasına kadar gider: İki tanrıya, yani hem dindeki tanrıya, hem de hırs tanrısına (Mamon) hizmet edilmez. İnsanoğlu er ya da geç yok olup gideceğinden, insanlara hizmetin hiçbir anlamı yokmuş. Yaşamın anlamı

mutlulukta değil, çünkü yeryüzünde mutluluk olanaksızdır; yaşamın anlamı kötülüğe karşı savaşımda değil, çünkü kötülük, insanlığın zayıf güçleriyle değil, ancak sınırsız erk ve iyilik sahibi tanrı tarafından ortadan kaldırılabilir; insana da şu emredilir: "Kötülüğe karşı durma." Sözün kısası, insan yaşamında, Hıristiyanlığın silmediği, dünyaya dönük, insanların yaşamsal çıkarlarına yönelik hiçbir şey yoktur. Yaşamın anlamına ilişkin sorunun Hıristiyanlık açısından çözümü ve insanın ne olduğunun belirlenişi, yeterince ilkel bir düşünceye indirgeniyor: Tanrı insanları sadece, ona hayran olan, onu seven ve buna karşılık ondan sonsuz ahret yaşamının ödülünü alan varlıklara sahip olma isteğine bağlı olarak yaratmıştır. Saflığına karşın, bu mit, inanan insanların usu üzerindeki etkisini bugün de sürdürmektedir. Bundan ötürü, yaşamın anlamına ilişkin Hıristiyan anlayışın sadece temelsizliğini tanıtlamak değil, onun karşısına bilimsel materyalist anlayışı da koymak gerekir.

Hıristiyanlık, tarihin saçma bir görüntü alması yüzünden, insanlığın kendine özgü varlığında, tanrısal amacın dışında hiçbir anlam görmez. Ama yaşamın anlamı konusundaki Hıristiyan anlayışın asıl tehlikesi, onun bireyle toplum, bireyle insanlık arasındaki karşılıklı ilişkiyi, yani ahlakın özünü oluşturan ilişkiyi çarpıtmasındadır. Dini sadece ruh ve ruhun kurtuluşu ilgilendirdiğine göre, bu durumda toplumla bireyin yaşam amaçları arasındaki ilintiyi, kişiliğin değerinin nesnel ve öznel ölçütleri arasındaki bağı koparmaktadır. Böylece, yaşamın anlamı sorununun Hıristiyan çözümü, bireycilik için dünya görüşü niteliğinde bir temel oluyor. Ancak, eğer sadece bireyin çıkarları noktasından hareket edilirse, yaşamın anlamı ve amacı sorununu doğru çözmenin olanaksız olduğunun altını çiziyor V. İ. Lenin. Bireyin çıkarlarını toplumsal amaçların belirlediğini söylemek, daha büyük bir yanlışlık olurdu. "İnsanın amaçları nesnel dünya tarafından belirlenir ve bu amaçlar insanın varlığını gerektirir, onu bir temel olarak, hazır bulur. Ama insanın amaçları, dünyanın dışından, dünyadan bağımsız alınmış gibi görünür ona."

Bilimsel dünya görüşü, bireyin ölümsüzlüğü konusunda hiçbir yanılsamaya yer bırakmaz. Ölmüş bir insan, ne fiziksel olarak, ne de herhangi bir başka biçimde, hiçbir yerde ve hiçbir zaman dünyaya geri gelmez. Ölümden sonra onu bekleyen, doğumdan önceki aynı şeydir: Hiçlik. Kuşkusuz, insan vücudunun oluştuğu madde yok olmaz, o daha sonra başka biçimlerde ve başka bileşimlerde yer alarak var olmaya devam

edecek; onun, üreme hücreleri içinde yer alan bir parçası ise, yeni yaşamların kaynağı olacaktır. Fakat kişinin ölümsüzlüğünden söz edilirken, onun bedeni, bilinci, belleği, yani insana kendi bireyselliğini duyumsatan, ona "ben" dedirten bütün öğeler kastediliyor. Ruhun ölümsüzlüğü diye bir şey yoktur. Bedenin, sinir sisteminin, beynin yıkımıyla birlikte, mevcut yaşam bilinci de parçalanır, o kişiliğin varlığı sona erer.

Materyalistler, dinsel içerikli birey kavramında yer alan kişiliğin ölümsüzlüğü düşüncesini kabul etmeseler de, eğer kişiliğin varlığının insan soyunun varlığına kopmaz bağlarla bağlı olduğu görülüyorsa, kişiliğin ölümsüzlüğü düşüncesinin kimi anlamlarını yadsımazlar. Bizim bildiğimiz değerler hiyerarşisinde en yüksek değer, insanlıktır. Onun üzerinde yükselen hiçbir değer olmadığına göre, insanlığın var oluşunun anlamını onun dışında değil, onun kendisinde, insan soyunun korunması ve gelişmesine hizmet eden her şeyde aramak gerekir. Ama insanlık bireylerden oluşur, o halde, her ayrı kişiliğin varlığının anlamı da, bu amacın gerçekleştirilmesine olabildiğince katılmak olmalıdır. Birey, arkasında bir kuşak bırakarak, insanlığın biyolojik olarak korunması ve ileriye dönük gelişimine katılabilir. Bizim "ben"liğimizin bir parçası çocuklarda var olmayı sürdürür; bir insan, kendi kişiliğine ait nitelikler olduğunu içtenlikle duyumsadığı çok şey bulur çocuklarında. İnsan, kendi varlığını diğer insanların belleğinde, kitaplarda, sanatsal yaratılarda, arabalarda, evlerde ve kendi yaşamının yaşayanlarda kalan ve hâlâ devinim halindeki diğer ürünlerinde sürdürür. İnsan yaşamının anlamı, toplumun ilerici gelişimine sunduğu katkıyla ölçülür. İnsanın kişisel ölümsüzlüğü şudur: Kimi insanlar gömüldükten hemen sonra unutulurlar, kimileri ise kuşaklar boyu belleklerde ve gerçekleşmiş işlerde yaşarlar.

Hıristiyanlık ve Emek

Daha önce de belirtildiği üzere, çağımızda insanlığın ilerlemesinin yolu komünizmin inşasıdır. Bu yüzden, V. İ. Lenin, sosyalist toplumdaki bilinçli bir insanın yaşamı, anlamını, sosyalizmin kuruluşuna etkin olarak katılmakta, "eksiksiz bir refahın sağlanması ve toplumun tüm üyelerinin her yönden özgür gelişimi için" göstereceği çabada bulmalıdır, diye yazar (V. İ. Lenin, Top. Y., c. 6, s. 232). Böyle bir etkinliğin en önemli öğesi emektir. Bu bağlamda, nicelik ve niteliği toplum için yararlı bir üründe cisimlenen emek, kişiliğin değerinin temel ölçütü olmaktadır. Toplum yararına çalışma

yükümlülüğü, komünizmin kuruluşunda yer alan bir insanın, SBKP'nin programında yansımasını bulan en önemli ahlak ilkesi ilan edilmiştir. Komünizmin düşmanları, bir tür emek, bir tür üretim kültü yaratmakla suçluyorlar Marksistleri. Ama bu suçlamada, komünist ahlak için aşağılayıcı hiçbir şey yok.

Sovyet insanları, haklı olarak, çalışmayı sağlıklı bir organizmanın doğal gereksinimi, insanların yaşamında eğitim, dinlenme, eğlenme gibi diğer yaşamsal gereksinimlerin koşullarını yaratan bir etkinlik olarak, insanlığın var olmasının temel, zorunlu şartı sayıyorlar.

Günümüzün Hıristiyan vaizleri, bugünün dindarının psikolojisine uydurarak, Hıristiyanlığın da çalışmayı, insanın dünya yaşamında en önemli yükümlülüğü olarak yücelttiğini çeşitli şekillerde ifade ediyorlar. Bu tür bir düşünce, Hıristiyanlığın emek konusundaki anlayışının tek yönlü birkaç tanımını içeriyor. Hıristiyanlığın gerçek tutumu çok karışık ve çelişiktir. Günümüzün Hıristiyan vaizlerinin emek yorumu İncil'e dayanmakta. Ama değişik zamanlarda ve değişik halkların yazdığı İncil metinlerinde, çalışmaya ilişkin son derece çelişik yargılar bulmak olası. Bu, rastlantısal bir şey değil. Çalışma, İncil'in yazıldığı köleci çağda kölelerin ve yoksul halk tabakalarının kısmeti sayılıyordu. Açıktır ki, çalışmanın paryaların zorunlu uğraşı sayıldığı bir toplumda, emeğe saygısızlığın, yansısını aynı zamanda egemen ideoloji olan dinde bulması zorunluydu. Hıristiyanlıkta, zorunlu bir etkinlik olarak, çalışmaya yönelik olumsuz bir yaklaşım söz konusudur; emeğe değer verilmemesi, yeterince açık ifadesini ve hatta dogmatik dayanağını tanrının gözünde bulmuştur.

Emeğe ilişkin çarpıtılmış düşünce, Tevrat'ın Adem ile Havva'nın işledikleri günah mitiyle bağlantılıdır. Tanrı, kendi iradesine ihanet ettiği için Adem'in sırtına, lanet olarak ağır bir iş yükler: "Toprağa dönünceye dek alnının teriyle ekmek yiyeceksin" (Yaratılış: 3:19). Tanrının bu düşmanlığına tam uygun olarak, Hıristiyanlığın emekte değer verdiği asıl şey, onun insanlara yararlı olan ürünleri değil, ağır ve insan için çekici olmayan çalışmayla eş görülen külfettir, acıdır. Bir Hıristiyan bu yükü taşımak zorundadır, ve çalışma ne denli ağır olursa, o denli tanrının hoşuna gider. İnsanın kendi yaşam koşullarının iyileştirilmesine yönelik yaptığı iş, kurtuluş düşüncesi bakımından, ikinci derecede önem taşıyan bir olgu olarak değerlendiriliyor. Gerçek Hıristiyan, şayet üretim amaçlı çalışma ile

tanrıya hizmet arasında bir seçim yapmak zorunda kalırsa, dünyasal kaygıları bir yana bırakıp, İsa'nın peşinden gitmek zorundadır.

Üretim amaçlı çalışmanın taşıdığı önemin küçümsenmesi anlayışı, işletmelerde, kolhozlarda pek çok dindar emekçinin heyecan duymadan çalışmasında, emek verimliliğini ve kendi üretici niteliklerini artırma yönünde bir istek duymamasında görülüyor. Dini günlerde ve bayramlarda işe çıkılmıyor. Bütün bunlar, bu tür dindar insanlarda çalışma görevi bilincinin ve duygusunun, yani komünizmin kuruluşuna inanmış insanın farklılığını belirten niteliğin bulunmadığını gösterir.

Hıristiyanlık Açısından Birey ile Toplumun Karşılıklı İlişkisi

Birey ile toplum arasında var olan karşılıklı ilişkiye varana kadar komünist anlayış, düzgüsel (normatif) ifadesini komünizmi kuran insanın ahlakında, yani ortaklaşacılık, yoldaşlık, dayanışma ve karşılıklı yardım ilkelerinde bulur.

Bireyin toplumsal konumunun zenginliğe ve iktidara bağlı olduğu, zenginlik ile iktidarın da diğer insanların baskı altına alınma koşullarını yarattığı sınıflı sömürü toplumunda, bireycilik ve bencillik psikolojisi gelişir. Zorunlu toplumsal değişiklikler pekişmediği için değil, aksine, Hıristiyan kiliselerinin kendileri de böylesi değişimlere karşı savaştıklarından, "komşunu sev" vaazı, ibadethanelerde yüzyıllar boyunca çınlamasına karşın, insanların yaşamında herhangi bir şeyi değiştirmede zayıf kaldı. G. V. Plehanov şöyle yazar: "Bireyciliğe karşı gökyüzünde kesinlikle bir ot bitmez. Ne zaman ki insanların karşılıklı (dünyasal) ilişkileri, artık ifadesini 'insan insanın kurdudur' ilkesinde bulmaz olur, ancak o zaman insan yaşamının acı meyvesi ortadan kalkar." (G. V. Plehanov, o religii i tserkvi, 1957, s. 373)

Bireyi topluma karşı koyan dinsel bilinç, öyle geniş bir kişisel çıkar kavramını içermez. Hıristiyanlık, bireycilik ideolojisinin egemen olduğu sınıflı sömürü toplumunda doğup geliştiği için, dindar insanlara bireyin tek başına olduğu duygusunu aşılamıştır. Hıristiyanlık, bireyciliği dogmatik gerekçelere dayandırır. Demek oluyor ki, Hıristiyan inancına göre, sadece her ayrı insan, ölümsüz bir ruh olarak tanrıya karşı sorumluluk taşıyor. Hiçbir insan topluluğunun ruhu yoktur. Bu dogmatik ilkeden hareketle,

Hıristiyanlık, bireye insan toplulukları veya toplum karşısında önem bakımından ilk sırayı veriyor.

Bizim ülkemizde toplum, bütün üyelerine kolektif görüş ve alışkıların bilincini benimsetme savaşımı veriyor. Kilise yanlıları ve bağnaz din yayıcıları, bu durumu göz önüne alarak, kendilerini dindar insanların ruhsal yapısına daha iyi uydurmak arzusuyla, Hıristiyan ahlakın Ortodoks bireyciliğini maskeliyorlar. Onlar, İsa'nın ilk öğrencileri olan havariler ile onların yandaşlarının görüş birliği içinde olmalarına ve arkadaşça dayanışmalarına işaret ediyorlar. Ancak bütün bunlar, diğer bütün (yaşamsal) kaygılar karşısında, Hıristiyanlığın bireysel kurtuluşun birincil derecedeki önemine ilişkin ilkesel amacını geçersiz kılmıyor.

Marksizm'in güya bireyi görmezden geldiğini ve onu topluluğa feda ettiğini savlayan dinerkçi (klerikal) eleştirmenlerin, ortaklaşacılık ilkesini eleştirmeleri rastlantı değildir. Bu gibi uydurmaların temeli yoktur. Ortaklaşacılık bireyi baskılamak bir yana, aksine onun ruhsal ve ahlaksal gelişiminin koşuludur. Marksizm-Leninizm, özgürlüğü, bireyin ortak toplumsal yaşam isteğinden hayali bağımsızlığında değil, insanları ezici doğa güçlerinden ve toplumsal baskıdan kurtaran eylem dayanışmasında görür. K. Marks ile F. Engels'in belirttikleri gibi, "birey, ona kendi yeteneklerini her yönden geliştirme olanağı veren araçlara ancak kolektif bir yaşam içinde sahip olabilir, demek ki, bireyin özgürlüğü ancak topluluk içinde olanaklıdır" (K. Marks-F. Engels, Top. Y., c. 3, s. 75).

Bireyin özgürlüğüne ilişkin Hıristiyan anlayış ise, kolektif dayanışmayı bireysel kurtuluş düşüncesine feda eder. Bu düşünce, pratik bir davranışta cisimlendiğinde, dindar kişiyi insanların gerçek kurtuluş uğruna verdiği ortak savaşa katılmaktan alıkoyar. Hıristiyan ilahiyatçılar, bireyin toplumla olan ilişkisiyle değil de, tanrıyla kurduğu ilişkiyle ilgilendiklerinden, gerçek toplumsal kurtuluş sorunlarına kayıtsız kalıyorlar, üstelik emekçilerin haklarının çiğnenmesini, egemen sınıfların ve devletin keyfi, zorba davranışlarını normal karşılıyorlar. Bireyin karşı karşıya kaldığı toplumsal baskı, sömürü ve zorbalığın her çeşidini mahkûm eden komünist ahlak, en insancıl ve en adil ahlaktır.

Hıristiyanlığın Aile ve Evlilik Yasaları

Hıristiyan vaizler, sağlam bir aile oluşumuna sadece dinin temel olabileceğini, tanrının yardımı olmaksızın aile mutluluğunu yakalamanın olanaksız olduğunu savlarlar. Dindar insanlara, dindar ve mümkünse aynı toplumdan birini kendilerine eş (erkek veya kadın) seçmeleri önerilir. Şayet böyle bir birlik olanaksızsa, bu durumda evlenen Hıristiyan erkek veya Hıristiyan kadın, eşine dini öğretmek yönünde çaba harcamalıdır.

Hıristiyanlık, aileyi, her şeyden önce yeni kuşakların dinsel eğitiminin bir aracı olarak görüyor. Günümüzün Ortodoks vaizleri "Hıristiyan evliliği"ni, insanların İsa'yla bütünleştiği "evsel kilise" olarak açıklıyorlar. Ama Hıristiyan ahlak tarihi, bu ahlakın evlilik ve aile konusunda kendine özgü görüşlerinin tarihsel açıdan değiştiğini tanıtlamıştır.

Köleci eski Yahudi devletinde oluşan evlilik ve aile ilişkileri, yansısını Eski Ahit'te bulmuştur. Burada ataerkil (patriarkal) kabile düzeninin kalıntıları hâlâ korunmaktaydı. Öte yandan, komşu kabileler ve daha güçlü devletlerle sürekli bir savaş durumunun yaşandığı koşullarda, Eski Ahit'in aile ve evlilik yasaları, küçük bir halkın varlığını koruma kaygısı taşıyordu. Bu, Eski Ahit'in aile ve evlilik konusundaki yasalarının bazı özelliklerini belirledi. Eski Ahit (Tevrat), tanrının hoşuna giden bir durum olarak bekârlık düşüncesine uzaktır.

Yeni Ahit'in (İncil) aile ve evliliğe ilişkin yasaları, erken dönem Hıristiyan toplulukların çok renkli toplumsal yapısının, dahası Hıristiyanlık ideolojisinin oluştuğu ilk evredeki karmaşık gelişiminin yansıması olarak doğdu. Hıristiyanlığın sonraki biçimlerinde görülen geleneksel kadın düşmanlığı ve hatta bekarlık koşulu, erken dönem Hıristiyanlık metinlerinde hemen hemen yoktu. Bilindiği gibi, ilk Hıristiyan topluluklar kölelerden ve özgür yurttaşların yoksul tabakalarına mensup insanlardan oluşmaktaydı. Bu insanlar, erkekler ve kadınlar, hep birlikte bir efendiye bağlıydılar ve sağlam, devamlılığı olan bir aile kurma olanağından yoksundular. Bu nedenle, örneğin, havari mektuplarında görüldüğü gibi, ilk demokratik Hıristiyan topluluklarında, göreceli olarak serbest örf ve âdetler vardı. Erken dönem Hıristiyan topluluklarında, kadınlar, papaz çömezinin (diyakoz) karısı ve kâhin sıfatıyla öne çıkarak önemli bir rol oynarlardı. Fakat kısa süre sonra, Hıristiyanlıkta, bir yandan sıkı aile düzeni, kadının kocaya tabi olması ve zinanın mahkûm edilmesi koşulu ortaya çıkarken,

diğer yandan, durumu gereği aile kurma olanağı bulunmayan kişinin bekâr (veya bakire) kalması vaazı verilmeye başlandı.

Erken dönem Hıristiyan topluluklarda doğal olan bu ikiyüzlülük, Hıristiyanlığın sonraki gelişme sürecinde dinsel-dogmatik bir anlam kazandı. Kölelik döneminin yerini, büyük toprak sahiplerine bağlılığın, daha sonra da toprak köleliğinin (serflik) almasıyla birlikte, köylü emekçiler, bekârlığın onlar için bir zorunluluk olmaktan çıkmasından ötürü, aile kurma olanağına kavuştular. Buna karşın, kiliselerde kutsal görevde bulunanlar topluluğu ayrı bir oluşum olarak kendini gösterdi, bununla birlikte üst düzey kilise görevlileri, bekârlık yeminini kabul eden keşişler arasından seçildi. Bekârlığın, tanrının daha çok hoşuna giden ve kendini tanrıya hizmete adamış bir Hıristiyan için zorunlu bir durum olarak, aile yaşamına yeğlenmesi, "Kutsal Kitap" ve Hıristiyanlık anlayışınca doğrulanmaktadır.

Aile ve evliliğe ilişkin Hıristiyanlık yasaları, köylülerin yaşamı üzerinde olumsuz bir etkide bulundu. Farklı dinden, hatta Hıristiyanlığın farklı mezheplerinden kişiler arasında bile evliliği yasaklayan ilke, birbirini seven insanların yaşadığı sayısız trajedinin nedeni olmuştur. Kilisenin kutsamadığı evliliklerin geçersiz olduğu kabul edildi. Kilise devletten ayrılmamış olduğundan, bu, insanlar için zor bir sınavı gerektirdi. Ne denli sağlam ve mutlu olursa olsun, kilise dışı evliliğin zinayla eşdeğer bir ahlaksızlık sayılması yüzünden çekilen ahlaki acılar bir yana, kadın, ölen kocasından kalan mal üzerindeki miras hakkından yoksun bırakıldı; aynı şekilde "evlilik dışı doğan" çocuklar da pek çok yurttaşlık hakkından, bunun yanında babanın malından miras alma ve adını taşıma hakkından yoksun kaldı.

Kilise tarafından kutsanmış evlilik, pratik olarak bozulamazdı. Bundan özellikle kadınlar zarar görüyordu. Bir kural olarak, kendi istemi dışında kocaya verilen kadın, nefret ettiği bir adamla arasındaki aşağılayıcı ilişkiden hiçbir kurtuluş ümidi olmaksızın, onun hakaretlerine bütün yaşamı boyunca katlanmak zorundaydı. Boşanma özgürlüğünün olmamasını, V. İ. Lenin, doğru bir saptamayla, "ezilen kadın cinsinin en üst düzeyde ezilmesi" olarak niteler.

"Aile düzeni" ve ortaçağın Hıristiyan aile ahlakına ilişkin diğer kurallarının yazılışından bu yana yüzyıllar geçti. Ama Hıristiyan kiliseleri,

bir evlilik ne denli mutsuz olursa olsun, bugün bile kilise nikahının bozulmazlığında diretmektedirler.

Ülkemizde yaşanan proletarya devrimi ve sosyalizmin kuruluşu, ailedeki "aile düzeni"ne son verdi, kadınların toplumsal yaşama etkin katılımını sağladı ve bu katılım, kadınların durumunda muazzam iyileşmeleri beraberinde getirdi. Kadının aile ve toplum içindeki aşağılanan durumu, onun dine bağlanmasının başlıca nedeniydi. Sosyalizm sayesinde, büyük toplumsal üretim birliklerinin yaşama geçirilmesiyle, kadınlar ruhsal yalnızlıktan ve gerilikten kurtuldular. Durumlarında ve bilinçlerinde değişiklikler görülen Sovyet kadınları, dindar kadınlar sayılırlar. Bütün Baptist toplulukların üyelerine gönderilen bir mektupta, "kilise çatısı altındaki topluluğun ruhsal durumu, önemli ölçüde kız kardeşlerin durumuna bağlıdır" diye belirtilir. Hıristiyan din adamları, "Kutsal Kitap"ta, kadınların onurunun aşağılandığı yerleri sessizce geçiştirmeye çalışırlar; onların yerine, kitlesel vaazlarda, kadını bir ölçüde aşağılamayan İncil metinlerini öne çıkarırlar.

* * *

Hıristiyanlığın ahlak ilkeleri yüzyıllar içinde, değişik toplumsal-tarihsel koşullarda şekillendi. Bundan ötürü bu ahlak sisteminde, farklı toplumsal sınıfların ve dini grupların düşüncelerinin yansıdığı, en farklı ideolojik katmanlaşmaları bulmak olasıdır. Hıristiyan ahlak bilinci ile Hıristiyanların uygulamadaki ahlakının son derece çelişik oluşu bundan belli oluyor.

Kendi içinde çelişik, eskil düşüncelerin yükünü taşıyan, kölelik çağından miras kalmış, yaşanılan çağdaki insanların ahlaki mükemmelliği için yüzyıllarca "kötüye kullanılmasıyla" çürüklüğü anlaşılmış böyle bir ahlak sistemi, Sovyet halkının davranış biçimine yön verebilir mi? Bu soruya 'evet' demenin olanağı yoktur. Toplumsal düzeni haklı ilkeler temelinde değiştirme savaşımındaki öncü insanlık, yeni, öncekiyle kıyaslanamaz derecede mükemmel, insanların yaşamsal çıkarlarına uygun bir komünist ahlak sistemi yarattı.

İSLAM AHLAKI

İslam'ın Ahlak İlkeleri

İslamiyet'in ahlak öğretisi, Kuran'da belirtilen ahlak kurallarının mutlak anlamından hareket eder; bu ahlak kurallarını toplumsal gelişmenin somut tarihsel koşullarından ve insanların gereksinimlerinden koparır, bunların ebedi ve değişmez kurallar olduğunu ilan eder. Din adamlarının düşüncelerine göre, İslam ahlakını yaratan Allah, mutlak bir mükemmelliğe sahiptir. Buradan da, onlara göre "bütün zamanlar ve halklar için" gerekli olan İslam ahlakının mutlak doğruluğu, ebediliği ve değişmezliği sonucunu çıkarıyorlar. İslam ilahiyatçıları, bu ahlakta hiçbir şeyin hiçbir zaman değişemeyeceğini öne sürerler. Sadece Allah'a inanmanın bile bireye yüksek, kusursuz bir ahlak güvencesi verdiği sanısı, bu ahlaka uygundur. İslam öğretisi, etik mutlaklık ilkesiyle birlikte, dogmatik ahlak ilkesini öne sürer. Bu öğreti, böyle bir davranış biçiminin toplumsal sonuçlarına bakmadan, Kuran'ın tanrı tarafından belirlenmiş ve ussal kanıtlara bağlı olmayan ahlak kurallarını koşulsuz yerine getirmelerini ister Müslümanlardan. İlahiyatçılar, akla veya amaca uygun olmasından değil, yukarıdan böyle emredildiği, tanrı böyle istediği için, insanın başka türlü davranmaması gerektiği noktasından hareket ediyorlar. Burada, bireyin, toplumsal ahlakın zenginliğini benimseme yönünde bağımsız, eleştirel bir yaklaşımı olanaksızdır. Gerçekten insan, Allah tarafından emredilen kurallardan bir anlığına kuşku duyarak, (dini kitapların değerlendirmesine göre) bu aşağılık, küçük, yararsız şeye, yani eleştirel bir yoruma cüret edebilir mi? Bu ilkelerin birbiri ardına benimsenmesi, onlara sıkı sıkıya uyulması isteği; Müslümanlar arasında İslam ahlakı kurallarına körü körüne, eleştirmeden bir bağlılığa, farklı düşünce ve farklı dinden (veya mezhepten) olanlara yönelik, onlarla her türlü diyalogu olanaksız kılan militanca bir hoşgörüsüzlüğü pekiştirmeye yol açmaktadır. Böyle bir hoşgörüsüzlük, tarihte defalarca, "gâvurlara karşı savaş" adı altında, ideolojik (veya dinsel) düşmanların kitlesel olarak yok edilmesi şeklinde kendini gösterdi.

İslam ahlakının ebedi, değişmez ve evrenselliği, onun kurallarının bütün zamanlar ve halklar için yararlı olduğu konusundaki İslam öğretisinden yola

çıkılarak, gelişmiş sosyalist toplumda yaşayan Müslümanlara, feodal toplumun ahlak ilkeleri ve kurallarına göre yaşamaları önerilmekte.

Marksist-Leninist bilim, ahlakın doğaüstü bir kaynaktan doğduğuna ilişkin düşüncenin temelsizliğini, inandırıcı bir şekilde tanıtladı. Toplumsal düşünce ve tarihsel gerçeklerin gelişmesindeki sonuçlara dayanarak, K. Marks ve F. Engels, her ahlak sisteminin, toplumda var olan toplumsal ilişkilerin bir yansıması, bu nedenle de gelişen tarihsel bir olgu olduğunu inandırıcı biçimde ortaya koydular. Sınıflı toplumda bütün insanlar için ortak bir ahlak olmadı ve olamaz. "...Biz, diye yazıyor F. Engels, herhangi bir ahlak teorisinin, bugüne dek, sonuçta o toplumun ekonomik durumunun bir ürünü olduğunu söylüyoruz. Toplum bugüne dek sınıfsal çelişkiler içinde devinerek geldiği için de, ahlak her zaman sınıfsal bir ahlak oldu: O, ya egemen sınıfın egemenliğini ve çıkarlarını haklı gösterdi, ya da, ezilen sınıf yeterince güçlenir güçlenmez, onun bu egemenliğe karşı duyduğu öfkenin bir ifadesi oldu, ezilenlerin gelecekteki çıkarlarını temsil etti" (K. Marks-F. Engels, Top. Y., c. 20, s. 95-96).

İslam ahlak anlayışı, ahlakı ancak Allah'ın yaratabileceğini, insanınsa ahlaki anlayışları düzenleyecek durumda olmadığını, bireyin sadece Allah'ın emirlerine sürekli uyarak ahlaklı olacağını, insanın kendi düşüncelerine göre davranma çabasının ise, onu ahlak bozukluğuna götüreceğini söyler. Din savunucuları yüzyıllar boyunca, dini kitaplardaki emirlere dayanarak, insanın aşağılık doğasının onu günaha çektiğini, ve ancak Allah korkusunun onu erdemli bir insan olmak zorunda bıraktığını otoriter bir tonla dile getirmekteler. Bu, İslam ahlak anlayışının, insan davranışını bir dış zorlayıcı gücün, yani tanrıdan ceza görme korkusunun belirlediği noktasından hareket ettiğini gösteriyor. Biz burada, insanın gücüne, soylu davranışlara yol açacak nedenlerin olabilirliğine, insanın saygı uyandıracak davranışlarda bulunma, daha çok da dıştan bir zorlama olmaksızın, bu yüzden suçlu sayılmak korkusu taşımaksızın, bir görevi özgürce yerine getirebilme yetisine duyulan güvensizliği görüyoruz.

İslam ahlakı, insana herhangi bir ortamda bulunacağı ve her koşulda doğru olacak olan belli bir davranışın gösterilmesi durumunda ancak, onun doğru davranabileceğini varsayarak, insanın düşük bir ahlak bilincine sahip olduğu noktasından yola çıkar. Böyle bir ahlak, insanı düşünmeden davranmaya yönlendirir. Buradaki mantık şudur: İnsanların bütün

davranışları çok önceden tanrı katında belirlenmişken, insanın yaşamsal durumların karmaşıklığı üzerinde kafa yormasının hiçbir anlamı yok.

İslam anlayışına göre, ahlak, ancak din çerçevesi içinde olanaklıdır ve her türlü insani ahlak da gerçek dışıdır. Geleneksel İslam ahlak anlayışı, ateist ahlak bilincinin varlığını olanak dışı görür; ateizm, gerçekte, ahlaksızlıkla bir sayılır. Kuran'da, dinsizlerle adaletsizler arasında bir fark olmadığına sıkça işaret edilir. Sadece müminler iyilik yapabilirler, dinsizlere bu yetenek verilmemiştir.

Din dışında bir ahlakın varlığının olanaksızlığı konusundaki İslam görüşünün temelsizliği, pek çok kanıtla çürütülmektedir. Ahlak kuralları, her şeyden önce, dinle aralarında hiçbir bağ olmaksızın uzun zaman varlığını sürdürmüştür.

İkincisi, insan toplumu din olmadan en iyi şekilde yaşayabilir, ama ahlaksız yaşayamaz. Sosyalist toplumun, kitlesel olarak tanrıtanımaz bir toplum olması, buna açık bir örnektir. Sosyalist toplumda giderek daha çok konumunu yitiren din, tarihe aykırı olmaya başlar. Ahlaka gelince, onun etkisi ve önemi, sürekli yükselen insan ilişkilerini düzenlemesindedir.

Yaşamın Amacı ve Anlamı

Her ahlak modelinin insanlar arasında belli ilişkileri düzenlemek, onların davranış tarzlarını değerlendirmek ve kurallar koymak için, belli bir amaca yönelmiş "yaşam programı"nı hazırlamak zorunda olduğu öteden beri bilinir. Peki, İslam ahlakı açısından insan yaşamının anlamı nedir?

'Her şey insanın iyiliği için, her şey insan için' şiarı, bilimsel komünizm öğretisini yaşama geçiren reel sosyalizmin şiarıdır. İslam'ın temel şiarı 'her şey Allah için, her şey onun adını terennüm etmek için'dir. Dua etmek, ayinler yapmak, çalışmak, öğrenmek ve dahası bir insanı sevmek veya ondan nefret etmek, sadece Allah için olmalıdır.

İslam inancına göre insanın en yüce ahlaki ödevi, en önemli amacı, Allah'a hizmettir, onu övmektir. Geriye kalan bütün değerler ikinci derecede, fazla önemi olmayan, değersiz şeylerdir. Böylece, insan yaşamının taşıdığı anlamın, toplumun bütün üyelerinin her yönden gelişimi için gerekli koşulları yaratmaya yönelik, gerçek dünyasal ideallerin gerçekleştirilmesi arzusu değil de, tek olan ve insana göksel bir dünya

temin eden doğaüstü bir güce sürekli hizmet etmek, yorulmaksızın bu gücün inayetine layık olmaya çalışmak olduğu anlaşılıyor.

İslam, insanı dünyada en yüce değer olarak gören Marksizm'in tersine, insanın taşıdığı değeri, insan tanrı tarafından yaratıldığı ve tanrıya hizmet ettiği için sadece kabul eder. Bu nedenle, İslam, insan yaşamının anlamını ve amacını, insanın her yönden ve uyumlu gelişiminde değil, onun yetenek ve kapasitesinin toplumsal ilerleme için geliştirilmesinde değil, Allah'a hizmette ve yalvararak ondan merhamet dilemede görür. "Bir Müslüman'ın yaşamının amacı Allah'a yakınlaşmaktır. Müslüman kişi kendisi için değil, Allah için yaşar ve bir Müslüman olarak onun bütün hareketleri bu amaca yönelik olmalıdır..." diye bir ifade okuyoruz, Dünya İslam Federasyonu'nun bir yayınından. Bununla birlikte, bir ilahiyatçı, "insanın buna ne kadar çok ilgi gösterirse, tinsel ve ahlaki gelişiminin o denli büyük olacağını" düşünüyor. Bu düşünceler, Allah'ın adına şu ifadenin yer aldığı Kuran'dan doğmaktadır doğrudan: "Ben cinleri ve insanları sadece bana ibadet (kulluk) etsinler diye yarattım" (Zâriyât Suresi, âyet 56). İnsanın sık sık bunu yapmak zorunda olduğu bilinsin diye de, Kuran'da şu emredilir: "Güneşin doğuşundan önce de batışından önce de Rabbini öv, gece vakti de gün ortasında da onu öv ki, hoşnutluğa erebilesin" (Tâhâ Suresi, âyet 130).

Din, insan yaşamının anlamını ve değerini bozar. O, bu anlamı ve değeri; insanın ne kadar sofu, tanrı inancının ne denli derin oluşuyla, doğaüstü bu güce hizmet etmeye ne kadar çok zaman ve yeteneğinin ne kadarını ayırdığıyla ölçmektedir. Ve yaşam, İslam öğretisine göre, tapınarak, boyun eğerek ve sabırla Allah'ın merhametini ve bu merhametle birlikte sonsuz cennet mutluluğu umudunu kazanmaya çalışması için insana verilmektedir. Demek oluyor ki, insanın en biricik ve eşsiz dünya yaşamının, kendi başına hiçbir değeri yoktur. Bu yaşam, sadece öbür dünya yolunda bir sınavdır. Kuran'da şu uyarı yapılmakta: "Dünyadaki yaşam, sadece bir oyun ve eğlencedir..." (En'am Suresi, âyet 32). Bu yaşamın nimetlerinden yararlanmak isteyenlere de, "öbür dünyada ateşten başka şey yoktur, ve onların burada ürettikleri orada işe yaramaz, yaptıkları şeyler de boş şeyler olarak kalır" (Hûd Suresi, âyet 16).

Bu tür amaçlı korkutmalar, Allah'a kulluk etmeyen insanların yaşamının bir anlamı olmadığı gibi, haklı da gösterilemeyeceği konusunda, dindar insanın düşüncelerini boğmaktadır. Sömürücü sınıflar Müslüman emekçileri

savaş ve başka dinden (veya mezhepten) emekçileri yok etmek için İslam bayrağı altında kolayca toplayabilsinler diye, dindarlar, geçmiş yüzyıllarda böylesi çıkarımlarda bulunmuşlardır.

İnsan yaşamının anlamı demek olan bireysel mutluluğa erişilmesi de, dinsel inanç tarafından reddedilir. İnsan bireysel mutluluğunu Allah'a hizmet için feda etmelidir, çünkü dünya yaşamı "sadece bir aldanış aracıdır" (Hadîd Suresi, âyet 20); "mallarınız ve çocuklarınız da bir imtihan aracıdır, ve Allah'ın büyük bir ödülü vardır" (Teğâbün Suresi, âyet 15). Öbür dünyada Allah'ın iyiliğini hak etmek, bir mümin için en büyük mutluluktur. Buna erişmek için de sadece yorulmaksızın dua etmek ve dünya yaşamının çekici öğelerini, aşırı isteklerini reddetmek olan dinin bütün emirlerine uymak yeterlidir.

İnsan yaşamının amacı ve anlamına ilişkin bu tür yönergeler, toplumsal baskı ve yoksulluk altında ezilen emekçi insanın, ortaya çıkan durumdan hiçbir kurtuluş umudu taşımadığı sömürü toplumunda doğabilirdi ve doğmuştur. İnsan, bu dünyada mutluluğu umut edemez. Egemen sınıflar ve bu sınıfların çıkarlarının savunuculuğunu yapan din ideologları, insana bu umudu ne verebilir, ne de vermek isterler. Din görevlileri, Allah korkusunu vaaz ederek ve bu dünyadaki yaşamda yazgıya boyun eğme (tevekkül) ve sabretmenin karşılığında, "öbür dünya"da mutluluğa erişilebileceği yönünde bir umut aşılayarak, sömürülen emekçilerin dizginlenmesinde sömürücü sınıflara yardım etmektedirler.

Sosyalizm, bireyle toplum arasındaki uzlaşmaz çelişkileri ortadan kaldırır, onların çıkarlarını birleştirmek için uygun koşulları yaratır. Sosyalist toplum her şeyi, her insanın yaşamının usa uygun olması, ruhsal olarak zenginleşmesi, mutluluk beklentisinin en üst düzeyde gerçekleşmesi için yapar. Böylesi koşullarda, insanın sadece yeteneklerini ve kapasitesini her yönden geliştirebilme olanağı değil, bununla birlikte bu yeteneklerin ve kapasitenin olabildiğince toplum yararına kullanılma gereksinimi de doğar. Aslında, bireyin yeteneklerinin şekillenmesi ve gelişmesi ve bunların toplum yararına kullanılması, bileşik bir süreçtir. Sosyalizm koşullarında toplum yararı ile bireyin yararı birbirine bağlıdır. Burada, insan yaşamının anlamı, toplumun ve bireyin mutluluğu için mücadelede somutlaşır.

Yaşamın anlamına ilişkin İslami düşüncelerin sosyalizm gerçeğiyle, bilimsel materyalist kavrayışla yüz yüze gelmesi, bu düşüncelerde belli

değişimlere yol açıyor. Dindarların ahlak bilincinin dönüşümü de, dinsel yapıların konumunun değişimi üzerinde etkisini gösteriyor. Bugün yeryüzünde mutluluğa kavuşma sorunu, sıradan insanlar tarafından öyle keskin bir söylemle konuyor ki ortaya, din adamlarının bu mutluluktan vazgeçemedikleri dile getiriliyor. Yeryüzü yaşamında mutluluğa erişme konusu, ilahiyatçıların toplumsal ilerleme ve ahlaki mükemmelleşmeye ilişkin geliştirdikleri yeni anlayışları bütünleyen bir öğe haline gelmekte. "Dinsel yaşamı, ilerleme ve dünyevi yaşamla birleştirme"nin zorunluluğu konusunda bir düşünce (Musulmane Sovetskovo Vostoka, 1971, No: 3-4, s.12), ülkemizin Müslüman din adamlarının konuşmalarında sıkça duyulmakta. Ama ilahiyatçılar "ahret yaşamının", bu dünyadaki yaşamdan daha değerli olduğunu bugün de öne sürmekteler. Yine bugün cami minberlerinden Allah'ı insanlardan, insanlıktan daha çok sevme çağrıları duyulmakta. Din adamları, insanın dünya yaşamında mutluluğu yakalama olanağından söz ederlerken de, bu düşünce her zaman Müslüman olmaya bağlanıyor. Bununla birlikte, toplumsal düzenin hiçbir önem taşımadığı anlaşılıyor. Din savunucularının görüşüne göre, İslam dini, kendi inananlarına her toplumsal sistemde mutluluk sağlama gücüne sahiptir.

Ahlakın Ölçütü

İslam, insan yaşamının anlamını ve amacını yaşamın sınırları dışına çıkarken, bu amaç ve anlamı doğaüstü bir güce bağlarken, ahlak ölçütünün niteliğini de belirlemiş oluyor.

İslam dinine göre evrendeki her şey Allah'ın iradesiyle meydana geliyor, bu nedenle insan bütün davranışlarını Allah için yapmalıdır. İnsanın kendi iradesine göre ve kendi adına gerçekleştirdiği bir davranış ahlaki olamaz. Bu nedenle, din adamları, bir davranış biçiminin ahlaki ölçütünü belirlerken şu veya bu davranış tarzının, özellikle Allah'a yaranmak için onun adına yapılmasını her şeyden önemli sayarlar (ilahiyatçıların her işe ve dahası atılan her adıma kural haline gelmiş şu sözlerin söylenişiyle başlamayı önerdiklerini anımsayalım: "Bismillahirrahmanirrahim (Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla)"). Tanrının en çok hoşuna giden hareketler dinsel törenler (ayinler) olduğuna göre, din açısından bu törenlerin ahlaki önemi çok büyüktür. Ahlaki emirler de yüzyıllar boyunca böyle yorumlanmışlardır.

Komünist ahlak açısından, insan ne denli bilinçliyse, ne denli büyük bir toplumsal etkinlik gösteriyorsa, tüm halkı ilgilendiren işlerdeki katkısı ne denli büyükse, ahlaki olgunluğu o denli yüksektir. SBKP'nin XXV. Kongresi'nde şöyle denmekte: "Sözle işin birliği günlük davranış kuralı haline geldiğinde, hiçbir şey etkin yaşamsal bir tutum, toplumsal görev konusunda bilinçli bir davranış gibi, kişiliği böylesine yüceltemez" (SBKP XXV. Kongre Belgeleri. Moskova, 1976, s. 77).

Komünist ahlakın ölçütü, toplumsal gelişmenin bilimsel kavranışına, kapitalist sosyo-ekonomik formasyondan komünist sosyo-ekonomik formasyona geçişin nesnel, tarihsel zorunluluğunun anlaşılmasına dayanır. Komünist ahlak ölçütü, bir insanın, toplumsal ahlak kuralları ve ilkelerini ayıracak bilince sahip olmasının yanında, onlara göre davranması durumunda ancak, yüksek ahlak sahibi olabileceğini söyler. Komünist ahlak ölçütüne göre, her insan toplumsal çıkarlar ve sosyal ilerleme için mücadele etmelidir.

İslam ahlakı, insanın ahlaki olgunluğunun belirlenimine başka bir noktadan yaklaşır. Burada temel ölçüt, insanın sofuluğu, dindarlık derecesidir. Dindarlık da, Kuran'a göre, dine inanma ve dinin zorunlu bütün emirlerini sağlam bir şekilde yerine getirmektir. İslam ahlakının ölçütü, doğaüstü bir güce hizmet etmek olduğuna göre, iyilik, kötülük, doğruluk, mutluluk, vicdan gibi bu ahlakın kullandığı dünyasal yaşamın ahlak ulamları (kategoriler) da, aynı şekilde Allah'a inanca bağlanıyor. "Allah'ın önceden belirlediği insan davranışının sonsuz ilkeleri yerleşiyor" diye yazmakta tanınmış bir Müslüman yazar. Bu yazar iki yol gösteriyor: "Birincisi, mümin kişi Allah'tan uzaklaşırsa bu kötüdür; ikincisi, mümin kişi ona yaklaşırsa, bu iyidir."

Ahlaki gerekler insanların nesnel gereksinimlerine, toplumsal yaşamın gelişmesine ne denli uygun düşerse düşsün, İslam ahlakı için bir önem taşımaz. İlahiyatçılar, şu ya da bu gerekliliğe, bunlar Kuran'da veya Hadislerde emredildikleri, yani Allah'ın ya da Muhammed peygamberin istedikleri şeyler oldukları için uyulması gerektiğini söylerler.

Sosyalist toplumdaki bir müminin önüne bununla bağlantılı pek çok sorun çıkmaktadır. Kuran ve Hadislerde emredilen şeylerin zamanın ruhuyla çelişmeleri, insanlara günlük yaşamlarında engel olmaları durumunda ne yapmalı? Örneğin, günümüz Müslümanlarını dinsiz ve başka dinden

olanlarla ilişkilerinde nasıl bir tutum ilgilendirmektedir? Kuran, Müslümanlara şimdilik dokunmayan dinsizlerin, müminleri belaya uğratmak istediklerini, çünkü onların açıkça düşman oldukları uyarısını yapar. "Açık Kitap" (Kuran), Müslümanları dinsizlere karşı savaşmaya çağırır: "Ey peygamber! Müminleri çarpışmaya teşvik et..." (Enfâl Suresi, âyet 65), "Küfre batmışlarla karşılaştığınızda boyunlar vurulur..." (Muhammed Suresi, ayet 4). Yine Kuran: "Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün" (Tevbe Suresi, âyet 5) diye buyurur. Allah, ahlak ilkesi olarak şunu kabul eder: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş...

"Açık Kitap"ta, Sovyet yaşam tarzına, inananlar da dahil olmak üzere, ülkemiz insanlarının ahlak anlayışına asla uymayan birçok kural var. Örneğin, İslam ahlakı vaaz edilerek, Müslümanların önüne karmaşık sorunlar konmakta, İslam yandaşlarının ahlaki bilincini bozan çözümlenemez karşıtlıkların çözümü önerilmekte.

İslam ahlakı, bundan yaklaşık 1400 yıl önce emredilmiş olan ve geçmiş çağlarda yaşamış kuşakların deneyimlerini yansıtan kuralların, hiç itiraz edilmeden yerine getirilmesini vaaz etmekte. Komünist ahlak ise, bunun tersine, geçmiş kuşakların toplumsal deneyimine seçici yaklaşmayı önerir insana, çünkü her yeni kuşak yeni koşullarda yaşar ve üretimde bulunur, öncekilerden farklı olarak, ondan yeni şeyler istenir, önünde yeni görevler durur.

İdeal İnsan

İdeal İslam ahlakının odak noktası, pişmanlık duyan bir günahkârın, Allah'ın merhametini kazanmak için hep dua etmesi ve dindarca hareketlerde bulunmasıdır. İnsan, Allah'ın karşısında sürekli bir korku duyarak, işlediği günahlar ya da yarı günahlar için her dakika ondan bağış dilemelidir. İlahiyatçılar, imam El-Buhari'nin ifadesine göre, dindarca davranmada örnek bir Müslüman olan Muhammed peygamberin, günahlarının bağışlanması için yalvararak günde yüz defa Allah'a yöneldiğini söylerler. Her adımda baştan çıkarılması ve bazı konularda aşırı istekler duyması beklenen, doğuştan iradesiz, yoldan çıkmaya eğilimli basit bir ölümlünün Allah'ın merhametini hak etmesi için, bu Allah'a yönelme işini çok daha sık yapması gerektiğini söyler İslam vaizleri.

Müslüman ilahiyatçıların dile getirdiği ahlaki mükemmellik, insanı sadece bireysel heyecanların içine hapseder; her yerde hazır ve nazır ve her şeyi bilen Allah'ın önünde korku duymaya zorlar. Bu ahlaki mükemmelliğin amacı, insandaki din inancını daha da derinleştirmek, dindar kişinin öbür dünyada Allah'ın huzuruna "temiz" olarak çıkabilmesine ve cennette kendine bir yer kazanmasına hizmet etmektir. Bu tür ahlaki düşünceler gereğince, insanlara yüzyıllar boyunca aşağılık duygusu, korkaklık, itaatkârlık, edilgenlik, dalkavukluk, yani emekçileri mevcut duruma razı olmaya zorlayarak, onların ezildikleri durumdan hoşnutsuzluk duymalarını engelleyen, böylece sömürü düzeninin korunmasına yardımcı olan kişilik özellikleri aşılandı.

Sosyalist sistem koşullarında İslam'ın bu tür ahlaki yaptırımları, bir kısım insanın toplumsal etkinliğinin büyümesini önlemekte, dindar insanın yeteneklerinin tam gelişimini engellemekte, onun ilgilerini ve gereksinimlerini sınırlamakta, ona ikiyüzlü psikolojik bir yapı kazandırmaktadır.

İdeal Müslüman tipi, önemli bir değişim geçirirken, günümüzün pek çok ilahiyatçısı ona, dini kitaplarda bulunmayan, ama yeni toplumu kuran insan için ayırt edici olan özellikler –enternasyonalizm, ortaklaşacılık (kolektivizm), toplumsal etkinlik, sosyalizmin düşmanlarıyla uzlaşmazlık, barış sorunu ve halkların özgürlüğü, toplumsal çıkarların çiğnenmesini hoş görmeme vb.– yükleniyor. Fakat bu ideale yaklaşmanın ilahiyatçılar tarafından öne sürülen yöntemleri, pek çok açıdan geçmişte kalmıştır.

İslam ahlakı, ahlaki mükemmelliğe erişmek isteyen insanın, her şeyden önce, iyi ve kötü davranışlar konusunda İslam öğretisini rehber edinmesi gerektiği savındadır: Bu öğreti dikkate alınarak iyi davranışlarda bulunmak, kötülüklerden kaçınmak. Mükemmelliğe yaklaşmak, günahlardan sürekli arınmayı gerektirir. Günahlardan kurtulmak için de dua etmek, ayin yapmak, oruç tutmak, İslam'ın emirlerine uymak gerektiğini söyler din görevlileri.

İslamiyet'in en önemli beş koşulu –dinin beş temel direği, din adamlarının bu konuda hep söyledikleri gibi, Müslümanları Allah'a yaklaştırıyor ve her iki dünyada onlara mutluluk sağlıyor. Bir Müslüman'ın, İslam dininin beş koşulunu yerine getirmesinin, onun "ahlaki ve kültürel bakımdan mükemmel ve her yönden gelişmiş bir birey" olmasına da yardım ettiği

şimdi anlaşılıyor. Müslüman ilahiyatçılar buna dayanarak, müminleri, kendilerini mükemmelleştirmeye çağırmaktalar, doğru sayılmasa da, böylece dindar bir insan, Müslümanların ahlaki gelişimlerini sağlama umudu veren bir sistemi benimsemiş oluyor. Din adamları bu konuda birçok dindarın içine kararsızlık tohumu ekmekteler. İlahiyatçılar, bireyin ahlaki mükemmelliğe erişip erişemeyeceğini, ya da onun bütün çabasının boşa gidip gitmeyeceğini bir tek Allah'ın bileceğini söylüyorlar.

V. İ. Lenin, dinin insana, onun başarıyla izleyemeyeceği bir ideal verdiğini, çünkü bu idealin doğaüstü bir güce bağlandığını belirtir.

Ahlak ideali geleceğe seslenmelidir. Bu ideal, var olan insan tipiyle karşılaştırıldığında, erişmeye çaba gösterilmesi gereken, mükemmel insan olma idealinden öte bir şey değildir. Bu ideal, toplumsal ilişkilerin gelişmesiyle orantılı olarak doğan ve yeni, ilerici olana eğilimi yansıtan insansal nitelikler gibi nitelikleri içerir. Komünist ahlak ideali, "ruhsal zenginliği, ahlaki temizliği ve fiziksel mükemmelliği, uyumlu bir şekilde kişiliğinde birleştirmiş yeni insanın yetiştirilmesi" sorununu ortaya koyar (SBKP Programı, s.120-121). Böyle bir sorunu bireysel olarak çözmenin olanağı yoktur. Komünist toplumu kurma yolunda verilen ortak savaş içinde çözülür bu sorun. Biz, geleceğin her yönden gelişmiş kişiliğinin birçok ideal niteliklerine sahip, azımsanmayacak sayıda insanın olduğunu görüyoruz artık bugün.

Komünist ahlak ideali, Sovyet insanlarını boyun eğme ve sabretmeye değil, yaşamı komünist temeller üzerinde yeniden kurmak için, köhnemiş ve geri kalmış her şeyle etkin olarak savaşmaya çağırır. Bununla birlikte, toplum, her bireyden kendini yetiştirme ve mükemmelleştirme konusunda bireysel bir çaba göstermesini de ister. Din özellikle bu karmaşık ve zorunlu süreçte yardımcı olamadığı gibi, frenleyici ciddi bir rol oynamaktadır.

GEÇMİŞTE VE GÜNÜMÜZDE ATEİZM

KÖLECİ TOPLUMDA ATEİZM

Ateizmin kökeni, toplumsal üretim pratiğinin ilk kez büyük bir bilgi birikimine yol açtığı, yazılı yapıtların doğuşunun da bu bilgi birikiminin artışına ve yetkinleşmesine olanak tanıdığı tarihin bu uzak çağına dek uzanır. Öte yandan, bu çağ, ilk kez sömürücü bir sistemin köleci beden çalışmasının bütün ağır yükünü çoğunluğun sırtına yıkarken, bir avuç insanın oluşturduğu azınlığa politik, sanatsal ve bilimsel çalışmalarda bulunma olanağı tanıdığı bir çağdı. Gerçek bilginin mitolojik, fantastik söylence ve poetik söylemlerin oluşturduğu bir yığın içinde kaybolduğu, karşıt düşüncelere dayanan bu zaman diliminde doğa, insan, insan bilinci ve evren ile düşünceyi egemenlik altına alan yasalara ilişkin bir bilgi sistemi doğar.

Evreni anlamaya çalışan insanın ilk adımları, onu, hiçbir şeye inanmamak, sadece akla uygun kanıtlarla tanıtlanabilen ve somut olgulara dayanan şeyleri gerçek kabul etmek gerektiği noktasına götürdü. Bilimin ve bilimsel dünya görüşünün ilk belirtileri bu şekilde ortaya çıktı.

Bu ilk bilimsel, ateist dünya görüşü, aslında materyalizmin ta kendisidir, çünkü: "...Materyalist dünya görüşü, en basit anlamıyla, doğanın her türlü dış öğeden bağımsız, olduğu gibi kavranması demektir. Bu nedenledir ki, materyalist dünya görüşüne ilk olarak antik Yunan filozoflarının sahip oldukları kendiliğinden anlaşılmaktadır" (K. Marks, F. Engels, T. Y., c. 20, s. 513).

Bilimsel dünya görüşüyle dinsel dünya görüşü arasındaki çatışma, materyalizmle idealizm arasındaki çatışmayla karmaşık bir hal almakta ve birbirine geçmektedir. Bu çatışmanın temelinde toplumsal uzlaşmazlıklar yatar. Bilimsel, materyalist, ateist dünya görüşü ile din ve idealizm arasındaki en temel çelişki, bu çatışmanın taraflarınca kısa sürede ve tam olarak kavranabilmiş değildi. Bilimsel düşüncenin öncüleri, çoğu zaman kendilerini egemen dinsel düşüncelerden kurtaramıyorlardı, oysa onların karşısında yer alanlar arasında doğa, insan ve insan düşüncesine ilişkin bilimsel bilgiler de içeren, genellikle bilimdışı bir bilgi sistemini benimsemiş

kimseler de vardı. Bunun dışında, dinde ve felsefede "düşüncelerle düşüncelerin var olduğu maddi koşullar arasındaki bağ giderek birbirine karışmakta, aradaki halkalar giderek karanlığa gömülmektedir. Fakat böyle olsa da bu bağ varlığını sürdürmektedir" (K. Marks, F. Engels, T. Y., c. 21, s. 312). Demek oluyor ki, Demokritos'un materyalizmiyle Platon'un idealizmi arasındaki karşıtlık, Atina demokrasisi ile Atina aristokrasisi arasındaki karşıtlıktır.

ESKİ HİNDİSTAN'DA ATEİZM

Dinsel kitaplar olan Veda'ların ortaya çıkışı (İ.Ö. 2 binli yılların ortaları), tanrılaştırılmış doğa güçlerine tapınma bakımından eski Hindistan için ayırıcı niteliktedir. Daha geç dönemde, köleci toplumun doğuşuyla birlikte bir tanrıya inanç da doğdu, mitoloji gelişti. Kutsal kitaplarda (Veda'larda) tanrısal yaratımın söz götürmezliği de yazar. Lokayata (Çarvaka) Okulu'nun Brihaspati, Dhişan gibi ilk Hint bilim adamı-felsefecileri Vedaların otoritesine karşı bayrak açarlar (İ.Ö. VI. yy.).

Lokayata filozofları, hiçbir tanrının (inşvaranın) olmadığı,

evrenin hiç kimse tarafından yaratılmadığı ve sonsuza dek kendi yasalarına göre var olacağı düşüncesini taşırlar. Bütün nesneler toprak, su, ışık ve rüzgârlardan ibarettir. Bu öğeler değişik biçimlerde bileşime girerek bütün nesnel varlıkları, bu arada insanları da meydana getirirler. Bu öğelerin her biri kendi başına bir bilince sahip değildir, ancak bu birleşme sayesinde, yüksek bir bilince sahip farklı bir yapı oluştururlar. Bu yapının yıkımıyla birlikte bilincin de yok olması kaçınılmazdır. Veda'larda, bir yalan olan öte dünya (ahret) ve cennetten, ayrıca, kurban edilen hayvanların da cennete gideceğinden söz edilir. Eğer bu doğru olsaydı, diyor Lokayata filozofları, o zaman sevgi dolu bir oğlun, kendi babasını cennete gitsin diye kurban etmesi gerekirdi.

Lokayata filozoflarına göre, doğa bütün insanlığa karşı kayıtsızdır, onun taşıdığı niteliğin ahlak ilkeleriyle hiçbir ilintisi yoktur. Ne doğada, ne de insanlık tarihinde akla uygun hiçbir şey söz konusu değildir.

Sankhya Okulu'nun ünlü temsilcisi Kapila (İ. Ö. yaklaşık VI. yy.) bu görüşlere çok yakındır. Varlığı inandırıcı argümanlarla (kanıtlarla) tanıtlanamayan nesnelerin var olmadığını söyler Kapila. Tanrının varlığı ne

algılama, ne çıkarım, ne de örneksemeyle (analoji) doğrulanmaktadır, oysa bunlar gerçek bilgiye ulaşmanın olmazsa olmaz yollarıdır. O halde, tanrı yoktur.

Kapila, hiçbir şeyin yoktan var olamayacağını savlar. Tamamen farklı nesnelerden tamamen farklı nesneler doğar. Birincisi (doğuran, ç.) madde olarak ikinciye (doğana, ç.) hizmet eder; gerek birinciler, gerek ikinciler, bütün nesnelerin nedeni olan öncesiz ve sonrasız maddeden oluşurlar.

Her şey atomlardan meydana gelir. Canlılar cansız yapılardan doğar, bunlar arasına keskin bir sınır çekmek zordur. Kapila, bilinçten yoksun parça öğelerden oluşan bir bedende bilincin doğuşuna, tıpkı Lokayata filozofları gibi bir açıklama getirir.

Kapila'nın düşünce sistemi, Purusa öğretisi konusunda, içinde bir tutarsızlık taşır. Kapila, bilinçten yoksun maddenin dışında, başlangıcı ve sonu olmayan, her şeyi bilen ve maddeyle hiçbir ilintisi bulunmasa da, bilince sahip hassas bir öğenin (Purusa'nın) daha olduğunu kabul eder. Madde devingendir ve sürekli değişmektedir; Prusa ise durağan ve değişmezdir.

ESKİ ÇİN'DE ATEİZM

Eski Çin'de materyalist ve din karşıtı düşüncelerin ortaya çıkışı, bilimin gelişimine sıkı sıkıya bağlıdır, özellikle gökbilimin. Çinli bilim adamları, güneş tutulmasıyla ilgili kayıtları İ.Ö. bin yıl önce tutmaya başladılar. Yıldızların hareketleri Çin'de yüzyıllar boyunca gözlemlendi ve İ.Ö. IV. yüzyılda tarihin ilk yıldız katalogu orda yapıldı. Gökbilimciler tarafından saptanan yıldız hareketlerinin periyodikliği, doğada meydana gelen her şeyi yöneten nesnel doğa yasalarına (tao) uygunluk düşüncesinin öne sürülmesinde önemli rol oynadı.

Çin'de Batı Çjou (İ.Ö. IX-VIII.yy.) döneminde şu sav öne sürülmüştü: "Üstün bir varlığın var olması olanak dışıdır! Evren beş ana öğeden oluşmuştur, bunlar: Metal, ağaç, su, ateş ve toprak."

Bu düşüncelerin sonraki yüzyıllarda gösterdiği gelişim, günümüze dek ulaşan ünlü "Tao de tszin" (İ.Ö. IV-III. yy) adlı yapıtta iyice görülüyor. Bu yapıtta, evreni bir tanrının değil, evrenin kendine özgü bir yasanın (tao'nun) yönettiği düşüncesi yer almaktadır. Evrenin yaratıcısı bir tanrıdan genel

olarak söz edilmiyor kitapta. Olayların bütün akışını söz götürmez biçimde tao belirlemekte ve herhangi bir doğaüstü gücün varlığına olanak tanımamaktadır.

Materyalist ve din karşıtı düşünceler, evreni yöneten bir tanrının, ya da herhangi bir doğaüstü gücün varlığını yadsıyan Sun Tsza (İ.Ö. III.yy.)'da önemli bir gelişme gösterir. Eski Çin'in büyük materyalist ve ateist düşünürü Van Çun (İ. S. I. yy.), "Lun-Hen" adlı yapıtında, evrenin öncesiz ve sonrasız olduğunu, temelini de, bütün nesnelerin ondan doğduğu ve onun içinde değiştiği tözün (tsi) meydana getirdiğini açıkça söyler. Evrenin hiçbir ereği yoktur. Nesneler kendi kendilerine meydana gelmektedirler, herhangi bir ruhun eseri değildirler.

Her şey doğa yasalarına göre gerçekleşir ve ortaya çıkan her şey bu yasalara uygun biçimde erken ya da geç ölür. Ölümsüz beden olmadığı gibi, ölümsüz bilinç (ruh, ç.) de yoktur. Van Çun, bilgiyi gerçekleştirmesi gereken koşullar olarak şunu öne sürer: Bir işin gerçek mi gerçekdışı mı olduğu sadece deneyle, bir tartışmada öne sürülen savların gerçek mi gerçekdışı mı olduğu da sadece kanıtlarla anlaşılır.

ANTİK YUNAN'DA ATEİZM

Antik Yunan'da, bizi çevreleyen evreni bilimsel-materyalist bir temelde ilk kavramaya çalışanlar, Milet Okulu filozofları Thales, Anaksimandros ve Anaksimenes olmuştur (İ.Ö. VI-VI. yy.). Bu filozoflar, evreni, evren dışı (doğaüstü) güçlere yönelmeden, kendi kendisiyle açıklamaya çalıştılar. Miletliler; matematik, gökbilim, fizik, biyoloji gibi bilim alanlarına çok değerli katkılarda bulundular.

Herakleitos (Heraklit) (yaklaşık 540-480), Empedokles (yaklaşık 490-430) ve Anaksagoras, evrenin öncesiz ve sonrasız olduğu, tanrılar tarafından yaratılıp yönetilmediği, kendi doğal yasaları içinde var olduğu ve yönetildiği şeklindeki görüşü benimseyerek, Miletlilerin düşüncesini paylaştıkları gibi, onu daha da geliştirdiler. "Bu evren (kozmos) bütün varlıklar için bir ve aynıdır, hiçbir tanrı ya da insan onu yaratmış değildir, o her zaman vardı, vardır ve belli ölçüde yanan, belli ölçüde sönmüş, sonsuza dek canlı bir ateş olarak da var olacaktır." Empedokles'e göre, yaratılmamış ve yok olmaz olan ve dört ana öğeden (toprak, su, hava ve ateş) oluşan madde evrenin temelidir. Anaksagoras ise, maddenin öncesizliği ve

sonrasızlığını savlamada daha da ileri gider. Sadece bir bütün olarak maddenin kendisi değil, maddeyi oluşturan ve onun niteliğini taşıyan küçük parçacıkların (gomeomeriya) her biri de, kesinlikle ne yaratılmıştır, ne de yok olacaktır.

Anaksagoras, gerçekten, kendi düşünce sistemine aklı –maddenin parçalarını düzene koyan bir gücü– sokmuştur. Ancak, Anaksagoras'ın bazı parçaları günümüze dek ulaşan yapıtında, onun bu akıl'la, bir tür nesnel bilinçten çok, devinen özdeksel bir gücü anladığı görülüyor. Evreni yaratan ve yöneten akıl değildir, o sadece onun oluşumuna neden olur, sonradan meydana gelen olayların akışı üzerinde herhangi bir etkide bulunmaz. Düşünce birliği içindeki bu filozoflar, evrende nesnel doğa yasalarının hüküm sürdüğünü de kabul ederler.

Gözden geçirilen dönemin materyalistlerinin (Herakleitos, Empedokles, Anaksagoras) din karşıtı görüşleri, Miletlilere göre bazı yeni noktalar içerir. Sözü edilen üç filozofun görüşleri henüz mitolojik öğelerden arınmış değilse de, evreni yorumlayış biçimlerinin, Miletlilerinki gibi sadece dindışı olmayıp, aynı zamanda din karşıtı olduğunu da söylemek gerek.

Yapıtlarında tanrıların olmadığını, tanrılara tapıncın saçmalığını açıkça dile getiren ve bunu da kötülük yapan insanların refah içinde yaşayışları, iyi insanlarınsa zulme katlanmak durumunda oluşlarıyla (eğer insanların yazgılarını yönlendiren tanrılar var olsaydı, hiçbir şey olmazdı) tanıtlayan Miletli Diagor'un çalışmaları da bu döneme aittir.

Matematik, gökbilim, fizik, biyoloji, sosyoloji, etik, estetik, mantık, algı teorisi gibi alanlarda yazdığı kitaplar önemli bulgular içeren ünlü filozof Demokritos (İ.Ö. yaklaşık 460-370), materyalizmi kendinden önceki filozoflar için erişilmez bir noktaya yükselten, antikçağın büyük bir düşün adamıydı.

Demokritos öncesi materyalizm ve ateizmin evrenin öncesizliği ve sonrasızlığı savı, Demokritos'ta, evrenin temeli olan atomların öncesizliği ve sonrasızlığı noktasına ulaşır. Bununla birlikte, maddede hareketsiz hiçbir şey görmeyen, dıştan bir hareketin maddeye eklenmesine (kolayca dine götürebilecek bir görüş) gereksinim duyan Anaksagoras'ın aksine, Demokritos, hareketi organik olarak atomlara özgü bir özellik sayar. Sadece

maddenin değil, hareketin de yoktan var edilemezliğini ve yok edilemezliğini yazar.

Demokritos, doğal süreç içersinde, doğa dışı güçlerin belli bir ereğe yönelik müdahalesini bütünüyle olanak dışı görür. Nedenselliğin mutlak egemenliğini savlar, evrenin yaratıcısı ve yöneticisi olduğu söylenen tanrıların varlığını yadsır. Demokritos, tanrıların varlığına ilişkin düşüncenin "kurnazca bir yalan" olduğunu, tanrıların gerçekte olmadıklarını, onların varlığını ancak kimi toplumsal yapıların ve alışkıların gücünü benimseyen şu ya da bu halkın kabul ettiğini öne sürüyor.

Fakat Demokritos, kendi düşüncelerine bağlı değildi. Havada, ateş atomlarından oluşmuş ve "kimileri yararlı, kimileri zararlı bir takım şekillerin uçuştuğunu... Bunların insanlara gelecekten haber verdiklerini..." söylüyor; bu şekilleri tanrılar olarak adlandırıyor. Fakat Demokritos'un tanrıları ne sınırsız erk sahibidirler ne de ölümsüz.

Epikuros (Epikür) (İ.Ö. 341-270), öğretisi ateizmle özdeşleşmiş, antikçağın büyük bir ateistiydi. O, bu haklı ünü, Demokritos'un felsefi kalıtına dayanarak, ateist dünya görüşünü her yönüyle incelemesi sonunda kazanmıştır. "...Epikuros, diye yazıyor Marks ve Engels, antikçağın gerçek, köktenci bir aydınlanmacısıydı; o, antikçağın dinine açıktan açığa saldırır ve ateizm Epikuros'tan Romalılara kendiliğinden geçer..." (K.Marks, F. Engels, T.Y., c. 3, s.127).

Epikuros'un hareket noktası şudur: "Hiçbir şey yoktan var olmaz. Eğer bu öyle olmasaydı, o zaman her şeyden bir şey doğardı..." Bundan, kendisinin tanrılar tarafından yaratılmışlığını olanaksız kılan evrenin öncesiz ve sonrasız olduğu, doğanın dışında var olan ve onu etkileme yeteneğine sahip her türlü gücün yansınışı sonucu çıkıyor.

Dinin kaynaklarından bir, Epikuros'a göre, dünyanın oluşumuna ilişkin bilgi yoksunluğudur. Fakat Epikuros, dinin yol açtığı en büyük zararı, onun insanları acınacak hale getirişinde ve kendi yazgıları için duydukları korku yüzünden aciz kılmasında görüyor. Epikuros, "doğanın bütün bilimsel araştırma-inceleme alanlarını terk eden ve mitolojinin alanında sıkışıp kalan kimseyi kınar. Bilimsel bir araştırma-inceleme gizleri çözmek zorundadır. Bu araştırma-inceleme, yıldızların madde olmakla birlikte, toprak bir yapıda olduklarını, bu gök cisimlerinin hareketleri ile deprem, kasırga, gök

gürlemesi, şimşek vb. gibi doğa olaylarının, tanrılara değil, doğa yasalarına bağlı olduğunu tanıtlar.

Özellikle, antik Yunan mitolojisinin, orada insanın sonsuz bir cehennem azabı çektiğini söylediği öte dünya inancını ısrarla yalanlar Epikuros ve maddi evrenin dışında hiçbir şeyin olmadığını tanıtlar.

Din karşıtı en önemli argümanlardan biri olarak, Epikuros, tanrıların rahatlığının ve yüksek gönencinin mükemmelliğine ilişkin dinsel düşünceyi kullanır. Doğanın kontrolünü ve insanların yaşam çizgisini (yazgısını) tanrılara atfetmek demek, insanları taşıdıkları bütün niteliklerden yoksun görmek, onları ölü saymak demektir. Epikuros, buradan hareketle, tanrıların rahatlığının ve gönencinin, onlara dünyayı yönetme rolünü veremeyeceği yargısına varıyor. Ancak bu şekilde argüman sunmanın başka bir yönü var: Epikuros'un öğretisi, bu haliyle içinde dinsel düşünceler barındırıyor. Gezegenler arası boşlukta (uzay boşluğunda), ne insanların yaptıklarına, ne de doğada olup bitenlere karışan bir tür varlıklar yaşamakta: Tanrılar. Bu tanrılar atomlardan yapılmışlardır, demek ki ölümlüdürler. Ancak kesinlikle rahattırlar: Onların varlığında, gönlünün insanlardan yana akması gereken ideal bir bilge kişiliğin nitelikleri ete kemiğe bürünmekte.

Antik dünyada, Yunan şüpheci felsefe okulunun hazırladığı, din karşıtı oldukça fazla argüman sunumu vardı. Bu arada şüpheciler, tanrıların varlığı konusunda bir yargıya varmaktan kaçınmayı ilke olarak savunurken, bunu, herkesin benimsediği bir dine ait törenlerin yapılması ve insanların onu (dini) inanç biçimlerine ayırmalarından ötürü değil, bir toplumun hangi yaşam biçimini istemesine karşı gelmemek gerektiğinden ötürü yaptıklarını öne sürüyorlar. Fakat şüpheciler, Epikurosçuların militan ateizminden en önemli ayrım olarak böyle bir tutum takınarak, dinsel dünya görüşünün temellerine yıkıcı bir eleştiri yönelttiler, dinsel inancın bütün akıl dışılığını ortaya koydular.

Bütün, ya da hemen hemen bütün insanların tanrılara inanıyor olması ve bunca insan herhalde yanılıyor olamaz denmesi, o çağda dinin lehine kullanılan bir kanıt sayılıyordu. Şüpheciliğin önde gelen temsilcilerinden Karneades (İ.Ö. 214-129), toplumun büyük çoğunluğu kendi cehaletinden ötürü sıkça yanılgı içine düşmektedir, bu nedenledir ki bir görüşün çoğunluk tarafından benimsenmesi o görüşün gerçek olduğunu göstermez diyerek, bu sava karşı çıkmıştır. Bunun dışında, Karneades, tanrılara

inanmayan halkların olduğu gibi, bir dine inanan toplumlarda tanrıların varlığını reddeden insanların da bulunduğunu söyler; demek ki, bu sorunda genel bir kabulün söz konusu olduğu bütünüyle doğru değildir. Bu şüpheci düşünür, evreni yaratan evren dışı bir tanrının varlığını da, evrenle örtüştürülen bir tanrı öğretisini de reddeder.

Tanrı temelli öğreti (din) konusunda her şeyi evrene bağlı kılma amacıyla yapılan şüpheci eleştiri (erekbilim), oldukça ayrıntılı ve inandırıcıdır. Doğaya gelince, diyor Karneades, yıldız hareketlerinin periyodik aralıklarla tekrarlanmasına bağlı olarak, belli zamanlarda denizlerde meydana gelen gelgit ve diğer doğa olayları, bütün bunların hiç de tanrıların işi olmadığını gösteriyor.

Karneades, insanların işlerini yönetirken, tanrıların, yaşamımızın bütün olaylarını belirlenmiş iyi amaçlara yönlendirdiklerine ilişkin görüşe karşı şu savı öne sürer: "Eğer tanrılar, gerçekten insan soyunu düşünüyor olsaydılar, bütün insanları iyi yapmaları veya hiç değilse onları güvenilir koruyucu insanlarla çevrelemeleri gerekirdi." Oysa toplum yaşamındaki işlerde bir adaletsiz hüküm sürmekte. İyi insanlar zorluklar içinde, aşağılık kimseler ise ceza görmeden, namussuzluk yaparak refah içinde yaşıyorlar. Din yandaşları buna şu yanıtı veriyorlar genellikle: Burada suçlu tanrılar değildir, insanlardır suçlu olan: Tanrılar, insanlara iyi işlerde kullanmaları için akıl vermiştir, ama insanlar bu aklı aşağılık işlerde kullanıyorlar, o halde kusur insanların kendilerindedir. Karneades, bununla bağlantılı olarak, tanrı düşüncesine yönelik şöyle bir kınama cüretinde bulunuyor: "Sen, suçun insan kusurları içinde olduğunu mu söylüyorsun? Bu durumda suça ve kusura olanak tanımayan bir aklın verilmesi gerekirdi insanlara!" Yoksa, "Tanrı nereye yönelse, istediği her şeyi yapabilir" şeklindeki dinsel savı kabullenmek gerekir; o zaman, yaşamda egemen olan kötülüğün sorumlusu tanrıdır.

Peki bu nasıl bir tanrı böyle? Ya da tanrının sınırsız erkini (kudretini) reddetmek gerekiyor, bu durumda da tanrı tanrılığını yitirmiş olur.

Sekstos Empirikos'un (İ.S. II. yy.) ortaya koyduğu kanıtlar daha az inandırıcı değildir. Eğer tanrı, diyor Empirikos, dünyadaki yaşamı düşünüyorsa, ya bütün dünyayı, ya da bir kısmını düşünüyordur. Fakat dünyada çok fazla kötülük var, bundan, dünyanın tümünü düşünmediği sonucu çıkıyor tanrının. Anlaşılan o ki, tanrı dünyadaki yaşamı

düşünüyorsa, ancak şu şıklardaki olasılıklardan biri çerçevesinde, sadece bir kısım insanın yaşamını düşünüyordur: Tanrı, dünyadaki yaşama ilişkin kaygısını, tüm dünyayı kapsayacak şekilde genele yaymak istiyor olabilir; bütün dünyayı korumak istiyor, ama bunu yapamıyor olabilir ya da bunu yapabilme gücüne sahip olsa da, yapmak istemiyor olabilir veya o bunu hem istemiyor hem de bütün dünyayı düşünecek güce sahip değildir.

Bu şıklardan ilki, yeryüzünde kötülüğün egemen olmasından ötürü kendiliğinden çürüyor. İkinci şık kabul edilirse, tanrı sahip olduğu sınırsız gücü yitirmiş olur. Üçüncü şık kabul edilirse, tanrı kıskanç bir varlık olarak ortaya çıkar, sonuncu şık kabul edilecek olursa da, tanrının zayıf ve kıskanç olduğu anlaşılmış olur. Bu şıklardan biri kabul edileceği için, öteki şıklara bakarak, tanrının tüm dünyaya ilişkin bir tasasının olmağını kabul etmek gerekecek. "Eğer tanrı, bir konuda herhangi bir kaygı taşımıyorsa ve eğer onun hiçbir işi ve eylemi yoksa, o zaman hiç kimse tanrının varlığını nerden anladığını söyleyemez. Demek ki, bu yüzden, tanrı var mı yok mu anlaşılamaz."

Ateist düşünce, sonraki gelişimini eski Roma'da sürdürdü.

ESKİ ROMA'DA ATEİZM

Roma toplumunda Epikürcülük, çok sayıda yandaşa sahipti. Bu okul, Roma'da altı yüzyıl boyunca –İ.Ö.II. yüzyıldan, İ.S. IV. yüzyıla dek– varlığını sürdürdü. Demokritos'un, Epikuros'un ve Antik Yunan'ın diğer ateistlerinin muazzam bilimsel kalıtından bize, küçük parçalar (fragmanlar) halinde çok az şey kalmış olmasına karşın, antikçağın en büyük materyalist ve ateistlerinden birinin, Tita Lukretius Kara'nın (İ.Ö. I. yy.) günümüze kadar ulaşmış ateist içerikli büyük felsefi yapıtını, bize Roma kalıt bırakmıştır bir bütün olarak. Ünlü "O prirode veşçey / Nesnelerin Doğası" adlı destan (poem), idealizmi eleştirerek, Epikuros'un öğretisine her yönüyle ışık tutmakta ve deliller sunarak onu doğrulamaktadır. Fakat bu poemdeki eleştirinin ana noktası, Lukretius'un bilimle karşılaştırdığı dindir, bütünüyle saptanmış gerçeklere, bu gerçeklerin akılla ve doğal yoldan açıklamasına dayanan incelemedir.

Lukretius'un çıkış noktası şudur: "Hiçbir şey yoktan var olamaz, var olan bir şey yok olamaz." "Her şeyin öncesiz ve sonrasız maddeden meydana geldiği" tezi, burada, 'ilk parçacıkların içinde hep var olan', atomlara özgü

hareketin yoktan yaratılamazlığı ve yok edilemezliğiyle birlikte, atomların da yoktan var edilemezliği ve yok edilemezliği olarak ortaya çıkıyor. Gerek evrenin tanrı tarafından yaratıldığı, gerekse hareketin evrene dıştan verildiği savı kesin olarak reddediliyor.

Evrendeki her şey, olayların doğal akışı üzerinde gizemli (doğaüstü) güçlerin herhangi bir müdahalesine olanak tanımayan değişmez yasalara göre gerçekleşir. Evren tanrılarca yaratılmadığı gibi, onu yöneten de tanrılar değildir.

Dindarlara göre, doğal olayların akışına tanrıların varlığını kanıtlayan akla uygunluk yasası yol açmaktadır; oysa gerçek olan, doğal olayların akışına tanrıların değil, doğal nedenlerin yol açtığıdır. Böylece, doğaya egemen "kibirli efendilerin olmadığı, meydana gelen her şeyin yaratıcı tanrıların katılımı olmaksızın, kendi iradesiyle meydana geldiği" anlaşılmış oluyor.

Lukretius, ısrarlı eleştirisini sadece dinsel düşüncelere değil, Platon'un ruhun ölümsüzlüğü üzerine temellendirdiği idealist öğretisine de yöneltir.

Şair, dinsel inançlarla tahrif edilen bütün olayların bilimsel açıklamasını verdikten sonra, bu inançların doğuş nedenlerine ilişkin soruyu da yanıtlıyor. Evrenin maddeselliği ve ruh konusundaki cehalete neden olan, öte dünyaya ve ruhun ölümsüzlüğüne vb. inanmayı gerektiren ölüm korkusudur. Dahası, kendiliğinden meydana gelen korkunç doğa olayları konusundaki cehalet, bu olaylar karşısında duyulan korkuya neden olmaktadır. Tanrılara inancı doğuran nedenlerden biri, gök cisimlerinin (yıldızların) belli bir düzen içinde meydana gelen ve tanrılara mal etmenin hiçbir dayanağının bulunmadığı hareketlerine bağlı olarak gerçekleşen doğa yasaları konusundaki bilgisizliktir. Lukretius'un düşüncesine göre, düşlerin temelinde yatan doğa olayları hakkındaki bilgisizlik de, tanrılara inancın yolunu açmaktadır.

Dinde sadece düzmece ve temelsiz bir düşüncenin varlığını gören antikçağın pek çok düşünüründen farklı olarak, Lukretius, Epikuros'tan daha büyük ölçüde, dinin içinde insanlık öğretisi için sadece yanlış değil, her şeyden önce son derece zararlı, ölü bir düşüncenin yattığını görür.

Lukretius, Epikuros'un düşüncesine katılarak, dinin insanları acınacak hale getirdiğini söyler. Fakat çoğunluğun benimsediği, 'dinin insanı ahlaklı kıldığı' şeklindeki görüşü çürüterek daha da ileri gider. Lukretius, 'suçun kaynağı dindir' tezini tanıtlar.

Destanın yazarı, tanrıların sınırsız erkine inancı yıkmayı ve insanlara kendi güçlerini, doğanın en derin gizlerini çözme yetisine sahip olan akıllarının gücünü göstermeyi, kendisi için yüksek bir onur sayıyor.

İki yüzyıl sonra ortaya çıkan Lukianus (yaklaşık olarak, İ.S. 120-180), Lukretius'un poemi gibi, hem çağdaşlarının inançlarını, hem de bütün dinlerin temellerini amansızca sarsan, klasik satirin (yergi) ölümsüz tiplerini yaratır.

"Razgovorı bogov / Tanrıların Konuşmaları" adlı tartışmalarda, Yunanlılar ile Romalıların tapındığı bütün tanrıların üstündeki kutsallık örtüsü kalkıyor. Burada, tanrıların sadece mitolojik kişilikler olmayıp, insan düşlemiyle Olimpos'a çıkarılmış insanlar oldukları da gösteriliyor, sadece en zavallı insanlarla, hatta hayvanlarla karşılaştırılan bu tanrısal varlıkların birer hiç oldukları ortaya konuyor. Bu tartışmalarda tanrılar, ahlak bozukluğu ve kaba kösnüllük, utanmadan yalan söyleme ve övüngenlik, alçakça kıskançlık ve her şeyi çalmaya hazır oluş gibi, her türlü kötü davranış biçimine sahip varlıklar olarak karşımıza çıkıyorlar.

Lukianus,çok eski çağların inançlarını hicvederken, kendi zamanında yaygınlık kazanan yeni dinsel inançlarla, bu arada Hıristiyanlıkla da aynı düzeyde kinayeli ve acımasızca alay eder. Lukianus, ("Lubitel lji / Yalan Düşkünü", "Lukiy, Aleksandr, ili Ljeprorok / Lukiy, Aleksandr Ya da Sahte Peygamber", O konçine Peregrina / Peregrina'nın Ölümü Hakkında" adlı diyaloglarda), bu dinsel inançların vaizlerini –yalancıları, şarlatanları, kendine özgü ahlaksızlığı yüksek ahlak gevezeliğiyle perdeleyenleri ve yalan olduğu kendilerince çok iyi bilinen bir öğretinin yayıcılarını– ortaya koyar. Hem öte dünyadaki yaşama ilişkin öğretinin, hem de yeryüzündeki yaşamın nimetlerini önemsememeye yönelik çağrıların ve "sonsuz yaşam" vaadinin temelsizliği ve saçmalığı ortaya çıkar.

Romalı yergicinin (Lukianus) "Peregrina'nın Ölümü Hakkında" adlı politik yergisi, erken dönem Hıristiyanlığın önde gelen eylem adamlarından birine ithaf edilmiştir. Hıristiyanlığın devlet dini olduğu günden beri, bu

dinin pek çok eylem adamının ahlaki yozlaşma içinde olduğunu kabul eden Hıristiyanlık savunucuları, Hıristiyanlığın ilk çağlarındaki Hıristiyanların yüksek ahlaklı kişilik örnekleri olduklarına hâlâ inanmaktalar. Sağgörülü çağdaş Lukianus'un tanıklığı, Hıristiyan ilahiyatçıların bu yalanını kesin olarak çürütmektedir.

Lukianus'un yapıtlarında dinsel dünya görüşünün en temel ilkeleri özgün bir tarzda hicvedilmekte. Lukianus, doğadaki her şeyin tanrıların iradesine göre değil, kendi özgün yasalarına göre gerçekleştiğini söylüyor.

Doğayı ve toplumu tanrılar kontrol ediyor değildir. Tanrılar sadece namussuz insanları cezalandırmak gücünden yoksun olmayıp, onların varlığını yadsıyan Epikurosçuları 'yola getirmek' gücünden de yoksundurlar. Onlara sadece, insanlar arasında tanrıların varlığına inanmaya hazır, yeterince akıl yoksunu insanın olduğuna güvenmek kalıyor.

BİLİMSEL VE DİNSEL

DÜNYA GÖRÜŞLERİ

Bilimsel düşünceyle dinsel inanç arasındaki keskin ideolojik savaşım yüzyıllardır süre gelmekte. Bilim ve din, her biri ayrı ayrı olmak üzere, bizi kuşatan evrene, insanın bu dünyadaki yerine, çevremizdeki gerçekliğin kavranması ve değerlendirilmesine ilişkin belli görüşleri bir bütün halinde insanlara sunmaktadır. Bu görüşler toplamına dünya görüşü diyoruz.

İnsanın dünya görüşü, onun evrende var olan şeylere ve olaylara yaklaşımını belirlerken, yaşamının bütün yönleri üzerinde, emek etkinliği ve ruhsal gereksinimleri üzerinde (bazen çok ciddi) bir etkide bulunamaz. Buradan, insanlara gerçek dünyanın olaylarına doğru yaklaşma, bu olayları doğru kavrama, doğa ve toplumdaki gelişmenin doğa yasalarına uygun karakterini ortaya koyma ve bu gelişmeleri kendi yararları yönünde değiştirme olanağı veren bilimsel, materyalist dünya görüşüyle eğitilmesinin gerekliliği ortaya çıkıyor.

FELSEFENİN TEMEL SORUNUNUN ÇÖZÜMÜ

İnsanın dünya görüşü, her şeyden önce, onun yaşama ilişkin düşüncesiyle, maddeyi algılama yönündeki soruya verdiği yanıtla, bizi çevreleyen evrenin bilinmesi –evreni kavrayabilir miyiz kavrayamaz mıyız– konusunda ne düşündüğüyle belirlenir. Bu soru, felsefenin temel sorusudur. Kişinin dünya görüşü, onun bu soruya verdiği yanıta göre materyalist veya idealist olabilir.

Bilimsel, materyalist dünya görüşü, ilk varlığın (verinin, Ç.) madde olduğu noktasından hareket eder. Kendi gelişimi içinde bilinci doğuran ve onun gelişimini belirleyen madde, temeldir. Bilinç (ruh, ç.), maddeden türemiş olan ikincil öğedir. İnsan, kendi bilincinde evreni yansıtır.

Dinsel dünya görüşü, bu soruyu karşıt tutumlarla yanıtlıyor; bir ruhu, madde dışı bir varlığı başlangıç olarak kabul ediyor. Bütün dinlerde bu başlangıç, mutlak bir bilgeliğe sahip, her şeye gücü yeten, dünyanın ve insanlığın yazgısına hükmeden, evrenin yaratıcısı ve yöneticisi tanrıdır.

Materyalist dünya görüşü bizi çevreleyen evrenin kavranabilirliğini kabul eder. Doğanın ve toplumun gelişme yasaları, nesnelerin ve gerçek olayların dünyanın değiştirilmesinin olanağını belirleyen özü, insan için kavranabilirdir.

Din, sonsuz erk sahibi bir tanrının varlığını kabul ederken, insanın sadece tanrının izin verdiği şeyleri kavrayabileceğini var sayar. Böylece, felsefenin temel sorununa ilişkin farklı yargılar, evrene farklı yaklaşımları da belirlemiş oluyor.

EVRENE İLİŞKİN DİNSEL İNANÇLARIN VE BİLİMSEL DÜŞÜNCELERİN DOĞUŞU

Tüketim nesnelerinin üretim sürecinde oluşan maddi toplumsal ilişkiler toplamının, toplumsal yaşam olarak yansımasından başka bir şey değildir dünya görüşü. Bu nedenle, şu ya da bu dünya görüşünde karşılaştığımız bütün düşünceler, insanların kendi yaşamlarından çıkan maddi bir temele dayanır; bu düşüncelerde hiçbir şey yoktur ki, öyle ya da böyle kendi gerçekliğinden çıkmamış, bu gerçekliği yansıtmıyor olsun. Ancak bir dünya görüşü içinde bu yansımanın biçimi farklı olabilir.

Bilimsel dünya görüşü, gerçekliği olduğu gibi yansıtır. Evrenin yapısına ve gelişme yasalarına ilişkin düşüncelerin tamamı, bilimsel dünya görüşünün içeriğini oluşturur. Dinsel dünya görüşünde de insanın dünyasal yaşamının yansıması söz konusudur, ama din gerçekliği ters yüz ederek, fantastik bir biçimde, olduğundan başka türlü betimler. Dinsel düşüncelerde evren ikiye ayrılır: Gerçek evren ve düzmece evren. Bu ayrımla birlikte dünyasal güçler, dünya dışı bir şekil alırlar. İnsanlar, dinsel biçimlerde ve düşüncelerde kendi özlemlerini, duygularını, isteklerini canlandırırlar. İnsan, kendi doğasının temiz insansal özelliklerini ve toplumsal yaşamına özgü ilişkileri, farkında olmadan evrene yüklemiş oluyor.

Din savunucuları, insanın hep dindar olduğunu, her zaman doğaüstü bir varlığa inandığını öne sürerler. Fakat eski halkların yaşantılarını ve kültürlerini inceleyen bilim adamlarının elde ettikleri sayısız buluntular göstermektedir ki, ilkel insanın bilinci her türlü dinsel inancın dışındadır. Hiçbir din insana kendi atalarından –hayvanlardan– miras kalmış olamaz. İlkel insanın aklına, ancak yiyecek elde etmekle, üretim aletleri vb. yapımıyla bağlantılı süreçlerin bir etkisi olmuştur.

Dinin ilk belirtileri bundan birkaç on bin yıl önce şekillenmeye başladı. İnsanoğlu, yaşam savaşımında büyük zorluklarla karşılaşırken, anlayamadığı olaylar karşısında korku duyarak, doğa güçlerine doğaüstü

anlamlar yükler oldu. Gerçekliğin bu yanlış anlaşılması, kendi gelişimi içinde birçok aşamadan geçerek, sonunda günümüz dinlerinin doğuşuna yol açtı.

Bizim uzak atalarımız sadece sel, fırtına gibi korkunç doğa olayları karşısında güçsüz değil, günlük olaylar karşısında da zayıftılar, soğuktan korunamıyor, açlık tehlikesi altında yaşıyorlardı. İnsanın elinde, taş veya ağaçtan yapılma en basit iş aletleri bulunuyordu sadece. İnsanlar yiyecek bulmak için konak yerlerini sürekli değiştirmek zorundaydılar. Yarın ya da yarından sonra belki yiyecekleri olacak, bu, birçok bakımdan onların avdaki başarılarına bağlıydı. Her adımda başka tehlikeler de bekliyordu insanı, yırtıcı hayvanlarla karşılaşmak, yıldırım çarpması, orman yangını...

İnsanlar, doğa olaylarının nedenlerini bilmeden, çevrelerinde olup bitenleri anlamadan, nesnelere ve doğa güçlerine doğaüstü özellikler atfetmeye başladılar. Çeşitli zararsız olayları iyi, aksine hastalık, açlık, ölüm getiren olayları da kötü kabul ediyorlardı. Daha sonraki çağlarda yaşayan insanlar, bu olayları ruhlar, şeytanlar vb. güçlü varlıklar olarak düşünmeye başladılar.

İnsan, hayvanları da tanrılaştırdı. Başlıca geçim kaynağı balıkçılık olan insanlarda balıklar tanrılaşmıştır. Tarıma geçiş ve hayvanların evcilleştirilmesine koşut, ilkel toplumda tanrılar domuz, köpek ve insanların ekonomik yaşamlarında yardım bekledikleri diğer evcil hayvanlar biçiminde ortaya çıkarlar.

Atalarımızın bir zamanlar doğa olaylarını canlı varlıklar olarak kafalarında canlandırmalarına ilişkin, bu tür bir örneğin bugün de var olduğundan söz ediliyor. Toplumsal gelişmenin çok alt bir basamağında bulunan Andaman Adalarının (Hint Okyanusunda) kara derili insanları, bugün bile Güneş' in, Ay'ın ve yıldızların, doğaüstü canlı varlıklar olduğuna inanmaktalar. V. K. Arsenyev, "V debryah Yssuriyskovo kraya / Ussuri Ülkesinin Issızlığında" adlı ünlü yapıtında, hayvanların kişileştirilmesini anlatır. Nanay[*8] halkından olan

Dersu Uzala, yaban domuzlarına niçin insan dediğine ilişkin soruya şu karşılığı verir: "İnsanlardan farklı değildir bunlar, sadece üzerlerindeki gömlek farklı. Yalanını anla, kızgınlığını anla, çevresindekileri anla.

İnsanlardan hiç farkı yok." Bir Nanay ateşi de, suyu da, ormanı da canlı sayardı.

İnsanlık, evren konusunda düşsel, yanlış düşüncelerin yanı sıra olumlu bilgiler de edindi. İnsanların pratik gereksinimleri, daha iyi yaşam koşullarına erişme isteği, onları doğayla savaşmak zorunda bıraktı. Bu savaşım sürecinde yavaş yavaş ve artarak bir gözlem ve deneyim birikimi oluştu insanda. Doğal afetlerle karşılaşıp bunların etkisini kendi üstünde duyan insan, doğa güçlerinin zararlı etkisini neyin uyandırdığını, doğal güçlerin etkisinin neden bazen iyi, bazen yıkıcı olduğunu, onu kendi emri altına alıp kontrol etmenin olanaklı olup olmadığını bilmek istedi. İnsanların önünde, insanı çevreleyen gerçekliğin ve insanın bu gerçeklik içindeki yerinin ne olduğu soruları duruyordu. İnsanlar çevreyi dikkatle gözlemleyerek, değişik doğa olaylarının nedenlerini buldular. Böylece bilimin ilk adımları atılmış oldu.

Bizim takvim sistemimizin kullanılmaya başlamasından yüzyıllar önce Babil'de, Eski Mısır'da ve Çin'de gök cisimlerinin yıllara ve günlere bağlı olarak değişen durumlarını gözlemleme çalışmaları kesintisiz olarak yapılıyordu. Bu ülkelerin ekonomik yaşamı doğru bir takvime gereksinim duyuyordu. Ekim zamanının, yağmur mevsiminin bilinmesi gerekiyordu. Bu, gökteki Ay'ın, Güneşin ve yıldızların durumunun gözlenmesiyle belli oluyordu. Örneğin, Mısır'daki ekim çalışmaları, Nil Nehri'ndeki taşkının sona ermesinden hemen sonra yapılıyordu. Mısırlılar, parlak bir yıldız olan Sirius yıldızının sabahın erken bir saatinde doğuda görünmesini, nehirdeki taşkının habercisi olarak belirlemişlerdi. İnsanlar gök cisimlerinin hareketlerini öğrenerek, bundan binlerce yıl önce takvimler yapmayı, güneş ve ay tutulmalarını önceden tahmin etmeyi öğrendiler.

İnsanın yavaş yavaş oluşan ilk bilimsel bilgi birikimi, binlerce yıllık bir sürecin ürünüdür. Eski Mısır ve Babil'de, Hindistan ve Çin'de matematik ve gökbilim doğdu, kimya ve tıp bilimlerine ilişkin bir takım bilgiler ortaya çıktı. Mekânik, tarım bilimi ve biyoloji alanındaki ilk adımlar da o dönemde atıldı.

"Kutsal kitaplar"da yazılı olan ve tanıtlanması olanaksız kör bir inanca dayanan dinin aksine, bilim, denenmiş gerçeklere, deneye, gözleme, doğa olaylarının ve toplumsal yaşamın çok yönlü incelenmesine dayanır. Her bilimsel sonuç sıkı şekilde denenmekte ve tanıtlanmaktadır. Bilim bize şunu

demez: İşte içindeki her şeyin açıkça belli olduğu ve artık ona hiçbir şeyin eklenemeyeceği ve değiştirilemeyeceği evrenin tam, eksiksiz bir tablosu; doğayı daha fazla incelemenin gereği yok. İnsanı kutsal kitaplardaki mitlere körü körüne inanmaya çağıran dinin söylediği, işte budur. Hayır, der bilim, evrende daha bilinmeyen çok şey var, her şeyi yeterince biliyor değiliz henüz. Öğrenme sürecinin sonu yoktur. Bizi çevreleyen dünyayı kavramanın bilimsel özelliği, her türlü bilginin bir anda değil, parça parça elde ediliyor olmasıdır. Fakat bu bilgiler, bizim bilincimizden bağımsız olarak var olan gerçekliği giderek daha fazla, giderek daha tam ve doğru biçimde yansıtır hale gelmektedirler.

Bilimin elde ettiği bilgiler sürekli daha çok açıklık kazanmakta, genişlemekte, derinleşmekte, bununla birlikte bilim, bizim daha önce tüm bildiklerimizden yararlanarak ve onları koruyarak gelişmektedir. Eski bilgiler çoğunlukla yeni bilgilerle doğrulanıyor, yetkinleşiyor, giderek daha tam ve daha doğru bir nitelik kazanıyor. Ancak bazı şeyler de bir kenara atılıyor. Bilimin gelişme yolu böyledir.

Bundan yaklaşık 2500 yıl önce Antik Yunan'da, "evrenin tuğlaları" olan atomlar hakkında materyalist bir öğreti doğar. Bütün evren bu en küçük parçacıklardan oluşmuştur. Atomlar sonsuzdur, değişmez ve parçalanmazlar. Büyüklükleri ve şekilleri yönünden birbirlerinden farklılıklar gösterirler. Geçmiş çağların düşünürleri böyle diyorlardı.

Geçmiş yüzyıllarda, evrende onlarca (yaklaşık 100) değişik türde atomun varlığı saptanmıştı. Atomlar sadece ağırlıklarıyla, ölçüleriyle değil, kimyasal özellikleriyle de, yani diğer parçacıklarla değişik kimyasal bileşimlere girme kapasiteleriyle de farklılıklar gösterirler. Bunun üzerine XIX. Yüzyılın sonu ile XX. Yüzyılın başları arasında, zamanla parçalanan radyoaktif atomlar bulundu bilimsel çalışmalar sonunda. Atomların da parçalanabildiği böylece anlaşılmış oldu, çünkü atomlar daha küçük parçacıklardan, element denilen madde zerrelerinden –elektronlardan, protonlardan ve nötronlardan– meydana gelmiştir.

Demek ki, bilimin geliştiği yüzyıllar boyunca atomlar hakkındaki bilimsel bilgiler pek çok kez değişti. Fakat bu değişiklikler ait oldukları bilimi geçersiz kılmış olmadılar, aksine sürekli yeni ve daha yeni bilgilerle onun eksiklerini tamamladılar ve ona derinlik kazandırdılar. Geçmiş çağların atom bilimcileri, atomların içyapısını öğrenmek için onların içini

inceleyemediler. Antik çağların bilim adamları, sonradan yavaş yavaş gelişmiş olan atom bilimin temellerini attılar sadece.

Her bilim bu şekilde gelişir. Bilim, henüz o kadar da tam ve doğru olmayan ilk bilgilerden başlayarak yavaş yavaş ilerlerken, bizim de doğanın şu ya da bu olayına ilişkin bilgilerimiz giderek derinleşmekte, doğruluk kazanmakta ve genişlemektedir. Bilim, ömrünü doldurmuş düşüncelerin terk edilmesinden korkmaz. Din ise eskimiş, çoktan çürümüş düşüncelere ısrarla sarılmalarını emreder insanlara.

EVRENİN KAVRANIŞI KONUSUNDA BİLİMSEL VE DİNSEL DÜNYA GÖRÜŞLERİ

Bilimsel dünya görüşü evrenin kavranabilirliğini, yani gerçekliğin insan aklında doğru ve derinlikli yansımasını kabul eder. Bu olmaksızın insan kendi yaşam koşullarına uyum gösteremezdi, gerektiğinde gerçekliği kendi eğilimleri doğrultusunda değiştirecek durumda olamazdı. İnsanların evrene ilişkin gerçeklik bilgisi pratik olarak denenmekte ve doğrulanmaktadır. Bu sayede, insan, gerçekliğin tam ve ayrıntılı yansıtılmasına, yani mutlak gerçekliğe giderek daha fazla yaklaştıkça, algılamanın sonsuz sürecinde gerçeklik erişilebilir olmaktadır.

Din savunucuları, bilimsel dünya görüşünü karalamaya çalışarak, bu dünya görüşünün kendi kendisiyle çeliştiğini öne sürüyorlar: Bilimsel dünya görüşü, bir yandan insanın gerçekliği algılayabileceğini savlarken, öte yandan, bizim bu gerçekliği hiçbir zaman sonuna kadar algılayamayacağımız ortaya çıkıyor. Bu durumda, diyalektik bir çelişkiyle karşılaşıyoruz. Birincisi, bilimsel dünya görüşü insanın bir takım mutlak gerçekliğe sahip olduğunu (ayrıca, maddenin objektif, yani bilinçten bağımsız ve ilk veri olduğunu, bilincin ise ondan doğduğunu, evrenin algılanabilirliğini vb.) yadsımaz. İkincisi, insanın evreni bir anda bütünüyle yansıtmasının olanaksızlığına karşın, onu parça parça ve yavaş yavaş kavrıyor.

Göreli gerçekliği kavrarken, bununla birlikte mutlak gerçekliği de kavrar, çünkü mutlak gerçeklik göreli gerçekliklerin toplamından oluşmaktadır, bu nedenle de her göreli gerçeklikte mutlak gerçekliğin bir payı vardır.

İlahiyatçılar, algılama konusunda iki olanak görüyorlar: Birincisi, "tanrıya açılan gerçekliklerin" algılanması, ikincisi de maddi dünyanın algılanması. Birinci algılama konusuna gelince, bunun kaynağı "kutsal kitaplarda", "kutsal görüntülerde" vb. canlandırılan tanrı esinidir. İnsanlar, sözde tanrısal esinleri algılayarak, onlarda gizli olan anlamı bularak, dinsel öğretiyi oluşturan gerçekliklerin bilincine varıyorlar.

Din savunucularının bir kısmı, dinsel algılama konularının, yani doğaüstü alanın, belirli noktalarda, gözle görülür maddi dünyanın algılanma alanına bağlı olabileceğini varsayıyorlar.

Buradan çıkan sonuç şudur: Bir alanın algılanması, diğer algılama sayesinde gerçekleşebilir. Ayrıca, tanrısal esinlerde maddi gerçekliğin bir tablosu ortaya çıktığına göre, insan bu esini öğrenerek, onunla birlikte maddi dünyanın kendisini de algılıyormuş. Demek oluyor ki din, doğrudan değil, dolaylı yoldan "öğrenmektedir" doğa ve toplumsal yaşamı: Tanrının yardımıyla, onun esinlerinin öğrenilmesiyle.

Maddi nesneler dünyasının dolaylı yoldan kavranışına gelince, din açısından, insan kendi başına maddi dünyayı kavramaktan acizdir. O bunu ancak tanrının izniyle ve ancak onun yardımıyla gerçekleştirebilir. "Kutsal pederlerden" biri olan Aziz Agustin'in savladığı gibi, "bütün bilgiler tanrısal bir ışıktan doğuyor, insan aklı gerçekliği tanrıdan alıyor."

Din, insanın maddi dünyaya ilişkin bilgilerinin fazla bir değer taşımadığını, aslında gerekli olmadığı gibi, zararlı bile olduğunu savlamak eğilimindedir. "İsa'dan sonra hiçbir şeyi merak etmemiz gerekmiyor; İncil'den sonra hiçbir araştırma-incelemenin gereği yok" der, Hıristiyanlığın tanınmış din adamı Tertullianus. İncil'in insanlara uyarısı şudur: "Gizli olanı arama, kutsal olanı inceleme"; "bilgiyi çoğalttıkça, acıyı da çoğaltırsın." Fakat tarihsel süreç ve ona koşut olarak bilimin ağırlığının artması, algılama konusundaki dinsel görüşü maskelemek zorunda bırakıyor günümüzün din savunucularını. Bugün bazı ilahiyatçılar sorunu öyle bir şekilde göstermeye çalışıyorlar ki, insan doğanın gizlerini daha derinliğine kavradıkça, orada tanrının varlığını doğrulayan daha çok kanıtlar buluyormuş. Dine hizmet edenlerin "teorik" kanıtı, bununla birlikte, doğanın tanrının eseri olduğu, yani tanrısal aklın cisimlenmesi olduğu, bu nedenle de insan doğayı kavrarken, birkaç şekilde tanrının kendisini de, onun akıllılığını ve sınırsız erkini vb. de kavradığı noktasına kadar iniyor. Din savunucularının, maddi

dünyanın kavranması sürecini kendileri için zorunlu bir yola bu şekilde yöneltme çabaları, bilimsel bulgularla çürütülmektedir: Bilimsel bulgular dinsel "gerçeklere" çok açık biçimde aykırı düşer.

BİLİMSEL VE DİNSEL DÜNYA GÖRÜŞLERİNİN AKLA YAKLAŞIMLARI

Bilimsel dünya görüşü, kaçınılmaz olarak gerçekliğin akılcı bir temelde açıklanmasına dayanır. Din ise, akıl ve akla uygun olanla çelişen bir yaklaşımı benimser. Din, özünde akıl dışıdır ve aklın gerekleriyle bağdaşmaz. Kör bir inancın sınırsız egemenliğinin söz konusu olduğu dinde, akla yer yoktur.

İlahiyatçılar, dinsel akıl dışılığa haklı gerekçeler bulmak çabası içindedirler. Çağdaş ilahiyatçılardan biri şöyle yazıyor: "Doğada, canlılar dünyasında bile, insan akıl yönünden ona saçma (akıl dışı) gelen olaylarla karşılaşır, böylece ruhlar aleminde akılcı düşünmenin doğuştan gelen sınırlılığı ortaya çıkar." Bu durumda, dine hizmet edenlerin belirli değişik şeyleri karıştırmaya çalıştıklarını söylememek mümkün değil. Sorun şu ki, bilimin karşılaştığı gerçek bir olayın "akıldışı" oluşu, işin görünen yüzüdür. İnsanın evrene ilişkin bilinç düzeyinin derinliği, onu eninde sonunda gerçeklerin ve olayların doğal nedenlerinin anlaşılması noktasına götürür. Dinsel düşüncelere gelince, o akıl dışılık bu düşüncelerin gerçeğidir ve hiçbir bilinç derinliği gelecekte bu gerçeği "akla uygun" hale getiremeyecektir.

Sözde, "bilimsel teoriler, dinde kabul görmüş düşüncelerden hiçbir zaman bütünüyle bağımsız olamazlar" şeklindeki bir sav bile, dinsel akıl dışılığı koruma yönünde başka bir bahane olarak kullanılmaktadır. Ne de olsa, sorunun bir yanında, doğanın kendisine ve özüne aykırı olan bu tür güçlerin ve olayların içinde hiçbir şeye dayanmayan, kanıtlardan yoksun dinin varlığı; diğer yanında ise, gerçekliğin gelişim yasalarının kavranmasına ve bilimsel varsayımlara dayanan teorinin sağlamlığı bulunmaktadır.

Dinin gerçeği ters yüz eden fantastik düşünceleri, dinsel dünya görüşlerinin tamamı, nesnelerin düşünsel yansıması olan mantık yardımıyla kanıtlanamazlar. Bu nedenle din, insanı gerçekliğin doğru anlaşılması yolundan uzaklaştıran, gerçeğin ters yüz edildiği, yalan yanlış bir deliller

sistemine, skolastiğe, her türlü kurnazlık yoluyla safsatacılığa yönelmek zorunda kalıyor. İlahiyatçılar, birbirinden bağımsız tek tek olaylara sarılarak, rastlantısal dış ilişkiler içinde parazitçe yaşayarak ve olayların özüne inmeyi bir yana bırakarak, din yararına öne sürdükleri kanıtlara akla uygun bir görüntü veriyorlar sadece.

DİNSEL VE BİLİMSEL DÜNYA GÖRÜŞLERİNİN TOPLUMSAL ROLLERİ

Her dünya görüşü, insanların günlük pratik yaşamlarında kendilerine rehber edindikleri düşüncelerin toplamıdır. Bilimsel dünya görüşü, evren hakkında insana doğru bir düşünce vererek, böylece, içinde bulunduğu ortamı anlamada, gelecekte gerçekliği kavrama ve değiştirme yönünde doğru yolu bulmada ona yardımcı oluyor. İnsanlar bilimsel dünya görüşünü rehber edinerek, doğa güçlerini kendi egemenlikleri altına almakta ve bu sayede doğanın gerçek efendileri haline gelmektedirler. Toplumsal alanda bilimsel dünya görüşü, toplumsal yaşamın gelişmesinde emekçilerin oynayacakları rolün bilincine varmada onlara yardımcı olmakta, sömürü dünyasının yıkılıp, sınıfsız toplumun kuruluşunun gerçek yolunu aydınlatmaktadır. Demek ki, insanın sahip olduğu ve onun yardımıyla dünyayı algılayıp değiştireceği bu güçlü silah, bilimsel dünya görüşüdür.

Dinsel dünya görüşü, toplumsal yaşamda bilimsel dünya görüşüne aykırı bir rol oynar. Bir dindarın, altında ezildiği koşullardan kurtuluş için, dinsel dünya görüşünü rehber olarak gördüğüne kuşku yok. Fakat insan, dinden yardım umarken, gerçekte kendisini ruhsal bir köleliğe mahkûm etmektedir, çünkü din onu ezici koşullardan kurtarmaz, aksine bu ezici koşulların değişmezliğini sonsuzlaştırır. Dinsel dünya görüşü insanı yanlış yola yöneltir; adaletsizliği, sosyal eşitsizliği ve daha başka istenmeyen durumları doğuran gerçek nedenleri açığa vurma ve kavramaktan uzaklaştırır. Bu nedenleri dünyasal yaşamda değil, doğaüstü güçlerin iradesinde aramayı öğretir. Bununla birlikte, bütün umudunu sadece, gerçekte var olmayan bu doğaüstü güçlere bağlamaya zorlar insanı. Dinsel dünya görüşü, bu şekilde, insanı dinin yardımıyla kurtarmaya çalıştığı dünyasal yaşamdaki bu ezici koşulların korunmasına hizmet eder.

Bu düşünceyi biraz daha açarak, iki önemli soruna eğileceğiz. İnsanlığın dinin doğuşuna yol açan ana sorunlarından biri, doğa güçlerine karşı verilen

savaş oldu. Din, insanın bu savaşımdaki eksik güçlerini tamamlaması için çağrıldı. İnsan, gerçek araçlarla evrene boyun eğdirecek güçte değilken, ona kendi bilinci içindeki hayal gücünün yardımıyla "boyun eğdirdi." Evrene boyun eğdirmenin böyle hayal edilmesi, insanın güçsüzlüğünü perçinler ancak.

Diğer yandan, evrenin bilimsel kavranışı, doğayı kendi erekleri doğrultusunda değiştirmesi ve doğa güçlerini insanlığın yararına geniş biçimde kullanması için, insana boyuna büyük olanaklar sundu ve sunmaya devam ediyor.

Bütün dinler şunu öğretir: Tanrının merhametini bekle, sevap işle ve şayet burada, bu dünyada değilse de, mutlaka öbür dünyada, öldükten sonra, seni ödüllendirmesini dile. Fakat insanların pratik eylemi, insanın "tanrı olmadan eşiğe kadar bile adım atamayacağını" çoktan ve inandırıcı biçimde çürütmüş bulunuyor artık. Derin inançlı insanlar dahi, bilgiyle donanmış insanın doğanın sahibi olduğunu anlayamıyorlar. Bu insanın gücü tüm açıklığıyla ortadadır. O sadece içinde yaşadığı doğanın yasalarını kavramış olmayıp, ayrıca doğa güçlerini kontrol etmekte, bu güçlerden kendi erekleri yönünde giderek daha çok yararlanmaktadır.

İnsan toplumu, durmadan yeni ve daha yeni iş aletleri yaparak ve bunları yetkinleştirerek, yeni malzemeye sahip olarak hızla değiştikçe, doğayı da egemenliği altına alma yoluna girdi. Bunun için de bilgiye gereksinim vardı. Kaba taş aletlerden bugünün karmaşık makine ve mekanizmalarına, taş ve ağaç devrinden sentetik maddeler devrine, doğa güçleri karşısındaki zayıflıktan doğanın cesaretle değiştirilmesine kadar, insan toplumunun gelişim çizgisi böyle olmuştur. Ve insanların bu yoldaki ilk yardımcısı da bilimdi.

Kimya biliminin ulaştığı başarı noktası, doğayı değiştirme olanaklarımıza parlak bir örnektir. Bu bilim dalı, doğal zenginlikleri daha akıllıca ve ekonomik olarak kullanmaya, doğal ham maddeleri –kömür, petrol, tarımsal üretim artıkları– çok değişik sanayi ürünlerine dönüştürmeye olanak sağlıyor. Sağlam ve zarif bir kumaşa bakarken, onun doğal gaz bezinden yapıldığını gözde canlandırmak zordur. Oysa bu, kimya biliminin sıradan, bilinen bir başarısıdır. Kömürden parfüm ve sabun elde edilirken, sağlamlık yönünden metalden aşağı kalmayan plastik makine parçaları, mısır koçanından yapılmaktadır. İşlenmiş petrol ürünlerinden kürk manto, ağaç

talaşından kauçuk... Teknik ilerlemenin "önünde giden" kimya biliminin bize sundukları saymakla bitmez.

Kimyanın tarımdaki önemi de çok büyüktür. Kimyasal gübreleme, yabani otların yok edilmesi, kimyasal zehirli maddelerle ilaçlama, büyütücü maddeler vb. yüksek düzeyde ürün garantisi sağlamaktadırlar. Akademisyen D. N. Pryanişnikov, toprağa yeterince organik ve mineral gübreler vererek, tarımsal ürünün altı yedi kat artırılabileceğini hesap etmiştir.

İnsanların toplumsal kötülüklerden kurtulması sorunu, öteden beri insanlığın aklını kurcalayan başka bir sorundur. Din bu sorunun önüne geçemez. Peki, ama nasıl bir yol önermektedir kötülükten kurtulmak için?

Ezilen, yoksul ve acılı insanı, içinde bulunduğu dayanılmaz koşullardan kurtarma yönündeki sayısız denemenin başarısızlıkla sonuçlanması, şu dinsel savı doğurmuştur: İnsan sahip olduğu güçlerle toplumsal kötülüğü ortadan kaldıracak durumda değildir. Kötülüğün varlığı, insanları işledikleri günahlardan ötürü cezalandıran tanrının emriyle önceden belirlenmektedir. Demek oluyor ki, sosyo-ekonomik ve politik düzenden, sömürücü sınıflardan kaynaklanan ve insanların da maruz kaldığı bütün felaketlerin sorumluluğunu din yüklenmiştir. Bu da kaçınılmaz olarak, hep sömürü ve zulüm dünyasının korunmasına hizmet etti.

Din insanlara, bu dünyanın sıkıntılarından, insanın sözde gerçek mutluluğu ancak orada bulabileceği öbür dünyada, yani "tanrısal dünya"da kurtulacaklarını vaat eder. Mademki bu dünyadaki bütün felaketler, dinsel inanca göre, insanın kendi yaratıcısına bağlılığını ve sevgisini sınamak üzere tanrı tarafından gönderilmekte, öyleyse kötülüğü ortadan kaldırmaya çalışmanın gereği yok. Din ve onun hizmetindekiler, böylece, toplumsal adaletsizliğin korunmasına nesnel olarak yardım etmektedirler.

BİLİM VE DİNİN TOPLUMSAL GELİŞMEYE YAKLAŞIMLARI

Materyalist tarih anlayışı, toplumsal gelişmenin nedenini toplumun dışında değil, içinde aramak gerektiği noktasından hareket eder. Söz konusu neden, toplumun maddi yaşam koşullarında yatar. Bununla birlikte, toplumsal gelişmeyi belirleyen temel güç maddi üretiminin biçimidir.

Üretim biçimi, üretim güçleri (maddi değerler üreten insanlar, iş aletleri, üretim araçları) ile üretim ilişkilerinden (üretim faaliyetleri sürecinde insanlar arasında oluşan ilişkiler) meydana gelir. Üretim güçlerinin sürekli yetkinleşmesi, gelişmesi, onların özelliklerinden biridir. Üretim ilişkileri üretim güçlerine bağlıdır. Üretim güçleri kendi gelişimleriyle, sonunda üretim güçlerinin yükselen düzeyine uygun düşen yeni güçlerle yer değiştirirler.

Üzerinde başka toplumsal ilişkilerin (politik alandaki, ulusal sorun konusundaki vb. ilişkiler), felsefi, hukuksal ve diğer düşüncelerle ona gerekli olan kurumların yükseldiği toplumun ekonomik temeli, üretim ilişkilerinin toplamını oluşturur. Alt yapıdaki değişim, üstyapının değişimini de gerekli kılar. Sonunda bütün toplum, genel olarak kendi gelişiminin yeni ve daha yüksek bir aşamasına geçer.

Doğa yasalarına uygun nesnel bir süreç olan toplumsal gelişme, tarihsel materyalizmin çıkış noktasıdır. Kuşkusuz, sömürüye dayalı bir dünyada, eski düzenlerin korunmasında çıkarları olan sınıflar her zaman var olacağına göre, yeni sosyo-ekonomik yapıyı pekiştirmek, bir toplumun ilerici güçlerinin, gerici sınıfların direnişini ne denli çabuk kırmasına bağlıdır. Ancak yeni toplumsal bir düzen kaçınılmaz olarak (erken ya da geç, bu başka bir sorun) doğmak zorundadır. İnsanlar, üretim güçlerini geliştirerek, maddi değerlerin üretim sürecini gerçekleştirerek ve ömrünü doldurmuş güçlerin direnişini sınıf mücadelesi yoluyla kırarak, toplumsal gelişmeye hizmet ederler. Böylece, toplumsal gelişmenin nesnel gerekliliği, gerçekten insanların, en başta da emekçi kitlelerin pratik eylemleri sonucunda gerçekleşmiş olur.

Dinsel dünya görüşü, toplumsal gelişim sorununun çözümü konusunda idealist bakış açısına uygun bir yaklaşım sergiler. Toplumsal yaşamın bütün olaylarının ilk nedenini tanrıda, onun iradesinde görür. İnsanlar, tanrı tarafından önceden belirlenmiş olan tarihin akışını değiştiremezler. Onlar ancak tanrının ve kaderin elinde birer oyuncaktırlar. Tanrı onları, kendi isteklerini gerçekleştirmek için kullanır. Dinsel dünya görüşünün kaderci(fatalist) bir tutumu benimsediği buradan belli oluyor.

İnsanların bazı bağımsız hareketler sergilemelerine dinin izin verdiği doğrudur. Toplumsal yaşam içinde insanlar şu veya bu değişikliği sözde yapabilirlermiş. Ancak onların eylemleri, sonunda yine de tanrının iradesine

bağlıdır. Bu eylemlerin başarısı, insanların davranış biçiminin ne derece "tanrının isteği"ne uyduğuna ve ne oranda "tanrısal plana" uygun düştüğüne bağlıdır.

Bilindiği gibi, bazı devrimci hareketler dinsel sloganlarla doğdu ve bugün de doğmaktadır. Bu nasıl açıklanır? F. Engels de bu soruya yanıt vermişti. Orada, dinsel dünya görüşünün üstünlüğünün ağır bastığı gibi bir görüntü çıkıyor ortaya. Dinin etkisi altında bulunan emekçi kitleler, kendi devrimci isteklerini dile getirecekleri toplumsal bilincin başka bir biçimini görmüyorlar. Bunun yanı sıra, kitleler, dinsel inançların gerici özünden soyutlayarak, devrimci harekete dayanma olasılığı bulunan düşünceleri dinde arıyorlar. Demek ki, içinde bir devrimin gerçekleştiği biricik zorunlu biçim din oluyor burada. Bununla birlikte, böyle bir durumda din, devrimci dönüşüm sürecini kaçınılmaz olarak frenler.

Vaazlarında devrimci sarsıntıların ana nedeninin yer bulmadığı din, gerek devrimcilerin, gerekse gericilerin şu ya da bu dine göre günah çıkarmalarının bir gerçek olduğunu söyler.

Son zamanlarda, dinin hizmetindeki bazı kimseler toplumsal yaşamdaki bozulmalara, ayrıca emperyalistlerin savaş çıkartma politikalarına ve sömürgeciliğe karşı çıkmaktadırlar. Oysa din savunucularının kendileri de "Hıristiyanlık öğretisi"ni ve "kilise babaları"nın söylediklerini bahane ederek, yurtlar edinmişlerdir. Bu nedenle, söz konusu karşı çıkışlar, dünya sahnesinde sosyalist ve ilerici güçlerin başarı kazanmasını sağlayan halkların toplumsal bilincindeki ciddi sallantılarla açıklanabilir ancak.

DÜNYA GÖRÜŞÜ VE SOMUT BİLİMLER

Bilimsel dünya görüşü, evrenin yapısı ve gelişim yasalarının genel ilkelerine, somut bilimlerin verilerine dayanarak ve bu verileri genelleştirerek ulaşır. Ancak bilimsel dünya görüşü ile somut bilimler arasındaki bağ tek yanlı değildir. Bilimsel dünya görüşü de, somut bilimleri, evrenin yapısına ilişkin genel teorilerle, gerçekliğin kavranması ve değiştirilmesinin bilimsel yöntemiyle donatır. Bu da, somut bilimlere, maddi dünyanın gizlerini daha başarılı bir şekilde açıklama olanağı sunar. Bilimsel dünya görüşü ile somut bilimler arasındaki bu iki yönlü bağ, onların aynı temele dayandıklarını gösterir: Her ikisi de "bilimsel" anlayışın içindedir.

Dinsel dünya görüşü, bilimsel dünya görüşünün aksine, somut bilimlerden uzak durarak, evrenin doğrudan yansıtılmasını ister; tanrı esinini kendi görüşlerinin kaynağı sayar. Somut bilimlerle ilişkiyi reddetmenin nedenlerinden biri, dinsel dünya görüşünün gerçekliği olduğundan başka türlü göstermesidir. Din, evrene ilişkin içerdiği görüşlerin kaynağının tanrısal esin olduğunu açıkça söyler. Fakat bu esinlerin çözümlemesinin gösterdiği gibi, geçmiş çağlarda yaşamış insanların primitif (ilkel) tasarımlarının yansısı bulunmuştur bunların (esinlerin) içinde.

Din, geçmiş çağlarda yaşamış insanın ilkel görüşlerini kutsallaştırarak, bunları tanrısal esin diye göstererek, kendini, sürekli gelişen, nesnel dünyaya ilişkin bilgilerimize sürekli daha fazla açıklık kazandıran ve derinleştiren bilimin karşısına koyar. Bu nedenle kilise, yüzyıllar boyunca amansız bir savaş yürütmüştür bilime karşı.

Zaman, dinsel dünya görüşünün bilime düşmanca yaklaşımını değiştirmedi. Fakat günümüz olayları içinde, kilisenin bütün çabalarına karşın, bilimin insanların büyük çoğunluğu için söz götürmez biçimde otorite olduğu bir zamanda, din savunucuları birçok bakımdan tutumlarını değiştirdiler. Günümüzde din adamlarının sadece en tutucu kesimi kesin olarak bilimi yadsımaktadır. Diğerlerine gelince, zamanın ruhunu göz önüne alarak, doğal bilimlere saygı duyduklarını açıkça söylemekle birlikte, bu bilimlerin bulgularından ateist yargılara varılmamasını, daha da ileri giderek, bilimlerin dine ve tanrının varlığını tanıtlamaya hizmet etmesini istemektedirler.

Diğer bir "yeni buluş", dinin ve bilimin kendi özel inceleme alanlarının olduğu savıdır: Bilim, insan duyu organlarıyla erişilebilendir, din doğaüstünün, ruhların alanıdır. Burada çifte gerçek öğretisinin[*9] yeniden canlandırılma çabasını görmek zor değildir.

Çifte gerçek öğretisi, kendi zamanında ilerici bir karakter taşıyordu, çünkü hukuk biliminin kazandığı başarıların gerçekliğini kilisenin gelişiminden bağımsız ve kendine özgü bir tarzda yansıtıyordu. Günümüzde bu öğreti, dini bilimin yıkıcı etkisinden korumaya çağrılıyor.

Çifte gerçek öğretisinin temelsizliği ortada. Yaşamın kendisi gösteriyor ki, bilim yoluyla evrenin bütün gizli yerlerine girilmekte, bilimsel araştırma-incelemeler sınır tanımamaktadır.

EVRENİN YAPISI HAKKINDA BİLİM VE DİN

Evrenin yapısı hakkındaki din öğretisinin ayırıcı niteliği, onun insaniçinciliğidir (antroposantrizm). Antroposantrizmin (Yunanca insan'dan geliyor) özü, tanrısal yaratımın zirvesinin, tanrının son hedefinin insan oluşundan ibarettir. Bu nedenle dünyada var olan her şey, tanrı tarafından insan için yaratılmıştır.

Dinsel antroposantrizm, insanların yaşama alanını, yani Yeryüzü'nü evrenin merkezi sayan yerözekçiliğe (jeosantrizm) doğrudan bağlıdır. "İnsan, ona hizmet etsin diye tanrı için yaratıldığı gibi, diye yazıyor ortaçağ ilahiyatçılarından biri, evren de insan için, ona hizmet etsin diye yaratılmıştır; bu nedenle insan evrenin merkezine yerleştiriliyor." Bu hareketsiz "merkez"in etrafında gök cisimleri dönüyor.

İlahiyatçılar yüzyıllar boyunca jeosantrizmi vaaz ettiler, korudular, evren hakkındaki bu çarpık düşüncenin değişmezliğini savundular. Jeosantrik görüşler zamanımızdan çok önce doğdu ve ilk başta uzak atalarımızın bilincinde bir düzey düşüklüğüne yol açtı.

Uzak geçmişte insan, kendi gözleriyle gördüğü küçük bir dünyayı tanıyordu sadece. Evrene ilişkin ilk tasarımların onun düşüncesindeki yansıması da şöyleydi: Yeryüzü evrenin merkezidir.

Ya gökyüzü? İnceleme yönünden erişilmezdi ve insanlar, gökyüzünü tanrıların yaşadığı –asla "fani dünya"ya benzemeyen, sonsuz, değişmez ve mükemmel– bir dünya şeklindeki dinsel düşüncelere inanıyorlardı. Fakat yıldızlar evreni hakkındaki bilimsel bilgilerin gelişimi, insanın gözlerini evrene açtı.

Doğanın incelenmesi bize gösteriyor ki, zaman ve uzam içinde doğa yasalarına uygun olarak devinen, öncesiz ve sonrasız olan maddi dünyanın dışında başka hiçbir dünya yoktur; evrende hiçbir doğaüstü güç mevcut değildir, evrende var olan her şey sürekli devinen maddeden meydana gelmiştir. Böylece, bilim adamları yeryüzündeki değişik cisimlerin bileşimini inceleyerek, en değişik şeylerin, maddelerin, organizmaların, birkaç basit maddeden (kimyasal elementlerden) oluştuklarını ortaya koymuşlardır, bunlar: Oksijen, azot, karbon, fosfordur. Bu elementler de birbirleriyle değişik bireşimler oluşturarak, dünyaya sürekli bir çeşitlilik

vermekteler. Doğadaki bütün cansız maddeler ile canlı organizmalar aynı kimyasal maddelerden oluşmaktadır. Bu anlaşılır bir şeydir. Bilindiği üzere, canlı organizmalarla cansız doğa arasında bir sınır söz konusu değildir. Bitkilerin ve canlı organizmaların yaşam koşulları, beslenmeleri, içinde var oldukları ortam tarafından belirlenir. Canlı bir dünya vardır, bu dünya, cansız doğa ortamında cansız doğayla sıkı bir bağ içinde gelişmektedir. Bugün evrendeki diğer gök cisimleri hakkında pek çok doğru, gerçek bilgiye sahip bulunuyoruz. Yeryüzü'ne zaman zaman "gök taşları" denen meteorlar (kozmik madde parçacıkları) düşüyor. Bu taşların incelenmesi, bunların bilinmeyen kimyasal elementlerden oluşmadığını gösterdiği gibi, bileşimleri bakımından bizim yeryüzündeki toprak ve kaya parçalarına benzediklerini de ortaya koyuyor. Dünyanın ve diğer gezegenlerin ait olduğu güneş sistemi, bilim adamlarının hesaplarına göre 100 milyardan fazla yıldızın bulunduğu sonsuz yıldız sisteminin (galaksinin) sadece küçük bir parçasıdır. Bizim galaksimiz, evrenin sonsuz okyanusunda sadece ve sadece bir "yıldız adası"dır.

Güneşin, yıldızların, kuyrukluyıldızın kimyasal bileşiminin incelenmesi, aynı şekilde evrenin maddesel birliğini kanıtlıyor. Bütün gök cisimleri, yeryüzündeki cisimlerin oluştuğu aynı kimyasal elementlerden oluşuyor. Örneğin, güneşte hidrojen, helyum, karbon, sodyum, demir ve diğer elementler bulunuyor. Güneş sisteminin yıldızları ve gezegenleri de bu maddelerden oluşmaktadır.

Evren sonsuz bir çeşitliliktedir. Çok küçük madde parçacıkları, devasa gök cisimleri, çok büyük yıldız kümeleri evrendeki boşluğu (uzay boşluğu) doldurmaktadırlar. Doğadaki madde çeşitliliğinin sınırı yoktur. Fakat bizim evrende karşılaştığımız, evrende ondan başka hiçbir şey bulunmayan ve sürekli değişen birleşik maddenin sadece değişik şekilleridir. Bu nedenle materyalist filozoflar, evrendeki birliğin onun maddi (özdeksel) birliği olduğunu söylerler.

Doğada birbirine benzemeyen iki ayrı dünya (yer ve gök) yoktur. Sadece bir dünya vardır (evren, uzay). Biz bu dünyanın içinde yaşıyoruz. Evrenin bütün nesneleri gibi, üzerinde yaşadığımız Dünya da uzayda, evrenin içinde yer almaktadır. Bilim, doğayı araştırıp inceleyerek, çok önemli başka bir sonuca daha ulaştı: Bizi çevreleyen dünyada bir takım değişiklikler olmasa bile, dünyada bulunan hiçbir şey asla yok olmaz, ya da gök cisimlerinin ve

doğanın diğer nesnelerinin yapısını oluşturan maddenin yokluğundan herhangi bir şey meydana gelmez. Madde ne (yoktan, ç.) yaratılabilir, ne de yok olur. Bu, doğanın büyük ve mutlak yasasıdır. Bu yasa, bizim bütün deneyimlerimizle ve bilimsel bulgularla kanıtlanmaktadır. Gerek doğadaki bir olayda, gerekse bir fizik veya kimya deneyinde, maddenin tamamen yok olduğunu, ya da yoktan var olduğunu gösteren bir olay görmüyoruz.

Sürekli değişen, durmadan yeni biçimler alan madde, asla yok olmaz. Madde her zaman vardı ve hep var olacaktır. Bundan anlaşılan şu ki, evrenin yaratılışı hakkındaki bütün eski masallar birer yalandır. Evrenin "başlangıç"ından veya "son"undan söz etmek, doğaya ilişkin bütün bilimsel bulguları ve doğa yasalarını yadsımak demektir.

Doğanın yüzyıllar boyunca araştırılıp incelenmesi, doğa olaylarının doğa yasalarına uygunluğunu ve her olayın kendi doğal ve maddi nedenleri olduğunu tartışmaya yer bırakmayacak biçimde göstermektedir. Sonsuz bir devinim ve gelişme içinde olan maddenin kendisi, doğada doğa yasalarına uygunluğun kaynağıdır. Ve doğa yasaları hiç kimse tarafından bozulamaz, geçersiz kılınamaz. Doğanın her yerinde maddenin değişim yasaları geçerlidir ve bir tek olay bile bu yasalara aykırı olarak meydana gelemez. Evren tamamen sonsuzdur; bu, içinde doğaüstü güçlere, tanrıya yer olmayan mucizesiz bir dünyadır.

İçinde bulunduğumuz evren, sadece madde oluşla, kendi gelişimi içinde sürekli değişen maddeden başka hiçbir şeyin bu evrende var olmamasıyla sınırlı değildir, onun içinde gerçekleşen doğa olayları da sıkı bir bağla birbirlerine bağlıdırlar ve sıkı bir hareket birlikteliği içindedirler. Bütün bilimsel bulgular, yaşantımız ve pratik deneyimlerimiz, olaylar arasındaki genel ilişkiyi, bu olayların karşılıklı bağımlılığını doğrulamaktadır. Herhangi bir doğa olayı, diğer doğa olaylarıyla bağlantısı dışında incelenecek olursa, onu kavramak mümkün olmaz. Diğerlerinden soyutlanmış bir olay, gizemli, anlaşılmaz ve mucize olarak görülecektir. Örneğin, insan, seyrek gerçekleşen bir doğa olayı olarak, güneş tutulmasını görüyor. Bu olaya, diğer doğa olaylarıyla ilişkisinin, gök cisimlerinin hareketlerinin dışında bakılırsa, tutulma, anlaşılmaz bir bilmeceye dönüşecektir. Ancak bu olay, diğer doğa olaylarından soyutlanmadan incelenecek olursa, bunun birlikte, evrenin yapısı ve gök cisimlerinin

hareket yasalarını biliyorsak, işte o zaman güneş tutulmasının nedeni aydınlanacak, anlaşılmaz bilmeceden de iz kalmayacaktır.

Yaşadığımız evrende, şayet olayların doğa yasalarına uygun biçimde birbirini izlemesi olmasaydı, bütün yaşantımız, çalışma hayatımız tam bir karmaşaya (kaosa) dönüşürdü. Hiç kimse herhangi bir işin veya olayın nereye varabileceğini kestiremezdi. İlkbahar yaşanırken kimi zaman yaz, kimi zaman da kış gelebilirdi yeniden. Kar bazen 0, bazen 20 derecede erirdi. Gerçekte böyle bir şey yok, olamaz da, çünkü doğanın her yerinde olayların doğa yasalarına uygunluğuyla karşılaşmaktayız.

Kuşkusuz, doğada her zaman doğa yasalarına uygun nedensel bağlar görmeyiz, herhangi bir olayın diğerlerine nasıl bir bağlılığı olduğunu her zaman fark etmeyiz. Bu, tamamen anlaşılır bir şeydir. Doğadaki olayların karşılıklı ilişkileri çok karmaşık bir nitelik taşır. Aynı olay ve bu olayın gelişimi, çok sık olarak diğer doğa olaylarının ve nedenlerin çoğunluğuna bağlıdır. Bilimin amacı, herhangi bir doğa olayına yol açması gereken olaylar, nesneler arasında var olan ilişkiyi bulmak, kaçınılmaz olarak başka bir olaya neden olan bir doğa olayının doğa yasasına uygunluğunu incelemektir. Eğer doğada geçerli olan doğa yasalarına uygunlukta bozulmalar yoksa, mucize de yok demektir.

İNSANIN ORTAYA ÇIKIŞI VE ÖZÜNE İLİŞKİN BİLİMSEL VE DİNSEL YAKLAŞIMLAR

Dinsel dünya görüşüne göre, insan, tanrısal yaratımın bir defalık edimi sonucunda ortaya çıkmıştır. O, bir anda, hazır ve yetkin bir şekilde yaratıldı. İnsan, "yeryüzündeki diğer varlıklardan esaslı şekilde mükemmel ve onlardan kat kat üstün... tanrısal bir şekil ve benzerlik taşıyan bir eserdir.

Bilimsel dünya görüşü, bilimsel verilere dayanarak, bu dinsel masalı reddeder. Bilim, insan ve hayvan organizmalarının anatomik özelliklerinin aynı kökenden geldiklerine ilişkin, birçok su götürmez kanıt ortaya koyuyor. Özellikle, insan ve insanla birçok ortak noktaya sahip insansı maymunların yakın akrabalığı söz konusudur. İnsansı maymun ile insanın çok sayıda ortak özelliğinin oluşu, kendiliğinden şu sonucu çıkarıyor ortaya: İnsanı hayvanlar dünyasından koparıp, ayrı bir dünyaya yerleştirmenin hiçbir dayanağı yoktur.

Bilim adamlarının elinde bugün, insanın hayvanlar dünyasından çıkışını gösteren çok sayıda somut kanıt mevcut. Geçen yüzyıldan (XIX. yy. ç.) beri, yer kürenin değişik bölgelerinde uzak atalarımıza ait iskeletler bulunuyor. Bu iskeletlerin anatomik yapısı, insanın hayvanlar dünyasından çıktığını en inandırıcı şekilde ortaya koyuyor. İnsan türünün kökeninde, milyonlarca yıl boyunca, aşama aşama maymun insana evrilen Avustralopitekiler (yani, güney maymunları) bulunuyor.

Bu süreçte baş rolü emek, yani toplumsal çalışma oynadı. "Büyüleyici bir güçmüş gibi, Rafael'in tablolarını, Torvaldsen'in yontularını, Paganini'nin müziğini yaratabilen insan eli, diye yazıyordu F. Engels, sadece emek sayesinde mükemmelliğin o yüksek aşamasına ulaştı." (K. Marks-F. Engels, Top.Y., c.20, s.488).

Daha sonra insan geliştikçe, toplumsal etken onun gelecekte alacağı biçim bakımından, giderek daha fazla belirleyici olmaya başladı. Bilimsel dünya görüşü, insanı zamanın ve somut tarihsel koşulların dışında gören dinsel dogmanın aksine, genel bir insanın var olmadığı, her insanın kendi çağının ürünü olduğu, mevcut toplumda egemen durumdaki toplumsal ilişkilerin onda cisimlendiği noktasından hareket eder. Toplumsal yaşamın maddi koşullarını, başka bir deyişle, kendi toplumsal varlığını değiştirirken, insan, böylece kendini de değiştirmiş olur.

İlahiyatçılar, bilimsel dünya görüşünü gözden düşürmeye çalışarak, bu dünya görüşünün insanı hayvanlarla aynı sınıfa soktuğu için, onun değerini düşürdüğünü yineleyip duruyorlar. Gerçekten bilimsel dünya görüşü, insanı hayvandan ayıran nitelikleri her zaman açıkça ortaya koymuştur ve koymaktadır. Bu ayırt edici niteliklerin başlıcaları: Emek faaliyeti, konuşma (dil) ve düşünme yetisi. Hayvan doğaya edilgen şekilde uyum sağlarken, insan etkin bir çabayla onu kendi yararına değiştiriyor.

BİLİMSEL ÖNGÖRÜ VE DİNSEL KEHANET

Bilim sadece evrenin gizlerini çözmeye çalışmaz, aynı zamanda geleceği önceden görür, toplumsal olaylarla doğa olaylarını önceden haber verir. Bilimsel öngörü, maddi dünyanın gelişim yasalarının bilgisine dayanır. Bilinç, gerçekliği edilgen şekilde yansıtmaz: Nesnel dünyanın olaylarını çözümler, rastlantısal olgularla olayların gerisindeki doğa yasalarına uygunluğu kavrar.

Bütün doğa ve toplum olaylarının kendi doğal nedenleri vardır, belli yasalara bağlı olarak gerçekleşirler. Evren birleşik ve parçalanmaz bir bütündür. Çevremizdeki olaylar ayrılmaz şekilde birbirine bağlıdır. Bir olay başka bir olaya yol açar, o da yeni bir olaya. Bu olayların meydana gelişini ve gelişimini kavrayarak, bunlar arasındaki karşılıklı ilişkiyi inceleyerek, meydana gelen olayın özünü ve nedenlerini öğrenir, hangi olaya bağlı bulunduğunu ve onu doğuran etkenin ne olduğunu saptarız. Bununla birlikte, farklı olayların nasıl ve hangi sırayla birbirini izlediklerini, ne zaman ve hangi koşullar altında yinelendiklerini de öğreniriz.

Değişik olaylar arasındaki içsel ve zorunlu ilintileri ortaya koyarak doğa yasalarını saptarız. Birbirinden ayrı nesneleri ve olayları inceleyerek, bunların ortak yönlerini bulur, en önemli, en değişmez belirtilerinin ne olduğunu kaydederiz. Daha sonra bunları genelleyerek, doğal ve toplumsal olayların akışının bağlı olduğu nesnel yasaları bulur ve ortaya koyarız.

Tarih, pek çok bilimsel öngörünün tanığıdır. Örneğin, bilim adamları, gök cisimlerinin hareketinin doğa yasalarına uygunluğunu ayrıntılı biçimde inceleyerek, kuyrukluyıldızların hareket yolunu gösteriyor ve buna dayanarak, matematik hesaplar yapıp, hangi kuyrukluyıldızın nerede ve ne zaman olacağını belirtiyorlar. Örneğin, İngiliz bilim adamı Halley, 1682 yılında güneş çevresinde görünen kuyrukluyıldızın (Halley Kuyrukluyıldızı, ç.), yaklaşık 76 yıl sonra tekrar gökyüzünde görüneceğini söylemiştir. Fransız matematikçi Klero ise daha doğru bir hesaplamayla, bu kuyrukluyıldızın görüneceği tarihi daha doğru saptadı; yaptığı hesapta topu topu bir aylık bir yanılma oldu.

1846 yılında bilim adamları tarafından matematik hesap yoluyla, doğa yasalarına ilişkin bilgiler temelinde, daha önce bilinmeyen Neptün gezegeni bulundu. F. Engels, bu keşfi 'bilimsel bir kahramanlık' olarak niteledi. 'Kopernikus'un (Kopernik) güneş sistemi 300 yıl boyunca bir hipotez olarak kaldı, son derece akla yatkındı, ama yine de bir hipotezdi' diye yazar F. Engels. Fakat Leverre bu sistemin bilgilerine dayanarak, o güne dek bilinmeyen bir gezegenin daha var olması gerektiğini tanıtlamakla kalmayıp, hesaplama yoluyla bu gezegenin uzaydaki yerini belirledikten sonra Alman gökbilimci Halle gerçekten bu gezegeni buldu, Kopernikus'un güneş sistemi hipotezi de kanıtlanmış oldu.

Jeologlar Yeryüzü'nün tarihini inceleyerek, yerkabuğu içinde biriken yeraltı zenginliklerinin oluşma yasalarını ortaya koydular. Bu yasaları bildikten sonra, şu ya da bu mineralin, doğal yakıtın, maden filizlerinin ve gazların nerede ve hangi cins toprak tabakasıyla uyumlu olarak bulunması gerektiği önceden söylenebilir. Ünlü Sovyet jeologu İ. M. Gubkin, uzun yıllar boyunca petrol tabakalarının oluşma yasalarını inceledi. Petrol yataklarının oluşumunun yerkabuğu katmanlarının belli bir düzenine bağlı olduğunu ortaya koydu. Gubkin, ulaştığı sonuçlardan hareketle, Volga nehri ile Ural dağları arasında kalan bölgede çok zengin petrol rezervleri bulunabileceğini söylemişti. Gubkin'in ölümünden sonra bu bölgede yapılan yeraltı jeolojik araştırmaları, onun bilimsel öngörüsünü en parlak şekilde doğruladı.

Bilimsel öngörünün büyük ölçüde gerçekleşebilirliği, toplumsal yaşam alanı için de geçerlidir. Marks ve Engels, toplumsal gelişme yasalarını derinliğine inceleyerek, toplumsal gelişmenin insanlığı kaçınılmaz olarak komünizme götüreceğini tanıtladılar. Onlar, sorunun sadece insanların iradesine değil, nesnel doğa yasalarına da bağlı olduğunu gösterdiler. Özel mülkiyet ömrünü doldurdu. Üretim büyük ölçüde toplumsallaştı. Bu da özel mülkiyet ile toplumsal olmayan bölüşüm biçiminin yerine, toplumsal mülkiyetin ve toplumsal bölüşümün konmasını gerektiriyor.

Öngörü, insanların toplumsal yaşamının değişmez etkenidir, başarılı eylemlerinin koşuludur. Nesnel dünyanın derinliğine kavranmasıyla birlikte, önceden haber verilen olayların alanı da genişliyor.

İnsan kendi deneyimlerine dayanarak, gelecekle ilintisi bulunmayan, derin bir nitelik taşımayan ve bilimsel açıdan akla uygun olmayan değişik öngörülerde bulunabilir. Bu tür öngörüler, nedensel bağlar saptanmış olmasa da, belli olaylara bağlı gözlemlerin sürekliliğine dayanır. Örneğin, halkın şöyle bir öngörüsü var: Eğer kırlangıçlar yere çok yakın şekilde uçuyorlarsa, yağmur yağacak demektir. Bu öngörü deneyimle doğrulanmaktadır. Aradaki halkalar, bu iki olay arasındaki bağıntıyı açıklamak için yeterli değildir, sorunun özü şudur: Yağmurdan önce hava basıncı değişir, havadaki nem oranı artar, bu sırada böcekler yere daha yakın bir noktaya iner ve bu böceklerle beslenen kırlangıçlar da onların peşine düşerler. Demek ki, pek çok halk öngörüsü bir doğruya dayanmakta, yüzeysel de olsa gerçekliği yansıtmaktadır.

Bu öngörülerden farklı olarak, boş inanlara dayanan kehanetler, gerçekte neden-sonuç ilişkilerine bağlı olmayan olayları birbiriyle ilişkilendirmektedir. Bu tür boş inanlara dayanan kehanetler, sadece ara sıra görülen rastlantısal olaylarla desteklenen bir yanılgı, ya da kendi kendini aldatmadır.

Başarılı bir bilimsel öngörü için, doğanın ve toplumun genel gelişme yasalarını çok iyi bilmek, gerçekliği kavramada doğa ve toplum olaylarını doğru değerlendirme ve genelleştirme olanağı veren bir yöntemle hareket etmek gerek. İnsan toplumlarının tarihinde felsefi düşüncenin en yüksek noktaya ulaştığı Marksizm-Leninizm, bu yöntemi bize vermektedir.

Doğal ve toplumsal yaşamda, belli koşullar altında meydana gelen olaylara ilişkin öngörülerde bulunma olanağını ancak bu yolla elde ederiz. Doğanın onlara göre varlığını sürdürdüğü, insan toplumunun onlara göre geliştiği nesnel ve bizim bilincimizden bağımsız olan doğa yasaları ne denli derinliğine ve daha doğru bilinirse, olayların nedenlerini ne denli daha iyi ve daha tam açıklarsak, öngörülerimiz de o denli gerçekçi olur, o denli büyük bir doğrulukla gerçekleşir.

BİLİMİN ÇÖZÜMLENMEMİŞ SORUNLARINA YÖNELİK DİNSEL KURGU (SPEKÜLASYON)

Dinin gerçekliğe ilişkin asıl anlayışı, bilimin henüz çözümlenmemiş sorunlarını değerlendirmede kendini çok açık biçimde gösteriyor.

Bilim henüz şu ya da bu sorunu çözme durumunda değilken, din savunucuları bu olguya dayanarak, bilime bütünüyle bel bağlanamayacağını, bilimin çözmekte aciz kaldığı sorunlar olduğunu, bu nedenle bu tür sorunların çoğu zaman bilimden çok, dinin alanına girdiğini tanıtlamaya çalışmaktadırlar. Bu yaklaşım, insanın dinsel yaşamının taşıdığı özün açığa çıkışına çok tipik bir örnektir.

İnsanların ruhsal davranışlarını doğru çözümlemede, bilim uzun süre yetersiz kaldı. Nesnelerin ve olayların açıklanması için nedenin nerede aranacağı, bu nesne ve olaylar dünyasında açıkça belli iken, şimdi burada –insanın ruhsal yaşam alanında– başka bir yaklaşım bulmak gerekiyordu. Din bu alanı kullandı. Din, insanların ruhsal yaşam alanını dünyada geçerli doğa yasalarına bağlı olmayan, özel bir alan ilan etti. Bu nedenle güya bilim

kaçınılmaz olarak burada başarısızlığa uğramıştır. İnsanların ruhsal yaşamı, din adamlarının düşüncelerine göre, ancak dinsel bir yaklaşımla doğru açıklanabilir.

Şöyle ki: İnsan özünün çift yönlü bir doğası vardır: Birincisi, onun ölümsüz ruhu, ikincisi de, madde olan ölümlü bedenidir. İnsan, ruhunu tanrıdan alır. Ruh, anlamsız olan bedenden bağımsızdır. Dahası, ruh bedene yerleşerek, onu canlı kılmakta ve yönetmektedir. Ruhtur insanın doğadan bağımsızlığını, onun irade özgürlüğünü, ussal yeteneğini ve başlıca kişisel özelliklerini önceden belirleyen. Ruh öbür dünyaya göçmek üzere, bedeni terk ettiğinde insan ölür, beden çürür. Ne ki, ruhsal (psişik) olguların bu tür yorumu, bütün bilimsel bilgilerle reddedilmektedir. Bütün ruhsal olguların tek kaynağı beynimizdir. İçinde yaşadığımız dünyaya ilişkin duygu ve düşüncelerimiz, bilincimiz, düşünmemiz, beynin çalışmasının sonucudur. Beyin faaliyeti olmadan ne ruh olur, ne de bilinç. İnsan beyni çalışmadığı an bilinç kaybolur, bütün manevi (ya da ruhsal) faaliyetler kesintiye uğrar. Rus düşün adamı A. İ. Herzen, ruhun bedenden ayrılabilir olmasına inanmanın, bir nesnenin taşıdığı özelliğin nesneden ayrılabilir olmasına inanmak demek olduğunu söyler. Örneğin, siyah kedi koşarak odadan çıktı, ama siyah rengi içerde kaldı, demek gibi bir şey.

İnsanların binlerce yıl boyunca ruh diye adlandırdıkları şey, beynin bir işlevi olarak, bizim bilincimizden başka bir şey değildir. Rus bilim adamı İvan Mihayloviç Seçenov, daha geçen yüzyılda (XIX. yy), insan beynini inceleyerek, ruh denen şeyin, insan organizmasından ne bağımsız ne de bilinemez olduğunu ortaya koydu. Ruhun maddesel organı beyindir. Madde olan bir organın çalışması gibi, beynin çalışması da incelenebilir. İ. M. Seçenov, yaptığı bilimsel incelemelerin sonuçlarını, "Refleksı golovnovo mozga / Beynin Refleksleri" adlı yapıtında açıklar. Bu yapıt, insanın ruhsal (psişik) davranışlarının incelenmesinde yeni bir sayfa açtı.

İ. M. Seçenov'un insanın ruhsal hareketlerine ilişkin düşünceleri, ünlü fizyoloji bilgini İ. P. Pavlov tarafından geliştirildi. Seçenov'un yüksek sinirsel hareket teorisi, "tanrısal ruh" kavramını kökünden yıktı. Omurilik ve beyin -merkezi sinir sistemimiz organizmanın bütün dirimsel faaliyetlerini düzenlemekte, vücudumuzun bütün bölgesel işleyişini yönetmektedir. Merkezi sinir sistemindeki en önemli rol beyne aittir. Beyin her an, organizma içinde ve dış dünyada meydana gelen değişik uyarı ve

işaretlerin (sinyallerin) çoğunu alır. İşaretler sinir telleriyle vücudun bütün organlarına geçer. Beyinden bu işaretlere yanıt olarak, organizmanın çalışmasını düzenleyen ters işaretler, emirler gider sinirler aracılığıyla. Organizmanın, uyaranlara sinir sistemi yardımıyla verdiği karşılık, refleks olarak adlandırılır.

Az bilinen bir olay: Beyninin büyük yarı küresi olmayan bir çocuk dünyaya gelmişti. Yaklaşık beş yıl kadar yaşadı. Bu süre içinde hiçbir şey öğrenmedi, kimseyi tanımadı ve konuşmadı.

Bu tür olaylar tıpta iyi inceleniyor. Beyinsel bir bozukluk söz konusu olduğunda, örneğin bir yaralanmaya bağlı olarak, beynin normal çalışması durur. Bununla birlikte insan, sözde onun ruhuna bağlı olan her şeyden kopar. Konuşma ve anlama yetisini yitirir. Demek ki, insanın bütün psişik yetileri ne olduğu belirsiz bir ruha değil, bedene, özellikle de beyne bağlıdır.

Bilim, insanların ruhsal aktivitelerinin temelinde, insan beyninde oluşan maddi bir sürecin bulunduğunu, din tarafından iç dünyanın açığa çıkışı diye gösterilen ruhun, nedensel olarak dış nesnel dünya koşuluna bağlı olduğunu inandırıcı biçimde ortaya koymuştur. İnsanların psikolojik aktiviteleri de nesnel doğa yasalarına bağlıdır ve maddi dünya tarafından yönlendirilmektedir.

Yüksek sinirsel hareket teorisi, dinin kendi savlarının doğruluğunu kanıtlamak amacıyla kullanmaya çalıştığı pek çok olayın bilimsel bir bakış açısıyla aydınlanmasına olanak sağladı. Buna koşut, düş, hipnoz, kendi kendine telkin (otosugestion) ve buna dayanan "büyüyle şifa bulma" gibi olayların gizemli olduğu düşüncesi de son buldu.

İlahiyatçılar, psikolojik yaşamın sadece tek tek olaylarına sarılarak, psikoloji alanındaki olaylar bilim tarafından büyük ölçüde aydınlatılıyor olsa da, bunun, bilimin insan yaşamındaki bütün ruhsal olayları doyurucu bir şekilde açıklayabileceği anlamına gelmediğini tanıtlamaya çalışıyorlar. İlahiyatçılar, ruhsal yaşam alanının, her şeyden önce dinin egemenliğinde bir alan olduğunu savlamaktalar.

Henüz çözümlenmemiş diğer sorunlar konusunda da bilimlere darbe vurma çabaları, din için aynı düzeyde karakteristiktir.

Bununla birlikte, bilimin, evreni bir anda ve bütünüyle açıklayabilecek durumda olmadığı "unutuluyor". Bilim gerçekliğin az karmaşık olaylarının aydınlatılmasından, daha karmaşık olayların ortaya çıkarılmasına, birinci çalışmanın sahip olduğu özün kavranışından ikincinin kavranışına doğru yol almaktadır. Bu nedenle bilimin gücüne karşı bir kuşku uyandırmanın ve bilimin henüz çözemediği sorunlara yönelik spekülasyonlar yaratmanın hiçbir dayanağı yoktur. Bilim için bugün karanlık olan, gelecekte aydınlanmış olacaktır. Bu savın doğruluğu, bütün bilimsel gelişmelerle kanıtlanmaktadır.

Olayların niteliklerini, sınırlarını, nicelik ve niteliksel farklılıklarını kavramanın şu aşamasında, her buluşun, her yasanın, tükenmez olan maddedeki her özelliğin henüz bilmediğimiz gizli yönleri var. Bizi çevreleyen dünyamızı çağdaş bilimsel bir bakışla incelerken, doğada meydana gelen süreçleri daha net görür, doğadaki gelişimin karmaşık diyalektiğini ve içeriğinin derinliğini daha iyi kavrarız. Ne var ki, önümüzde yanıtlanması gereken sorular hep olacaktır. Bilimsel kavrayış budur işte.

K. E. Tselkovski bu konuda çok güzel söylemişti: "Doğa kitabı hiç kimse tarafından başından sonuna dek okunamaz ki! İşte yaşamın amacı: Onu olabildiğince daha fazla okumak, olabildiğince sürekli okumak. Biz daha çok sayfa çevirdikçe, 'doğa kitabı' her yaşayan ve düşünen için o denli ilginç ve iç açıcı olmakta."

Bilimle din arasındaki ilkesel sınır, özellikle şu noktada gözle görülür şekilde belirgindir: Bilimsel ilke, dünyamızı araştırıp inceleyerek, meydana gelen olayları her geçen gün daha derinliğine kavramayı olanaklı görür. Buna karşılık din, düşünsel açıdan insanlığın çocukluk evresinde doğan ve daha sonra dinler tarafından "ulu gerçekler" diye sunulan bütün o dogmalara inanma ilkesine dayanır.

DİNSEL DÜNYA GÖRÜŞÜNÜN ÇELİŞKİLERİ

Her dinsel dünya görüşü kendi içinde çelişiktir. Dinsel bir düşünce diğer bir dinsel düşünceyle çeliştiğinde, çelişkiler dinsel inancın içyapısına özgü, yani içsel olabildiği gibi, dinsel düşünceler mevcut gerçekliğin kendisiyle çeliştiğinde, dışsal da olabilirler.

Dinsel dünya görüşündeki çelişmenin bir takım nedenleri var, ayrıca bu olgu, her türlü dinsel öğretinin, aslında bir tek insan tarafından ve kısa sürede yaratılmış olmadığıyla da ilintilidir. Dinsel öğreti, değişik dinlere ait ve sıklıkla çelişik öğeleri içinde barındırır. Toplumsal yaşamdaki gelişmenin çok düşük bir düzeyi, ilkellik ve insanların evrene ilişkin bilgi yoksunluğu bu öğelerde yansımasını bulur.

Şu nedeni de göz ardı etmemek gerekir ki, dinsel düşünceler bir kez doğduktan sonra kutsallık kazanmakta ve bu sayede dokunulmaz olmaktadırlar (çünkü din, sadece kendisinin ulaştığı son noktanın mutlak gerçeklik olduğu savındadır). Bir kez "tanrısal gerçeklik" diye gösterilmiş olan gerçeklik değişmeden kalmalı ki, tanrının yanılmazlığı ve mutlak hikmeti konusundaki dinsel öğreti sarsılmasın. Bu nedenle, dinsel düşüncelerin temelsizliği bilimsel buluşlarla ortaya konduğunda bile, din, insanı kuşatan gerçeklik hakkındaki eskimiş düşünceleri terk edemez. Din, dinsel öğretinin açıkça saçma olan düşüncelerine bazen kendince yalnız mecazi yorumlar getirerek, bu yanlış görüşleri savunur.

Tanrının dışında, insanların bütün kötü, ahlaksızca davranışlarının suçlusu olarak görülen sözde bir şeytanın olduğu düşüncesi, dinsel inancın iç çelişkilerine örnek gösterilebilir. Hikmet sahibi tanrı, önceden bilmesine karşın, buyruklarına uymayacak ve ona fesatlık yapacak olan şeytanı yaratıyor. Tanrı sınırsız erk sahibidir, ama aynı zamanda şeytanı yenebilecek durumda değildir, ona karşı amansız bir savaş yürütmesine karşın. Tanrı bir sözcükle şeytanı yokluğun karanlığına gömebilirdi, ama o bunu yapmıyor, onun yüzünden insanlığın büyük bir kısmı için cehennem ateşi hazırlanan şeytan, onun (tanrının) can düşmanı olsa da.

Şeytan ayartması konusundaki din öğretisi son derece çelişiktir. Golbah, bu öğretinin saçmalığını yerli yerine oturtarak, şöyle der: "Tanrı, insanları cezalandırmaktan zevk almak için, eğer insanlar onun hazırladığı tuzağa düşecek denli aptallarsa, zaman zaman onları ayartır. Ne var ki tanrı, ayartma işinde, yeryüzündeki görevi onunla alay etmek ve onun sadık kullarının ahlakını bozmak olan şeytandan yararlanır genellikle. Bu gizemli hareket tarzı gösteriyor ki, tanrı bazen yaptığı anlaşılmaz işlerle kendi kendine zevk almaktadır.

Dinsel dogmanın çelişkileri, bilimsel dünya görüşünde ve bilimde karşılaşılan çelişkilerden temelde farklıdır. Bilimsel dünya görüşünde

ortaya çıkan çelişkiler, eğer toplumsal yaşamın genel gelişim çerçevesiyle belirlenmiş olan insan bilgilerinin kaçınılmaz sınırlılığıyla bağlantılı ise, bu çelişkiler insanın evren hakkındaki düşüncesinin derinleşmesi ölçüsünde çözülmekte, ortadan kaldırılmaktadır (bu durumda, gerçekliğin gelişiminin kaynağı olan diyalektik çelişkiler hesaba katılmıyor), ama dinsel çelişkiler giderilememektedir.

Böylece, bilimsel ve dinsel dünya görüşlerine ilişkin dile getirilen bütün düşünceler, bir tek anlamı olan bir yargıya varma olanağı veriyor bize: Bilim ve din uzlaşmazdırlar.

ORTAÇAĞDA ÖZGÜR DÜŞÜNCE

Rönesans çağını klasik antik çağdan ayıran bin yıllık süreç boyunca, dinsel düşüncenin feodal toplumun bütün kesimlerinin aklı üzerindeki egemenliği, ateist düşüncenin gelişimini çok zorlaştırdı. Anatole France'ın haklı olarak belirttiği gibi, bu dönemde "hiç kuşku yok ki, ruhban takımı, değişik düşünen herkesi anında yakma alışkısına, hoşnut ve hemfikir olarak hizmet etmekteydi." Ancak, bu, koyu cehaletin vurduğu zincirleri kırmaya çalışan düşünceyi bütünüyle boğamadı.

Fransız filozof Pyer Abelyar (Petrus Abaelardus) (1079-1142), ortaçağ özgür düşüncesinin en büyük temsilcisiydi. "Vvedeniye v teologiyu / Teolojiye Giriş" adlı tez çalışmasında, bütün dinsel dogmaların ya boş sesler olduğunu, ya da bunların insan aklının kavrayışına uygun bir anlam taşıdıklarını söylemekten korkmadı. "Düşünmeden inanan kişi, onu inandırmak için lehine sunulan kanıtların ne kadar sağlam olduğunu anlamadan, ölçüp tartmadan, kuşku duymadan, kendisine ne söyleniyorsa onunla yetinen kişidir."

Aklı dışarıda bırakarak hiçbir şeye inanmamak gerektiğine çağrı yapan Abelyar, şunu söylemekten kendini alamaz: "Bir şeye, tanrı öyle söylemiş diye değil, o şey var olduğu için inanırsın."

Her türlü sorunun çözümünde hareket noktası olması gereken kuşkunun, gerçeğe varmanın tek akılcı yolu olduğunu söyler Abelyar. "Biz, diyor Abelyar, Kuşku duyarak araştırma-incelemeye başlarız, araştırma-inceleme sayesinde de gerçeğe ulaşırız." Kuşkuya böylesine yüksek bir değer veriş, dinsel dünya görüşünü temelden sarsmak yönünde büyük bir önem taşımaktadır.

"Da i nyet / Evet ve Hayır" adlı yapıtında Abelyar, aynı konuya ilişkin iki karşıt düşünceden birinin son derece büyük bir yanlışlık olarak gördüğü noktanın altını çizerek, çelişkilerle dolu "kutsal" metinlerden alınma pek çok parçayı bir araya getirmiş. Bu "kutsal" metin parçaları ilk büyük günah (Adem'le Havva'nın işledikleri günah), özgür irade, dünyanın yaratılışı veya ebedi oluşu, tanrının öncesiz ve sonrasızlığı ve dinin diğer temel konular hakkında kilisenin "kutsal babaları" ve hatta "kutsal yazılar" birbiriyle taban tabana çelişen yanıtlar veriyorlar. "Kutsal" metinlerde sıkça su götürmez bir

gerçeklik olarak sunulan dinsel dünya görüşünün açık bir yalan olduğu, bu şekilde ortaya konuyor.

Abelyar, kendi usçuluğuna ve ortaçağ bilincinin dogmatikliğine karşı verdiği savaşıma karşın, dinsel düşüncelerin tutsağı olarak kaldı. Onun nesnel olarak dinin temellerini sarsan görüşleri, din adamları arasında da fırtına kopardı.

1121 yılında Soissons'da toplanan kilise konseyi Abelyar'ın bu düşüncelerini dinden sapma olarak ilan etti, onu kendi kitabını halkın karşısında yakmak zorunda bıraktı ve sonra da bir manastıra hapsetti.

Özgür düşünce İtalya'da da kendine yol açtı. XII. yüzyılda Floransa'da Epikürcü, materyalist ve din karşıtı düşünceler öne süren birçok bilim adamı ortaya çıktı.

Bu çağda İslam dünyasında, din karşıtı özgür düşüncenin bir takım önemli temsilcileri ortaya çıktı.

Burada özellikle Tacik-İran kökenli düşün adamı ve şairi Ömer Hayyam'ı (1040-1123) anmak gerek. Hayyam'ın "Rubailer"i insanın ruhsal dünyasının derinliklerine inmekle birlikte, felsefi düşünmeye kapı aralayan ve din karşıtı açık düşüncelerle de yüklü şiirlerdir.

Hayyam, öbür dünyada bizi bekleyen nimetlere kavuşabilmek için, bu dünyanın nimetlerinden vazgeçmemiz yönündeki dinsel çağrıyı yerer. Asla öbür dünya diye bir dünyanın olmadığını söyler. Sadece doğa yasalarının egemen olduğu bir dünya vardır. Bu doğa yasaları karşısında cennet ve cehenneme ilişkin dua ve gevezelikler gülünçtür. "Niçin taparsın dumanına, bir cami kandilinin?/ Cennet ve cehennem hakkındaki bütün bu dedikodular niçin?" İslam dini de içinde olmak üzere bütün dinler, insanları, onların "yabani otu" olan bir ödülle öte dünyada ödüllendirileceklerine inandırarak aldatmaktadır.

Hayyam, biricik gerçek var oluşun dünyasal var oluş olduğu, sadece onun bir değer taşıdığı ve onun yok oluşunun tanrısal bir karşılığı (ödül veya ceza, ç.) değil, ama hiçliği doğurduğu düşüncesini sık sık yinelemekte ve nükteli bir söylemle dile getirmektedir.

Tanrının her şeye gücünün yeteceği ve her şeyi bildiğine ilişkin dinsel öğreti ile ödül veya ceza verme konusundaki öğreti arasındaki çelişkiyi ortaya koyar Hayyam:"Sen benim için kilden bir vücut yaptığın zaman / Biliyordun ihtiraslarımı yenemeyeceğimi benim / Sen değil misin suçlusu, benim günah dolu yaşamımın? / Ey tanrı, söyle, ne diye yakarsın beni cehennemde?"

Toplumda egemen olan adaletsizliğin tanrı kayrasının (iyilik) varlığını çürüttüğü yönündeki Epikürcü düşünce, Hayyam'ın toplumsal kötülüğü coşkuyla açığa vuran ve aynı coşkuyla tam iyilikçi bir tanrının varlığını yadsıyan sanatında parlak bir anlatım kazanıyor: "Ey gök, elin alçaklara cömert senin / Onlara hamamlar, değirmenler, su arkları verdin / Ama yüreği temiz olana sadece bir kuru ekmek / Tükürmüşüm böylesi göğe! / Yok tükürük kadar değeri onun!"

Bazı rubailer, Hayyam'ın cesur düşüncelerinin, onun yaşadığı toplumun belli çevreleri tarafından paylaşıldığını tahmin etmeye olanak veriyor. Örneğin: "Ve işte böyle yaşıyoruz mavi gök kubbe altında. / Yarı dinsiz, yarı Müslüman."

Rubailer din karşıtı düşünceyi sık sık şaka yollu dile getiriyor, ama şair: "Ben bütün bu yalanlara yalnız sözde düşman değilim" diyor. Hayyam, hangi din olursa olsun, aklın dine tutsaklığını kesinlikle yadsıdığını en ciddi anlatımla ifade ediyor: "Kölelik ruhu Kâbe'deki putta da içkindir, çan seslerinin dili kölece boyun eğişin dilidir ve köleliğin kara mührü hem tespihe hem haça, hem kiliseye hem mihraba basılmıştır."

Ünlü Arap filozofu İbni Rüşt (Averroes) (1126-1198), din karşıtı birçok önemli düşünce ortaya sürdü. Bu seçkin düşün adamı, kendini Aristoteles'in sadık bir izleyicisi sayarak, Aristoteles öğretisinin materyalist tezini geliştirdi. İbni Rüşt, zamanının bir evladı olarak, Arap filozofların bütün insanlığın bilincine yazdığı hem tanrı (burada Aristoteles'in "ilk harekete geçiren" tanrısına benzer bir rol oynayan tanrı), hem de ruhun ölümsüzlüğü düşüncesini kendi öğretisinde korur.

Fakat İbni Rüşt, evrenin tanrısal yaratımını kesinlikle yadsır, madde ve hareketin öncesiz-sonrasız olduğunu, evrende doğal zorunluluğun, değişmez doğa yasalarının hüküm sürdüğünü savunur. Tanrının kendisi zorunluluğa göre devinir, doğa yasalarını hükümsüz kılamaz o. Bu nedenle,

vahiyler ve tansıklar (mucizeler) gibi doğaüstü olaylar olanak dışıdır. Dualar olayların akışı üzerinde bir etkide bulunamaz. Ayrı ayrı her insanın bilinci, o insanın bedeninin, özellikle de beyninin bir yeteneğidir. İbni Rüşt, bu nedenle, bütün insanlığın kişilikten soyutlanmış usavurma gücünü ölümsüz kabul etse de, ruhun ölümsüzlüğünü, dahası tanrısal ceza ve ödülü yadsır.

İbni Rüşt, çifte gerçeklik öğretisini ilk ortaya atan filozoftur. Bu iki gerçeklik şunlardır: Bir yanda bilimsel, felsefi, diğer yanda dinsel, ilahiyatçı gerçeklik. Genel olarak İbni Rüşt, bilimle dinin, felsefeyle de ilahiyatın birbirine karşılık düştüğünü söyler. Ama bunların çeşitli konularda vardığı sonuçlar farklıdır. İnsan kalabalıkları için bir vahiye, bir otoriteye vb. inanmak gereklidir, çünkü inanç halkı oluşturan insanlara köstek vurur. Bilim ve felsefe, eğitimli insanların küçük bir tabakası içindir. Ölümsüzlük ilahiyatın gerçekliği, ölümlülük ise felsefenin gerçekliği olduğuna göre, aynı yazar, ilahiyat alanındaki bir çalışmasında ruhun ölümsüzlüğü düşüncesini savunurken, felsefe alanındaki bir yapıtında bu düşünceyi yadsımak hakkına sahiptir. İbni Rüşt'ün bu "çifte gerçeklik" öğretisi bir uzlaşma ruhu olarak gerçekleşse de, kendi zamanı için büyük önem taşıyordu ve ilk defa akılla inancı keskin bir şekilde ayırarak, son noktada bilinci dinin boyunduruğundan kurtarmaya hizmet etmişti.

İbni Rüşt'ün düşünceleri, Hıristiyan Avrupa ülkelerinde yayılarak, bu ülkelerdeki materyalizm ile dinsel kuşkuculuğun gelişimine ilerici nitelikte önemli bir etkide bulundu. Paris Üniversitesi'nde Averroes'in (İbni Rüşt) görüşlerinin yayılması yönünde etkin bir çalışma ortaya koyan Fransız yandaşlarının ortaya çıkışı özellikle anlamlı olmuştur. Parisli Averroistlerin başında Siger Brabantski (yaklaşık 1240-1282) vardı.

Siger, kendi yapıtlarında ("O vozniknovenii i uniçtojenii / Doğuş ve Yok Oluş", "O veçnosti mira / Evrenin Öncesizliği-Sonrasızlığı Üzerine".), evrenin öncesiz ve sonrasız olduğunu, insanların yaşamında evrensel zorunluluğun işlediğini ve insanların hareketlerine tanrının yön vermediğini, insan bilincinin (ruh, ç.) onun bedenine ayrılmaz şekilde bağlı olduğunu, bedenle birlikte bilincin de öleceğini ve insanın ölümünden sonra sözde cehennemde onu bekleyen azapları çekmesinin söz konusu olamayacağını tanıtlamıştır.

BURJUVA TOPLUMUNDA

ÖZGÜR DÜŞÜNCE VE ATEİZM

RÖNESANSIN BÜYÜK BULUŞLARI VE DİN KARŞITI DÜŞÜNCE

XV. yüzyılın ikinci yarısı ile XVI. yüzyılın tamamını kapsayan zaman dilimi, Batı Avrupa'daki öncü düşüncelerin dikkat merkezine din karşıtı düşünceleri sürdü. Bu devir, feodalizmin temellerinin yıkılmaya ve ona karşı verilen savaşım içinde burjuva toplum ilişkilerinin biçimlenmeye başladığı bir devirdir.

Bir yanda denizcilik, sanayi, ticaret alanlarındaki tarihsel başarılar, deneysel doğa bilimlerinin ortaya çıkışını ve doğaya ilişkin gerçek bilgilerin elde edilişini zorunlu kılarken, diğer yandan bu alanlar, bu tür bilimlerin gelişimi için temel yaratıyordu. Deneysel doğa biliminin işlerlik kazanması burjuvazi ve onun başında bulunduğu toplumun ileriye doğru gelişimi için ivedi bir zorunluluk haline gelmişti.

Bu ivedi zorunlulukla birlikte, yeni toplumsal ilişkilerin pekişmesi ortaçağın toplumsal kurumlarının yıkılmasını gerektirdi; gerçek doğa biliminin ve ondan ayrılmaz olan bilimsel dünya görüşünün sağlam bir temele oturması da, bütün ortaçağ yaşamını bir kıskaç olarak boğan dinsel dünya görüşünün yıkılışını zorunlu kıldı.

Ortaçağın bilimsel bulguları dine çok güçlü darbeler indirdi. Büyük coğrafya keşifleri, ortaçağın dünya ve dünya üzerinde yaşayanlarla ilgili düşüncelerini yıktı. Dinin evrene ilişkin kutsallaştırdığı görüşler, Kopernikus ve Galileo tarafından çürütüldü. Dinsel dünya görüşüne en büyük darbeyi, özellikle Nikolay Kopernikus (14731543), evrenin heliosantrik (Güneş özekçiliği) sistemini inceleyen Polonyalı bu büyük bilim adamı vurdu. Kilise tarafından desteklenen, evrenin merkezinde Güneş'in değil de, Dünya'nın olduğu yönündeki eskimiş düşünceler yerle bir oldu. Dünya, insanların tanrı tarafından seçilmiş bu yaşam yeri, güneş sisteminin sıradan bir gezegeni düzeyine indi. Dünyanın eşsiz oluşu hakkındaki düşüncelerle birlikte, dünyaya kutsal bir sıfat yükleyip onu diğer gezegenlerle karşılaştırma düşüncesi de bütün dayanaklarını yitirdi. İnsanın tanrısal yaratımın yüksek ereği olduğu dogması sarsıldı. Ve kilise

yanlılarının, Kopernikus'un öğretisini "dinden sapma" olarak ilan etmelerine karşın, bilimin zafer yürüyüşünü frenlemeye güçleri yetmedi.

İtalya, Rönesans çağında Avrupa düşüncesinin öncüsü olarak öne çıktı. XV. yüzyılda Padua Üniversitesi herkesin bildiği Averroizmin merkezi haline geldi; "çifte gerçek" öğretisi ile evrenin öncesiz-sonrasız olduğuna ilişkin öğretiye her yerde Padua öğretileri denmeye başlandı. Padualıların bir kısmı, Arap filozof İbni Rüşt'ün 'sadece her insanın ruhu ölümlüdür, insanlığın kişilik dışındaki usu ise ölümsüzdür' şeklindeki görüşlerine bütünüyle katılıyorlardı. Padua Okulu'nun kimi temsilcileri daha ileri giderek, bütün ruhu ölümlü ilan ettiler. III. yüzyılda Yunanistan'da yaşamış, bu görüşü paylaşan Afrodisiaslı Aleksandr (İskender) adına dayanılarak, Padua Okulu'nun bu temsilcilerine Aleksandrcılar dendi. Pietro Pomponazzi (Petrus Pomponatius) (1462-1524) de bunlar arasındaydı.

Pomponazzi, "O bessmertii duşi / Ruhun Ölümsüzlüğü" adlı yapıtında, kendi meslektaşlarına kalabalıkların boş inanından bağımsız yaklaşan bir din yasa yapıcısının, halka dini vaazda bulunarak, amacını başka türlü ortaya koyup, kendini alim gösterdiğini yazar. Buradan kaçınılmaz olarak, akıl (bilim) ve inancın (din) bizi nasıl yönlendirdikleri gibi iki farklı sonuç çıkıyor: Akıl dinden farklı olarak, örneğin, doğa yasalarının işleyişinin tansıklara (mucize) yer vermediği, tansıklara inancın "rahipler tarafından uydurulmuş bir yalanın sonucu ve basit insanların hastalıklı hayal gücünün ürünü" olduğu yargısına götürür bizi.

Pomponazzi; Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam karşılıklı olarak birbirlerini dışladıkları için, bu dinlerden ikisinin büyük ölçüde yalana dayandığını; bunun da inananların çoğunluğunun aldatıldığı anlamına geldiğini söylüyor. Ama eğer çoğunluk aldatılmaya izni veriyorsa, geriye kalanlar aldatılmıyor mu?

Ruh ölümsüz mü? Pomponazzi "Pisaniya / Yazılar" adlı yapıtında, böyle bir görüşü doğrulayan bir yerin olduğunu, ancak doğanın incelenmesi ve düşünmenin bu görüşü çürüttüğünü yazar. Birincisi, bilinç (ruh), vücudun organlarına ayrılmaz şekilde bağlıdır ve onlarla birlikte ölür. İkincisi, ölümsüzlük ve (tanrısal, ç.) ödül konusundaki öğreti içsel bir çelişkidir: İnsanların yaptıklarından, 'her şeye kadir' tanrı sorumlu olmak zorundadır. Pomponazzi, insanların ödül umudunu yitirerek ve ceza korkusunu üstünden atarak ağır suçlar işlediklerinin açıklandığı bilinen dinsel teze

karşılık, ruhun ölümsüzlüğüne ve tanrısal ödüle inanmayan namuslu insanların sayısının az olmadığı, şu ya da bu dine inanan ahlaksız insanlardan daha fazla olduğu yanıtını verir. Tanrısal bir ödül beklemeksizin yapılan iyi işler, tek dürtücü etkeni tanrısal ödül olan işlerden çok daha ahlakidir. Kötü davranışlardan kaçınmasının biricik nedeni, bu tür davranışları sadece onursuzluk saymak olan bir insan, kötü davranışlarda bulunmayı yalnız öte dünyada göreceği ceza korkusuyla istemeyen bir insandan çok daha ahlaklıdır. Bu nedenle ruhun ölümsüzlüğünün ve tanrısal ödülün yadsınması, bu düşüncelerin kabul görmesinden çok daha iyi pekiştirir ahlakı.

Bu çağda bilimin dine karşı verdiği savaşımın en açık anlatımı, Giordana Bruno'nun (1548-1600) düşünceleridir. Bruno, Kopernikus'un bulgularından yola çıkarak daha ileri gider: Helyosantrizm yerine sonsuzluğu, merkezi olmayan evreni ve sonsuz evrenler öğretisini koyar. Hıristiyanlığın evren hakkındaki görüşlerini yıkarak şöyle haykırır: "İleri! Dünya'nın sözde evrenin merkezi olduğu teorisini yık. Muazzam ve biricik yıldızlar evrenine bakabilmemiz için, önümüzdeki kapıyı ardına dek aç..." Bruno, aklın, "içinde bulunan bir yığın (ölü, ç.) kutsal kalıntı sayesinde " her şeyi kavrayabileceğini söylüyor. İnsan aklının doğanın gizleri üzerinde, kör inançlar, dar kafalılık ve hoşgörüsüzlük üzerinde kazandığı zaferde, yüksek bir mutluluk görür. Bruno, dinsel usdışıcılığa (irrasyonalizm) ve bilmesinlerciliğe (obskürantizm) düşmandır.

Bruno vahiyi de, tanrısal yaratıcılığı da, ruhun ölümsüzlüğünü de yadsıdı. Avrupalıların çoktanrıcılıktan (paganizm) Hıristiyanlığa geçişini şöyle anlatır: "Halklar için ipe sapa gelmez masallar uyduruldu, ortaya barbarlık çıktı ve tehlikeli sayılan bilim için kıyımlar çağı başladı." Zorbalar, tiranlar, itaatsizlik nedeniyle insanları öte dünyada ağır bir cezanın beklediği ve ruhun ölümsüzlüğü yalanlarıyla halkı korku içinde tutmak için dini kullandılar.

"Evren yaratılmış değildir, diye yazar Bruno. Yukarıdan aşağıya düzen veren, (evreni) dıştan yaratan bir yaracının var olması olanaksızdır." Bu, aslında, ateist bir görüştür. Fakat Bruno, savaştığı düşüncelerin etkisinden tam olarak kurtaramadı kendini. "Tanrı ve doğa, aynı maddedir" düşüncesini öne sürerek, maddenin ve bütün nesnelerin bir ruh taşıdıklarını sanıyordu. Onun bu canlıözdekçiliği (hilozoizm), doğada gerçekleşen

süreçler konusundaki teolojik düşüncelere uyuyor. Ve onun bu tutumu, kamutanrıcı (panteist) bir anlam içeriyor. Ama Engels, kamutanrıcılığın özgür insan düşüncesine, yani ateizme gidişte son aşama olduğunu belirtir. Bruno, onu ölüme yollayan Romalı engizisyoncuların ölüm kararını dinlerken, şöyle seslenir onlara: "Ölüm kararımı, belki de, benim dinlerken duyduğumdan daha büyük bir korku içinde okuyorsunuz." Ölümü yiğitçe karşılayan diğer bir seçkin İtalyan ateisti Luçilio Vanini (1585-1619) de, Tuluz parlamentosu tarafından yakılma cezasına çarptırıldı. Vanini, ateşte yakılarak idamını izlemeye gelen binlerce insana şöyle seslendi: "Eğer tanrı olsaydı, tamamen adaletsiz ve dürüstlükten uzak bu parlamentoyu yıldırımla vurmasını isterdim; eğer şeytan olsaydı, onun bu parlamentoyu yutmasını isterdim... ama ne biri, ne de öteki olmadığından, hiçbir şey yapamıyorum."

Vanini, yapıtlarında, evrenin öncesiz-sonrasız olduğunu, onu tanrının yaratmadığını ve yönetmediğini yazar. Evrenin dışında olan "tanrı değildir ilk devindirici güç." Böyle bir tanrı hiç yok. Var olan, "devinimin başlangıcı olması nedeniyle, aynı zamanda tanrı da olan doğadır" sadece. Doğa tanrı olarak niteleniyor, tam insansal bir özellik olan akıl da ona (doğa-tanrıya, ç.) yükleniyorsa, bu saçmadır.

Antik dönemlerin kanıtlarından yararlanarak, tanrı inancına yol açan çelişkileri ortaya koyuyor Vanini: "Tanrı, kötülüğü ya ortadan kaldırmak istemiyor, ya da kaldıramıyor. İkinci şık ateistlerin düşüncesini doğruluyor, birincisi tanrıyı kötülüğün kaynağı yapıyor." "Tanrı, insanların hatalarını ya biliyor, ya bilmiyor. Eğer biliyorsa ve tanrı için bilmekle istemek aynı şey olduğuna göre, o halde bu hataların yaratıcısı da tanrıdır." Bu durumda o bir tanrı olamaz. "Dünyayı bilmeden yönetemeyeceği için, eğer bu hataları bilmiyorsa dünyayı yönetmek konusunda hiçbir kaygı taşımaz." "Şayet büyük kıyımlar ve yanlışlıklar tanrı tarafından önceden haber verilerek önlenmediyse, onun dünyada olup bitenlere büsbütün kayıtsız kaldığı savı öne sürülebilir." Bu durumda da o bir tanrı değildir. Ama içinde böylesine çok kıyımın olduğu dünya işlerini düşündüğünü varsayalım tanrının. "O, dünyada olan bu işlerle ilgilenerek, bunları önceden bildirip önleyemiyorsa, kıyımlara ve kötülüğe son vermek için etkin önlemler alacak güçte değil demektir. Onun gücü her şeye yetmiyorsa, o zaman bir tanrı değildir o.

"Kutsal Yazılar"da tanrısal ilhamın (vahiy) canlandırıldığını göz ardı etmemeli. Ama öyle bir şey var mı? "Kutsal Yazılar"ı yalan saymanın ciddi dayanakları var, çünkü insanları tanrının 'her şeye kadir' olduğuna inandırarak, kendi içinde çelişiyor, bu arada "İncil metninden çıkan sonuç şu ki, şeytan tanrıdan daha güçlüdür... Tanrı, herkes kurtulmuş olsun istiyor, ama kurtulan kişi az. Şeytan, bütün insanların cezalandırılmasını istiyor ve insanların neredeyse tamamı cezalandırılıyor."

İnsanların davranışlarına tanrı yön verdiğine göre, onların davranışlarına karşılık verilen tanrısal ödül veya ceza hukuka aykırıdır. Tanrısal ödül veya ceza, Vanini'nin ayrıntılarıyla çürüttüğü ruhun ölümsüzlüğünü gerektiriyor. Birincisi, insanların doğum, beslenme, büyüme, ölüm, vücut yapısı ve psişik yapının temel nitelikleri hayvanlarınkiyle aynıdır. "Bu nedenle, eğer ruh hayvanla birlikte ölüyorsa, insanla birlikte de ölmesi gerekir." İkincisi, bütün yaratılanlar ölür, demek ki ruh da ölür. Üçüncüsü, "bugüne dek hiç kimse ölüler dünyasından geri dönmedi." Dördüncüsü, "en önde gelen bilginler", gerek antik dönemlerin, gerekse "günümüzün en büyük düşün adamları ölümsüz ruhları yadsıdılar."

Dinin toplumsal rolü, Vanini'ye göre, olumsuzdur: cahil halk, bu aletin (dinin, ç.) yardımıyla "tanrıların karşısında duyduğu korkudan dolayı kölelik içinde yaşıyor."

Vanini de, Bruno gibi, ortaçağın bazı düşüncelerinden sıyrılabilmiş değildir. İnsanların yazgısını gök cisimlerinin belirlediğine inanıyor. Vanini, zaman zaman kamutanrıcılığa düşüyor. Yine de iki büyük İtalyan bilim adamı, ateizmin muştucuları olarak sonsuza dek insanlığın belleğinde yaşayacaklar.

RÖNESANS DÖNEMİNİN KUŞKUCULUĞU VE DİNSEL DÜNYA GÖRÜŞÜNE KARŞI SAVAŞIM

İtalya'da ortaya çıkan ilerici düşünceler, diğer Avrupa ülkeleri üzerinde olumlu bir etki yaptı. Ama ilerici düşüncelerin yayılmasının ana nedeni, Fransa, Hollanda ve Almanya gibi ülkelerde bu düşüncelerin öğrenilmesini sağlayan koşulların İtalya'dan daha az olmayışıdır. Çağın sosyo-politik hareketleri, kendi isteklerini dinsel bir kalıp içinde dile getirerek, karşılıklı olarak birbirini yalanlayan ve kovuşturan pek çok değişik mezhebi

(Lutheran, Anglikan vb.) doğurdu. Bununla birlikte, Protestanlık daha ortaya çıkar çıkmaz, hoşgörüsüzlük ve acımasızlıkta Katoliklikten geri kalmadığını gösterdi. Cenevre'de 60 yıl içinde 150 insan farklı düşüncelerinden ötürü yakıldı.

Yüzyıllar boyunca insanların bilincine egemen olan görüşlerin yok edilmesinde ilk adımı Rönesans attı. Eğer mutlak biçimde doğru sayılan düşüncelerin doğru olmadığı anlaşılmışsa, bir şeyin doğru olduğuna güvenilebilir mi? İnsanların bilinç düzeyine çıkardıkları bütün düşüncelerin mutlak yanlış olduğu anlamına gelmez mi bu? Çağ içinde genişleyen düşüncenin bu hareketi (diyalektik konusundaki bilgisizlik sayesinde), kaçınılmaz olarak düşüncelerin şiddetle yok edilmesine götürdü. Ortaçağın Fideizm (İnancılık)[*10] ve dogmatizminin tarihe karışması, bilimsel materyalist dünya görüşünün hak ettiği yeri alması için, onun yadsıma edimine yol açması gerekiyordu. Bu edimi, usçulukla (rasyonalizm) sıkı bir bağ içinde, Rönesans çağının kuşkuculuğu gerçekleştirir. Usçuluk hiçbir şeye inanmamaya, her şeyi usla ölçüp tartmaya çağrıdır, yani her şeye kuşkuyla yaklaşmak ve her şeyi eleştirmektir.

Rönesans çağının din karşıtı kuşkuculuğunun en parlak anlatımını bulduğu ülke, Fransa oldu.

Françoise Rabelai (1494-1553), Epikür materyalizminin geniş bir yer bulduğu "Gargantyua i Pantagryuel" adlı ölümsüz yapıtında, ortaçağın koyu gericiliğine karşı savaşımda kuşkuculuk silahını çok iyi kullanır. Bu yapıtta ruhun ölümsüzlüğü ve Hıristiyanlığın dünyasal mutluluğu reddetmeye yönelik çağrısı hicvedilir. Büyük yergi ustası, sağduyulu bir yaklaşımla, gülünç bir saçmalık olarak tanrısal ilhamla (vahiyle) alay eder. Rable, kör inancın usu tutsak etmesine şiddetle karşıdır. Bir kahramanının, annesinin kulağından doğduğunu söyleyerek, sözlerine şu eklemede bulunuyor: "Sizin böyle garip bir olaya inanacağınızdan, kuşku duyuyorum. Böyle bir olayın olduğu konusunda siz bana inanmazsınız, ama dürüst, aklı başında bir insan ona söylenen ve yazılan her şeye inanır. Solomon'un Bilmecesi'nin XIV. bölümüne bakınız: "Günahsız bir insan her söylenene inanır." Aziz havari Birinci Paul'un Korintoslulara gönderdiği mektuba bakınız. XVIII. bölüm: "Merhametli bir insan her şeye inanır." O halde siz neden inanmıyorsunuz? Gözle görülmeyen hiçbir gerçek yoktur, diyorsunuz. Ben de size diyorum ki, işte bu nedenle sizin kuşkuya yer olmayan dine inanmamanız gerekir,

çünkü Sorbonlular, inancın "gözle görülmeyen şeylerin giysisi" olduğunu söylerler. Bu olay bizim dinimize, yasaya, usa ve "Kitabı Mukaddes"e aykırı mıdır? Ben kutsal İncil'de, benim söylediğimle çelişen hiçbir şey bulamıyorum. Ama eğer tanrı böyle bir şey yapmak istemiş olsaydı, tanrının bunu yapamayacağını mı söyleyecektiniz? Çünkü, diyorum size, tanrı için hiçbir şey olanaksız değildir ve şayet o isteseydi, bütün kadınlar çocuklarını kulaklarından doğururlardı."

Din karşıtı kuşkuculuk, B. Deperye'nin 1538'de Paris parlamentosunun kararıyla yakılan kitabı "Kimval mira"da, E. Dole'nin "Tsitsieronian"ında, J. Tayuro'nun "Diagologi / Diyaloglar"ında ve diğer birçok yapıtta, daha keskin bir biçimde ortaya çıkar.

Her halkın inançlarının, ahlak anlayışının ve toplumsal düzeninin, o halkın yaşadığı ülkenin doğa ve iklim koşullarına bağlı olduğu yolunda materyalist bir öğretiyi öne süren ünlü Fransız düşün ve eylem adamı Jan Voden (1530-1596), koyu gericilikle savaşımda önemli rol oynadı. Voden'in "Beseda Semerıh" adlı (yazarın ölümünden sonra el yazmaları geniş bir alana yayılan) yapıtında Hıristiyanlığın üç savunucusu, bir Yahudilik yanlısı, bir Müslümanlık yanlısı, bir nedentanrıcı (deist)[*11] ve ateizme yakın bir kuşkucu yer alıyor.

Bir diyalogda, İncil'deki metinlerin karşılaştırılması, bu metinlerin güven vermediğini gösteriyor denilmekte, çünkü usla çelişmesi bir yana, bu metinler kendi içinde çelişiktir.

İsa'nın tanrısallığı ve din adına ödediği bedelle ilgili dogmalar, Boden'in gösterdiği gibi, sağduyuya aykırı düşüyor.

Ruhun ölümsüzlüğü ve ölümden sonraki ödül veya ceza ise, toplumsal yapıyı pekiştirmek için uydurulmuştur.

Din yandaşlarından, "bütün ilkelerin ve kanıtların yerine sadece bir sözcük çıkıyor: İnanın!" Ama neye dayanarak? Tanrı olduğu için, İsa'nın sözlerine mi dayanarak? Fakat onun tanrı olduğunun kanıtlanması gerekiyor? Yoksa "Kutsal Kitap"a dayanarak mı? Ama o da kendi kendisiyle çelişiyor. Boden, inancın yerini bilginin almakta olduğunu söyler.

Boden, var olan bütün dinlerin temelsizliğini ortaya koyarak, insana özgü "doğallığı" dinin doğasına üstün tutuyor ki, bu da, onun tarihle ilgili konularda kaçınılmaz olarak dar bir çerçeve içinde kaldığını gösteriyor.

Rönesans kuşkuculuğunun en derin sözcüsü Mişel Monten (1533-1592) olmuştur. "Opıta / Denemeler"inde (1580-1588), çoğunluğun kabul ettiği görüşlerin baskısından kurtulma ve hiçbir şeye inanmayıp, bir otoriteye bel bağlamadan her şeyi ölçüp tartan, usa değer veren insanların örnek alınması çağrısında bulunur.

Monten, insan bilincinin (ruh) tamamen onun bedenine bağlı olduğuna ve bedenin ölümüyle birlikte ruhun da kaçınılmaz olarak öldüğüne ilişkin öne sürülen savı, ayrıntılı biçimde kanıtlarla tanıtladı. Uyku, bayılma ve diğer her türlü bilinç yitimi, "ölümün gerçek ve çıplak yüzle" bize görünmesidir. İnsanlar ve onların "hayvan kardeşleri" "doğa anamızın" çocuklarıdır. Yaşadığımız maddi dünya, var olan her şeyin toplamıdır. Öbür dünya diye başka bir dünya yoktur.

Bu yaklaşımla, Lukretius'tan bol bol alıntı yaparak ve onun görüşlerine katılarak, Platon'un idealizmini, skolastiklerin iradeciliğini (volantarizm),[*12] mistisizmi ve (insaniçinciliği (antroposantrizm) eleştirir Monten. Ruhun ölümsüzlüğüyle birlikte, ölümden sonraki ödül veya ceza düşüncesi de çürütülüyor. Ölümden sonra bir ödüllendirme veya cezalandırmanın olanaksızlığı, eğer böyle bir şey olabilseydi, o zaman çok büyük bir adaletsizliğin yaşanmış olacağı tanıtlanıyor.

Şayet tanrıda nesnelerin ilk nedenselliğini (yaratım, ç.), yani insanlardan temelden farklı bir şeyi görmek söz konusuysa, diyor Monten, o zaman ona ne akıl, ne doğruluk, ne acıma duygusu yüklenemez. Aksi halde o bir insan olur. Bu bağlamda, Epikuros ile Straton'un düşüncesi onanmış oluyor ki, bu düşünceye göre doğa bilinçten tamamen yoksundur, içsel zorunluluk sayesinde gelişir ve olayların akışı üzerinde tanrıların herhangi bir müdahalesi söz konusu olamaz.

Din "yukarıdan" aşağı tanrısal yollarla değil, "aşağıdan" yukarı insanlar aracılığıyla kök salıp yerleşir. Dinleri tanrılar değil, insanlar kuruyor. "Din, halka köstek vurmak ve onu boyunduruk altında tutmak için yaratılmış, insanların kendi uydurmasından başka bir şey değildir."

Dinin bir yararı var mıdır? Ahlaksız emelleri gerçekleştirmek amacıyla uydurulan dinler, kuşkusuz, insan toplumlarına zarar veriyor. Peki, ya iyi amaçlarla kurulan dinler (Monten, Hıristiyanlığı bu dinlerden sayıyor)? Bu iyi dinler insanları daha mı iyi yapıyor? Bu dinler insanları mutlu kılıyor mu? Doğaya aykırı olarak yaşamın sevinçlerinden vazgeçmek, Hıristiyanlık da dahil bütün dinlerin bir koşuludur, bu da insanları mutsuz kılıyor. İnsanları zorla dine, özellikle de Hıristiyanlığa iten farklı düşüncedeki insanların eliyle gerçekleştirilen gaddarlıklar, zulümler diğer insanlara büyük acılar yaşatmaktadır. Hıristiyanlık, kendi tarihi boyunca korkunç bir hoşgörüsüzlük yaratmış, bilime soluk aldırmamış ve kültürel değerleri yok etmiştir.

Monten'in asıl amacı, fideizmle savaşmaktır. Kitapları değil, nesneleri inceleyen, deneye ve usa dayanan bir bilim uğruna savaşım vererek, böyle bir bilimin olanaklarının sınırsızlığını açıkça dile getirdi Monten: "Bir çağda bilinmeyen olarak kalan bir şey, sonraki çağda aydınlanmış olacaktır... Bu

nedenle ne araştırmaincelemenin zorluğu, ne de gücümün yetersizliği umutsuzluğa düşürmemeli beni, çünkü bu sadece benim zayıflığımdır", yoksa genel olarak insan usunun zayıflığı değildir.

DİN KARŞITI BULUŞLAR VE HAREKETLER

Bu çağın ilerici düşüncelerinin yer aldığı yapıtlar için karakteristik olan nokta, bu yapıtlarda en cesur (din karşıtı, ç.) düşüncelerin yanında, dinsel içtenliğin onaylandığı ifadelerin

de yer bulmasıdır. Bu yapıtların sayfalarında, koyu gericiliğe karşı mücadele veren savaşçıların yakıldığı ateşin iç karartıcı yansısı vardır. Günümüzün gericileri, özgür düşünceli insanların dürüst söylemlerini örnek göstererek, bu düşün adamlarının Hıristiyanlığa ihanet ettiklerini, Rönesans çağında din karşıtı düşüncelerin hiçbir yaygınlık kazanamadığını öne sürüyorlar. XVI. yüzyılda Avrupa'da ne kadar çok Epikürcünün, deistin, ateistin ortaya çıktığına, özellikle bu çağda "özgür düşünceli", "deist", "ateist" gibi sözcüklerin ilk kez kullanılmaya başladığına ilişkin çağdaş düşün adamlarının ortaya koyduğu pek çok kanıt, gericilerin bu savını çürütmektedir.

Hıristiyanlığı ve diğer bütün dinleri açıkça reddeden yapıtların Rönesans çağında geniş ölçüde yayılması gerçeği, deizm ve ateizmin söz konusu çağda olanaksızlığına ilişkin görüşü çürütmektedir. Bu yapıtlar basılı veya elyazması biçiminde elden ele dolaştı (XVI, XVII ve XVIII. yüzyıllarda bu yapıtlardan birini bulundurmanın, bulunduran kişinin yaşamına mal olabilme olasılığına karşın) ve günümüze dek ulaştılar.

1573 yılında yayımlanan "Balajenstvo hristian, ili biç verı / Hıristiyanların Mutluluğu Ya da Din Kamçısı" böyle bir kitaptır. Bu kitabın yazarı Joffrua Balle, 1574 yılında Paris'te kitabıyla birlikte yakıldı. Kitabın temel düşüncesi, dinin yadsınması ve onun yerine bilimi yerleştirmeye çağrıdır. İnsanın bilgisi arttıkça, inancı daha çok azalır ve dinin yerini onunla bağdaşmaz olan bilim alır. Diyelim ki "kendisine büyük bir borç ödediğiniz birisi, borcunuzu ikinci kez ödemenizi istiyor sizden. Bu kişiye, elimizi vicdanımıza koyarak, şu yanıtlardan hangisini vermek isteriz: "Ben borcumu ödediğime inanıyorum" mu, yoksa "Ben borcumu ödediğimi biliyorum" mu? Düşüncem o ki, böyle bir durumda "ben biliyorum" demeyi reddedip "ben inanıyorum" diyen bir dindar yoktur.

Balle, Katolikliği, ciliği, genel olarak Hıristiyanlığı reddeder, çünkü Hıristiyanlığa inananların inancı "korkudandır." Balle, bütün dinleri bununla suçluyor. Bütün dinler sadece düzmece değil, aynı zamanda zararlıdır da. Bir insan, "bütün dinlerin yol açtığı cehennem ile ahlak bozukluğunun, iğrençliklerin ve kötülüklerin bilincine varmalı" ve bunlardan kaçınmalıdır.

Padualıların "çifte gerçek" ilkesini reddederek, şöyle der Balle: "Bilgilerimizden doğan bir düşünce vardır, bir de cehaletimizden yararlanarak din, endişe veya bize telkin edilen tanrı korkusu yoluyla içimize yerleştirilen başka bir düşünce vardır... İnanç bilgi yetersizliğidir, çünkü bilginin olduğu yerde inanç ölmüştür, orada yaşayamaz." İnsanın ahlakı ve mutluluğu da, Balle'nin sözleriyle söyleyecek olursak, sadece bilgiye ve usa bağlıdır.

Gerçekten, Balle, bilgiyle donanarak, bilince dayanan bir tanrı anlayışına varacağımızı sanıyor. Din karşıtı düşüncenin birçok temsilcisi, iki yüzyıl sonra bile XVI. yüzyılın bu dar kafalılığını yenemedi.

Balle, yukarıda sözü edilen kitabında olduğu gibi, bütün dinleri reddettiği "O tryoh obmanşçikah" adlı imzasız tezinde de düşüncelerini maskeleme yoluna gitmiyor. Onun günümüze ulaşan en erken dönem yapıtı 1598 tarihini taşıyor, ancak çağdaşlarının tanıklığına göre, onun basılan ilk yapıtları yaşadığı yüzyılın birinci yarısında çok geniş bir okur kitlesine yayılmıştır.

Musa ve Muhammed'in tanrıyla ilişkileri hakkında anlatılanlar eğer yalansa, İsa hakkında söylenenlerin de aynı şekilde yalan olması, Balle'nin bilimsel yapıtının ana düşüncesidir. Hıristiyanlar, İncil'in tanrıdan gelen vahiyleri içerdiğine inanıyorlar. Aynı şeyi Çinliler kendi eski kitapları için, Hintliler Veda'lar için, Müslümanlar Kuran için söylüyorlar. Hangi dine inanmalı öyleyse? Bilindiği üzre, her din ötekini yalan olmakla suçluyor. Peki şimdi ne yapacağız? Ya hepsine inanacağız, ki bu gülünç bir şey olur, ya da hiçbirine inanmayacağız, kuşkusuz doğrusu da bu..." Musa, putataparların yalanını açığa vurdu, İsa Yahudilerin, Muhammed de hem Musa'nın (Yahudilerin), hem İsa'nın (Hıristiyanların). "Bundan çıkan sonuç şu ki, her yeni din kurucusunun bir hile içinde olduğundan önceden kuşkulanmak gerekiyor."

Tanrıların varlığını kanıtlama yönünde öne sürülen savlar, Balle'nin yapıtında adım adım çürütülüyor. Yeryüzünde yaşayan insanlar tanrının varlığını gerektiği şekilde göstermektedirler savı, bunlardan biridir. Yazar bu sava yanıt olarak, sadece 'kendi yakınlarının düşüncesi ile okuduğu üç dört kitapçıktan edindiği düşünceyi bütün insanların düşüncesiyle özdeşleştirenler, böyle söylüyorlar' karşılığını vermekte. "İtalya'ya, Hıristiyanlığın merkezine gidin ve orada özgür düşüncelileri, bir de ateistleri saymayı deneyin diyorum. Ondan sonra, bütün insanlığın, tanrının var olduğu ve ona tapınmak gerektiği yönündeki tanıklığının kabul edilebilir olduğunu söyleme cesaretini gösterebilecek misiniz, bakalım?"

Din savunucularının öne sürdükleri diğer bir sav şöyle: "Ama evren, kendi yaratıcısının yönetimine bağlı değil midir?" Yazar, buna şu karşılığı veriyor yapıtında: "Olabilir, ama mutlak değildir." Var olan her şeyin doğa dışı bir gücün müdahalesi olmaksızın gerçekleşme olasılığı daha yüksek. Böyle bir açıklama, doğaya dayanan bir açıklamadır. Şayet tanrının varlığı kabul edilse bile, niçin ona tapınmak gerekiyor?

Halkın emeğiyle geçinen asalaklar, ortaya çıkışlarıyla birlikte dinler uydurmak zorunda kaldılar: "...Açgözlü tembeller, sıradan insan aklı için eski püskü, karmaşık ve karanlık şeyler uydurdular... Oh, senin acılı emeğinin meyveleri bu büyücüler için ne tatlı lokmalardır!" "Yönetimin dizginlerini elinde tutan bu tanrılar, halkın saflığından yararlanarak tefeci payını söküp alıyorlar, çünkü bu yalanı açığa vurmak için çok bilgi ve çok zaman gerekli, oysa "sıradan namuslu insanların, çobanların ve köylülerin ne boş zamanları, ne de bilgileri var."

Bu din karşıtı görüşlerde yer alan toplumsal nedenler, 1524-1525 yılları arasında Almanya'daki köylü ve yoksul kentlilerin devrimci eyleminin öncüsü olan Thomas Münzer' in (yaklaşık 1490-1525), "panteizmi Hıristiyanlık biçiminde, hatta yer yer ateizmle ilişkilendirerek vaaz ettiği"[*13] felsefesinin dayandığı toplumsal nedenlerle aynıdır.

Bu çağda koyu gericiliğin kalesi olan İspanya bile, yeni düşüncelerin etkisine kapılarını açmaya çalışır. Burada, mistisizm ile teolojiyi hedef alan ve bilimin gücünün sınırsız olduğu şeklindeki yaygın görüşün ağırlığını duyurduğu bir öğretiyle X. L. Vives (1492-1540) öne çıkar. Doğa olaylarını açıklarken bu olayların meydana gelişini tanrıya dayandırmanın ve tansıkların reddedildiği, bilincin bedene bağlı oluşunun her yönüyle tanıtlandığı ve ruhun ölümsüzlüğünün yadsındığı, Huan Uarte'nin "İssledovaniye sposobnostey k naukam" adlı yapıtı yayımlandı 1575 yılında. Diğer bir seçkin İspanyol bilim adamı Mişel Servet (yaklaşık 1510-1553) daha da ileri gider. "Vosstanovleniye hristianstvo" (1553) adlı yapıtında bütün dinleri yadsır ve tanrının ne ruh, ne de akıl olup, her şey, yani doğanın kendisi olduğunu söyler. Servet, Cenevre'ye kaçarak onu öldürmeye çalışan Katolik gericilerden kurtulurken, Protestanların pençesine düştü: Calvin, onu kitabıyla birlikte ateşe gönderdi.

Böylece, gözden geçirilen ortaçağda din karşıtı düşüncelerin yayılması, su götürmez bir gerçek olmuştur. Ancak, bu, Rönesans döneminin ilerici insanlarının yapıtlarında karşılaşılan bütün kör inançlara, sadece dile getirilen düşünceleri bunlarla maskelemek amacıyla o yapıtlarda yer verildiği anlamına gelmez. Bu düşün adamlarının dünya görüşleri, gerektiğinde birbiriyle çelişiyordu. "Onların, yüzyıllar boyunca kutsal sayılan şeyleri düşüncenin bağrından çekip koparmaları zor oldu" (Herzen).

XVII. YÜZYILDA ÖZGÜR DÜŞÜNVE VE ATEİZM

Çelişme, eklektizme varacak derecede sistematiklikten uzaklık ve olumsuz, yıkıcı öğelerin olumlu öğeler üzerindeki üstünlüğü, XVI. yüzyıl ile XVII. yüzyılın başlarındaki din karşıtı düşünceler için ayırt edici niteliklerdir.

XVII. yüzyılda, temel içeriği düşüncelerin olumlu bir tarzda geliştirilmesi olan, kısmen erken, kısmen de ilk kez ortaya konan, ayrıntılı incelenmiş, derli toplu felsefi sistemler doğdu. Bu öğretiler Descartes, Gassendi, Spinoza, Hobbes, Locke gibi filozofların öğretileridir.

Yıkıcı öğe ikinci planda kalsa da, burada son derece önemli bir rol oynar. Bu rol özellikle Rene Descartes (1596-1650) ve Pierre Gassendi'ye (1592-1655) aittir. Bu filozofların felsefenin bazı temel sorunlarına yaklaşımlarının çelişkili olmasına karşın, her ikisi de dogmatizme ve fideizme karşı çıkarlar, her ikisi de otoritelere ve herkesçe kabul edilen görüşlere kölece boyun eğişe son verilmesi ve hiçbir şeye inanılmaması çağrısında bulunurlar. Bu iki filozof da skolastiğe güçlü darbeler indirirler. İkisi de agnostisizme (bilinemezcilik) karşı çıksalar da, kuşkuculuğa kuşkuyla bakmalarının onlar için hareket noktası işlevi görmesi, karakteristiktir.

Ne biri, ne de diğeri kendi öncellerinin din karşıtı tutumlarına katılmamış olsalar da, onların öğretileri sadece genel olarak ortaçağın dünya görüşlerine karşı verilen savaşıma değil, her şeyden önce dine karşı verilen savaşıma büyük katkı sağladı. Gassendi'nin Libertenler (özgür düşünceliler) denilen çok sayıdaki yandaşı, hiçbir zaman onun dindarlığına katılmadılar. Yetenekli yazarlar F. Lamot-Levaye, Ş. Saint-Evermont, B. Fontenelle, Feofil de Viyo, S. Sirano de Berjerak ve büyük Molier, Monten'in kuşkuculuğuna ve Gassendi'nin Epikürcülüğüne dayanarak ve koyu gericiler için erişilmez olan nükteli biçimler bularak, ateist düşünceler bile öne sürdüler. Kartezyanizme[*14] gelince, zayıf yönlerine ve idealistler ile Hıristiyanlık savunucuları tarafından kullanılmasına karşın, hem gerici kamp, hem de ilerici düşün adamları, Descartes'in düşüncelerinin oldukça ilerici bir önem taşıdığını aynı zamanda değerlendirdiler. Descartes'in ilk yapıtının gün yüzüne çıkışından altı yıl sonra bütün kitapları hakkında

yakılma kararı verilmesi ve düşüncelerinin de propagandasının yasaklanması boşuna değildir.

BENEDİKT SPİNOZA'NIN ATEİZMİ

XVII. yüzyılın seçkin materyalisti Benedikt (Baruh) Spinoza (1630-1677), ateist düşüncenin yüzyıllar boyunca en büyük temsilcisi oldu.

Spinoza, Descartes'ın düalizmini (ikicilik) reddederek, hem bir ölçüye hem düşünme yetisine sahip olan tözü kabul eder sadece. Var olan bu biricik töz, Spinoza'nın tanrı diye de nitelediği doğadır. Ne usa, ne duygulara ve ne de bir iradeye

sahiptir bu tanrı: Spinoza'nın (düşünce, ç.) sistemi içinde dile gelen bu kamutanrıcı biçim, Marks'ın belirttiği gibi, taşıdığı ateist özden farklıdır.

Spinoza, teolojiyle din arasındaki sıkı bağı gördükten sonra, gerçekliğin teleolojik yönden kavranmasını haklı olarak reddeder. Filozof Spinoza, doğaüstü olaylara inanmayarak, teolojinin yerine nedenselliği ve ne olursa olsun rastlantıya olanak tanımayan değişmez zorunluluğu koyar.

"Bogoslovsko-politiçeskiy traktat" adlı yapıtında, Spinoza, İncil'in bilimsel eleştirisini ilk başlatan düşün adamı olarak ortaya çıkıyor. Bu yapıtta Spinoza'nın özgün materyalizmi –usçuluğu– kendini gösteriyor. Din konusunda herkesin "düşüncesini özgürce söyleme hakkına ve yetkisine" sahip olduğu noktasından hareketle, Spinoza, İncil yorumlanırken "maddeler toplamı olan doğal dünyanın", yani aklın dışında hiçbir kuralın olmaması gerektiğini var sayar. İncil'i titizlikle inceleyerek, pek çok çelişki ve saçmalığı inandırıcı bir şekilde ortaya koyar. İncil metinlerini dolduran tansıkların yalan olduğunu gösterir: "Gerçeğe aykırı, yani doğaüstü bir şeyin olması, tam bir saçmalıktır."

Böylece, İncil'in sadece tanrısallık değil, en basit şekliyle bir ussallık taşıdığı bile söz konusu edilemez. Bu kitabın zihinlere kazınmış bir vahiy sanılan kutsal halesi, bu şekilde alt üst edildi. Spinoza, İncil metinlerinin titiz bir çözümlemesine dayanarak bu çalışmayı yapan ilk filozoftur.

Bütün dinler, diye yazıyor Spinoza, her insanın kendi özgür düşünme yetisini kullanmasını ve gerçeği yalandan ayırmasını bütünüyle engelledikleri için, insanları akıllı varlıklar olmaktan çıkarıp hayvana

dönüştüren ve âdeta aklın ışığını tamamen söndürmek amacıyla bilerek uydurulmuş kör inançlardır. Dinin kökeni tanrısal değil dünyasal, yani toplumsaldır. Spinoza, ezilenlerin bilincinde dinin, "korkak ve bezgin ruhun kuruntuları ve sayıklaması" olduğunu söyleyerek, kitlelerdeki dinselliğin en önemli toplumsal kaynaklarından birini kavramaya yaklaşır.

Ne var ki, Spinoza'nın ateizmi tutarsızdır. Bu, bütün felsefi sisteminde yer alan teolojik yazılardan çok, "itaat ve dindarlık" için halka "tanrıyı nasıl duyumsayacağını" ve ahlakın en önemli isterlerinden ibaret olan dogmaların aşılanmasını zorunlu kılan dinin gerekliliğine ilişkin öğretide kendini gösteriyor. Bu noktada burjuva filozofun sınıfsal dar kafalılığı çıkıyor ortaya.

PİERRE BAYLE'NİN VİCDAN VE DÜŞÜNCE ÖZGÜRLÜĞÜ SAVAŞI

Pierre Bayle (1647-1706) yaşamını, Hıristiyanlığın hunharlığa çağrıda bulunan değişik dedikodularını yaymakla kalmayıp, bunlara teorik dayanaklar da yaratan ateşli savunucularının hoşgörüsüzlüğüyle savaşa adadı. Bayle'nin, yukarıda ele alınan XVII. yüzyıl filozoflarından farklı olarak, yıkıcı

bir ereğinin olması ona bir üstünlük sağlıyor, ancak belli olumlu görüşleri bulunmasına karşın, bir sistem yaratamadı.

Descartes ve Spinoza'dan sonra, Bayle, "temyiz hakkı bulunmaksızın, son merci olarak her konuda karar vermemiz istenen yüksek mahkemenin akıl olduğunu" kabul eder. Gerek dinde, gerekse ahlakta son sözü akıl söyler: "Her türlü düşünce, ya "Kutsal kitap"ta bulunan bir düşünce olarak, ya da eğer doğanın açık, net bir şekilde kavranışıyla çürütülüyorsa, daha başka bir yanlışlık olarak öne sürülüyor, özellikle ahlak konusunda."

Bayle, bilincin bedene bağlı olduğu konusunda sözü edilen deneyime uygun olarak, ruhun maddeselliğini kabul eder. Kaldı ki insanın madde olmayan bir ruhu bulunduğu, hayvanların bu ruhtan yoksun oldukları şeklindeki dinsel görüşün, hayvanları düşünce ve kendiliğinden duygulardan yoksun görmesi saçmadır, çünkü insanlarla hayvanların psişik durumları genelde özdeştir. Ruhun maddeselliğinin kabulüyle birlikte de, onun ölümsüz olamayacağı anlaşılıyor.

Bayle, tanrının varlığına ilişkin öne sürülen kanıtlar ve tanrı hikmeti konusundaki öğretiyi çürütür. Ama en büyük coşkuyu, din karşıtı ahlak anlayışını delillerle ortaya koyarken gösterir; din insanları ahlaklı kılarken, ateizm ahlaksız yapıyor şeklindeki savı yerle bir eder. Bu sav her şeyden önce, dindar Hıristiyanların işlediği sayısız ağır suçlarla çürütülmektedir. Ateistlerin ahlak yönünden dindarlardan aşağı değil, aksine çok üstün oldukları, yüksek ahlak timsali tanrıtanımazlar olarak gösterilen Epikuros, Stilpon, Diagor, Vanini, Spinoza, Bayle gibi düşün adamları tarafından tanıtlanıyor. Bayle, böylece, Marks'ın belirttiği gibi, "pek yakında gerçekleşmeye başlayacak olan ateist toplumun ortaya çıkışını muştuladı."

Bayle'nin kuşkuculuğu, Monten'in kuşkuculuğu gibi çelişkilidir. Onun usçuluğu, "us sadece yıkma... kuşku uyandırma yeteneğine sahiptir" söylemiyle örtüşüyor. Dinin yerine koyduğu ahlak, genel olarak pek çok düşüncesinde olduğu gibi, Bayle'ye teolojinin damgasını basıyor. Fakat Bayle'nin kuşkuculuğunda net olarak öne çıkan temel öğe, onun din karşıtı yönelimidir.

BURJUVA DEVRİMİ DÖNEMİNDE İNGİLTERE'DE ÖZGÜR DÜŞÜNCE

XVI. yüzyılın sonundaki Hollanda devrimi ile XVII. yüzyılın ortalarındaki İngiltere devrimi yeni bir dönemin başlangıcının, kapitalizm çağına girişin işareti oldular. Burjuvazi ilk kez bağımsız bir sınıf olarak tarih sahnesine çıktı ve kendi çıkarlarını, ereklerini açıkça dile getirdi. Feodal üretim biçiminin yerini, daha ileri ekonomik ilişkilere dayanan bir toplumsal yapı aldı. Burjuva sistemin oluşumu toplumun ruhsal yaşamında yansımasını buldu ve keskin ideolojik bir savaşımı beraberinde getirdi. Burjuvazinin temsilcileri feodalizm döneminin egemen görüş ve geleneklerine, ortaçağın skolastik düşüncesine, dinsel gericiliğe ve bağnazlığa karşı savaş açtılar. Onlar eskimiş alışkıları (âdet), ahlak anlayışını ve kurumları kararlılıkla eleştirdiler, kilisenin ruhani diktatörlüğüne karşı çıktılar, dinsel hoşgörü ve özgür düşüncenin gerekliliğini açıkça dillendirdiler.

Kapitalist gelişme yoluna giren ilk ülkelerden biri İngiltere oldu. Doğan İngiliz burjuvazisinin ideologları doğayı kavramanın bilimsel yönteminin temelini attılar, materyalist felsefenin gelişimine, dinsel dünya görüşünün

eleştirisine büyük katkıda bulundular. Francis Bacon (1561-1626), bilimsel bilginin gücünü açıkça dile getiren, skolastik dogma ve otoritelere meydan okuyan bir düşün adamı olarak tarihe geçti. Doğanın kavranması ve insanın egemenliğine boyun eğmesi, Bacon'a göre, bilimin ana ereği ve görevidir. Bilimin canlanmasının ve doğayı kavramak için yeni bir yöntem bulmanın Bacon tarafından ortaya konan amacı, zorunlu olarak dinsel inançtan kopuşa, aklın inanç karşısındaki üstünlüğünün pekişmesine götürdü insanı. Ve Bacon'un öğretisi, Marks'ın sözleriyle söyleyecek olursak, içinde bolca "teolojik tutarsızlıklar" barındırmasına karşın, özgür düşüncenin gelişimine nesnel olarak yardımcı oldu, din eleştirisine hizmet etti.

İnsan aklına zincir vuran, bilimin yayılmasını engelleyen kör inançların Bacon tarafından açığa çıkarılması, ilerici bir önem taşır. Bacon, otoritelere körü körüne inancı, ömrünü tüketmiş geleneklere kölece uymayı, bu tür kör inançlardan, ya da kendi terminolojisine göre "putlar"dan sayar.

Bacon, gerçek ateizmden uzaktı ve dinsel dünya görüşüyle ciddi uzlaşmalara izin veriyordu. Örneğin, tanrının, akıllı bir ruhun ve tanrısal esinin (vahiy) varlığını kabul ediyordu. Bacon'un katıldığı çifte gerçek öğretisi ve aynı şekilde sözde birbirini tamamlayan doğa felsefesiyle dini sentezleme çabası, uzlaştırıcı bir nitelik taşıyordu. Ancak Bacon'un özgür düşüncesinin tarihsel önemi, bu teolojik tutarsızlıklarla değil, onun felsefi materyalizmiyle, deneysel bilimin savunusu ve kanıtlarıyla, insan usunun onaylanmasıyla ortaya çıkıyor.

Bacon'un dinsel-skolastik ideolojiye karşı başlattığı savaşımı, XVII. yüzyılın seçkin İngiliz materyalist filozofu Thomas Hobbes (1588-1679) sürdürdü. Hobbes'in ateizmi, öncelikle dinin doğuşu konusunda kendini gösteriyor. Hobbes, dinin doğuşunun tanrısal bir temele dayandırılmasını kesin biçimde reddeder ve "dinin doğal tohumunun" insanın kendisinde olduğunu, insan doğasının kendine özgü niteliği içinde kök saldığını tanıtlar. "Leviafan, ili Materiya, forma i vlast gosudarstva tserkovnovo i grajdanskovo" (1651) adlı yapıtında Hobbes, dinin ortaya çıkışına hizmet eden şu koşullara dikkat çeker: Birincisi, "gözlemlenen olayların nedenlerini öğrenmek" yönünde insana özgü eğilim; ikincisi, "şeylerin başlangıcını" kavrama isteği; üçüncüsü, "nesnelerin nedenlerinin gerçekliğine kanaat getirmede" insanların acizliği veya yeteneksizliği (çünkü bu nedenlerin büyük bir kısmı giz olmayı sürdürüyor); dördüncüsü,

nedenlerin bilinmemesinden kaynaklı, geleceğe ilişkin korku ve endişe. Hobbes, 'tanrıları korku yarattı' savının taşıdığı doğruluğun altını çizer. Fakat Hobbes'e göre, insanların ne olduğunu bilmedikleri her şey karşısında duydukları korku, sadece putataparlığı veya çok tanrılı dinleri doğuruyor. İnsanlar, bir tek tanrının olduğu düşüncesine ise, esas olarak her şeyin asıl nedenini kavrama, varoluşun ilk nedenini (yaratıcısını, ç.) saptama yönündeki eğilimlerinin etkisi altında varıyorlar.

Hobbes, İncil metinlerinin kutsallığına yönelik kuşkuyu dile getirme cesareti gösteren ilk burjuva ateistlerinden biriydi. O, İncil'in değişik zamanlarda ve değişik insanlar tarafından yazılmış olduğunu tanıtladı, Eski ve Yeni Ahit'in (Tevrat ve İncil) her sözcüğüne gözü kapalı inananları hicvetti. İncil' e yönelik bu gibi görüşler, "Kutsal Kitap"ın tanrısal bir içerik taşıdığının itirazsız kabul edilmesini isteyen, onun gerçekliği konusunda her türlü kuşkuyu mahkûm eden resmi din anlayışıyla keskin bir çelişki içindedir. Hobbes'in yapıtları, bir yandan Katolik, diğer yandan Anglikan kilisesi tarafından lanetlendi.

İngiliz özgür düşüncesinin bundan sonraki gelişimi John Locke (1632-1704) adıyla bağlantılıdır. Locke, felsefi düşünceleri açısından materyalistti. Başlıca yapıtı "Opıt o çeloveçeskom razume"de sensualist algı teorisini (nesnel duyumculuk) ayrıntılı bir tarzda inceledi, her türlü insan bilgisinin duyulardan doğduğuna ilişkin savı, deliller göstererek her yönüyle tanıtladı. Ama İngiliz filozof, materyalizmden ayrılıp, kendisinin dini hedef alan görüşlerinde yansıtılamayan idealizm ve ikiciliğe (düalizm) kaymayı olanaklı görüyor. Locke' un din konusundaki uzlaştırıcı, bütünlükten yoksun tutumu, kendini bir yandan dinsel Ortodoksluğa ve kilise dogmacılarına karşı çıkışında gösterirken, diğer yandan tanrının varlığını kanıtlamaya çalışmasında, hareketin ve bilincin kaynağını tanrıda görmesinde, "Hıristiyanlığın akla uygunluğunu" savunmasında, ateistlere saldırmasında gösteriyor.

Locke, doğuştan düşünceler teorisinin eleştirisini tanrı, tanrı kültü vb. konulara ilişkin düşüncelere dek genişleterek, bu düşüncelerin de doğuştan olmadığını, yaşam süreci içinde insanlar tarafından diğer düşüncelerle aynı koşullar altında elde edildikleri sonucuna ulaştı.

Şayet tanrı düşüncesi doğuştan bir düşünce değilse, öyleyse kendine ait bu tanrı düşüncesini nerden aldı? Locke, bir deist (nedentanrıcı) olarak,

yani tanrıyı kişilikdışı, evrenin ve insanın akla uygun ilk nedeni (yaratıcısı, ç.) sayarak, tanrı hakkındaki anlayışın "nesnelerin nedenini ve yapısını araştırıp incelemeye" yönelik "ayrıntılı bir düşünme edimiyle elde edildiğini" kabul eder. Ancak "tanrı hakkındaki en doğru ve en iyi düşünceler", ona göre, sadece biraz aklı olan ve erdem sahibi insanların ulaşabileceği düşüncelerdir. Oysa insanların büyük çoğunluğu, kuşaktan kuşağa geçen kör inançların tutsağı durumundadır. Tanrının bir kişiliği olduğu, onun doğal sürecin akışına ve toplumsal yaşama karıştığı şeklindeki düşüncelerin Locke tarafından yadsınması, onun yaşadığı zaman açısından ilerici bir nitelik taşıyordu.

Dinin üstünlüğüne ilişkin ilahiyatçı teorilere karşılık olarak, Locke, dinle ilgili sorunlarda insan usunu yüksek yargıç ilan etmişti. Locke, Eski ve Yeni Ahit'in (Tevrat ve İncil) içeriğinin ussal bir çözümlemesini yaparak, kutsal kitaplardaki dogmaların gerçekliğinin kuşkulu oluşunu gözler önüne serdi.

Buna koşut olarak, Locke, dinsel bağnazlığa kararlılıkla karşı çıktı, dinsel hoşgörü için mücadele verdi. "Pismo o veroterpimost" adlı yapıtında, her insanın dini konularda özgür olduğunu, sadece kendi vicdanına göre davranması gerektiğini gösterdi. Bu nedenle devlet, kendi uyruğundaki insanlara din seçimi ve dinsel görüşleri benimseme konusunda tam bir özgürlük tanımak zorundadır.

Bununla birlikte, dinsel hoşgörü ve vicdan özgürlüğü yönündeki isterlerinde bir istisnaya izin veriyor Locke. Bu istisna ateistlerle ilgili. "Tanrının varlığını yadsıyan kimselerin", ona göre, "dinsel hoşgörü ayrıcalığı isteme hakları olamaz." Öne sürdüğü gerekçe de şu: Ateizm, ahlak ve hukuk düzeniyle bağdaşmazmış ve toplum için bir tehlikeymiş.

Locke'un özgür düşünce anlayışı, çerçevesinin darlığına karşın, din ve kilise eleştirisinin gelişmesinde önemli bir rol oynadı.

XIII. YÜZYIL İNGİLİZ DÜŞÜNÜRLERİN DEİZMİ VE ATEİZMİ

XVII. yüzyılın sonu ile XVIII. yüzyılın başları arasında İngiliz özgür düşüncesinin en seçkin düşün adamları John Toland (1670-1722) ile Antoni Kollinz (1676-1729)'di. Locke'un öğrencisi ve izleyicisi olan bu iki düşünür, onun materyalizmini geliştirdiler, yeni felsefi düşüncelerle

zenginleştirdiler, bununla birlikte de onun teolojik sınırlılığını aştılar. J. Toland "Hristianstvo bez tayn (Christianity not musterious) / Gizemsiz Hıristiyanlık" (1696) adlı yapıtında, usun kör inanca karşı savunusunda yürekli bir çıkış yaptı. Eğer us için erişilmez veya ona aykırıysa, hiçbir din kabul edilemez. Toland, Hıristiyan din adamlarını, Hıristiyan dininin taşıdığı gerçek düşünsel özü başka türlü gösterdikleri, onu bir giz perdesiyle örttükleri, ona mistik bir nitelik verdikleri için suçlar.

Dinsel dünya görüşünün eleştirisinde Toland'ın felsefi materyalizmi, özellikle de kanıtlarıyla öne sürdüğü madde ile hareketin birbirinden ayrılmazlığına ilşkin düşüncesi, onun çıkış noktası oldu. Toland'ın "Serena'ya Mektuplar" (1704) adlı yapıtında dile getirdiği hareketin maddeye özgü bir özellik olduğu konusundaki tezi, ilk harekete geçirici tanrısal güç düşüncesine, maddeye özgü hareketin, yaşamın ve bilincin kaynağının tanrı olduğu yönündeki nedentanrıcı (deist) düşüncelere karşı yönelttiği keskin bir eleştiri oldu.

Din eleştirisi Toland'ın bütün yapıtlarında yer bulur. Örneğin, "Serena'ya Mektuplar"da, ruhun ölümsüzlüğüyle bağlantılı kör inançları açığa vurur, putataparlığın, tanrılara tapınmanın, dinsel törenlerin kökenlerini ortaya koyar.

1720 yılında Toland'ın "Tetradim" ve "Panteistikon" adlı son iki yapıtı gün ışığına çıkar. "Tetradim" birbirinden bağımsız dört makaleden oluşur. Makalelerden biri, dinsel bağnazlığa kurban edilen, eski çağlarda yaşamış ünlü kadın düşünür İpati'ye ayrılmış. Toland, papazları, her zaman ruhsal özgürlüğün katilleri olarak öne çıktıkları, dinsel hoşgörüsüzlük ve bağnazlığı körükledikleri için suçlar.

"Panteistikon", derinliği olan özgün felsefi bir yapıttır. Bu yapıtta evrenin öncesiz ve sonrasızlığı, madde oluşu ve maddenin hareketinin çok çeşitliliği, doğadaki bütün nesnelerin sürekli birbirini etkilediği ve aralıksız değiştiği savları öne sürülmekte. Bununla birlikte, Toland, bütün dinleri reddeder, bütün insanlara "nasıl istiyorlarsa o şekilde düşünmelerine ve ne düşündüklerini açıklamalarına izin verilmesini" ister.

J. Toland, tarihe "özgür düşünceliler" (İngiltere'de en kararlı ve uzlaşmaz din karşıtlarına böyle deniyordu) hareketinin ideolojik temelini atan düşünür olarak girdi. İlk "özgür düşünceli düşünürlerden" biri, Toland'la

aynı düşünceyi paylaşan ve onun mücadele arkadaşı olan A. Kollinz'di. 1713 yılında Kollinz'in sadece İngiltere'de değil, diğer ülkelerde de geniş bir ün kazanan "Rassujdeniye o svobodomıslii / Özgür Düşünce Üzerine" adlı yapıtı yayımlandı. Bu yapıt Kollinz'e, ateşli bir özgür düşünceci, sıkı bir din ve kült eleştirmeni ünü kazandırdı. Kollinz, Hıristiyanlığın ve diğer "olumlu" dinlerin temel taşı olan tanrısal esin öğretisinin, özgür bir düşünceyle ele alınmasını istiyordu. Kollinz'e göre, tanrının doğası ve sıfatları sorunu gibi, bütün dinlerin temel sorunlarınının eleştirel bir çözümlemesinin yapılması zorunluydu. Bu İngiliz özgür düşüncecisi, din savunucularının tanrının doğası veya varlığına ilişkin düşüncelerinin sağduyuya ne denli aykırı düştüğünü, tanrının sıfatlarını belirtme konusunda ilahiyatçıların ne ölçüde birbirlerinden ayrıldıklarını inandırıcı biçimde ortaya koyuyor. Kilise yandaşları arasında, tanrı bedensel bir varlık mıdır, değil midir, insan gibi şiddetli sinir krizleri (öfke, kin vb.) geçirir mi, geçirmez mi, bilgelik, irade, iyi kalplilik, acıma duygusu, kutsallık vb. vasıflar ona atfedilebilir mi, edilemez mi gibi sorunlar konusunda, bir düşünce birliği söz konusu değildir.

Kollinz, Hıristiyanlığın temellerini karşı konulmaz bir eleştiri ateşine tutuyor. Trinite (üç aziz: Baba-Oğul-Kutsal ruh), ölenlerin dirileceği, ölümden sonraki (ahret) ceza veya ödül, insanın alınyazgısının tanrı tarafından önceden belirlenişi, Adem ile Havva'nın işledikleri büyük günah, bedel ödeme vb. konuların oluşturduğu Hıristiyanlık öğretisinin içsel çelişkilerini ve temelsizliğini madde madde ortaya koyuyor.

Kollins, din eleştirisini genel olarak deist bir tutumla yapıyor. Filozof, "öncesiz ve sonrasız bir varlığın" var olduğu noktasından hareket ediyor, tanrının varlığının yadsınmasını "doğal olmayan ve saçma bir düşünce" sayıyor. Gerçekte, bu düşünceyle o, "ateist düşünce dizgesi"ni kabul etmemiş oluyor ve dahası tanrısızlara karşı bazı saldırılara olanak yaratıyor. Fakat Kollinz, yine de açıkça, "özgür düşüncenin ateistlerin sayısının armasına olanak yaratması, özgür düşüncenin sınırlanması yoluyla kör inanç sahibi ve bağnaz insanların sayısının artmasından daha iyidir" der.

David Hume (1711-1776) gibi özgün bir din eleştirmeninden söz etmezsek, XVIII. yüzyıl İngiliz özgür düşüncesi eksik belirtilmiş olur. Felsefede bilinemezciliğin (agnostisizm) bu parlak temsilcisi, kuşkuculuğunu tanrıyı kavrama noktasına kadar genişletti, Hıristiyan

öğretinin gerçeğe uygunluğuna kuşkuyla yaklaştı, dinsel kör inançları eleştiri konusu yaptı, dinerkçiliğe (klerikalizm) karşı savaş açtı. Hume, dinin doğuşuna ışık tutmayı, onun ortaya çıkışına zemin yaratan nedenleri bulup ortaya çıkarmayı, dinsel inançların tarihsel gelişim süreçlerini betimlemeyi amaç edindi.

Hume'un sözleriyle, insanlığın ilk ve en eski dini çoktanrılılık (politeizm), ya da putataparlıktı. Çoktanrılılık, Hume göre, doğan bütün gerçek nedenler konusunda tam bir bilgisizlik içinde bulunan cahil insanın, bu nedenlere "duygu ve us" vermesinden doğmaktadır. Doğa olaylarının çok çeşitliliği, toplumsal yaşamın karmaşık ve çelişikliği, doğa yasalarına uygun olarak çoktanrılılığı kabule götürdü insanı. Çoktanrılılıktan tektanrılılığa geçiş, Hume göre, dinsel düşüncelerin uzun ve ağır işleyen bir sürecidir. Bu sürecin temelinde özel bir saygı ve tapınmanın konusu (süje) olan herhangi bir tanrının yüceltilmesi yatar. Hume, herhangi bir tanrının yüceltilmesi ile yeryüzündeki efendilerin kendilerine bağımlı olanlar üzerinde yüceltilmesini, iktidar koltuğundaki sınırsız erk sahibi egemenlerin saray dalkavuklarınca tanrılaştırılmasını karşılaştırır.

Hume, Hıristiyan ilahiyatının bir çelişkiler ve saçmalıklar yumağı olduğunu, onun en anlaşılmaz safsatalara dayandığını, cehalet ve belirsizlik peşinde olduğunu belirtir.

Bütün tarihsel dinleri yadsırken, dinsel dogmalara ve kilise öğretisine işaret ederken, "akla uygun kimi nedenlere ya da akıllı yaratıcıya ilişkin düşünceyi" bir kenara atmaz ama. Hume, doğadaki nesnelerin şaşırtıcı düzeyde akla uygunluğunun, doğal süreçlerin doğru ve tekdüzeliğinin insanı bu düşünceye götürdüğünü kabul ediyor. Böylece, filozof Hume, diğer deistler gibi, "evren herhangi bir tanrısal varlığın, bütün nesnelerin ilk nedeninin (yaratıcı, ç.) eseridir" şeklinde bir sonuca varıyor. Hume'un anlayışının geleneksel deist anlayışlardan farkı, deistlerin dinsel bilincin ilk biçimi (sonradan yapılan eklentilerle tahrif edilmiş) olarak değil, bu bilincin son ürünü olarak yaydıkları doğal bir dinden söz etmesidir. İnsan usunun ilkelerine uygun olarak "yüce aklın" (tanrı, ç.) varlığına inanç, Hume'e göre, evrene ilişkin felsefi kavrayış ve teoriyle birleşmiştir. Ama kendi kuşkuculuğuna bağlıdır, bu noktada doğanın kavranılamazlığını ve tanrısal bir varlıktan söz etme niyetini dile getirir.

JEAN MESLİER(MELYE)'NİN MİLİTAN ATEİZMİ VE ÜTOPİK SOSYALİZMİ

İngiltere'de doğan özgür düşünce, diğer ülkelerdeki ateizm düşüncesinin gelişimine önemli bir etkide bulundu. Özellikle Fransız Aydınlanma düşüncesi üzerindeki etkisi büyük oldu. İlerici Fransız düşünürler, Manş'ın öte yakasında başlayan din eleştirisini derinleştirip sürdürerek onu tam anlamıyla tanrı inancını yadsımaya, doğrudan ateizme kadar götürdüler.

Ansiklopedicilerin –Diderot ve Lamartin, Baron d'Holbach ve Helvetius– ortaya çıkmasından çok daha önce Jean Meslier (1664-1729)'in "Zaveşçaniye / Vasiyet"i (el yazması olarak) Fransa' da yayıldı. Topluma ancak yazarının ölümünden sonra mal olan bu kitap, materyalizm, militan ateizm ve ütopik sosyalizmin mükemmel bir bileşimidir. Bütün yaşamını köylüler arasında geçiren Meslier, köylülerin korkunç boyunduruk ve sömürüden kurtulmalarına yardım etmeyi, asalakları –papazlar, soylular, varlıklı kimseler– devirmeyi, toplumsal adaletsizliğin başlıca kaynağı olarak gördüğü özel mülkiyeti ortadan kaldırmayı başlıca görev sayar kendine. Bu savaşta Meslier, halkın kurtuluşu için dinsel öğretilerin yalanlarının açığa vurulmasına birincil derecede önem verir. Meslier'e göre din öğretisi, güçlülerin halkı onunla boyunduruk altında tuttuğu ve sömürerek posasını çıkardığı en önemli araçtır.

Meslier, kararsızlık göstermeden felsefede materyalist görüşü savunur ve Descartes ile Malebranche'ın ikici (düalist) düşüncelerini her yönden eleştirir. Bunu yaparken, gerçek yaşamda insanın da bağlı bulunduğu doğa yasalarının egemen olduğunu, insan bilincinin onun birlikte doğup birlikte öldüğü kendi maddi, canlı organizmasının bir ürünü olduğunu belirtir. Doğaüstü olaylar kesinlikle olası değildir, nasıl ki ruhun ölümsüzlüğü olası değilse.

Meslier, "Zaveşçaniye / Vasiyet"te yaptığı din eleştirisinde, bir yandan materyalist felsefeye, diğer yandan dindeki temel varlıkbilimsel (ontolojik) düşünceler ile dinsel ahlak ilkelerinin son derece ayrıntılı bir çözümlemesine dayanıyor. Meslier, Eski ve Yeni Ahit(Tevrat ve İncil)'ten, din büyüklerinden bol bol alıntılar yaparak, dindeki ve çeşitli "eserlerin" bildirdiği temel düşüncelerin açık yalanını değil sadece, dinin verdiği büyük zararı da tanıtlıyor. Zevk ve eğlence düşkünlüğünün, cinayetlerin,

insanlardaki ahlaksal çürüme ve her türlü toplumsal kötülüğün nedenlerinden birinin din olduğu yönündeki düşünceyi etraflıca ve kanıtlarıyla ortaya koyuyor.

Emekçi kitlelerin düşünce ve isteklerinin sözcüsü olarak, Meslier'in, gerek toplumsal ve politik düşüncelerini, gerekse ateist görüşlerini bir bütünlük içinde ortaya koyduğunu belirtmek gerek. O, açıkça, zorbaları alaşağı etmesi için halka çağrıda bulunur; bununla birlikte, sadece Hıristiyanlığın değil, papazları olsun olmasın, ayinleri olsun olmasın, her türlü tanrı inancının sadece bütünüyle yalan değil, aynı zamanda savaşılması gereken zararlı bir bilinç biçimi olduğunu açıkça dile getirir.

Burjuva filozoflar olan Ansiklopedistler bile, toplumsal ve politik görüşlerinde Meslier kadar ileri gidemediler. Ateizm konusuna gelince, Rousseau ve Volter gibi Fransız Aydınlanmasının böylesine büyük temsilcileri, nedentanrıcılar (deistler) olarak, taşıdıkları düşüncelerde Meslier'den çok daha ılımlı ve düşüncelerine çok daha az bağlıydılar.

VOLTER'İN NEDENTANRICILIĞI VE DİNERKÇİLİK KARŞITLIĞI

Dine ve kiliseye karşı çıkan ilk seçkin Fransız aydınlanmacılardan biri, Volter'di (1694-1778). Volter, 1722 yılında "kutsal yalanı açığa çıkarma"yı ciddi bir görev saydığı "Za i protiv" adlı felsefi poemini yazar. O zamandan yaşamının son gününe dek, bütün yazın türlerinde antiklerikal içerikli onlarca yapıt yazarak, dine karşı verdiği savaşı kesintisiz sürdürür.

Volter'in yapıtları defalarca toplatıldı ve yakıldı. İki kez Bastil hapishanesine kapattılar onu, uzun yıllar sürgünde yaşadı, din adamları ile siyasi otoritelerin sürekli saldırılarına uğradı. Neredeyse ölümüne dek başkent Paris'e girişi yasaklandı, yaşamının son yirmi yılını, yerleştirildiği Fransa-İsviçre sınırındaki bir çiftlikte geçirdi.

Volter'in din eleştirisinde gösterdiği üstün yararlılığı yeniden değerlendirmek güç, ama bu eleştirinin tarihsel yönden sınırlı olduğunu ve tutarsızlığını da unutmamak gerek. Volter, dinsel kör inançlarla savaşırken, tanrının varlığını yadsımadığı gibi, ona tapınmayı da istedi. Ama Volter'in tanrısı, elbette, Hıristiyanlığın üç öğeli tanrısıyla (Baba-Oğul-Kutsal ruh, ç.) hiçbir ortak noktaya sahip değildi. Bu, "öncesiz ve sonrasız, kendi kendine

var olmuş ve diğer bütün varlıkların ilk nedeni olan yüce, akıllı bir varlıktır." Volter, tanrıyı evrenin asıl ilk nedeni (yaratıcı), maddeye hareketi veren ve onu düzene sokan etkin bir güç olarak betimler.

Bununla birlikte, Volter'in deizmi çok açık bir etik ve toplumsal içeriğe sahiptir. Volter'in düşüncesine göre, tanrı inancı ahlakın temeli olmalı. Yasalar nasıl gerekliyse, din ve tanrı düşüncesinin de gerekli olduğunu savlar. Bu köstektir –Volter bu gerekliliğin altını defalarca çizmişti. Bununla birlikte, bu kösteğin temel işlevi, halk kitlelerini, Volter'in deyimiyle "ayaktakımı"nı varlıklı sınıfların mülkiyet ve çıkarlarına kastetmekten alıkoymaktır. Volter'in şu tumturaklı tümcesi, onun din konusundaki ikici (düalist) ve çelişik tutumunun, özgür düşüncesindeki eksikliğin kısa bir özetidir: "Eğer tanrı olmasaydı, onu icat etmek gerekecekti."

FRANSIZ MATERYALİSTLERİNİN ATEİZMİ

Volter, eski kuşak Fransız aydınlanmacılarındandır. Onun başlattığı din karşıtı savaşı, orta kuşak aydınlanmacılar Diderot (1713-1784), Helvetius (1715-1771), Holbach (1723-1789) sürdürdü. Felsefi materyalizm, bu düşünürlerin yapıtlarında doğa bilimi ve bilgi kuramını da kapsayan tam bir dünya görüşü haline gelir, ateizmin açıkça dile getirildiği bir nitelik kazanır. Fransız materyalistlerinin ateizmi, militan ve uzlaşmaz bir ateizmdi, burjuva ateizminin yüksek bir biçimiydi, uzlaşmaz oluşuyla din ve kilise savunusu niteliğindeki bütün düşüncelerden farklıydı. "Ben, diye yazıyor Diderot, alnı kutsal yağla yağlanmış bütün tanrılardan nefret ediyorum, sanki oların adları yok... ve bize ne papazlar, ne de tanrılar gerekli."

Denis Diderot, etrafında çağın en iyi beyinlerini bir araya getiren ve XVIII. yüzyıl özgür düşüncesinin en büyük anıtı olan ünlü "Bilim, Sanat ve Zanaat Ansiklopedisi"nin yaratıcısıdır. Diderot, daha birçok mükemmel düzeyde materyalist ve ateist nitelikte yapıtın da sahibidir: "Görenler İçin Körler Hakkında Mektup", "Doğanın Yorumu Üzerine Düşünceler", "D'Alembert'in Rüyası", "Başrahip Bartelemi İle Söyleşi", "Rameau'nun Yeğeni" ve daha pek çok başkaları. Diderot, düşüncelerinden ötürü kovuşturmalara ve baskılara uğradı. "Felsefi Düşünceler" adlı yapıtı yakıldı ve kendisi de Vensen Şatosu'na hapsedildi. Diderot'un "Ansiklopedi"nin hazırlanmasında birlikte çalıştığı mücadele arkadaşı Helvetius da, en kararlı

din karşıtlarından biri olarak ün kazandı. Bu ün, Helvetius'un "Akıl Üzerine" adlı materyalist ve ateist bir ruhla yazılmış yapıtı gün yüzüne çıktıktan sonra iyice pekişti. Papaz, Paris başpiskoposu ve Papa, Helvetius'un kitabını "Hıristiyanlığın temellerini bozma eğilimindeki iğrenç bir öğretiyi" içeren bir yapıt olarak mahkûm edecek ve yasaklayacaklardır. 1760 yılında bu kitap, parlamentonun ana merdivenlerinin dibinde açıkça yakıldı. Helvetius'un ikinci büyük yapıtı "İnsan Üzerine", ancak yazarın ölümünden sonra yayımlanabildi. Filozof bu yapıtında "ulusun iyiliği" açısından dinin zararlı olduğunu tanıtlıyor, dinsel hoşgörüsüzlüğe karşı çıkıyor, vicdan özgürlüğünü savunuyor, ruhban sınıfın içyüzünü ortaya koyuyor.

Holbach, dinle mücadelede önemli bir rol oynadı. Materyalist felsefeyi ve ateizmi kanıtlarla doğrular içerikte yirmiden fazla ürün ortaya koydu. "Doğanın Sistemi", "Yevgeni' ye Mektuplar", "Azizler Kampı", "Cep Tanrısı", "Ortadaki Hıristiyanlık", "Kutsal Mikrop" vd. yapıtları, Holbach'a bütün dünyada ün kazandırdı. Din karşıtı yapıtları korkunç baskılara yol açtı, bunların okunması veya dağıtımı hapis tehlikesi doğuruyordu. Bu nedenle, Holbach'ın yapıtlarının isimsiz yayımlanmasının bir kural haline gelmesi, rastlantı değildir. Aldığı önlemlere karşın, filozof Holbach, sürekli gizli polisin gözetimi altındaydı ve gerek dini, gerekse siyasi otorite, onu Fransa'nın en "kötü niyetli ateistleri"nden biri sayıyordu.

Ateizmin delillerle doğrulanmasına ve gelişimine Fransız materyalistlerinin nasıl somut bir katkısı oldu? Diderot, Helvetius, Holbach, tarihsel dinler denen bütün dinleri karşılaştırarak, bunların temelsiz, zararlı ve insanlığın isteklerine düşman oldukları sonucuna varıyorlar. İşte, Aydınlanmacıların yorulmadan tanıtladıkları ve yaydıkları sav: "Bütün dinler aynı şekilde düzmecedir." Bütün dinlerin temel düşüncesi olan tanrı düşüncesi, bu filozoflar için en başta gelen yalandır. Fransız materyalistleri, doğa biliminin verilerine dayanarak, tanrının her şeyin yaratıcısı ve her şeye egemen olduğu düşüncesini bütünüyle yadsıyorlar. Onlar, bu konuda İngiliz ikicilere (deistler), kendi yaşlı çağdaşları Volter'e kıyasla, ileriye doğru önemli adımlar attılar. Evrenin özdeksel birliği ve sonsuzluğu, hareketin maddeye özgü genel bir nitelik olması, Fransız filozofların sağlam düşüncesine göre, "özdeksel evrenin dışında herhangi bir varlığın var olduğu düşüncesini" geçersiz kılıyor, tanrı anlayışını insanın düş gücünün bir ürününe, bir ham hayale, bir yapıntıya dönüştürüyor.

Dinin doğuşu, özü ve toplumsal işlevine ilişkin Fransız materyalistler tarafından birçok yeni ve derin düşünce dile getirildi. Din, doğal nedenler konusundaki bilgisizlikten, bilinmeyen ve ürkütücü doğa güçleri karşısında duyulan korkudan, insanların yaşamları ve yaşam çizgileri konusundaki güvensizliklerinden doğar. Bununla birlikte, Fransız materyalistler, dinin doğuşunu, kök salmasını ve yayılmasını, onun toplumdaki rolüne ve kimin çıkarlarına hizmet ettiği koşuluna bağlı olduğunu belirttiler. Materyalist Fransız filozoflar, dinin toplumsal kökenini, dünyasal kaynaklarını çok yakından irdelediler. Ama genel olarak onlar, dine yaklaşımda daha aydınlatıcı bir tutum sergilediler. Tanrı inancı esas olarak cehalet ve yalandan kaynaklandığı içindir ki, dini toplumsal yaşamdan silmenin yolu olarak bilginin yayılması ve kör inançlar üzerindeki örtünün kaldırılması düşünüldü.

Diderot, Helvetius ve Holbach'a göre, din adamları dinsel kör inançların korunmasında sorumluluğu taşımak zorundadırlar. Aydınlıkçı eleştirmenler, her zaman kilise yandaşları ile ilahiyatçıların boy hedefi olmuştur. Geçmiş çağların ateistlerinden hiç kimse, XVIII. yüzyıl Fransız materyalistleri kadar, din savunucularının suçlarını yüzlerine böylesine bir öfkeyle çarpmamış, hiç kimse onları bu denli acımasızca yermemiş ve içyüzlerini açığa vurmamıştı. "Din eleştirisi", Marks'ın sözleriyle söyleyecek olursak, Fransız ateistler tarafından "yeryüzünün eleştirisi"ne bağlandı. Onların dine karşı verdikleri savaşım, zorbalığa karşı savaşımla iç içe geçti ve bu savaşım tamamen feodalizmin toplumsal sistemi olan mutlak monarşiyi doğurdu.

Fransız materyalistlerin dinsel ahlak eleştirisi, ateist düşüncenin gelişimine değerli bir katkı oldu. Onlar için din ile ahlak birbirine taban tabana zıttır. Ahlakı topluma yaymak ve pekiştirmek için, genel bir kabul gören dinin yararlı olduğu masalını yalanlamaları, Fransız materyalistlerin tarihsel bir hizmetidir.

Diderot, Helvetius ve Holbach, bütün kararlılıklarıyla dinsel hoşgörüsüzlüğe ve bağnazlığa karşı çıktılar. Önemli bir güç olarak, direşkenlikle Hıristiyanlığın ve kilisenin foyasını ortaya çıkardılar. Gerçekten de, İsa, İsa'nın doğumu, tansıkları (mucize), çektiği acılar, ölümü ve yeniden dirileceğine ilişkin Evangelist[*15] mitler, bu materyalistler tarafından amansızca eleştirilir. Hıristiyanlık gizleri ve ayinleri iğneleyici

bir üslupla yerilir. Hıristiyan ahlakın ikiyüzlülüğü ve insancıllığa karşı oluşu ortaya konur. Hıristiyanlık, bütün dinler gibi, insanı bozar, onu bir kula çevirir, sahip olduğu güce ve yeteneklerine zincir vurur, irade ve bilincini boğar.

Orta kuşak Fransız materyalistlerden hiçbiri 1789-1794 arasındaki burjuva devrimine kadar yaşmadı. Fakat bu materyalistlerin düşüncesi, XVIII. yüzyılın sonunda ömrünü tamamlayan feodalizm ile yeni burjuva sistem arasında Fransa'da alevlenen son tarihsel savaşımın başarıyla sonuçlanması açısından büyük önem taşıyordu. Fransız aydınlanmasının genç kuşağı Devrim'in çağdaşları oldu: Jack Andre Naigeon (Nejon) (1738-1810), Pierre-Sylvain Marechal(1750-1803), Volney (1757-1820). Bu düşünürlerin yapıtlarında sadece dinin ve kilisenin çok yönlü eleştirisi değil, ateizmin de akıllıca yapılmış propagandası yer alır.

Naigeon'un ateist içerikli en önemli yapıtı –"Voin-filosof"– Hıristiyanlığı hedef alan keskin bir politik yergidir. Dünya ateist yazınında, Hıristiyanlığı niteleyen ve içerik yö

nünden bu denli derinlikli ve biçim yönünden bu denli güçlü bir anlatıma sahip bir yapıt bulmak zordur. Dinsel kör inançlara karşı uzlaşmaz bir muhalif olan Naigeon, devrim yıllarında toplantıya çağrılan Anayasa Meclisi'ne, dinle ilgili her türlü ima ve ifadenin "İnsan ve Yurttaşlık Hakları Bildirgesi" nden çıkartılmasını önerdi. O, kin dolu Katolikliğin yerine Fransız burjuvazisinin koymaya çalıştığı "yüce varlık" kültünün yerleştirilmesine kesin olarak karşı çıktı.

Marechal, düşüncesine bağlı ve etkin bir ateistti. "Fransız Lucretius'u", "Tufandan Kurtarılan Kitap", "Namuslu Adamlar Almanağı" gibi ateist içerikli birçok mükemmel yapıt onun kaleminden çıkmıştır. "Namuslu Adamlar Almanağı" 1787 yılında yayımlandı, Paris parlamentosunun kararıyla yakıldı ve yazarı da hapis cezasına çarptırıldı.

Felsefi materyalizm, Marechal'in ateist düşüncelerinin temeliydi. Marechal, doğanın hiçbir yaratıcıya gereksinimi olmadığını söyler. Tanrı, bir ham hayaldir, hayalettir. Marechal, dinin ortadan kaldırılmasını, ütopik komünist bir ruhla, mülkiyet eşitliğinin yaratılmasına bağlar. Gerçekten, onun marş tarzındaki şu sözleri ateizme bir çağrıdır: "Başkaldır insan! Mülk sahibi tavrıyla kalk! Başkaldır! Saygı duy kendine! Anla kendi değerini!

Tapınma hiçbir tanrıya! Senin karşındakiler yalnız sana eşit olanlardır! Sen bir anın oğlu değilsin, soyun sonsuzdur senin. Bir zamanlar bir tanrı yaratmadı seni, kendi şeklinle. Senin varlığının başlangıç öğeleri, her zaman evrenin sonsuz ilkeleri olarak hizmet edecektir."

Fransız tarihçi ve aydınlanmacı Volney, Marechal kadar militan ruha sahip bir ateist değildi. Ancak Volney'in "Yıkıntılar Ya da İmparatorluk Devrimleri Üstüne Düşünceler" adlı en önemli yapıtı, ateist düşünce tarihinde hatırı sayılır bir iz bıraktı. Volney, doğal afetler ve doğa güçleri kültünden Hıristiyanlığa kadar uzanan dinsel düşüncelerin gelişimini izlemeye çalışır.

Volney, dinin kökenini gerçek dünyanın, "evrenin fiziksel güçlerinin" insanların bozulmuş bilincindeki yansımasında görür. Tanrı düşüncesinin içeriğini açıklarken şöyle yazıyor Volney: "İnsanı tanrı yaratmadı, insan kendine benzer bir biçim vererek tanrıyı yarattı. İnsan tanrıya kendi aklını verdi, ona kendi eğilimlerini bağışladı, kendi düşüncelerini atfetti." Volney, ateizme, doğanın materyalist kavranışına yaklaşırken, aynı zamanda ikicilik (deizm) de hakkını verir ve bütün dünyayı canlı kılan "gizli bir güç"ün varlığını kabul eder.

Fakat Volney, bütün dinsel sistemlerin reddedilmesini ister ve gerçek tanrının doğa yasaları olduğunu söyler.

ALMAN AYDINLANMACILARIN DİN VE KİLİSEYE KARŞI SAVAŞI

Özgür düşüncenin ve ateizmin gelişimi Almanya'da da kendini gösterdi. Bununla birlikte, Alman halkının düşünsel yaşamını etkileyemeyen Fransa ve İngiltere'ye oranla, Almanya'nın ekonomik ve politik geriliğini göz ardı etmemek gerek.

Bu tür düşüncelerin propagandası, XVII-XVIII. yüzyılların Alman devletlerinde egemen olan mutlakıyetçi feodal sistem koşullarında inanılmaz güçlüklerle karşılaştı. İktidar sahiplerinin keyfi davranışları, ruhban sınıfla el ele vererek halk kitlelerini ezen, soyup soğana çeviren prenslerin ve soyluların ağır baskısı, toplumun ilerici güçlerinin dağınıklığı ve zayıflığı, Almanya'da ateist düşüncenin gelişimine uzun zaman engel

oldu. Ama bu koşullarda bile materyalizm ve ateizmin bazı filizlerine rastlıyoruz.

XVIII. yüzyıl Almanya'sında ciddi bir materyalist ve ateist geleneğin olduğuna hiç kuşku yok. Bu gelenek, din ve yönetim karşıtı birçok bildirinin yazarı, XVII. yüzyılın Alman ateisti ve devrimci demokratı Mattias Knutsen (1646-1674)'e kadar uzanır. Bu bildirilerin birinde şöyle diyor: "Ben tanrıya inanmıyorum, İncil'i hiçe sayıyorum ve size diyorum ki, papazlarla baştaki yöneticileri defetmek gerek, çünkü onlar olmadan çok güzel yaşanabilir." Knutsen, ruhun ölümsüzlüğü, cennet ve cehennemin, doğaüstü güçlerin, tansıkların (mucize) var olduğu konusundaki dinsel öğretiyi reddeder. Biricik gerçek, insanın dışındaki nesnel dünyadır, yeryüzündeki yaşamdır. Alman ateist Knutsen, İncil'in tanrı tarafından gönderildiğini (tanrı kelamı olduğunu, ç.) de yadsır, onun düpedüz bir insan yaratısı olduğunu, ama belli bir tarihsel değer taşıdığını söyler.

O dönemin Almanya'sında, T. Lau (16701740) ve Hermann Samuel Reimarus (1694-1768) gibi, egemen dinsel düşünceleri eleştiren bu tip eleştirmenler buluruz. Lau, "Tanrı, Evren ve İnsan Üstüne Düşünceler" adlı yapıtında evrenin yaratılışını yadsır, onun öncesiz ve sonrasız olduğunu savlar, dinsel dogmaları reddeder. İncil'in ussal ve özgür düşünceci bir tutumla eleştirel incelemesinin onuru Reimarus'a aittir. Ama Reimarus, inceleme yazılarını hayattayken yayımlamaya karar veremedi, bu yazılar ilk kez onun ölümünden sonra, seçkin Alman yazar ve filozof Lessing tarafından yayımlandı. Reimarus, İngiliz ve Fransız deistlere katılarak, resmi Hıristiyan dininin ve diğer vahiy dinlerin karşısına, aklın ve bilimin verilerine dayanan "doğal din"i çıkarır. İncil' in tanrı tarafından gönderilmiş bir kitap olmadığını ve olamayacağını söyler. Eski ve Yeni Ahit, değişik zamanlarda yaşamış ve farklı görüşler taşıyan çok sayıda yazarın kaleme aldığı yapıtlardır. Reimarus, İncil ahlakını şiddetle yargılar. Yeni Ahit (İncil)'in onun tarafından yapılan eleştirel çözümlemesi, İsa Mesih'in, eski dinin yerine yeni bir din kurma niyetinde olmayan, ama öğrencileri ve yandaşlarının yardımıyla iktidarı ele geçirmeye ve kendini İsrail'in kralı ilan etmeye çalışan, sadece ve sadece bir vaiz olduğu sonucuna götürür onu.

İncil'in bu tür bir yorumunun haklılığını bir yana bırakarak, bu yorumun İncil'in dinsel anlamından bütünüyle ayrıldığının altını çizmek gerek. Üstelik Reimarus, İsa'nın tanrısal varlığını yadsır, "Tanrının oğlu"na

atfedilen tansıkları olanaksız görür, İsa'nın yeniden dirileceğinin de havarilerin bir uydurması olduğunu ilan eder.

Reimarus, dini deist bir yaklaşımla eleştiri konusu yaparken, F. V. Ştoş, bir materyalist ve ateist olarak ortaya çıktı. İsimsiz yayımlanan "Usun ve İnancın Birliği" (1692) adlı yapıtında Ştoş, Spinoza'nın felsefi teorisini izleyerek, sadece maddi tözün var olduğu savını öne sürer. Madde olmayan ruha ilişkin düşünceyi reddederek, bilincin beyne bağlı olduğu teorisini savunur ve bedenden ayrı ölümsüz bir ruhun hiçbir şekilde var olamayacağı sonucuna varır: "Ruh ya da canın kendi kendine veya doğada ölümsüz ve insanın dışında olmadığı açıktır." Ştoş, Hıristiyanlığın temel dogmalarını açıktan açığa eleştirir: Evrenin yaratılışını, ölülerin yeniden dirileceğini, öbür dünyada ödül veya cezanın olduğunu vb. İncil' i tarihsel bir belge olarak niteler ve kutsallığını reddeder. Ştoş'un kitabı yasaklandı ve yasal olmayan dağıtımı yüzünden cezalar verildi. Kitap, 1694 yılında Berlin sarayının bulunduğu meydanda yakıldı.

İ. H. Edelmann (1698-1767) da Alman Spinozacılardandır. Spinoza'nın etkisiyle kamutanrıcı-materyalist düşünceyi benimser; tanrının maddesiz bir varlık olmasının usdışı olduğunu ve onun doğadan önce varlığının söz konusu olmadığını tanıtlar. "Tanrı ve madde birdir, ayrılmaz bir bütündür; tanrı, madde olmadan maddi bir dünyayı asla yaratamazdı" diye yazıyor Edelmann. İncil'in ve din tarihinin irdelenmesi, Edelmann'ı Hıristiyanlığın yadsınmasına götürür. İsa'nın tarihselliğini reddetmeden, onda sıradan bir vaiz kimliği görür, değişik kişilerce yazılan İncilleri de özgün edebi yapıtlar olarak niteler. Alman ateist dinsel ayinleri reddeder, kiliseyi dünyasal iktidarın hizmetçisi olarak adlandırır. Edelmann, görüşlerinden ötürü baskılara uğradı ve uzun yıllar boyunca Almanya'da oradan oraya dolaşmak zorunda bırakıldı. Kitapları yakıldı.

Almanya'da özgür düşüncenin savunulmasında öne çıkanlardan biri de Protestan papaz İ. G. Şultz (Schultze) (1739-1823)'tu. Onun "Genel Olarak Dinin ve Teolojinin, Özel Olarak da Yahudiliğin Felsefi İncelemesi" adlı isimsiz yapıtı, dinsel inançların doğuşunu materyalist bir temelde açıklama denemesidir. Tanrı anlayışı, Şultz'a göre, düş gücünün bir ürünüdür. Din, onun söylediklerine göre, ahlakın temeli olamaz. "Toplumun yararlı ve değerli bir üyesi olması için, doğal ahlak insana yeter." Dinsel ahlak ise, din adamları tarafından bozulmuş ve başka türlü gösterilen bir ahlaktır. Şultz,

eksiksiz bir vicdan özgürlüğünü zorunlu görür. Her insan inanacağı din konusunda veya dinsiz olmakta özgürdür, devletin bu işe karışmaması gerekir. Din karşıtı eyleminden ötürü Şultz'un dini unvanı geri alındı ve kendisi de mahkemeye verildi.

İ. A.Aynzidel (1754-1837), din eleştirisine materyalist felsefenin bakış açısıyla yaklaştı. Dinin kültürsüzlük ve cehaletten doğduğu sonucuna vardı ve bunu insanların kölelik bilincine bağladı. Din kesinlikle yararsızdır: "Halk dini anlamıyor, din de ona hiçbir yardımda bulunamıyor." Hıristiyanlık, Aynzindel'de apayrı bir öfke uyandırmıştı. "Her dinin kendi aptallıkları vardır, ama din bu aptallıkları çok güzel bir düzeyde taşır içinde." Alman filozof, insanı aşağılamak ve korkutmak için düşünülmüş bir köleler dini olarak niteler Hıristiyanlığı. Tansıklara ve İncil'deki mitlere inancı öfke ve iğneleyici bir üslupla yerer. Aynzindel, dinsel ahlakı da şiddetle eleştirir. "Gerçek ahlakın oluşmasına ancak dinsizlik olanak yaratabilir." Aynzindel, yapıtlarını yayımlamadı, bu yapıtlardan sadece, filozofun dostu olan ünlü Alman hümanisti ve demokratı J. G. Herder (1744-1803) tarafından düzenlenen kimi fasiküller bize kadar ulaştı.

"Ateizm tartışması" denilen tartışma, XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Almanya'da oluşan ideolojik ortamı niteler. Tartışma, F. K. Forberg (1770-1848)'in, 1789 yılında, Fichte'nin çıkardığı " Felsefe Dergisi"nde yayımlanan "Din Düşüncesinin Gelişimi" adlı makalesiyle başladı. Forberg'in makalesi, yazar dinin önemini yadsımasa da, ateist bir nitelik taşıyordu. Ama Forberg'in anlayışına göre din, tanrıya saygı ve tapınmadan ibaret değildir, o, insanın iyilik ve adalet eğiliminden doğmaktadır. Forberg, tanrının öncesiz ve sonrasızlığı, mutlak varlığı gibi geleneksel düşünceyi ise gerçekten yadsıdı ve tanrının varlığının kanıtlanamazlığını gördü.

Ancak az sayıda Alman düşünür, dine açıkça ateist görüşlerle karşı çıktı. Bunların çoğu, dinden tam olarak kopmadan, özgür düşünceci bir yaklaşımla eleştirdi onu. Gotthold Efraim Lessing (1729-1781) ve Johann Gottfried Herder (1744-1803) gibi Alman aydınlanmasının önde gelen temsilcileri bu grubun içinde yer alan düşünürlerdir.

Lessing, kendini Spinoza'nın izleyicisi saydı ve tanrının evrenin dışında değil, içinde olduğu savını öne sürdü. "Ortodoks tanrı anlayışları benim için giderek yok oluyor" diye yazar Lessing. Dinin, insanlığın gelişiminin belli bir aşamasında zorunlu olarak doğduğunu ve böyle bir zorunlulukla da

ortadan kalkmakta olduğunu savlayarak, din sorununa tarihsel açıdan yaklaşır. Lessing'in Ortodoks kiliseyle mücadele konusunda yazdığı yapıtlar çok önemlidir. "Nathan der Weise / Bilge Natan" adlı dramasında dinsel hoşgörüyü, insanlar arasında dinsel ve sınıfsal kökenlerinden bağımsız bir eşitliği savunur. Putataparlığı, Yahudiliği ve Hıristiyanlığı, asıl ereği aklın ve adaletin doruğuna varmak olan insanlığın ahlaksal evriminin birbirini izleyen aşamaları olarak niteler.

Lessing'in genç çağdaşı Herder de tarihsel açıdan ışık tutmaya çalıştı dine. Herder, dinsel inançların doğuşunu, insanın yeryüzündeki emekleme çağında karşılaştığı ve onda korku, endişe yaratan zorluklara, yoksunluklara bağlı olduğunu düşünür. "Tanrı" adlı yapıtında Spinoza'nın öğretisini savunur ve Hollandalı materyalistin (Spinoza) düşüncelerini izleyerek tanrıyı evrenle özdeşleştirir, tanrısal yaratma eylemini, evrenin yoktan var edildiğini reddeder. Herder, bir Protestan papaz olmasına ve dinden tam olarak uzaklaşamamasına karşın, Alman özgür düşünce tarihine kararlı bir dinerkçilik (klerikalizm) ve Ortodoks Hıristiyanlık karşıtı, seçkin bir aydınlanmacı ve hümanist olarak girdi.

Büyük Alman şair ve yazarlar J. F. Schiller (1759-1805) ile J. W. Goethe (1749-1832) Almanya'da özgür düşüncenin gelişiminde büyük rol oynadılar. Schiller, vahiyci (ya da resmi, ç.) dini, cennet ve cehenneme ilişkin papalık masallarını yadsır, papazları ve keşişleri yerer, içyüzlerini açığa vurur. Şair, özgür ve güçlü insanı yüceltir, insanların mutluluk, sevinç ve aşk arzusunu biricik gerçek din olarak ilan eder.

Goethe, insanın ideal kusursuzluğunu, uyumlu gelişimini savunur ve her fırsatta dile getirir. Büyük Alman şairin hümanizmi, onu dinin reddine götüren felsefi materyalizmle birleşir. Goethe, yapıtlarında dinselidealist dünya görüşüne muhalif, doğanın kendi başına bir birlik, insanın ise onun bir parçası, bir eseri olduğu görüşü doğrultusunda yaşamı merkeze almış bir düşüncenin de savunucusu olarak ortaya çıkar. Dinerkçilik karşıtı (antiklerikal) bir bilinç, dinsel dogmalara ve ayinlere karşı bir düşmanlık ve kilise yandaşlarına yönelik aşağılayıcı bir tutum Goethe'nin bütün yapıtlarında ağırlığını duyurur.

XIX. yüzyılın başlarında Almanya'da, demokratik hareketin ülke çapında gelişmesi, radikal burjuvazinin yükselen çevrelerindeki muhalif bilinçle bağlantılıdır. "Doğrudan söz konusu olan, diye belirtiyor F. Engels, mevcut

devletin ve miras alınan dinin artık ortadan kaldırılmasıdır." Almanya' nın düşünsel yaşamında iki etken, dine karşı savaşın genişlemesine yardımcı oldu. Birincisi, Tubingen Üniversitesi'nden (Tubingen Okulu) bir grup Alman liberal-Protestan ilahiyatçının erken dönem Hıristiyanlık tarihi alanında yaptığı incelemeler. İkincisi de, Hıristiyanlığın eleştirisinde daha büyük bir kararlılıkla ortaya çıkan, ateizmi pekiştirmek için zemin hazırlayan ve Genç Hegelciler denen, Hegelci felsefe okulunun sol kanadının şekillenmesi. "Tubingen Okulu temsilcileri, Yeni Ahit'in çözümlemesi temelinde, dört İncil'in de görgü tanıklarının anlattıkları hikâyeler olmayıp, yitirilmiş 'Kutsal Kitaplar'ın sonradan tekrar yazılmış şekilleri oldukları ve havari Paul'a mal edilen mektuplardan özgün olanların sayısının dördü geçmediği vb. sonucuna vardılar" (Engels). Tubingenliler, İncil kitaplarında çok sayıda çelişkiyi, birbiriyle çatışan karşıt görüşleri ortaya koydular. İncil tansıklarını (mucize) gerçek saymayı reddettiler, Yeni Ahit'te anlatılanların çoğunu tarihsel bir değer taşımadıkları, ya da düzmece oldukları gerekçesiyle kabul etmediler. Bununla birlikte onlar, yine de tamamen dinsel bir temel üzerinde kaldılar ve Engels'in belirttiği gibi, "hâlâ kurtarılabilecek bir şeyi, kurtarmaya" çalıştılar.

Önde gelen Genç Hegelcilerden biri olan tanınmış Alman filozof ve tarihçi D. F. Strauss (1808-1874) Tubingen Okulu' ndan çıktı. O, 1835 yılında yayımlanan "İsa'nın Yaşamı" adlı kitabı sayesinde sadece Almanya'da değil, bütün Avrupa'da geniş bir üne sahipti. Bu kitapta, kilise öğretisinin anlattıklarıyla hiçbir şekilde uyuşmayan İsa hakkındaki İncil mitlerinin ortaya çıkışına ilişkin bir teori açıklanmakta. Strauss, Yeni Ahit'in eleştirel çözümlemesini yaparak, İncil'in içeriğinin mitoloji sanatının ürünü olduğunu, "İsa'nın ne kişiliğinde, ne de eylemlerinde doğaüstü hiçbir şeyin bulunmadığını" gösterdi. Strauss, İsa'yı bilinen tarihsel kişiliklerden biri olarak görür ve Hıristiyanlığın efsanevi kurucusunun yaşamöyküsünü her türlü usdışı eklentilerden kurtarmaya çalışır. Strauss'un, kitlelerin dinsel ruh halinde ortaya çıkan ve ancak sonradan İncil yazarlarının yazdığı İncil(ler) konusunda bilinmeyenleri pekiştirmesi, onun teorisinin en önemli noktasıydı. İşte, İncil' deki birçok hikâyenin bütünüyle, kendi düşlemlerinde yarattıklarını konu olarak alan Evangelistler tarafından yazıldığını söyleyen, Genç Hegelciler hareketinin diğer bir önde gelen temsilcisi B. Bauer (1809-1882)'in asıl karşı çıktığı buydu. Bauer, Strauss'tan farklı olarak, İsa'nın tarihselliğini reddeder ve Yeni Ahit'te İsa Mesih hakkında yazılan her şeyin,

"tasarımlar dünyasına ait olduğunu, bu durumda da, (İsa'nın) gerçek dünyaya ait bir insanla hiçbir ortak yanının bulunmadığını" tanıtlar. Hıristiyanlığın Yunan-Roma dünyası içinde doğuşuna ve bu yeni dinin doğuşunun tarihsel ve toplumsal koşullara bağlı oluşuna ilişkin savın kanıtlarını ortaya koyması, Bauer'in gerçekleştirdiği önemli bir hizmet oldu. Buna karşın, F. Engels onun erken dönem Hıristiyanlık tarihi alanındaki çalışmalarını çok önemli bulmasına karşın, Bauer'in genel felsefi görüşleri Marksizmin kurucularınca şiddetle eleştirildi. F. Engels, Bauer'in incelemelerinin şu sorunun çözümünü olanaklı kılan zemini temizlediklerini belirtir: "Hıristiyanlık içinde sistemleşen düşünce ve tasarımlar nereden doğuyorlar ve dünyaya nasıl egemen olabildiler?"

Materyalist ve ateist seçkin Alman filozofu, L. Feuercbah (1804-1872), bu sorunun çözümüne önemli bir katkı sağladı. Feuercbah, Hıristiyanlığın gerçekliğine yönelik kuşkusunu, sadece kişilikten ayrı olmayan insan usunun büyük eylemlerinin ölümsüz olduğunun tanıtlandığı "Ölüm ve Ölümsüzlük Düşüncesi" (1830) adlı yapıtında dile getirdi. 1841 yılında, Feuerbach'ın en önemli yapıtı olan ve insan özünün düşsel yansıması olarak dinin dünyasal kökeninin, ateist düşünce tarihinde felsefi materyalizmin bakış açısıyla ilk kez ortaya konduğu "Hıristiyanlığın Özü" yayımlandı. Feuerbach, dinin özüne ilişkin derslerinde şöyle yazar: "Her türlü tanrı, düş gücüyle yaratılmış bir varlıktır, bir görüntüdür, hem de insan görüntüsü, ama insanın kendi dışında ve bağımsız bir varlık şeklinde var olduğunu sandığı bir görüntü."

Feuerbach, dinin doğuşunu ilkel insanın zayıflığına ve cehaletine, onun doğa güçlerine tam bağımlı oluşuna bağlıyor. İnsan, bağımlı olduğu, ona yabancı ve gizemli görünen her şeyi tanrılaştırdı. Gerek doğa olayları kültü ("doğal din"), gerekse insan kültü ("vahiy dini") böyle doğdu. Vahiy dini, insan duygularının, gereksinimlerinin ve isteklerinin ters ifadesinin sonucu olarak, tarihsel gelişmenin çok geç bir aşamasında ortaya çıktı.

Feuerbach, dinsel tasarımların dinin tinsel, duygusal temeliyle birlikte, bilgikuramsal (epistemolojik) bir kökene de sahip olduğunu belirtir. Feuerbach, bu dinsel tasarımlardaki düşüncenin varlıkla bir bağının bulunmadığını, kendi içinde duyu organlarının kavrayışından ve gerçekliği arayan anlayışların oluşumundan uzaklaşma olanağını yitiren, soyut bir düşüncenin gelişimini görüyor. Tanrı düşüncesi –bütün dinlerin odak

noktası– tam da bu şekilde ortaya çıkıyor. Feuerbach'ta, dinin sosyolojik nedenlerini ve toplumsal işlevini açıklama çabasını görüyoruz; örneğin, putataparlıktan (çoktanrılı dinler) tektanrılı dinlere geçişin, insanların dünyasal efendilerine, mutlak iktidara bağımlılıklarının artmasıyla bağlantılı olduğunu belirtiyor. Kralların yüceltilmesi, Feuerbach'a göre, tek ve erki sınırsız bir tanrı düşüncesinin doğuşuna yol açmıştır.

Feuerbach'ın yaptığı dinsel ahlak eleştirisi, Hıristiyanlığın ahlak ilkeleri üzerindeki örtüyü kaldırması büyük önem taşır; insanların ahlaklı ve adil olmaları için bir tanrı inancına gerek olmadığının altını çizer. Dahası, dinin "ahlaksız davranışlara kaynaklık ettiğini, ahlakla dinin, inançla sevginin birbirleriyle doğrudan çeliştiğini" söyler. Özellikle, sayısız kıyımın altında dinsel hoşgörüsüzlük ile bağnazlığın yattığını görerek, bunlardan sert ifadelerle söz eder.

Dinle idealist felsefe arasındaki iç bağlantıyı, dinsel dünya görüşü ile idealist dünya görüşü arasındaki birliği açığa çıkarması, Feuerbach'ın tarihsel hizmeti oldu. Feuerbach, materyalist ve ateist bir tutumla Hegel'in nesnel idealizmini, Kant'ın bilinemezciliğini (agnostisizm), Schelling'in gizemciliğini (mistisizm) gözden düşürür.

Alman hümanist filozof Feuerbach, insanın dinden kurtarılmasını, bilimin zaferini düşledi. "Hiçbir din, benim dinim gibi değildir!" diye haykırdı. Marksizmin kurucuları, Feuerbach'ın ateizmine çok değer verdiler, kendi ateist görüşlerini oluştururken onun din eleştirisinden yararlandılar. Feuerbach' ın materyalizmi ile ateizmi, Marksist ateizmin teorik kaynaklarından biri oldu. Bununla birlikte, Marksizmin klasik yapıtlarında, Feuerbach'ın materyalizmi ile ateizminin sınırlılığı her yönüyle işlenir. O, dini insanın bir ürünü, yaratısı olarak nitelerken ve tanrı düşüncesinin insanın kendine yabancılaşması olduğunu tanıtlarken, belli bir tarihsel insandan değil, soyut insandan söz eder. İnsanı belirli toplumsal ilişkilerden yalıtan, onu sadece doğal, biyolojik bir varlık olarak gören böylesi bir yaklaşım, antropolojik bir ilkenin adını aldı. Feuerbach'ın sınıflı toplumda dinin toplumsal köklerini bütünüyle açığa çıkarıp ortaya koymasına, din afyonundan kurtulmanın etkin bir yolunu bulup göstermesine, özellikle bu ilke engel oldu. Feuerbach, dinin alt edilmesinin tek yolu olarak kitlelerin aydınlatılmasını, eğitimin bütün toplumsal sınıfları ve katmanları kapsayacak şekilde yaygınlaştırılmasını düşünüyordu. Bu aydınlanmacı

Alman filozofu, insanların bilincindeki dinsel kör inançların acımadan sökülüp atılmasının, toplumsal yaşamda köklü değişimleri zorunlu kıldığını kavrama noktasına gelemedi.

Feuerbach ateizminin sınırlılığı, dinin geleceği var mıdır sorusunda da kendini gösterdi. Dinsel düşünceleri, öbür dünya ve doğaüstü güçlerin varlığını kesin biçimde yadsırken, yeni, "ussal" bir dini, sevgi dinini savunuyordu Feuerbach. Onun öğretisine göre, insanın insana duyduğu sevgi geleneksel dinin yerini almalı ve gerçek din olmalıdır. Feuerbach, tarihi kavrayışta idealist kalarak ve toplumun yeniden yapılanmasının devrimci yolunu yadsıyarak, dinin rolünü yeniden değerlendirdi, onu bütün toplumsal kötülüklere çare olacak şekle dönüştürdü.

RUS DEVRİMCİ-DEMOKRATLARININ ATEİZMİ

A. İ. Herzen, V. G. Belinskiy, N. G. Çernişevskiy, N. A. Dobrolyubov gibi Rus devrimci-demokratları, ateizm öğretisi tarihinin parlak sayfalarından birini yazdılar. Onların ateist görüşlerinin özelliği, Rusya'da XIX. yüzyılın ilk yarısında oluşan tarihsel koşullara bağlı olarak şekillenmesidir.

Bu dönemde Rusya'da, feodal-köleci ekonomik yapı içinde yeni, burjuva ilişkiler açıkça ortaya çıkmış, sınıfsal çelişkiler ve sınıf savaşımı keskinleşmeye başlamıştı. Bu bunalım, Rus toplumundaki ilerici güçlerin taşıdığı politik bilincin gelişmesine yardımcı oldu. Rus köylülüğünün devrimci, toprak köleliğine karşı düşüncesi, anlatımını devrimci-demokratların görüşlerinde buldu. Devrimci-demokratların görüşlerindeki radikalliğin, kendilerinden önce gelen Batı Avrupa ateizmindeki radikallikten daha güçlü olması, dönemin koşullarıyla bağlantılıdır. Bu nedenledir ki, Rus devrimci-demokratlarının ateizmi, Marksizm öncesi ateizmin gelişmesinde en yüksek aşama olmuştur.

Toprak ağalığı ve toprak köleliği temeli üzerinde duran Rusya'nın resmi ideolojisi üç bileşenli bir formüle dayanıyordu: "Ortodoksluk, otokrasi (mutlakıyet) ve ulus. Rus Ortodoks kilisesi, otokratik-köleci sistemin ana dayanaklarından biri olarak öne çıkıyordu. Kilise ile çarlık rejimi, el ele verip ezdikleri halkın çıkarlarına aykırı biçimde birbirlerini desteklerken, sıkı bir birlik içindeydiler. Devrimci-demokratların, bu bağlamda, devrimci köylülüğün çıkarlarını dile getirerek ve Rusya'daki sisteme yönelik savaşı sürdürerek kiliseye karşı çıkmaları, bütünüyle anlaşılır bir şeydir. Onların

ateizminin dayandığı düşünsel temel materyalist felsefeydi. Gerek dinin doğuşunun, oluşumunun ve önemli dinsel eğilimlerin rolünün, gerekse Ortodoksluk dahil dinin toplumsal işlevinin ortaya konduğu derli toplu bir ateist anlayış yaratma çabası, devrimci-demokratlar için ayırt edici bir özelliktir.

Devrimci-demokratlar, dinin, insanın kölece boyun eğdiği doğal güçler karşısındaki zayıflığının, çevresinde olup bitenleri anlayıp açıklayamamasının sonucu olarak doğduğunu varsayıyorlardı. Bu dış güçler düşmanca ve öfkeyle ortaya çıktıkları için, insan, merhamete gelsinler diye kurbanlar keserek yaklaştı onlara.

O dönemde Rusya'da açıktan ateizm propagandası yapmak olanaksızdı, bu nedenle devrimci-demokratlar doğrudan Ortodoksluğu eleştirecek durumda olmadıklarından, Ortodoks kilisesini ima ederek diğer dinlerin içyüzünü ortaya koydular. Örneğin, N. A. Dobrolyubov, İslam'ın ve Budizm'in doğuşunu çözümlerken, haklı olarak, dini sadece bir aptallık veya kasıtlı uydurulmuş bir yalan saymanın yanlış olacağına işaret etti. Din, insan toplumunun belli bir çağının ürünüdür. Devrimci-demokratlar, dinin her türlü baskıcı (despotik) yönetimle doğrudan bir bağlantısının olduğunu net biçimde anladılar (Ortodoksluk tarihi bunu doğrulayacak zengin bir malzemeye sahip). Örneğin, Herzen, insanın dünyada neler olduğunu görmemesi için, dinin onu, gözlerini gökyüzüne çevirmek zorunda bıraktığını yazar. Belinskiy, Lenin'in sansürsüz demokratik yazının en iyi ürünlerinden biri olarak nitelediği "Gogol'e Mektup" adlı eleştirisinde, kiliseyle otokrasi ve Rusya'nın toprak köleliğine dayalı rejimi arasındaki doğrudan ilişkiye ışık tutar. Belinskiy, aydınlık geleceğin ancak uygarlıkla, bilgi ve kültürle yaratılabileceği savını öne sürer.

Herzen, itaat ve işi tanrıya bırakma vaazının koyu bir gericilik ve zararlı olduğunu, böyle bir vaazın halk kitlelerinin aşağılanmasına ve ezilmesine yaradığını söyler. Rus devrimci-demokratları, cennet ve cehennemin söz konusu edildiği öbür dünyaya ilişkin dinsel masalların, kilise tarafından egemen sınıfların çıkarları doğrultusunda kullanıldığını, bu masalların insanlara dünyasal hazlardan sakınmayı, acıya katlanmayı, sefaleti öğütlediğini ve bütün bunların sadece ölümden sonraki ödül veya ceza için olduğunu kavramışlardı.

Dinin ve ruhban sınıfın içyüzünü açığa çıkarmak, Ortodoksluğun ve onun bağlaşıklarının resmi ideolojisine karşı savaşmak, dinin toplumsal kökenini anlamaya çalışmak; işte Rus devrimci-demokratların sergilediği ateizm anlayışının tarihsel hizmeti. Ne var ki, dinin toplumsal kökeninin açığa çıkarılması sorunu, çözmeye çok yaklaşmış olsalar da, devrimci-demokratlar için çözümsüz kaldı. Dinin doğuşunu açıklamada, çok haklı şeyler söylerken, zaman zaman idealist nitelikte açıklamalara da izin verdiler.

Devrimci-demokratların görüşündeki darlık, kendini dinin ortadan kaldırılmasının yöntemine ilişkin sorunda açıkça gösterdi. Toplumun uzlaşmaz sınıfsal yapısına ve buna bağlı olarak dinin varlığının egemen sömürücü sınıflar tarafından korunup pekiştirilmesine karşın, devrimci-demokratlar, onun hiçbir zaman eğitim ve kültürle yok edilemeyeceği gerçeğini anlamadan, aydınlanmayı dinle mücadelenin en önemli araçlarından biri saydılar.

DOĞABİLİM VE ATEİZM

XIX. yüzyıl seçkin doğabilimcilerin, bilimsel dünya görüşü ile dinin bağdaşmazlığına ilişkin bir takım cesur açıklamalarla öne çıktığı bir yüzyıl oldu.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında doğabilim alanında yapılan buluşlar arasında, Ç. Darwin'in (1809-1882) hayvanların doğal evrimi ve insanın türeyişi teorisi, dinsel mitlerin temelsizliğini ortaya koymada ayrı bir rol oynadı. Bu teori, insanın tanrı tarafından yaratıldığını söyleyen İncil masallarına yıkıcı bir darbe indirdi. "Darwinizm, Adem'in tarihsel ölümü oldu." Darwin, dinsel dogmalar bakımından, bulgularının ortalığı karıştırıcı bir nitelik taşıdığını biliyordu. Sonunda, henüz 1844 yılında, (yani insanın türeyişi konusundaki yapıtının yazılışından önce) dostu Joshep Houker'e, "ışık parıltıları göründü ve ben (bunu söylemek, birini öldürdüğünü itiraf etmekten farksızdır) türlerin değişir olduğuna inandım." diye yazar.

Ancak, Darwin, gerçekleştirdiği buluşlarından çıkan ateist sonuçlara kendisi ulaşmadı. Bunu onun dostlarından ve yakın izleyicilerinden biri olan, seçkin İngiliz biyolog Thomas Henry Huxley (1825-1895) yaptı. Huxley, 1869 yılında piskopos Samuel Wilberforce ile yaptığı bilimsel tartışmada, dinsel dünya görüşünün temel ilkelerinden biri olan insanın

tanrı tarafından yaratıldığı düşüncesini yıkıcı bir eleştiriye uğratır. Huxley, kendini bilinemezci (agnostik) olarak nitelese de, onun bilinemezciliği kendine özgüydü, çünkü o, tanrının varlığının bilimsel bir gerçek gibi anlaşılabilir ve tanıtlanabilir olmadığını kabul ediyordu. Onun bakış açısından bu, tanrıyı gerçek kavrayışın bir nesnesi olarak görmemek için yeterliydi. Aslında, Huxley'in bilinemezciliği, Engels'in sözleriyle, "utangaç materyalizm", ya da Lenin'in ifadesiyle, doğa tablosunda tanrıya yer bırakmayan doğabilimsel materyalizmin üstünü örten bir "incir yaprağı"ydı.

Darwin'in düşüncelerini paylaşan ve savunan diğer bir bilim adamı ünlü Alman biyolog Ernst Haeckel (1834-1919) ateizmi savunma ve yaymada daha büyük bir rol oynadı. Haeckel, Darvincilikle örtüşen ve gerekli ateist sonuçlar çıkarılan bir bilimsel düşünce sistemine kendi bağımsız çabasıyla vardı. "Natürliche schöpfungsgeschichte / Yaratılışın Doğal Tarihi" (1868) adlı yapıtında, yaşamın cansız maddeden kendiliğinden meydana gelişine (otogenesis) dayanarak, canlı varlıkların ortaya çıkışını ve evrimini açıklamak için doğaüstü bir başlangıcı olanaklı görmenin yararsızlığını ve temelsizliğini kanıtladı. Darwin, Haeckel'in yapıtını çok önemli bularak, şunları yazdı: "Benim vardığım hemen hemen bütün sonuçlar, bu araştırmalarla doğrulanmakta ve birçok konuda bu araştırmaların sağladığı bilgiler benimkilerden daha zengin."

Haeckel'in biyoloji teorilerinin felsefi temeli, bütünüyle tutarlı olmasa da, Huxley'in görüşlerinden çok daha net doğabilimsel materyalist bir temeldi. Haeckel, hiçbir doğaüstü başlangıca olanak tanımayan evrenin doğal birliği savını öne sürerek, kendi öğretisine "Monizm / Bircilik" adını verdi. O, sadece ateist dünya görüşünün doğabilimsel önermesini pekiştirmekle kalmadı, etkin şekilde militan ateizm savunusuyla öne çıkarak, bu önermelerden doğrudan din karşıtı sonuçlara ulaştı. Dinsel inançları eleştirisinde, insanların yarattığı tanrı suretiyle "gaz halinde bir omurgalı" olarak alay etmekten, ruhun ölümsüzlüğü ve ölümden sonraki yaşama ilişkin Hıristiyanlık dogmalarını tamamen reddederek keskin, kinayeli çıkışlarda bulunmaktan çekinmez. Özellikle Haeckel'in "Die Weltratsel / Evrenin Bilmeceleri" (1899) adlı yapıtı, ateist propaganda açısından büyük bir etki yarattı. V. İ. Lenin'in yazdığı gibi, "zaman yitirmeden bütün dillere çevrilen ve ucuz özel baskılar halinde çıkan yüz binlerce nüsha, bu kitabın halka ulaştığını, E. Haeckel'in bir anda kendi tarafına çektiği okur kitlelerinin olduğunu açıkça gösterdi. Dünyanın bütün ülkelerinde felsefe

profesörleri ve tanrıbilimciler Haeckel'i bin bir değişik biçimde çürütmek ve yıkmak için yoğun bir çaba içine girdiler... Devlet hazinesinden beslenen felsefe profesörlerinin ona hakaretler yağdırmadığı kuduzca bir saldırı yoktur. Ölü bir skolastik içindeki bu kurumuş profesör mumyalarının, Ernst Haeckel'in onlara attığı şamarlarla –belki de hayatta ilk kez gözlerinin nasıl parladığını ve yanaklarının nasıl kızardığını görmek eğlenceli oluyor" (V. İ. Lenin, Top. Y., c.,18, s.,370-371). Haeckel, 1906 yılında Münih'te, özgür düşünceli aydınları bir araya getiren ve dinsel kör inançların kökünü kazımayı, bilimsel bilgiyi yaymayı kendine amaç edinen "Birciler Birliği"ni kurdu.

Kısa sürede diğer ülkelerde de bu tür kuruluşlar ortaya çıktı. 1911 yılında Hamburg'da birinci uluslararası "Birciler Birliği" kongresi yapıldı. Katılanlar arasında çok sayıda doğabilim uzmanı büyük bilim adamları vardı: İsveçli fizikçi-kimyacı Svante Arrenius, İsviçreli psikopatolog Avgust Forel, Amerikalı biyolog Jack Leb, Avusturyalı kimya bilgini Wilhelm Ostwald. Bu kuruluş, uzun yıllar boyunca bir takım popüler-bilimsel dergi, broşür ve din karşıtı almanaklar yayımladı. Haeckel'in ölümünden sonra "Birciler Birliği"nin başına W. Ostwald (1853-1932) geçti.

Haeckel ile onun yandaşlarının ateizmi, tutarlı bir bilimsel ateizm değildi. Onların ateizminde, dinin toplumsal işlevinin bilimsel kavranışına hak ettiği değer verilmedi ve dinin toplumsal yaşamda alt edilmesine başlandı. Üstelik Haeckel ve yandaşlarının materyalist doğa anlayışı, yeterince sağlam felsefi kanıtlara sahip değildi. Örneğin, Lenin'in nitelemesiyle, çok büyük bir kimyacı ve kendi erkeci (enerjetizm) felsefi anlayışıyla o kadar da anlaşılmaz bir filozof olan W. Ostwald, idealist felsefeye ciddi ödünler verdi. Bunun dışında, bu bilim adamları dinsel kör inançların yok edilmesini, toplumsal, sınıfsal, burjuva önyargıların ortadan kaldırılışıyla bağlantılı görmüyorlardı. Haeckel, politik görüşlerinde açıkça muhafazakârdı. Bismark'ın sosyalistlere karşı yaptığı olağanüstü yasaları takdirle karşılayarak, toplumsal eşitsizliği haklı gösterdi ve sosyalizmin "kültürsüzlükle, barbarlığa dönüşle aynı anlama geldiğini" ilan etti. V. İ. Lenin'in, onda belirli partisel amaçların olmayışını Haeckel'in "felsefi saflığı", onun isteğini "materyalizme karşı hüküm süren dar kafalı bir kör inanç" olarak görmesi rastlantı değildir. Bununla birlikte bu büyük burjuva bilim adamlarının, gerek kendi bilimsel buluşlarıyla, gerekse bu buluşlarla

vardıkları tanrıtanımaz sonuçlarla bilim adına dine, akıl adına inanca karşı çıkarak, ilerici bir rol oynadıklarına hiç kuşku yok.

1889 yılında Brüksel'de temeli atılan, birçok kapitalist ülkede kuruluşları olan, düzenli aralıklarla kongreler toplayan ve kendi periyodik yayınlarını çıkaran "Özgür Düşünceciler Birliği", "Birciler Birliği"nin günümüzdeki tarihsel devamıdır. Bu birlik, yapısal yönden türdeşlik göstermez. Üyelerinin bir kısmı ateist düşünce geleneğine yakındır; bunların çoğu kamutanrıcı (panteist), ya da nedentanrıcı (deist) düşüncelerin izleyicisidir. Buna koşut, bu örgütün liberal burjuva aydınlarının dinerkçilik karşıtı (antiklerikal) hareketleri, tamamen olumlu bir rol oynamaktadır.

1952 yılında Amsterdam'da kurulan ve ideolojik alanın laikleştirilmesi (sekülarite) için ortaya çıkan, dünyasal (dindışı, ç.) ahlakın değerli olduğunu, bu ahlakın dinsel ahlaktan üstünlüğü savını öne süren "Uluslararası Hümanist ve Etik Birliği"nin çalışmalarından da söz etmemek olmaz. Bu "Birlik", hümanist düşünceleri, insanın gücüne, onun evreni kavrayabilme yeteneğine inancı pekiştirme savaşımı veren liberal aydın kesimin temsilcilerini bir araya getiriyor. Burjuva sistemin korunmasına karşın, ortaya konan sorunların çözümü konusunda gözleri eğitim ve kültürden başka yollar görmeyen üyelerinin çoğunluğunun sahip olduğu dar kafalılık, Birlik'in çalışmaları üzerinde etkisini göstermektedir.

MARKSİZM DIŞI ÇAĞDAŞ ATEİZM

Felsefe tarihi, dinle idealist felsefe arasındaki kan bağına karşın, idealist felsefenin bütün biçimlerinin dinsel öncüllerden hareket etmediğini, ya da dinsel sonuçlarla tamamlanmadığını gösterir. İdealist niteliğine ve bu niteliğe aykırı olmasına karşın bazı bilinen felsefi akımlar, din karşıtı bir konuma sahiptirler. Açıkça "tanrı öldü" diyen Nietzsche'nin gerici, usdışı öğretisi buna açık bir örnektir. Marksist olmayan çağdaş filozoflar arasında, gerçekten, bazı düşün adamlarının ortaya açıkça ateist düşünceler koyduğu çok az sayıda olay gözlemliyoruz.

İngiliz yeniolgucu (neo-pozitivist) Bertrand Russell (1872-1970) ile Fransız varoluşçu (egzistansiyalist) Jean Paul Sartre (1905-1980) gibi, görüşleri birbirinden o denli farklı iki düşün adamı, çağdaş idealist filozoflar arasında ateist düşüncenin en önemli iki temsilcisidir. Russell'ın kurucusu olduğu idealist felsefi akımın savunucularının çoğunluğu, bu

felsefeden ateist yargılara varmazlar, tıpkı öncülerinden birinin Sartre olduğu diğer idealist felsefi akımın savunucuları gibi. Bu felsefe akımları, böylece, her iki akımın da dayandığı temelin çürüklüğünün kanıtı olan gerek dinsel, gerekse din karşıtı sonuçlara olanak tanırlar, oysa bilimsel bir felsefe bilimdışı, dinsel sonuçlara izin vermez.

Russell, gençlik yıllarından itibaren dinsel dogmaların doğruluğundan kuşku duymaya başlamıştı. Bu dogmalar üzerinde daha fazla düşündükçe, bunların temelsizliğine yönelik düşüncesi daha çok pekişti. İnsan ruhunun ölümsüzlüğü dogmasının yadsınışından, yaratıcı bir tanrının kabulünün hiçbir dayanağının olmadığı ve tanrıbilimciler tarafından tanrının varlığına ilişkin öne sürülen bütün kanıtların iler tutar tarafının bulunmadığından emin olma noktasına geldi.

Russell, makaleleriyle, verdiği derslerle, bilimsel tartışmalarla, radyo konuşmalarıyla on yıllar boyunca etkin biçimde mücadele etti dinle. Bundan kırk yıldan fazla bir süre önce verdiği herkese açık bir konferansta, "Ben neden Hıristiyan değilim?" sorusuna net bir karşılık verir: "Hıristiyanlık da, diğer bütün dinler gibi, bilimsel bilgiye değil, yanlış bir düşünceye dayanıyor. Bu yanlış düşüncenin kaynağı korkudur: Gizemli olanın karşısında korku, başarısızlık karşısında korku, ölüm karşısında korku."

Dinsel inancın kökeninin bu açıklamasıyla Russell, Lukretius'tan Feuerbach'a uzanan, yüzyıllarca süren demokratik ateizm geleneğini devam ettirmiş oldu. Söz konusu bu geleneğe göre de korku, insanın ne olduğunu anlayamadığı ve gücünün etkisine erişemediği güçler karşısındaki zayıflığından, umarsızlığından doğmaktadır. İlahiyatçılar ve filozoflar tarafından tanrının varlığına ilişkin ileri sürülen kanıtları, Russell, mantıksal temelsizliklerini ve bilgici (sofistik) niteliklerini ortaya koyarak, birbiri ardına akıl süzgecinden geçirir. O, kanıtlanamayacak şeyleri kanıtlama konusundaki yeni girişimleri gözden geçirirken, klasik kanıtlarla yetinmez: Us, tanrıbilimcileri her zaman suçlar, savunmaz.

Russel, dinin insanlık tarihinde oynadığı ve oynamayı sürdürdüğü olumsuz rolün anlaşılmasına büyük bir ilgi gösterdi; bu rol: Israrla bilimsel bilgiye karşı savaşmak, ilerleme ve yeniliğe engel yaratan dogmatik bir otorite olmak, insanlığın birliğini frenleyen iç savaşları ve çekişmeleri doğurmak. Russell, mükemmel bir ahlaka ancak dinsel kör inançların

ortadan kaldırılmasıyla sahip olunabileceğini gösteren yeterince sağlam kanıtlar öne sürerek, ahlakın doğuşuna ilişkin dinsel düşünceleri inandırıcı şekilde çürütür.

Russell'in uzun yılları kapsayan din karşıtı etkin çalışması, onun felsefe ve moral alandaki otoritesiyle, edebiyat ve ekonomik-politik konulu yazın alanındaki ustalığıyla ve sarsılmaz düşünceleriyle uyum içinde, kapitalist ülkelerde ateist düşüncelerin propagandasında önemli rol oynadı. Bununla birlikte, çağdaş ateizmin bu biçiminin teorik ve politik düzeyi, ateizmin Marksizmde ulaştığı düzeyden çok, Marksizm öncesi aydınlanmacı ateizme yakındır. Russell, dinin dünyasal kökenini ortaya koymaya çalışarak, psikolojik, duygusal boyutun derinliğine inmez ve dinin toplumsal, sınıfsal temelini açığa çıkarmaz. Russell'in felsefi tutumunun, madde dışı, doğaüstü varlıklara inancın eleştirisini kaçınılmaz olarak sınırlayan idealist bir tutum olması, onun dinsel dogmaları çürütme çabasını zayıflatıyor. Sonuçta, Marksizm ve komünizme duyduğu soğukluk, XX. yüzyılın bu İngiliz aydınlanmacı

sının, dine karşı toplumsal devrimci dönüşümlerin en etkin yöntemine uygun bir savaş yürütmesine engel oldu.

Sartre, gerek felsefi, gerekse politik görüşleri bakımından Russell'den önemli ölçüde ayrılır. Onun ateizmi de taşıdığı farklı anlam, farklı düşünce, farklı eğilimle kendine özgü özellikler taşır. Sartre'ın ateist görüşlerinin temelinde mantıksal kanıtlardan çok, psikolojik ve ahlaksal kanıtlar yatar. Onun yaptığı din eleştirisinin sadece felsefi yapıtlarında değil, edebi yapıtlarında da çok parlak bir anlatım kazanması rastlantı değildir. Sartre'ın amacı, tanrıbilimsel kanıtların mantıksal olarak çürütülmesinden çok, dinin kendine çekici duygusal etkisine yönelik bir karşı hareketin yaratılması, dinsel duyguların ortadan kaldırılmasıdır.

Sartre'ın "Şeytan ve Tanrı" adlı piyesinin kahramanı Henrih, şöyle haykırır: "Sen şimdi, 'tanrı var' denen o büyük yalanı öğreneceksin... Tanrı yoktur! Başının üzerindeki boşluğa bak: Odur tanrı. Kapıdaki çatlağa bak: Tanrı o. Topraktaki bir deliğe bak: Odur tanrı. Tanrı sessizliktir, hiçliktir tanrı."

Sartre'a göre tanrı inancı, varoloşçu felsefenin temel ilkeleriyle bağdaşmazdır ve bu inancı yüceltip yayan kimse, kendi ilkeleriyle çelişir.

Varoluşçuluğun temel savı, dinsel dünya görüşünün teolojik niteliğiyle, bu görüşün tanrı hikmetiyle yaratılan ve korunan her şeyin akla ve amaca uygun olduğu ve genel bir uyum içinde bulunduğu inancıyla sözde açıkça çelişiyor. İnsanın tanrısal yaratımı varoluşçu insaniçincilik (antroposantrizm) açısından o denli kabul edilmezdir ki, Sartre şöyle der: "Eğer tanrı varsa, o zaman insan bir hiçtir. Tanrının yarattığı değildir insan; o, kendini kendinden var edendir... İnsan, kendini kendinden yapan varlıktan başka bir şey değildir. İşte varoluşçuluğun birinci ilkesi."

Tanrı inancı, insanı boyun eğmeye ve işi tanrıya bırakmaya mahkûm eder; kendine değil, hayal ürünü doğaüstü bir varlığa ümit bağlamak zorunda bırakır onu. Bu inanç insanlığa aykırıdır: İnsanların acizliğine ve birbirlerinden kopmalarına hizmet eder. "Ben tanrıyı, beni diğer insanlardan ayırdığı için öldürdüm... Bu devasa cesedin insan dostluğunu zehirlemesine katlanamam" der Sartre, yarattığı kahramanlardan birinin ağzıyla.

Dinle insan özgürlüğü birbirini dışlar. Tanrının insana günahkârlık ve ceza korkusu altında verdiği irade özgürlüğü, tam bir ikiyüzlülüktür. Ya özgürlük, ya da öbür dünya hesabı (ödül-ceza, ç.), üçüncü bir şey verilmiş değil insana. Söz konusu bu buyruklara dayanan dinsel ahlak, ahlaki bir davranışın kaynağı olan özgür seçimin doğrudan yadsınışıdır.

Karşımızda sağlam, uzlaşmaz bir ateizm varmış gibi görünüyor. Oysa bu ateizm, bilimsel ateizme o denli uzak ki! Sartre'ın, her şeyin tanrı tarafından önceden belirlendiği (yazgı, ç.) düşüncesiyle birlikte, kendi dünya görüşündeki doğal ve tarihsel zorunluluk yasasına uygunluk anlayışını kaldırıp bir kenara fırlatması, ne de olsa genel anlamda bir tür determinizmdir. Özgürlük, (Sartre'da) her türlü nedensel koşula bağlılığı yadsıyan ve nesnel gerekliliğin kavranmasına bağlı olmayan öznel-voluntarist bir mutlaklığa dönüşmekte. Her türlü toplumsal kuralı yadsıyan ahlak, kesin bir emir olur: Nesnel ölçütlerin "sen sen ol" uyarısı ortadan kalkar ve tamamen etik bir nihilizme dönüşür. Dostoyevskiy' in kahramanlarından birinin özdeyiş niteliğindeki şu sözlerinin Sartre'ın beğenisini kazanması rastlantı değildir: "Eğer tanrı yoksa, her şey caizdir." İşte varoluşçu ateizmin paradoksu: Tanrının varlığını yadsımayı ve dinden kopuşu gerektiren bir şey koşullara değil, isteğe ve özgür seçime bağlıdır, bununla birlikte o şey, hiçbir sınırlamaya izin vermez; tanrı "seçimi" ni, dinsel "angajman"ı her türlü sınırlamanın dışında tutar. Ve Sartre'ın "tanrı

ölüdür, bu bir gerçek, tartışılmayacak bir gerçek", sözlerine karşın, varoluşçuluğun bilimsel ateizmden ayrıldığı nokta, bir şeye inanıp inanmamayı kişinin kendi özgür ve eşit hakkına dönüştürüyor olmasıdır.

Marksizm dışı çağdaş ateizmin önemli temsilcilerinden söz ederken, Amerikalı filozof Corliss Lamont (1902-1995)' un din karşıtı etkin çalışmasına değinmemek olmaz. Lamont'un "doğal hümanizm" dediği felsefi görüşü, birçok önemli konuda Marksizmden ayrılır, ama yine de Russell ve Sartre' ın görüşlerinden farklıdır ve materyalizme eğilim gösterir.

Bu, onun din karşıtı kanıt gösterme çabasına önemli bir dayanak yaratıyor, sağlamlık ve inandırıcılık kazandırıyor.

Lamont'un din karşıtı en önemli yapıtındaki temanın 'ruhun ölümsüzlüğü' olması tesadüf değil. Bu, sadece Hıristiyanlığın temel dogmalarından biri değil, aynı zamanda dinsel psikolojinin ve ahlakın da kaynağıdır. Lamont, ruhun ölümsüzlüğü dogmasını, konuyla ilgili ve dinsel inançların temelini yıkan çağdaş bilimsel bilgileri kullanarak çürütür. Bedenle ruhun karşılıklı etkisine ilişkin geleneksel kaba düşüncelerin eleştirisiyle yetinmez, ruhla bedenin ikiliğini haklı göstermeye çalışarak, daha çok inceltilmiş psikofizik kavrayışın temelsizliğini ortaya koyar.

Ruhun ölümsüzlüğü ve öbür dünya inancını mahkûm eden bilimsel yargı, son ve kesin olan yargıdır. Lamont, "The Illision Of Immortalıty / Ölümsüzlük Yanılsaması" adlı kitabı konusunda, "Bu kitabın tamamı, ölümsüzlüğe inanmanın, usu ayaklar altına almak demek olduğunu özellikle göstermek zorundadır" diye yazar.

Lamont, ölümden sonraki tanrısal ödül ya da ceza inancının toplumsal işlevine ışık tutmaya çalışır. Bu inanç, onun sözleriyle söyleyecek olursak, yeryüzündeki gerçek yaşamın taşıdığı değerin insancıl anlamını ve bu yaşamın değiştirilip mükemmelleştirilmesi gerekliliğini ortadan kaldırıyor. "Eğer insanlar, diye yazıyor Lamont, bu yaşamın her şey olduğu bilincine varsaydılar, bugünkü yaşamın seyirci kalınan alışılmış haksızlıklarına ve akılsızlıklarına katlanmaya daha az eğilim gösterir ve bunlara en sert şekilde karşı koyarlardı." Ölümden sonraki tanrısal ödül veya ceza inancı, haksızlığın dünyadaki egemenliği için tanrıya saygınlık kazandırmakta, bu haksızlığın dünya dışı bir mutluluk hayaliyle örtüşmesine hizmet etmektedir.

Yaptığı din eleştirisinde Lamont, belirsiz bir hümanizm ve demokratiklikle yetinir, dinin sınıfsal kökenini ve sınıf mücadelesindeki rolünü kavrama noktasına gelmez. Tarihsel sürecin kavranışına Marksizmin değerli katkısını kabul etmekle birlikte, tarihsel materyalizme yönelmez, onu basit ve kaba bir şekilde, sadece "iktisadi materyalizm" olarak yorumlar. "Özgürlük ve İstencin Pekiştirilmesi" adlı çalışmasında, insanların otomatik ve tanrı istenciyle yönlendirilen yazgının oyuncağı olmadıklarını tanıtlayarak, yazgıcı (fatalist) determinist anlayışı akıllıca yadsır. Lamont, gereklilikle özgürlüğün diyalektik birliği olan Marksist-Leninist tarihsel yasalara uygunluk öğretisi ile mekanik determinizm arasındaki sınırı hakkı olmayarak kaldırır.

Lamont, sahip olduğu ateizm anlayışının toplumsal bilinç üzerinde gösterdiği ilerici etkiye karşın, doğaüstü başlangıcın (tanrısal ilk yaratım, ç.) bütün biçimlerini yadsımasına karşın, yine de bir din terimi olan "önbelirlenimciliğe" (yazgı) izin verir; yüksek ideallere bağlılığını koruduğunu belirtmek için, burjuva liberalizminin bir özelliği olan resmi gelenekçiliğe teslim olur.

MARKSİST ATEİZM

MARKSİZMİN KURUCULARININ ATEİZMİ

Tarihteki ilk bilimsel dünya görüşünün –diyalektik ve tarihsel materyalizmin– ortaya çıkışı, proletaryanın dünya görüşünün taşıdığı niteliğin ayrılmaz bir parçası olan bilimsel ateizmin gerçek anlamda doğuşuyla sonuçlandı.

Ateizmin yeni biçiminin doğuşuna, daha çok Avrupa ülkelerindeki gelişmelerle sosyo-ekonomik yapıların değişimi yol açmıştır. Kapitalizmin XIX. yüzyılın ilk yarısındaki hızlı gelişimi, sanayi proletaryasının doğuşu ve onun verdiği sınıf savaşımının gelişmesi, dünya görüşü Marksizm olan yeni bir sınıfın –işçi sınıfının– tarih sahnesine çıkışı anlamına geliyordu. Bu sınıfın ideologları, insanlığın felsefe, toplum ve doğal bilimler alanındaki düşünsel birikimine sınıfsal açıdan yaklaşarak, böylece geçmiş çağların bilim ve düşün adamlarının ürettiği bütün değerli düşünceleri ortaya koyduktan sonra, bilimsel bir temele dayanmasıyla geçmişin bütün teorilerinden ayrılan yeni bir dünya görüşü yaratmayı bildiler.

Bilimsel ateizmin toplumsal temeli işçi sınıfıysa, teorik temeli de diyalektik ve tarihsel materyalizmdir. Materyalist tarih anlayışı, Marks ve Engels'e, dini insan yaşamının özgün bir yansıması olarak kavrama, doğuşunu ve var oluşunu da toplumsal yaşamın maddi koşullarıyla açıklama olanağı verdi.

Geçmiş yüzyılların ateistlerince yaratılmış olan bütün değerli düşünceleri içeren ve onları yaratıcılıkla yeniden işleyen Marksist ateizm, akla uygun, ciddi bilimsel bir öğreti olarak, diğer bütün ateist öğretilerden tamamen farklıdır.

Marksizm öncesi ateizmin amacı, yeryüzündeki yaşama ilişkin ilkelerinden ötürü dini eleştirmekti, yani din eleştirisinden öteye gitmeyen bir ateizmdi bu. Oysa Marksist ateizm, sadece dini eleştirmeyi değil, devrim yoluyla yeryüzündeki yaşamı değiştirmeyi ve dinin varlığının gereksiz hale geleceği bir toplumsal yapı kurmayı da kendine görev sayar.

Marksist ateizm devrimcidir; işçi sınıfının devrimci hareketine, proletarya devriminin hedeflerine ve geleceğine sıkı sıkıya bağlıdır.

Marksist ateizm işçi sınıfının, onun partisinin ve devletinin belirlenmiş pratik eylem programı olarak ortaya koyar kendini, geçmiş yüzyılların ateistlerinin yetindiği arzulanan iyilikler toplamı olarak değil.

Kültürlü insanların oluşturduğu dar bir çevreyle sınırlı olan geçmişteki ateizmin aksine, Marksist ateizmin yüzü sömürülen emekçi sınıflara dönüktür, kitlesel bir dünya görüşü oluşu da rastlantı değildir.

Dine bilimsel yaklaşım, Marksizmin kurucularına, dinin ortaya çıkışının gerçek nedenlerini ve onu ortadan kaldırmanın yollarını açıklama olanağı sağladı.

Ateist yönelim, Marks ve Engels'in erken dönem çalışmaları için ayırt edici bir özelliktir. Kuşkusuz, Marksizmin kurucularının ilk yapıtlarını proleter ateizme ait görüşlerin açıklaması olarak değil, sadece devrimci-demokrat ateizmden proletarya ateizmine doğru götüren bir yol olarak görmek gerek.

K. Marks'ın "Yahudi Sorunu" (1843), "Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı" (1843-1844) gibi "Almanca-Fransızca Yıllık"ta yayımlanan yapıtları, Marksist ateizmin oluşumunda en önemli aşama oldu.

"Yahudi Sorunu" adlı makalesinde K. Marks, Genç Hegelci Bruno Bauer'in, her şeyden önce dinin ortadan kaldırılmasının, diğer bütün halkların kurtuluşu gibi, Yahudilerin de kurtuluşu olacağı şeklindeki yargısına karşı çıkar. Toplumsal kötülüğün kaynağının din değil, toplumda meydana gelen maddi koşullar olduğunu söyler. Marks, politik özgürlüğün çağdaş toplum koşullarında, pratik anlamda özel mülkiyet hakkı olarak gerçekleştiğini, bu arada insanın kurtuluşu için özel mülkiyet hakkının kaldırılmasının zorunluluğunu tanıtlar. Böylece, dinin ortadan kaldırılması sorunu, ilk kez toplumsal yapının kökten değişimiyle doğrudan ilişkilendirilmiş olur.

K. Marks, bu düşünceleri, Marksist ateizmin temel ilkelerini ilk kez açıkça belirttiği "Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı"da geliştirir. Marks'ın hareket noktası şudur: İnsanı yapan din değil, dini yapan insandır. "Din, henüz kendi benliğini bulmamış ya da kendini tekrar yitirmiş insanın bilincidir, kendini duyumsamasıdır" (K. Marks- F. Engels, Top. Y., c. 1, s. 414).

Dinin doğuşu rastlantısal değildir. Din toplum tarafından, "tersine çevrilmiş bir dünya"nın ortak teorisi olarak, tersine çevrilmiş bir dünya görüşü biçiminde yaratılır. Marks, dinsel yoksulluğun, nasıl gerçek yoksulluğun dile gelişi ve ona yönelik bir protesto olduğunu gösteriyor. "Din –ezilen alçak herifin soluğu– acımasız bir dünyanın kalbi olduğu gibi, duygusuz bir düzenin de ruhudur. Din halkın afyonudur. (K. Marks-F. Engels, Top. Y., c. 1, s. 415).

Din eleştirisinin, dini doğuran toplumsal koşulların eleştirisi olduğu, tamamen anlaşılır bir şeydir. Kendi başına bir erek olmaksızın, "dine karşı savaş, ruhsal sevinç kaynağı din olan bir dünyaya karşı verilen dolaylı savaştır (a.g.y., s. 414-415). Dine karşı savaş, halkın ezilmişlikten kurtuluşuna ve onun tarihi etkileme yeteneğini geliştirme genel ereğine bağlı olmak zorundadır. Din eleştirisi, kölelik zincirleri üzerindeki naylon çiçekleri sıyırıp atar, düşünmesi ve onu çevreleyen gerçek dünyayı değiştirecek eylemde bulunması için, insanı dinsel düşten kurtarır.

Bununla birlikte Marks, çağdaş toplumun kendi başına yapılan eleştirisinin, –bu toplumun sorunlarının teorik çözümü pratik çözümlerinin zorunlu koşulu olsa da– onun yeniden yapılanma sorunlarını henüz çözmediğine dikkat çeker. "Eleştiri silahı, kuşkusuz, silah eleştirisinin yerini alamaz, maddi bir güç, yine maddi bir güç tarafından yıkılmalı; ama teori de kitleleri kucaklar kucaklamaz maddi bir güç haline gelir" (a. g.y., s. 422). Marks, toplumun dinden kurtuluşunun gerçek yolunu ancak proletarya devriminin açacağını söyler.

Marksist ateizme ait düşüncelerin bundan sonraki gelişimini, Marksizmin kurucularının "Kutsal Aile Ya da Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi", "Alman İdeolojisi", "Almanya'da Köylü Savaşı", "Kapital", "Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni", "Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu", "Anti-Düring", "Doğanın Diyalektiği" gibi temel yapıtlarında buluruz.

Dinin temelinde kitlelerin cehaletinin yatıyor olması ve dinden kurtuluşun yolunun aydınlanmadan geçmesi, eğer demokratik ateizmin çıkış noktası ise, Marks ve Engels, dinin, insan toplumunun örgütlenişine temel olan nedenlerin etkisiyle doğduğunu ortaya koydular. Din (her ikisini de içermesine karşın) cehaletin, ya da bilinçli uydurulmuş bir yalanın ürünü değildir. Din, insanın üzerindeki egemen güçlere kölece bir boyun eğiş

içinde olduğu toplumsal yapının zorunlu sonucudur. "Din, insanların gündelik yaşamı içinde onlara hükmeden dış güçlerin, onların kafalarında düşsel (fantastik) olarak –gerçek dünyaya ait güçlerin dünya dışı güçler şeklinde– yansımasından başka bir şey değildir" (K. Marks-F. Engels, Top. Y., c. 20, s. 328).

İnsanlık kendi gelişiminin erken dönemlerinde, yani doğanın bir dış güç olarak insan üzerinde egemen olduğu dönemlerde, böyle bir düşsel yansımanın nesneleri olan doğa güçlerini henüz kavrayabilmiş değildi. İnsan toplumları doğa güçleriyle birlikte geliştikçe, böylesi bir yansımanın özneleri durumundaki doğa güçleri, çok geçmeden insan üzerinde egemenlik kuran ve yine insan için anlaşılmaz olan toplumsal güçler haline de gelmiş oldular. Böylece, Marks ve Engels, toplumsal yaşamın materyalist kavranışı temelinde, dini tarihte ilk kez insan toplumlarının nesnel gelişim süreci bağlamında açıklamayı bildiler.

Marks ve Engels, tarihte ilk defa, dinin iki nedene bağlı olarak doğduğu şeklindeki ateist düşünceyi ortaya koydular: Birincisi, toplumsal nedenlerin gücü, ikincisi de, bilgibilimsel (gnoseolojik) nedenler. Başka bir deyimle, din, bir yandan kendi kökleriyle toplumsal yaşama girerken, diğer yandan insanın algılama ediminin kökenine sahip oluyor.

Peki dinin kökeni nedir? Din ilkel toplumda insanların doğa güçleri karşısındaki güçsüzlüğünün bir ifadesi olarak doğdu, daha sonra bunu izleyen tarihsel çağlarda da, insan üzerinde egemen olan toplumsal güçler karsında insanın güçsüzlüğünü düşsel (fantastik) biçimde yansıtarak varlığını sürdürdü.

Din, köleci toplumdan başlayarak, sömürücü sınıfların görüşünü yansıtmaya ve savunmaya, emekçilerin ruhsal yönden ezilmesinin aracı olarak kendini göstermeye başlar.

Sınıflı toplum koşullarında bütün sömürü ve ezme biçimlerini haklı göstererek, egemen sınıfların çıkarlarını koruması, dinin toplumsal kökenini oluşturur. Din, sömürü toplumunun bilinen sınıfsal yapısı içinde kök saldığına göre, bu durumda sadece aydınlanma hareketini yaygınlaştırarak onu yok etmek olanaksızdır. Bu ancak, çıkarları din tarafından korunan ve dinin varlığıyla desteklenen sınıfların ortadan kaldırılmasıyla olacaktır.

Dinin bir de bilgibilimsel (gnoseolojik) kökeni vardır. Bilindiği üzre, insan bir olguyu kavrama sürecinde düşüncelerden yararlanır. Her türlü düşünce de bir soyutlamanın sonucu olarak doğar. Her konu, her olay benzersiz, sadece kendine özgü ilinekler taşır, tıpkı belli bir türün tekrarlanabilir bütün olaylarının kendine özgü ilinekler taşıması gibi. Örneğin, bütün evler bir takım ilinekleriyle birbirlerinden ayrılırlar ama aynı zamanda bütün evler için ortak olan ilinekler de söz konusudur. Bütün evlere özgü olan ortak ilinekler "ev" kavramının anlamını yüklenir, bununla birlikte bu anlamın oluşma sürecinde, ayrı ayrı evlere özgü olan özel ilinekleri soyutlarız. Gerçeklikten bu uzaklaştırma, anlamların düşüncelerde yansıyan olaylardan ayrılmasına olanak yaratır. İnsan bilinci, anlamı gerçek nesnelerden istediği gibi koparabilir, onu nesnelerin başlangıç tözü olarak görmeye başlayabilir. Dinin ve idealizmin doğuşu bilincin bu özelliği sayesinde mümkündür. Bu "spekülatif yapının gizi" Marks ve Engels tarafından "Kutsal Aile, ya da Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi" adlı yapıtta ortaya konuyor.

Dinin doğuşu için başlıca koşullardan biri olarak, insan bilincinin belli bir düzeye varması gerektiği bütünüyle anlaşılır bir şeydir. İnsanın doğaya karşı savaşta henüz çok güçsüz olduğu bir evrede, dinin doğuşundan önce uzun bir dinsiz süreç yaşandı insanlık tarihinde. Din yoktu o zaman. Din doğdu, çünkü dinin doğuşu için insanın sadece gerçek güçsüzlüğü değil, ayrıca bilincin bu gerçeği yansıtması, düşsel-dinsel bir şekilde bilince taşıması gerekiyordu.

Tanrı düşüncesinin doğuşuna kadar, din, kendi gelişimi içinde bir takım tarihsel biçimler aldı. Bu da sadece toplumsal gelişim sonucunda değil, insan bilincinin gelişimi ve çok yüksek düzeyde soyutlama yapabilme noktasına ulaşmasıyla oldu.

Demek ki, Marks ve Engels, dinin sınıfsal ve bilgibilimsel (gnoseolojik) temelleri olduğunu tanıtladılar, böylelikle onun gerek ortaya çıkışının, gerekse varlığını sürdürmesinin en önemli nedenlerini açıkladılar. Bu nedenlerin anlaşılması, dinin doğuşunu doğru kavrama ve açıklamaya olanak verdiği gibi, dinin ortadan kaldırılmasının yolunu göstermeyi de olanaklı kılıyor. Dinin varlığının son bulması için, sadece cehaletle savaşmak yeterli değil. Her şeyden önce dinin sınıfsal temelleri ortadan

kaldırılmalıdır, yani dini koruyup yaşatan ve cehaleti besleyen sömürü toplumunun, sömürücü sınıfların ortadan kaldırılması zorunludur.

Marks ve Engels, insan toplumlarının gösterdiği gelişmenin genel niteliğini ve yönelimini ortaya koyarak, kapitalizmden komünizme geçişin tarihsel bir zorunluluk olduğunu açıkladılar. Dinsiz topluma geçişin de aynı ölçüde kaçınılmaz olduğunu gösterdiler. Din her zaman var olmadığına ve ancak toplumsal yapı içinde meydana gelen belirli koşullara bağlı olarak ortaya çıktığına göre, toplumsal yaşamın devrimci dönüşümüyle bu koşulların ortadan kaldırılması, dinin tamamen tasfiyesinin de yolunu açar.

Yine de açık olan bir şey var: Din, proletarya devriminin zafere ulaşmasının ardından kendiliğinden ortadan kalkmaz, onun tamamen yok olması için kesintisiz bir tarihsel süreç gerekir. Marks ve Engels, buradan hareketle işçi sınıfının dini ve kiliseyi hedef alan temel görevlerini belirlediler. Marksizmin kurucuları, işçi sınıfının dine karşı mücadelesinin, proletarya diktatörlüğünü kurmak için eski toplumun bütün güçlerine ve geleneklerine karşı verdiği mücadelenin bir parçası olduğunu ortaya koydular. Marks, genel anlamda demokratlığın kendine özgü bir niteliği olan vicdan özgürlüğü isteminin, dine yaklaşımda son ereği onu ortadan kaldırmak olan işçi sınıfı partisince hoş karşılanmayacağına işaret eder.

Ne var ki, proletarya diktatörlüğünün zaferi sonrasında dinin ortadan kaldırılması yasaklama yoluyla gerçekleştirilemez. "... Kovuşturma, diye yazıyor F. Engels, istenmeyen düşünceleri pekiştirmenin en iyi aracıdır! Açık olan bir şey var: Günümüzde tanrıya hâlâ yapılabilecek biricik hizmet, ateizmi dinin zorunlu simgesi olarak ilan etmektir (K. Marks-F. Engels, Top. Y., c. 18, s. 514). Dine yönelik her türlü yasaklama girişimi, kaçınılmaz olarak onun uzun süreli yasaklanmasına yol açar ve dine hizmet edenleri yeryüzünde çektikleri acının halesiyle taçlandırır.

Böylece Marks ve Engels, bilimsel ateizmin sadece teorisini yaratmakla kalmayıp, işçi sınıfının ve onun partisinin dini tamamen ortadan kaldırmak için yürüttüğü savaşımın pratik programını da sunuyorlar.

Marksist ateizm bundan sonra Paul Lafarg (1842-1911), Avgust Bebel (1840-1913), Georgiy Valentinoviç Plehanov (1842-1918), Franz Mering (1846-1919), İosif (Josef) Ditsgen (1828-1888) vd. değerli Marksist düşün adamlarının adlarıyla bağlantılı olarak bir genişleme ve gelişme

gösterecektir. Marks ve Engels'in seçkin ardılları, Marksizm ve ateizm düşüncelerinin Avrupa ülkelerinde yayılması için çok şey yaptılar. Ancak onların tarihsel hizmetleri bununla bitmez. Onlar sadece Marksizmin kurucularının yarattığı düşüncelerin yayılması için değil, bu düşüncelerin gelişmesi, Marksist ateizme ait sorunların incelenmesi için de çok şey yaptılar. Marks ve Engels'in seçkin ardıllarının çalışmaları, Marksist ateizmin gelişiminde gerekli bir aşama oldu.

MARKSİST ATEİZMİN GELİŞİMİNDE LENİNCİ AŞAMA

XIX. yüzyılın sonlarında kapitalizm en yüksek ve son aşamasına – emperyalizm aşamasına– girdi. Çürüyen ve can çekişen kapitalizmin emperyalizm çağı, aynı zamanda sosyalist devrimin de öngünüdür. Vladimir İliç Lenin'in öncülük ettiği hareket, tam da proleter devrim sürecinin yaklaştığı ve gerçekleşmeye başladığı bu tarihsel dönemde genişlemeye başladı.

Emperyalizm koşullarında işçi sınıfının devrimci hareketinin yükselişinden korkan burjuvazi, tarihsel gelişme perspektifini yitirerek, feodalizme karşı savaşta kitlelere öncülük ederken kullandığı 'özgürlük, eşitlik, kardeşlik' belgisini (şiarını) yadsımakla kalmadı, burjuva devrimler çağında insan aklını bütün toplumsal kurumları yargılamaya çağıran burjuva filozoflarının düşüncelerini de yadsıdı.

Emperyalizm koşullarında, ayrıca birinci Rus devriminin (1905 Devrimi, Ç.) yenilgisi sonrasında keskinleşen ideolojik savaş, burjuva felsefi düşüncesi içindeki değişik eğilimlerin (Yenikantçılık, Mahizm) yaklaşımlarıyla Marksizmi revizyona uğratma yönünde artan bütün çabalarla bağlantılı gelişti. Sadece sınıf savaşı, devlet ve devrime ilişkin Marksist öğreti, sadece diyalektik ve tarihsel materyalizm değildi revizyona konu olan, Marksist ateizm de revizyonun öznesi olmuştu.

Din eleştirisi sorunu devrimci burjuvazinin tarihsel görevidir. Batı'da burjuva demokrasisi, kendi oluşum süreci içinde bu görevi önemli ölçüde yerine getirdi. Ancak burjuva devriminin zaferinden ve tam bir din özgürlüğünün az ya da çok hayata geçirilmesinden sonra, işçi sınıfıyla burjuvazi arasındaki sınıf savaşımının şiddetlenmesinden ötürü, dinle mücadele sorunu ikinci planda kaldı. Batı Avrupa sosyal-demokrasisi bu sorun karşısında "kayıtsız" bir tutum takındı. Burjuva hükümetlerinin

(Fransa, Almanya) klerikalizme karşı açtıkları "savaş" yardımıyla, emekçilerin dikkatini bilinçli olarak sınıfsal sorunlardan uzaklaştırmaya çalışmaları, belli bir ölçüde bununla açıklandı. "Burjuva antiklerikalizmi, emekçi kitlelerin dikkatini sosyalizmden uzaklaştırmanın aracı olarak, diye yazar V. İ. Lenin, dine karşı savaşımda çağdaş "kayıtsızlık"ın Batı'da sosyal-demokratlar arasında yayılmasından önceydi" (V. İ. Lenin Top. Y., c. 17, s. 424-425).

Batı'dan farklı olarak Rusya'da bambaşka koşullar oluşmuştu. Demokratik-burjuva devriminin öncüsü olarak Rusya proletaryası, dine karşı savaşta da ideolojik öncü olmak zorundaydı.

V. İ. Lenin'in tarihsel hizmeti, emperyalizm koşullarında, sosyalist devrimin hazırlık görevlerinin doğrudan Komünist Parti'nin pratik görevleri olduğu dönemde, değişik bir öz taşıyan revizyonistlere karşı savaşım içinde Marksist ateizmi geliştirmek oldu. Geri kalmış Rusya'nın karmaşık koşullarında V. İ. Lenin, bilimsel ateizm teorisini sadece daha ileri götürmekle kalmadı, proletarya devriminin zaferinden önce ve proletarya diktatörlüğünün kuruluşundan sonra, yani sosyalizmin inşası aşamasında, dine ve kiliseye karşı partinin pratik programının oluşturulmasında da en önemli rolü oynadı.

Aralık 1905 yılındaki birinci Rus devrimi döneminde, V. İ. Lenin, partimizin program belgelerinden biri olan "Sotsializm i religiya / Sosyalizm ve Din" adlı makalesini yayımladı.

Çağdaş toplumu sömürü toplumu olarak niteleyen V. İ. Lenin, emekçilerin ekonomik yönden ezilmelerinin kaçınılmaz olarak diğer bütün ezme biçimlerini de (politik, tinsel vb.) doğuracağını belirtir. Uzlaşmaz sınıfsal çelişkiler üstüne kurulu bir toplumda derin sosyal kökleri bulunan din, tinsel boyunduruk biçimlerinden biridir. "Nasıl ki yabanıl insanın doğayla savaştaki zayıflığı tanrılara, şeytanlara, tansıklara (mucize) vb. inancı doğuruyor, aynı şekilde ezilen sınıfların ezen sınıflara karşı savaştaki zayıflığı da kaçınılmaz olarak, öte dünyada daha iyi bir yaşam inancını doğurmaktadır" (V. İ. Lenin, Top. Y., c. 12, s. 142). V. İ. Lenin, dinin ezenlerin çıkarlarına hizmet ettiğini belirterek, onun "sermayenin kölelerinin taşıdığı insanlığın, şu ya da bu ölçüde hak ettikleri insanca yaşama isteklerinin boğulduğu bir tür ruhsal votka" olduğunun altını çizer.

Dinsel baskıdan kurtulmanın bir yolu var: Bilimsel başarıların din afyonuyla savaş için kullanıldığı süreçte, işçi sınıfının devrimci savaşımı.

V. İ. Lenin, dinin, devletle ilişkisi noktasında 'özel bir sorun' olarak ilan edilmesi gerektiğini belirtir. Bunun anlamı şudur: Her vatandaş kendine uygun gördüğü bir dini seçmekte tamamen özgür davranabilir, ya da hiçbir dini kabul etmez ve tanrıtanımaz olur. Bir toplumun bütün üyeleri, inandıkları din veya mezhepten bağımsız olarak eşit haklara sahip olmalı, dinsel kimliği akla getiren her şey bütün belgelerden çıkarılmalıdır. Devlet tarafından kilise ve dini topluluklara yapılan bütün parasal yardımların kesilmesi gerekir. "Kilisenin devletten tam olarak ayrılması, işte sosyalist proletaryanın çağdaş devlete ve çağdaş kiliseye karşı öne sürdüğü istek budur" (V. İ. Lenin, Top. Y., c. 12, s. 144).

V. İ. Lenin, devletle ilişkisi bağlamında dini kişisel bir sorun sayarak, partinin ideolojik açıdan silahsızlandırılması ve sosyalizmle dini uzlaştırma yönündeki her türlü girişime kesin olarak karşı çıkmıştı.

Din, işçi sınıfı partisiyle ilişkisi bakımından 'kişisel bir sorun' olarak görülemez. Parti; bilimsel, Marksist dünya görüşüne dayanan, ilkesel olarak her türlü dine düşman, işçi sınıfının kurtuluşu için savaşan bilinçli savaşçıların oluşturduğu bir birliktir. Parti, işçi sınıfını her türlü baskıdan, bu arada dinden de kurtarmak ister. Ve bu mücadele, bir parti üyesi için kişisel bir sorun değil, partinin ortak sorunudur. Dinsel baskı sömürü düzeninin bir ürünü olduğuna göre, sosyalist devrimin ve proletarya diktatörlüğünün başarıya ulaşması için işçi sınıfının vereceği devrimci mücadele olmaksızın, bu baskıyı ortadan kaldırmak olanaksızdır. Sosyalist devrimin başarısı için verilen savaşımda, dinsel ayrımlar yüzünden devrimci güçlerin parçalanmasına izin verilmez. Burjuvazi bu dinsel ayrımları her zaman körüklemeye çalışır, çünkü emekçi kitlelerin dikkatini dinsel sorunlara çekmek onun çıkarınadır.

1905-1907 devriminin yenilgisi ve başlayan gericilik dönemi, sonraki yıllarda Rusya'nın düşünce yaşamında iz bıraktı. Toplumsal mücadeleyi umursamama, anlamsız bulma halleri geniş bir yaygınlık kazandı. Bu dönemde aşırı düzeyde artan bireyci, gizemci (mistik) ve erotik düşüncelerle birlikte felsefede idealist eğilimler yayılır, dinin etkisi artar. 'Tanrı arama' ve 'Tanrı yaratma' gibi dinsel-felsefi akımlar moda olmaya başlar.

Mahizmin (Ampiryokritisizm) gerici felsefesiyle mücadele sürecinde, V. İ. Lenin'in Marksist ateizmin temelini –diyalektik ve tarihsel materyalizm- savunan ve geliştiren en önemli felsefi yapıtı "Materyalizm ve Ampiryokritisizm" (1908) yayımlandı. V. İ. Lenin, partililik felsefesine ilişkin Marksist öğretiyi daha da geliştirerek, felsefi idealizm ile dinin aynı sınıfsal ve bilgibilimsel (gnoseolojik) kökene sahip olduklarını, aynı toplumsal işlevi yerine getirdiklerini, XX. yüzyıl koşullarında felsefi idealizmin yobazlığa giden bir yoldan başka bir şey olmadığını tanıtladı. Burjuva filozofların, partinin (RKP, ç.) felsefe alanında verdiği savaşımın dışında kalma çabası, aslında idealizmi ve dini, gelişen bilimin ve materyalist felsefenin darbelerinden koruma çabasıdır. Sadece Marks'ın mantığa dayalı felsefi materyalizmi, her türlü idealist teorinin temelden karşıtı olarak, çağdaş bilimsel bir tutumla din ve onun felsefi bağlaşıklarıyla ideolojik savaşıma olanak veriyor.

V. İ. Lenin, revizyonistlerin sosyalizmle dini uzlaştırma çabalarının rastlantı olmadığını, bu tür çabaların felsefi temelinin Marksizden idealizme bir sapma olduğunu ortaya koydu. Bu da pek doğaldır, çünkü bir yanda Marksist felsefeyle Marksist ateizm arasında, diğer yandaysa idealizmle din arasında içsel ve mantıksal bir bağ söz konusudur.

Marksizm, materyalist bir felsefe olarak, dinle savaş halindedir. Ama sömürü toplumunda dinin kaynağına bilimsel açıdan ışık tutarak, materyalizmin diğer bütün biçimlerinden daha ileri gider Marksizm. Eğer bir burjuva materyalisti, kitlelerin cehaletini dinin varlığının nedeni sayar ve bu nedenle ateizm propagandasında dinle mücadelenin tek aracı olarak, bu cahil kitleleri aydınlatmayı kendine görev bilirse, bir Marksist de çağdaş kapitalist ülkelerde dinin her şeyden önce toplumsal temelleri olduğunu öne sürer. Emekçilerin toplumsal yönden ezilmeleri, sermayenin kör güçleri karşısında açıkça görülen acizlikleri, dinin bu temellerini doğurmaktadır.

Fakat kapitalizm koşullarında kitlelerin sadece eğitilmesiyle dinin ortadan kaldırılması olanaksızdır. Sermaye iktidarının bütün biçimlerine karşı savaşım vermek gerek ve bu savaşım Marksist partinin yürüttüğü ateist propagandayla bağlantılı olmak zorunda. V. İ. Lenin, proletarya devriminin zaferine kadar, kitleleri sömürüye dayalı toplumsal düzene karşı savaşmak üzere örgütleyerek, buna koşut emekçileri eğiterek, sabırla çalışmanın gerekliliğini vurgular. Politik bir din savaşının ilanı ise, "dine yönelik daha

büyük bir ilginin canlanmasına yol açmak ve dinin gerçek yok oluşunu zora sokmaktır.

"Sınıfların ve Partilerin Dine ve Kiliseye Yaklaşımları" (1909) adlı makalesinde V. İ. Lenin, Sinodun[*16] değerlendirilmesi konusunda Devlet Duması'nda açılan tartışmada, farklı sınıfların dine bakışının farklı olduğunu gösterdi. Egemen sınıfların dine yaklaşımı, ezilenlerin yaklaşımıyla aynı değildir. Bununla birlikte, kendi sınırları çerçevesinde bir sınıf olan burjuvazinin içindeki değişik toplumsal grupların da dine yaklaşımı farklıdır.

V. İ. Lenin, Devlet Duması'nda yapılan tartışmaları çözümleyerek, değişik siyasi partilere (Oktryabristler, Kadetler, Trudovikler vd.)[*17] mensup temsilcilerin sergilediği tutumların içeriğini açık ve derinlikli bir tarzda veriyor, sadece Bolşeviklerin Marksist dünya görüşünden doğan din ve kilise konusundaki görüşlerinin, halk kitlelerinin beklentilerine yanıt verdiğini ve din sorununun gerçek çözümü olduğunu ortaya koyuyor.

Burjuva aydınların dünya görüşünü açığa çıkarmak üzere kaleme aldığı "Vehalar Üstüne"[*18] adlı makalesinde V. İ. Lenin, burjuva aydınların bu makaleler seçkisini "liberal dönekliğin ansiklopedisi" olarak niteler. Gericilik yıllarında burjuva ideologları materyalizme savaş açarak, Çernişevskiy' i, Belinskiy'i, Dobrolyubov'u idealizme ve dinselmistik öğretiye düşmanlıklarından ötürü eleştirir ve tümüyle dinsel bir dünya görüşünü yeniden kurmaya çabalarlar. Bu şekilde gericiliğe sapma, ideolojide beklenmeyen bir tutum değildir. Bu sapma, gerici politik yaklaşımlara uygun düşer ve onlar tarafından belirlenir.

Bilimsel ateizm teorisinin gelişiminde ve uygulamadaki ateist çalışmalarda, V. İ. Lenin'in "O znaçenii voinstvuyuşçevo materyalizma / Militan Materyalizmin Önemi" (1922) adlı makalesinin oynadığı ve günümüzde oynamaya devam ettiği rolün ne olduğunu yeniden değerlendirmek zordur. V. İ. Lenin'in bu makalesi, "Pod znamenem marksizma / Marksizmin Bayrağı Altında" adlı teorik derginin çıkışı nedeniyle kaleme alınmıştır. Lenin, bu derginin militan materyalizmin ve ateizmin yayın organı olması ve yorulmak bilmeksizin ateizm propagandasını yürütmesi gerektiğini söyler. V. İ. Lenin, XVIII. yüzyıl Fransız materyalistlerinin ateizm üstüne yapıtlarını çok değerli görerek, bu

yapıtların gerekli yorumlarla birlikte yayımlanmasını önerir. Burjuva ateizmiyle birlik oluşturmanın gerekliliğinin altını çizer; böyle bir birlik dinsel kara gericilikle savaş için gereklidir. Ateizm propagandası konusunda derginin önüne açık görevler koyan Lenin, dinin çağdaş, temizlenmiş ve "iyileştirilmiş" biçimleriyle savaşıma dikkat çeker.

Marksist-Leninist ateizm emekçi kitlelerden destek ve saygı gördü. Bu konuda, Em. Yaroslavski, İ. İ. Skvordsov Stepanov, A. V. Lunaçarskiy, N. K. Krupskaya, P. A. Krasikov gibi seçkin Leninist-ateistlerin büyük hizmetleri oldu.

1941 yılından önce birkaç ateist dergi ve "Bezbojnik / Tanrısız" adlı bir gazete çıktı. "Ateist" yayınevi bu yıllarda pek çok kitap ve broşür yayımladı. Ateist yazında temel eğilim, en geniş okur tabakaları düşünülerek yapılan popüler-kitlesel yayınlar ile uzmanların ilgi duyacağı ciddi tarihsel araştırmalardı (Vipper'in, Ranoviç'in, Nikolski'nin vd. yapıtları).

Ateizm sorunlarını inceleme çalışmaları günümüzde de sürmekte. Ateist yazın alanındaki en önemli eğilimlerden biri, henüz çözümlenmemiş sorunların irdelenmesidir. Dinin değişik biçimlerinin incelenmesi, günümüzdeki din biçimlerinin tarihi üzerinde çalışılması, dinin toplumsal niteliğinin ve dinsel bilincin irdelenmesi, işte Sovyet ateistlerinin ele aldıkları sorunlardan bazıları.

Ateizm alanında hatırı sayılır düzeyde genişleyen ve gerek teorik genellemeler için, gerekse ateist eğitimdeki pratik çalışmalar için değerli bilgiler sunan somut sosyolojik incelemeler oldukça ilgi çekicidir.

Bugün gelinen aşamada, emperyalizm ile sosyalizm arasındaki ideolojik savaşın keskinleşmesine bağlı olarak, anti-komünizm planları çerçevesinde örgütlenmiş bazı dış dinsel kuruluşların Batı gericiliği tarafından nasıl kullanıldıkları incelenmektedir.

Bilim adamları Marksist-Leninist temele dayanarak, değişik dinsel sistemler içinde varlık bulan eğilimleri açığa çıkarmaya, dini bilimin darbelerinden koruma çabasındaki günümüz ilahiyatçılarının öne sürdükleri kanıtların çürüklüğünü göstermeye çalışmaktalar. Sosyalist bilim adamları, dinin yaşadığı açmazdan kurtarılması için ilahiyatçıların yöneldiği

kurnazlıkları eleştirerek ve sadece Marksist yaklaşımın çağdaş dünyanın sorunlarının çözümüne olanak verdiğini ortaya koyarak, bilimsel materyalist dünya görüşünü pekiştirmektedirler.

DİN VE PSİKOLOJİ

(DİNDAR İNSANIN PSİKOLOJİSİ)

DİNSEL PSİKOLOJİNİN ÖZELLİKLERİ

Din son derece karmaşık bir oluşumdur; birkaç öğenin toplamı olarak ortaya çıkar: Dinsel bilinç, dinsel törenler (kült, tapınma), dinsel kurumlar.

DİNSEL BİLİNCİN YAPISI

Toplumsal bilincin diğer biçimlerinde olduğu gibi, dinde de iki düzeyi (iki alan) görmek gerek: 1) Din ideolojisi, yani mesleği din adamlığı (papaz, imam, vb.) olanlarla ilahiyatçılar tarafından dinsel dogma ve mitlerin daha çok ya da daha az sistematize edilmiş ifadesi; 2) Dinsel psikoloji, yani sıradan dindar kitlelerin kendine özgü dinsel tasarım ve duyguları.

Din psikolojisi, gerek ekonomik temelle, insanların nesnel yaşam koşullarıyla olan ilişkisi, gerekse onu oluşturan parçalar bakımından ideolojiden ayrılır. Din psikolojisinde bazı bileşim öğelerini görmek gerek. Bu psikoloji, toplumsal yaşam koşullarının ortaya çıkardığı bir kişilik karşısında insanların acizliğinin doğrudan yansıması olarak, önemli ölçüde kendiliğinden doğan inançlar, duygular, düşsel tasarımlar, görüşler, anlayışlar toplamıdır.

Dinin, insanların kendileri üzerinde egemen olan güçlerle doğrudan, yani duygusal ilişkilerinin bir biçimi olarak var olduğu konusunda, Engels'in "Anti-Düring"de söyledikleri bilinir.

DİNSEL DÜŞÜNCELER VE TASARIMLAR

Dinsel düşünce ve tasarımlar, kitlesel bilinç alanında kendine özgü önemli bir yere sahip. Birincisi, bu düşünce ve tasarımlar sistemleşmemiş, karmakarışık (kaotik) bir nitelik taşır. Din, inançlı insanların çok büyük bir çoğunluğunun bilincinde dogmaların ve mitolojik tasarımların herhangi bir şekillenmiş sistemi olarak değil, daha çok ayrı tiplerin, düşüncelerin, betimlerin, mitolojik öykülerin vb. bir biçimi olarak varlığını sürdürmektedir. İkincisi, kitlesel din bilincinde daha egemen olan, soyut düşünceler ve dogmalar değil, belirgin tasarımlar ve biçimlerdir. İnsanın düş gücüyle yaratılan doğaüstü öznelere duygusal yaklaşım olmadan, dinsel inanç olanaklı değildir. Dinsel inanç öznesiyle duygusal bir ilişkinin

doğması için de, inanç öznesinin dindar insan tarafından duygusal bir somutluk içinde, belirgin şekilde tasarımlanması gerekir.

İlkel bir din incelendiğinde, dinsel tasarımların belirgin, renkli karakteri çok açık olarak kendini gösterir. İlkel dinsel inançlar, hemen hemen salt mitler biçiminde, yani uydurulmuş doğaüstü varlıklara, bu varlıklarla bağlantılı şu ya da bu olaylara ilişkin öyküler şeklinde ortaya çıkmaktalar. Bir mit, her zaman canlı, renkli, açık bir nitelik taşır.

Dinsel tasarımların canlı ve renkli niteliği "kutsal" kitapların içeriğinde de kendini gösteriyor. Evrene ilişkin genel görüşler, örneğin, İncil'de soyut düşünceler ve tasarımlar olarak değil, aksine göze kulağa seslenen mitolojik betimler ve öyküler şeklinde anlatımını buluyor. Aynı şey Eski ve Yeni Ahit'in ahlaki emirleri için de geçerlidir. Bu emirler; soyut kurallar, insanın davranış tarzı konusunda şekillenmiş gerekler (bunlar, örneğin, Eski Ahit'te "on emir" şeklinde yer alıyorsa da) olarak değil, gerekli ahlaki sonuçların ve öğütlerin (ahlaki öğüt veren masalların) çıkarıldığı düzmece olaylarla ilgili, tamamen somut sanatsal öyküler şeklinde çok sık olarak karşımıza çıkmakta.

Büyük bir kalabalık oluşturan dinsel tasarımların renkli ve canlı mitolojik niteliği, din yanlıları ve bağnazlar tarafından, dindar insanlar üzerinde daha iyi sonuç verici bir etki yaratmak amacıyla, ustalıkla kullanılıyor. Örneğin, Ortodoks papazların verdiği vaazların çoğu, İncil'deki belli bir mite, bir menkıbeye veya ahlaki öğüt veren bir masala dayanıyor. İncil tipleri dinleyen kişinin belleğinde daha iyi canlanabilsin diye, vaizler, söz konusu miti bütün ayrıntılarıyla ve sanatsal bir tarzda, parlak bir anlatımla vermeye çalışırlar. Daha sonra da, Hıristiyan ahlakın ruhuna uygun biçimde, bu miti genel ahlaki yargılara uydurarak "yorumlamaya" geçerler.

Sovyetler Birliği'ndeki dindar insanlar arasında geçerli olan Baptist öğretinin elyazması yazınının gösterdiği gibi, bu yazının önemli bir kısmı, Baptist ilmihalini de öyküler, piyesler, şiirler vb. şeklinde sanatsal kılma isteğiyle açıklıyor.

Ateistlerin, teorik ve pratik çalışmalarında, kitlesel din bilincinin yukarıda gösterilen özelliğini göz önüne almaları çok önemlidir. Onların dine karşı verdikleri ideolojik savaşım, soyut dinsel kuralların ve dogmaların sadece teorik eleştirisiyle sınırlı olmamalı; dinsel mitolojinin eleştirel

çözümlemesiyle de ilgilenmeliler. İncil'deki mitolojik tiplerin kutsallık ve gizemlilik örtüsünü kaldırmak, bu tiplerin uydurma niteliğini inandırıcı biçimde ortaya koymak için, onları doğuran gerçek tarihsel koşulların günışığına çıkarılması yönünde çaba göstermek gerekir. Aynı zamanda, bizim bu konudaki propagandamız üstünkörü ve alaycı olmaktan, dinsel mitolojilerin kişilerini gülünçleştirmekten uzak olmalıdır. İnançlı insanların dinsel duygularını inciterek, acemice ve kaba bir tarzda yapılan din karşıtı propaganda, onları dinden uzaklaştırmaya yaramaz, aksine buna engel olur. Dinsel mitlerin yetkin ve derinliği olan bir eleştirisi, bizim kendimize özgü görüş ve düşüncelerimizin anlatılması sürecinde, görselişitsel yöntemlerin kullanımıyla da tamamlanmalıdır. Örneğin, komünist ahlakın temel ilkelerinin anlatılması, eğer soyut bir teoriye indirgenmez de somut olgulara, tiplere, olaylara dayandırılırsa, geniş kitleler için çok daha inandırıcı olan bir ses getirir. Belli bir insan, olay, ya da yaşamsal durumla ilgili parlak bir öykü, dinleyenlerin bilincine daha iyi işler, onların sadece uslarını değil, duygularını da etkiler.

SOSYALİST TOPLUMDA DİNDARLARIN DİN BİLİNCİ

Sosyalist toplumda dini bütün insanların din bilincinin incelenmesi, en önemli ve güncel sorundur. Sosyalist toplumdaki ilişkilerin pekişmesi, dinin sosyal kökenini sarstı ve ateist propagandanın başarılı olması için uygun koşulları yarattı. Kitlelerin dinin tinsel etkisinden aşamalı olarak kurtarılması, sosyalist yaşam tarzının etkisi altında gerçekleşmekte. Bu süreç karmaşık ve birçok bakımdan çelişik bir nitelik taşıyor. Genel laikleştirme eğilimi, insanların dinsel kör inançlardan kurtulması, farklı olayların bugün için dindarlığı geliştirmesine olanak tanımıyor. Toplumsal, mesleki ve yetişme bakımından çeşitli dindar insan grupları, tamlık, derinlik ve yeğinlik bakımından kendilerini farklı düzeylerde dinden kurtarıyorlar. Laikleşme süreci, sadece eski dindarların dinden uzaklaşmaya başlamasında değil, belli ölçüde hâlâ dinin etkisi altında bulunan insanların dinsel bilincinin değişmesinde de kendini göstermekte. Geleneksel dini inançlar ve düşünceler,

yeni yaşam koşullarının etkisi altında, bilim ve kültürün gelişmesi sonucunda yenileniyor.

SBKP Merkez Komitesi'nin yardımıyla, Toplumsal Bilimler Akademisi-Bilimsel Ateizm Enstitüsü çalışanları tarafından yapılan araştırmalar gösteriyor ki, geleneksel dini inanç ve tasarımların değişik bileşenleri farklı dayanıklılık ve değişmezlik düzeyine sahiptirler. Kimi geleneksel dini düşünceler (örneğin, İncil'de yer alan evrenin, yeryüzünün, gezegenlerin, bitkilerin, hayvanların, insanın vb. oluşumu hakkındaki düşünceler), dini inancı olan insanların büyük çoğunluğunca terk ediliyor, ama diğer düşünceler (tanrı düşüncesi, ruhun ölümsüzlüğü) daha dirençli olarak yaşamayı sürdürüyor. Ruhun ölümsüzlüğüne inananların sayısının tanrıya inananların sayısına göre, gelecekte önemli ölçüde azalacağını gösteren pek çok sosyolojik araştırmanın sonucu, dikkatle üzerine eğilmeye değer. Öyle görünüyor ki, ruhun ölümsüzlüğüne inancın özellikle çağdaş bilimle şiddetle çelişmesi durumu, burada belirleyici bir rol oynuyor. Tanrı inancına gelince, bu inanç, söz konusu verilere göre, dindar insanın bilincinde çoğu zaman nedentanrıcı (deist) ve kamutanrıcı (panteist) bir renk almakta. Günümüzün dindar insanı, varlığını kabul ettiği doğaüstü bir varlık için çektiği sınırın alanından, bilim ve pratiğin ağırlığı altında, giderek uzaklaşıyor. Tanrı, dindar insan tarafından genellikle sadece evrenin ilk nedeni olarak kabul ediliyor, bazen de, XVII. yüzyılın Hollandalı filozofu B. Spinoza'nın yaptığı gibi, evrenin kendisiyle özdeşleştiriliyor. Ama bu, aslında, geleneksel dini tezde yer alan tanrı düşüncesinin yadsınması anlamına geliyor.

İLAHİYATÇILAR İLE İDEALİST FİLOZOFLARIN DİNSEL DUYGULARA BAKIŞI

Birçok ilahiyatçı, filozof ve sosyolog, din alanında duyguların önemli bir rol oynadığı gerçeğini çok önceden belirtmişlerdir. Hıristiyan ilahiyatçılar, "kilise babası" Augustin' den (IV.-V. yy) başlayarak, dinsel duyguların ve ruh halinin öneminin altını çizdiler. İlahiyatçılar ile burjuva filozofların çoğunluğunun, her insana özgü doğuştan dinsel bir duygunun, tanrıya karşı özel bir eğilimin olduğunu ve bu dinsel duygunun, insanın kendini tek olarak duyumsadığı diğer bütün duygusal süreçlerden ayrıldığını söylemeleri, onların geleneksel yaklaşımıdır.

Bununla birlikte, pek çok ilahiyatçı ve idealist filozof, dinsel duygunun, taşıdığı öz bakımından us için anlaşılmaz olduğunu öne sürmektedir. Onlar, insanları "tanrıyla bütünleşme", "dindar olma" yönünde inandırmaya

çabalıyorlar; temelinde dinsel duygunun yattığı, mistik aydınlanmanın bir hareketidir bu.

Dinsel duygunun kaynağını tanrıda görüyorlar.

DİNSEL DUYGULARIN KENDİNE ÖZGÜ NİTELİKLERİ

Gerçekte, doğuştan gelen, temelde diğer insan duygularından farklı hiçbir "dinsel duygu" yoktur. Dindar insanların duygusal süreçleri, fizyolojik dayanakları ve temel psikolojik kapsamı bakımından kendine özgü hiçbir içerik taşımaz. Korku, sevgi, nefret, öfke, hayranlık vb. gibi en bilindik insan duyguları, dinsel inançlarla bağlantılıdır. Bu nedenle, dinsel duyguları diğer bütün duygularla karşılaştırarak, psikolojik açıdan ayırmaya çalışmanın bir dayanağı yoktur.

Ancak, biz, tanrıbilimciler ve idealistlerin dinsel duyguya ilişkin anlayışlarına karşı çıkarak, inançlı insanların duygularını dinsel düşüncelerle ilişkilendirerek, bu duyguların bilinen özellikler taşıdığını unutmamalıyız.

Dindar insanların psikolojisinin kendine özgüllüğünü, onların sinirsel-fizyolojik işleyiş biçiminde aramamak gerek. Son derece dindar insanlara özgü olsa da, sadece dinsel bilinç temeline dayanan hiçbir ayrı fizyolojik süreç ya da işleyiş biçimi yoktur. Temelinde psişik süreçlerin ve olayların yattığı yüksek sinirsel bir işleyişin fizyolojik yasaları, gerek dindarlarda, gerekse dinsizlerde aynıdır. Bundan ötürü, yüksek sinirsel fizyolojinin yardımıyla, dinsel bilinçte kendine özgü nitelikler bulmanın olanağı yoktur. Bu yönelimin içine girme çabaları, kaçınılmaz olarak, dinin biyolojik alana çekilmesine götürür.

Bu söylenenler, yüksek sinirsel işleyişteki söz konusu fizyolojinin, ateistler için yararsız ve gereksiz olduğu anlamına gelmez. Bütün psişik faaliyetler, dindar insanların psişik faaliyetleri de dahil olmak üzere, fizyolojik yasalar temeli üzerinde gerçekleştiğine göre, bu bilgiler, doğru yolun bulunması ve insanların bilincini etkileme yöntemleri bakımından gereklidir. Ama yüksek sinir fizyolojisi, dinsel bilincin özelliklerini ortaya çıkarmada yetersizdir.

İşaret edilen sorunu, genel psikolojiyle de çözmenin olanağı yoktur. Genel psikoloji, her özel koşulda ve her toplumda kendine özgü olan insan psişik

faaliyetlerinin genel yasalarını inceler.

Uydurulmuş, düşsel, doğaüstü bir objeye yönelmekten ibaret olan dinsel duyguların temel özelliklerini göstermek, ancak sosyal psikolojiyle olanaklıdır. Sosyal psikoloji, dinsel duyguların kendine özgü toplumsal yönünü, toplumun ve her ayrı insanın yaşamında oynadıkları rolü belirtir. Dindar insanların dini duygularının öznesi tanrı, ruh, "şeytan" ve bunlar gibi uydurulmuş, insanın hayal gücünün ürünü olan düşsel varlıklardır. Dinsel duyguların gerçek öznesi olmadığına göre, bir dindarın taşıdığı dinsel duyguların da bir önemi yoktur ve bu duyguların taşınması, o insanın kendi enerjisini, ruhsal ve fiziksel güçlerini boşuna harcaması demektir.

Dinsel duygular, öyle görünüyor ki, var olan gerçek objelere, örneğin herhangi bir insana ("aziz", "ermiş" vb.) veya bir nesneye ("tansık yaratan" ikon, "kutsal" bir kaynak vb.) yönelik olmaları durumunda, gerçekten, sadece doğaüstü nitelikler (tansık yaratma, hastalara şifa verme vb. yeteneği) atfedilen varlıklar türünden kendi öznelerine her zaman bağlı olmazlardı.

Din, her koşulda, insan duygularını gerçek olduğu savlanan uydurma bir özneye yöneltiyor. Bu da bilinen insan duygularının bozulmasına yol açıyor.

Dindar insanların kendileri dinsel duyguların zararlarının bilincinde değiller. Bu insanlar, sık sık, dinsel duyguların onlara belli bir rahatlama sağladığını, "yaşam yükünü hafiflettiğini", yaşamın zorluk ve sıkıntılarını yenmede kendilerine yardım ettiğini söylerler. Gerçekten, psikolojik dinsel duygular, tam öznel anlamda, insan bilincindeki çelişkilerin ortadan kaldırılmasının aracı olarak öne çıkıyor, dış travmalar konusunda bilinen psikolojik değişmezlik durumunu yaratıyor, olumsuz etki olarak biriken birçok olayda ayrı bir duygusal "boşalma" sağlıyor. Ancak, yaşamdaki çelişkilerin ve zorlukların bu şekilde ortadan kaldırılması düşsel bir nitelik taşır, çünkü dini duygular insanların gerçek yaşam koşullarının değişmesine yardım etmezler, insanı sadece bir süre için yaşadığı gerçek dünyanın dışına "çıkarırlar." Yaşamdaki çelişkileri ortadan kaldırmak yönünde dinin önerdiği "çözüm", özünde bu çelişkilerden düşler ve yalanlar dünyasına kaçıştır. Din, inançlı bir insana, onu rahatlatıyormuş duygusu verse de, o insanın yaşam koşulları gerçekte olduğu gibi kalmaktadır. Dinsel duygular insanı gerçeklikten uzaklaştırır, böylelikle onun değişmesini engeller ve toplumsal uzlaşmazlıkları, çelişkileri gizlerler.

Duygusal süreçler, dinsel bilincin en canlı öğeleridir. Kitlelerin dinsel ruh hali ve duyguları, toplumsal yaşam koşullarının değişmesine çok sert tepki verirler. Örneğin, Haçlı Seferleri zamanında kitlelerdeki bağnaz dindarlığın nasıl yükseldiğini veya saçma sapan denen şeylerin bir anda nasıl geniş bir alana yayıldığını, anımsayalım.

Dinsel duyguların ve ruh halinin hızla yayılması, birçok bakımdan öykünme ve telkinin sosyo-psikolojik işleyişine bağlıdır. Psikolojik telkin ve öykünmenin işleyişi, kilise yanlılarınca dinsel duyguların güçlendirilmesi amacıyla kullanıldı ve kullanılmaktadır. Belirtilen işleyişler, psikolojik etkilemenin kendine özgü bazı araçlarının (ayinin uygulanma sürecinde, örneğin, belli sözlerin ve ritmik beden hareketlerinin uzun süreli ortak tekrarı vb.) kullanımıyla, dinsel duyguların sanatsal olarak uyandırıldığı kimi tarikat ya da daha değişik dini eğilimlerin toplu ayinlerinde önemli bir rol oynuyor. İnsan, çılgınca yapılan bu tür ayinlerin sonunda, bazen kendinden geçme noktasına gelir, çevresiyle olan iletişimini keser, saçma sapan sözler haykırmaya başlar.

Peki, özellikle hangi duyguları kullanıyor dinler ve dindar insanlar için en ayırt edici (karakteristik) duygular hangileridir? Değişik din ve mezheplere mensup, farklı çağlarda yaşayan dindar insanların duyguları, önemli ölçüde birbirinden ayrılır. Bununla birlikte, eğer tektanrılı çağdaş dinler, ayrıca bugünün Hıristiyanlığı söz konusu edilecek olursa, "ortalama" inançlı insanların, en sıradan dindarların duygularında baş rolü oynayan bazı duygular ayrı tutulabilir.

DİNSEL KORKU

Dinsel korku duygusuyla başlayalım. Çok değişik nedenlerden ötürü korku duyulabilir. Eğer insan, onu tehdit eden gerçek bir tehlikeye bağlı olarak korku duyuyorsa, bu durumda o korku, haklılığı olan bir korkudur ve uyarıcı bir rol oynar, insanı harekete geçirir. Bununla birlikte, genellikle, korku duygusunu bir şekilde etkisiz kılması, onun yerini alması gereken başka duygular harekete geçer.

Dinsel korku; tanrı korkusudur, öbür dünya korkusudur, cehennem azabı vb. korkusudur, yani var olmayan şeyler karşısında duyulan korkudur.

İnsanın kendi çabalarını, onun sadece düşsel bir varlıkla –tanrı– olan ilişkisiyle bağlantılı sorunların çözümüne yöneltmesi, dinsel korkunun yol açtığı toplumsal zarardır. Dindar insanın bilinci için şu düşünce her zaman yeterli oluyor: "Tanrıyı gazaba getirmemek." Bu da pratikte, dinin verdiği bir takım öğütlere, dinsel kurallara ve emirlere eksiksiz uymak zorunluluğu anlamına geliyor. Bu tür bir korku insanı aşağılar, kendi uydurduğu şeylerin kölesi yapar.

Korku duygusu, çocukların din öğretiminde çok büyük bir rol oynuyor. Henüz küçücük çocukların beynine şu korku işleniyor: Böyle yaparsan, tanrı cezalandırır.

DİNSEL SEVGİ

Hıristiyan din savunucularının üzerinde çok konuştukları sevgi duygusunu ele alalım. Bu, din sevgisi dedikleri sevgidir.

Baptistlerin tapınma evlerinde şöyle bir yazı görülebilir: "Tanrı sevgidir." Hıristiyanlığın insana sevgi verdiği, insandan insana yönelik gerçek bir sevgiye ancak Hıristiyan dininin egemen olduğu bir ortamda ulaşılabileceği düşüncesi, kilise yanlıları ile bağnazların sürekli vaaz ettikleri ana düşüncelerden biridir.

Bakalım, Hıristiyan sevgisinin anlamı nedir. Burada, diğer dinsel duygularda olduğu gibi, gerçek insana yönelik doğal, sağlıklı sevgi duygusunun bozularak değiştirildiğini görüyoruz. Bir dindarın temel sevgi unsuru, tanrıdır. Matta İncil'inde denir ki: "Tanrını bütün kalbinle, bütün ruhunla, bütün kavrama gücünle sev. Bu, birinci ve en büyük emirdir."

Kilise yanlıları ve bağnazlar bu düşünceyi ısrarla aktarıp dururlar. Örneğin, "Bratskiy Vestnik" (1962, sayı: 4) dergisinde şunu okuyoruz: "İki tür sevgi vardır: Birincisi tanrı sevgisi (birinci ve asıl sevgi); ikincisi ise insana, komşuya, kardeşe duyulan sevgidir ki, bu, sevginin alt biçimidir."

Din savunucuları, bu şekilde, "kardeşi" veya "komşuyu" sevmenin, tanrı sevgisiyle hangi ölçüde çelişip çelişmediğiyle orantılı olduğunu söylüyorlar. Bu nedenle, Hıristiyanlıktaki sevgi, başka dinden veya mezhepten insanlarla dinsizlere karşı beslenen düşmanlıkla sık sık birleştiriliyor.

Feuerbach, bu konuda şöyle der: "Sevgi bile, en samimi içsel bir duygu olarak, dindarlık sayesinde salt sanal, düşsel bir sevgi olmaya başladı, çünkü dinsel sevgide insan yalnız tanrı için sevilir, yani bu sevgide insan sadece hayali olarak sevilir, gerçekten sevilen ise sadece tanrıdır."

Bu anlayış, dindarların davranış biçiminde yansısını bulur. Mümin (ılımlı, ç.) Hıristiyanlıkla yobazlık ve bağnazlık çoğunlukla bir arada yaşar. Örneğin, Rus ayrılıkçıların kendi kendilerini yakmalarını, ya da kiliseden (ve dinden) ayrılmışların uğradığı kitlesel kıyımları anımsayalım. Bu gibi olayların psikolojik zeminini, tanrı sevgisinin başat sevgi, geriye kalan bütün sevgi biçimlerinin de buna bağlı olduğu şeklindeki görüş yaratmaktadır. Eğer dinci bir bağnaz, tanrının ondan bir şey istediğine inandırılsa, cinayete kadar her şeyi yapabilir.

DİNSEL DUYGULAR KONUSUNDA SOMUT ARAŞTIRMALAR

Din, sosyalist toplumda temel dayanağını yitirir. Dinsel inancın sönmesiyle birlikte, geleneksel dini duygular aşamalı olarak zayıflamaya ve yok olmaya başlar. Fakat yakın zamanlarda yapılan araştırmaların gösterdiği gibi, dinsel korku ve dinsel sevgi duyguları, ülkemizdeki pek çok dindar insanın bilincinde giderek daha önemli bir rol oynamaktadır.

V. V. Pavlyuk tarafından Özbekistan'ın Rovensk bölgesinde yapılan bir araştırmanın verilerine göre, ankete katılan 143 kişiden 88'i (% 61,5) "tanrı korkusu" taşıdığını söylüyor. Bunların büyük çoğunluğu, her insanın işlediği günahlar ve dini emirlere yeterince uymamasının karşılığı olarak, tanrının korkunç bir yargılamada bulunacağını düşünüyor. Dindarların tanrı korkusu duyup duymadıkları yönündeki soruya verdikleri yanıtlar ilginçtir: "İşleyeceğim herhangi bir suçtan ötürü, tanrının beni cezalandıracağından korkarım", "günahları cezalandıracak korkunç bir yargıç olarak tanrıdan korkarım" vb.

Aynı şekilde, dindar insanlar arasında dinsel sevginin (yani tanrı sevgisinin) ne denli yaygın olduğunu gösteren araştırma verileri de ilginç. Anket sonuçları, din savunucularının vaaz ettiği tanrı sevgisinin, bütün dindar insanlarda bugün o kadar da yankı bulmadığını gösteriyor. Kendini dindar sayan 143 insandan, sadece 75'i (% 52,5) tanrıya sevgi duyduğunu söylüyor. 25 kişi (%17,5) belirsiz yanıt veriyor. Bunlar, tanrı sevgisi

konusunda emin olmayanlar. Bu gruptan inançlı bir kadın, şöyle diyor: "Tanrıyı sevip sevmediğimi, bilmiyorum. Oğlum yokken tanrıyı sevdiğimi, ama daha sonra, oğlum olunca bütün sevgimin oğluma aktığını sanmıştım." Sade bir yaşam süren % 30'luk kesim, genel olarak tanrıya sevgi duymadığını söylüyor.

Bununla birlikte, belirtilen verilerin eksiksiz olduğu söylenemez ve tamamlayıcı bir kontrole gereksinimi var. Bu veriler, ülkemizdeki dindar insanlara özgü genel eğilimin doğru saptandığını gösteriyor. Sovyet gerçekliğinin ağırlığı (erk) ve sosyalist yaşam tarzının etkisi altında, pek çok dindar insanın geleneksel dini duyguları giderek zayıflıyor. Bu, dinin genel sönme sürecinin göstergelerinden biridir.

Ancak, dinsel duyguların bizim ülkemizde artık neredeyse ortadan kalkmış olduğunu sanmak, düşünüp taşınmadan varılmış bir kanıydı. Çok sayıda inançlı insan, eskiden olduğu gibi bugün de derin dinsel duygulara sahip. Bu duygular onların bilincinde ve davranışlarında silinmez izler bırakıyor, onları pratik yaşamdaki gerçek sorunların çözümünden alıkoyuyor.

Dini inanç sahibi insanların dinsel düşünceleri, hayalleri ve hedefleri, âdeta psikolojik yaşamlarının merkezi oluyor ve onların bütün bilincine damgasını vuruyor. Onların bilincindeki bütün algılama, duygu ve istem süreçleri, şu ya da bu ölçüde doğaüstü bir varlığa bağlanıyor ve böylece kendilerine özgü bir eğilim kazanıyorlar. Başka bir deyişle, dindar insanda, toplumsal yönelimler ve hedeflere ilişkin kendine özgü bir değerler sistemi oluşuyor. Dindar kişi, yaşadığı dünyayla olan bütün iletişimini, edindiği bütün izlenimleri bu sistem sayesinde filtreden geçiriyor ve dinsel açıdan yeniden düzeltiyor.

DİNİN AHLAKİ DUYGULARI BOZMASI

Ahlaki duyguları örnekleyerek, bu süreci gözden geçirelim. Her insan, ahlak kurallarına dayanan ahlaki bilgilere, görüşlere, düşüncelere sahiptir. İnsan, ahlaklı bir varlık olarak, buna paralel her zaman belli duygular taşır: Bencillik ve çıkarına düşkünlük, ya da aksine başkasını düşünme (özgecilik) ve diğer insanları sevme, bireyci veya kolektif bir ruha sahip olma, vicdan ve pişmanlık duygusu vb. Sayılan bütün bu ruhsal durumlar,

insanın topluma, topluluğa ve diğer insanlara yaklaşımını ifade ederler, bu nedenle de ahlaki duygular olarak adlandırılabilirler.

Derin dinsel inancı olan insanın ahlaki duyguları ayrı bir nitelik kazanır. Din, ahlaki duygulara (topluma, insan topluluğuna, ya da ayrı bir insana) yönelik gerçek nesneyi düşsel, uydurulmuş, doğaüstü olanla değiştirir. Böylece, bir insanın ahlaki duyguları, onun din inancını pekiştirmek amacıyla kullanılmış olur.

Din açısından en önemli ahlaki sorun, insanın tanrıyla ilişkisidir. Bir insanın diğer insanlarla ilişkisi, din öğretisine göre, tanrıyla olan ilişkiye bağlıdır. Dindarların uyduğu en önemli ahlaki emirler, onların tanrıyla ilişkilerini düzenler.

Bilinen ahlaki duyguların bozulması, yerinden edilmesi, bu zemin üzerinde gerçekleşmekte. Örneğin, vicdan duygusunu alalım. Dindar bir bağnazın vicdan duygusu, tümüyle hayali bir varlığa, yani tanrıya yöneliktir. Bu dindar kişi, insanlarla ilişkilerinde sergilediği her türlü davranış konusunda, eğer "tanrı öyle istemişse", vicdan azabı duymaz. Bu nedenle, dindar bir bağnaz, vicdan rahatlığı içinde insanları öldürebilir veya onlara işkence edebilir (engizisyonu anımsayalım), ve onun açısından, gerçekleştireceği böyle bir davranış ahlaki olacaktır, çünkü bu davranış "tanrı iradesine" uygun düşmektedir.

Pişmanlık duygusu da aynı şekilde bir tahrifata uğruyor. Din, bu duyguyla tanrı karşısında günah ve suç işleme duygularının yerlerini değiştiriyor. Dindar bir çileci, insanlarla ilişkilerindeki davranış biçiminin ahlaki ya da ahlakdışı olduğunu, kendi görüş açısından değerlendirmez. O, doğal şekilde beliren bütün insan duygularının ahlakdışı olduklarını, birer günah niteliği taşıdıklarını daha baştan kabul eder, çünkü bu duygular onu tanrıdan uzaklaştırır, "baştan çıkarıcı şeylere sürüklerler." Bu nedenle, böyle bir çilecinin önünde duran temel görev şudur: Gerçek yaşamdan uzaklaşmak, "yasak meyve"yi yememek için kendini tutmak ve böylece ahlaki mükemmelliğe erişmek.

DİNİN PSİKOLOJİK KÖKENİ

Buraya kadar dinsel duygulardan söz edildi, yani doğaüstü, hayal gücünün yarattığı bir varlığa yönelik duygulardan. Bu tür duygular, dini

inancı olan insanlara özgü duygulardır. Ama sadece bu duygular değildir dinle bağlantılı olan. İnsanların din için uygun zemin yaratan bu duyguları, çok daha karmaşık ve dolaylı bağlarla dine bağlı olsalar da, bazı koşullarda ona köprü de olabiliyorlar.

İnsanın belli duygusal durumları, din ideolojisinin onu etkilemesi için uygun bir zemin oluştururlar. Demek ki, dinin psikolojik kökeni, din inancının doğması için bazı olanaklar yaratmakta. Bu olanaklar gerçekleşir ya da gerçekleşmez, bu, birçok başka koşula bağlıdır; başlıca rolü insanların toplumsal yaşam koşulları oynar.

Korkuları, her şeyden önce, dinin doğuşu için psikolojik zemin yaratan duygulardan saymak gerek. Korkuyla din arasındaki ilişki konusu, daha antik çağ ateistlerince işlenmişti. "Tanrıları korku yarattı" özdeyişi bu antik çağa kadar gider. Marksizm öncesi ateizm, bu bağlantıyı ana hatlarıyla doğru saptamıştı, ancak tanrıları yaratan ve yaratmayı sürdüren bu korkunun toplumsal kaynaklarına ışık tutamadı. Çelişkiler toplumunda insanın kendisinin ve yakınlarının yaşamı için duyduğu korkuyu, ona gelecekten haber veren şeylerden duyduğu korkuyu vb. doğuran toplumsal etmenler, Marksizm öncesi ateistler için gölgede kaldı. Ama Marksizm, kitlelerde dini doğuran o korkunun toplumsal nedenlerini ortaya koymayı bildi.

Her tür korku mutlaka dine götürmez. Rastlantısal olaylarla (tehlike vb.) uyandırılan, bireyin kısa süreli heyecan durumu olarak korku, dinle bağlantılı da olmayabilir. İnsanlar için bilinmez ve onlar üzerinde egemen olan dış güçlerin yarattığı korku, kaçınılmaz olarak dini doğuruyor. Özellikle, insanların ne olduğunu anlayamadığı, bununla birlikte yazgılarının bağlı bulunduğu doğa olayları, onların yaşam koşulları, bu korkuyu doğuran ve onların bilincinde dünya dışı, doğaüstü güçler şeklinde beliren güçler olarak dine götürüyorlar. Korku, dinin kaynağı olma niteliğini taşıyarak, herhangi bir bireyin bir defalık heyecanını değil, az çok değişebilirliği olan ve kitlelerin toplumsal yaşamını yansıtan duygusal bir durum olarak öne çıkar. Sosyalizm, insanlar üzerindeki toplumsal güçlerin boyunduruğunu kırarak, bu tür bir kitlesel duyguyu doğuran en önemli toplumsal etmeni de ortadan kaldırmış oldu.

Korku, ayrı bireylerin bir heyecan durumu olarak mutlaka dine götürmez. Bu, korkunun türüyle de ilgilidir, ölüm korkusu gibi.

ÖLÜM KORKUSU VE DİN

Hıristiyan din savunucuları ve ilahiyatçılar, ölüm korkusunu ancak tanrıya, öbür dünyaya ve ruhun ölümsüzlüğüne inancın yenebileceği düşüncesini ısrarla benimsetmeye çalışıyorlar.

Sorunun bu şekilde ortaya konuşunun bir dayanağı yok. Ölüm korkusu, biyolojik, doğal bir kendini koruma içgüdüsü olarak yorumlanamaz. Ölüm korkusunu yenebilecek durumdaki bir insan, bu korkuyu felce uğratır, çünkü ölüm korkusunun toplumsal bir temeli vardır. Bu korku belli toplumsal koşullarda güçlendiği gibi, belli toplumsal koşullarda da daha kolay yenilir. Bir insan, kendini evrenin merkezi olarak gördüğünde, davranışlarının temelinde bencillik yattığında, diğer insanlar onun için sadece kendi bireysel hedeflerine ulaşmasının araçları olduğunda, ölümden daha çok korkar. İnsanları ayıran, onları birbirleriyle karşı karşıya getiren toplumsal koşullar, ölüm korkusunu fazlasıyla artırıyor. Günümüzün burjuva sanatında, tıpkı felsefede (varoluşçuluk) olduğu gibi, ölüm korkusu, bütün bireysel heyecanların ana düşüncesi (leitmotif) olarak öne çıkıyor. Bu, ölmekte olan bir sınıfın tipik ruh halinin yansımasıdır.

Kendi yaşamlarını ortak çabaların, ortak hareketlerin bir parçası sayan, ortak bir amaçta birleşen insanlar, ölüm korkusunu hep birlikte başarıyla yenerler. Bireyin ölümsüzlüğünün bir ham hayal olduğu, ölümsüzlüğün ancak toplumsal olabileceği bilinci, insanı baskılayıp ezmez, aksine, onun etkinliğini artırır, yaratıcılığını harekete geçirir. Pek çok insanın ölüm korkusunu yenmesi için gereken uygun ortamı, ancak sosyalizm koşullarında gelişen gerçek bir ortaklaşacılık (kolektivizm) yaratabilir.

Ama ölüm korkusu, zayıf, bilinci zehirlenmiş, sağlam bir düşünceye sahip olmayan insanlarda, ruhun ölümsüzlüğü ve diğer dinsel düşünce ve tasarımlar konusundaki mitin benimsenişi için elverişli bir zemin yaratabilir. Usun kontrol edemediği güçlü duygular, hayal gücünü harekete geçirebilir ve onu yanlış bir kanala yöneltebilirler. Bu, ölüm korkusuyla da ilgilidir. İspanyol Katolik yazar Miguel de Unamuno açıkça şöyle diyor: "Ruhun ölümsüzlüğüne inanmak, ruhun ölümsüz olmasını istemek demektir ama bu isteğin usu çiğneyebilmesi ve ondan uzağa gidebilmesi için, bunun istenmesi oldukça güçtür." Kilise adamları, "usu çiğnemek" için bazı

duyguları dayanak yapmaya, sık sık sanatsal yoldan bu duyguları uyandırmaya ve güçlendirmeye çalışıyorlar.

DİNİN DİĞER DUYGUSAL KAYNAKLARI

Din için uygun zemin yaratan duygular ve ruh hallerinin oluşturduğu bir bütün daha var. Tasa, keder, yalnızlık, yani insanların acılarıyla bağlantılı bütün duygular bu bütünü oluşturuyor.

Hıristiyan dini, neredeyse doğuşundan bu yana, insanların acıları üzerinde parazitçe yaşaya geldi. Öyle ki, çekilen acıyı Hıristiyanlığın yüksek erdemi ve gelecekteki öbür dünya mutluluğunun teminatı sayarak, kendine özgü bir "acı çekme kültü" yarattı. "Hıristiyanlık acının dinidir" diye yazan Feuerbach haklıdır.

Hıristiyanlık, hayali bir avuntu vererek, yoksulluk ve acılarla bağlantılı olumsuz heyecanlara dayanıyor. Öbür dünya mutluluğunu, bu dünyada sözde kaçınılmaz olan acıların karşısına çıkararak, bu işi kendi önüne görev olarak koyuyor.

Demek ki, ateist eğitimin akışı içinde, sadece dindar insanların hissettiği duyguları düşünmemeliyiz. İnsanların, dinin etkisi için belli bir uygun zemin yaratan, ona köprü işlevi görebilen bazı duygusal durumlarını göz önüne almak, daha az önemli değildir. Yukarıda belirtilen olumsuz heyecan biçimlerinin hızla yenilmesi, ateistleri ilgilendirir. Bu tür duyguların aşılması, birçok bakımdan kolektif ortama, insanlara ilgi ve özenle yaklaşılmasına bağlıdır. Moral destek, bazen de maddi destek, topluluğun duyduğu kaygıyı paylaşmak, insan yaşamının bilinen noktasında sorunu çözücü bir rol oynayabiliyor. Kayıtsızlık, biçimcilik, devlet bürokrasisi gibi olgular, insanların yaşamını bozmakla kalmıyor, aynı zamanda din afyonunun taşıyıcıları olarak kullanılan birer bahane oluyorlar.

DİNSEL ALIŞKILAR, ÂDETLER, GELENEKLER

Dinsel psikoloji ortamında daha çok sürekliliği olan, değişmez öğeler ile daha canlı ve değişken öğeleri ayırabiliriz. Kimi basmakalıp, durağan insan davranışlarının psişik yönünü, değişmez öğelerden saymak gerek: Alışkanlıklar, âdetler, gelenekler. Sürekli tekrarlanan tapınma hareketleri, zamanla kuşaktan kuşağa aktarılan geleneğe dönüşen, kendine uygun

alışkıları yaratıyor. Bütün bunlar, kültsel hareketlerin tekrarının bir zorunluluk olduğu biçiminde, dindar insanların bilincine kazınıyor.

Sovyetler Birliği'ndeki dindarlar arasında, bu insanların neredeyse tek olarak gerçekleştirdikleri dinsel ayinler sırasında ortaya çıkan bu tür davranış biçimleri az değildir. Bu gibi insanların çoğunlukla katı dinsel düşünceleri yoktur; dinsel inançla olan bağları zayıftır. Ama onların içinde çok sayıda insan düzenli olarak kiliseye gidiyor, dini bayramları kutluyor. Bu ayinsel gelenekçilik, daha çok Ortodokslarda ve ibadetini sürdüren yaşlılarda, en katı şekilde de Baptistlerde ve diğer bağnaz gruplarda görülüyor.

Bu tür insanların dindarlığı derin değildir, ancak, bununla birlikte onlarda oluşan dinsel davranış biçiminin klişeleri, ciddi anlamda sağlamdır. Bu davranış klişelerinin aşılması için, dini bayramların ve ayinlerin tarihsel olarak ortaya çıkışını anlatmak, onların gerçek anlamını ve niteliğini göstermek yeterli olmuyor. Ateistler, eğer dini bayramların, geleneklerin ve ayinlerin karşısına yeni, sosyalist bayramları, gelenekleri, alışkıları ve törenleri çıkarabilirlerse, dinsel geleneklerin ortadan kaldırılması konusunda büyük başarılar elde edebilirler.

Dinsel psikolojinin temel özelliklerini belirttikten sonra, dindar insanın bilincini oluşturan merkezi, belirleyici kısmı, yani din inancını daha ayrıntılı inceleyebiliriz.

DİN İNANCI

Din ideolojisi içinde ve dinsel oluşumların pratiğinde, din inancının önemli bir yeri vardır. Bütün ilahiyat sistemleri, sonuçta dinin delillerle doğrulanmasına ve haklı gösterilmesine hizmet ederler. Ama pratikteki din hizmetinin asıl amacı, tanrı inancının canlandırılması ve pekiştirilmesi için, insanlar üzerinde çeşitli etkileme araçlarının kullanılmasıdır.

Din savunucuları, tanrı inancının her insanın doğuştan gelen bir özelliği, tanrının, materyalist bir yaklaşımla açıklanamayan tanrısal yaratma gücüyle insanlara verdiği bir armağan olduğunu söylerler. Onlar, bilgili bir insanın ateist açıdan ikna oluşunu, bir insanın din inancından bağımsız her türlü güvenini, din inancının kusurlu, bozuk bir şekilde ortaya çıkışı olarak nitelerler.

Ateistlerin görevi, inanç gibi, güven gibi karmaşık tinsel bir olgunun gerçek, bilimsel açıklamasını vermek, bu olgunun ilahiyatçı açıklamasının temelsizliğini göstermek, dinsel inancın, materyalist ve ateistlere özgü güven ve kanılarla olan karşıtlığını net biçimde ortaya koymak.

İnanç anlayışının kendisi son derece karmaşıktır; en alt düzeyde karşılıklı bağlılığı olan iki öğeyi içerir: Bilgibilimsel (gnoseolojik) öğe ve psikolojik öğe. Bu nedenle, inancın çözümlemesi bilgibilimsel açıdan olduğu gibi, psikolojik açıdan da incelenmeyi gerektirir.

İNANCIN BİLGİBİLİMSEL ÖĞESİ

Bilgibilimsel planda inanç, bilincin gerek toplumsal, gerekse bireysel sürecindeki özelliklere bağlıdır. Marksizmin klasikleri, bilinç sürecinin karmaşıklığının ve çelişikliğinin defalarca altını çizdiler; bilincin toplumsal pratik ve onun en önemli öğesiyle, yani insanların üretim faaliyetiyle olan sıkı ilişkisini somut kanıtlarla ortaya koydular. Bilincin temeli ve ölçütü olarak toplumsal pratik, tarihsel açıdan sınırlı bir nitelik taşır ve şu ya da bu düşünceyi bütünüyle ve kesin biçimde anında onaylayamaz veya çürütemez. İnsanlığın kendi gelişiminin her aşamasında kullandığı bilgi birikiminin içinde, pratik tarafından doğrulanan ve mutlak gerçeklik değeri

kazanmış bilgiler olduğu gibi, pratik olarak hâlâ denenemeyen bilgiler de var.

Her yeni kuşak, kendinden önceki kuşaktan sadece üretim güçlerinin belli gelişkinlik düzeyini ve üretim ilişkilerinin niteliğini değil, aynı zamanda bütün bilgi ve yanlış düşünceleri de miras olarak alır. Pratikte doğruluğu kanıtlanmış, gerçek bilimsel bilgilerle birlikte, dinselfantastik düşünceler de benimsenir. Ancak her yeni kuşak, daha önce inanç olarak benimsenen miras alınmış bilgileri kendi pratik faaliyeti içinde kontrol eder; pratikte doğrulanmayan düşünce ve tasarımları bir kenara atar, evrene ilişkin gerçek bilimsel bilgileri daha ayrıntılı bir şekilde açıklar ve derinleştirir. Din savunucuları, bilgi zenginliğinin bu gerçek sürecine aykırı olarak, önceki kuşaklardan miras kalan dinsel mitlere inancın her zaman korunmasını isterler. Onlar, din inancının korunması adına, bilimsel araştırmaları doğrudan yasaklamaktan çekinmediler.

İnsanın günlük yaşamı içinde onu kuşatan çok çeşitli ve karmaşık doğa ve toplum olaylarını kavrama zorunluluğu, bu olayların en genel ilkelerinin açıklanması ve sınıflandırılması yönünde bir istek de doğurur. Her insan, toplumdan aldığı bilgilere ve kendi bireysel deneyimine dayanarak, kendisi için zihinsel bir evren modeli yaratır. İnsanın bilgileri gelişip derinleştikçe, toplumla olan ilişkisi çok çeşitlilik kazandıkça, genel olarak toplumsal çalışmadaki etkinliği artar, bu durumda da bireysel deneyimi zenginleşir, daha da önemlisi, evrene ilişkin düşüncesi doğrulanmış olur. Ama eğer insan, içinde yaşadığı dünyaya ilişkin yeterli bilimsel bilgilere sahip değilse, dünyayla olan pratik ilişkisi de gündelik tekdüze bir yaşamın dar çerçeveleri içine sıkışmış ise, o zaman düşüncelerinin önemli bir kısmı ya onun günlük yaşamındaki düşünsel ortamda varlığını sürdüren bir inanca, ya da şu veya bu otoriteye dayanacaktır. Böylesi durumlarda evrenin dinsel açıklamasının benimsenebilmesi, şaşılacak şey değildir.

Gördüğümüz gibi, bilgilerin gerçek kavranış ve gelişme süreci, inanca dayalı bir noktayı da içeriyor.

Bilgibilimsel planda inancı, nesnel veya öznel nedenler yüzünden tek anlamlı olamayan ve şu anda inandırıcı şekilde tanıtlanamayan bir takım düşünce ve tasarımların, insan tarafından gerçek kabul edilişi olarak tanımlamak olası.

Böyle bir tanım, biçimsel bakımdan her türlü inancı niteler. Bu tanımda, inanç anlayışının insanın içsel düşünme sürecinin durumunu nitelediği, inanç nesnesinin kendi biçimiyle değil, düşünce ve tasarımlar şeklinde ortaya çıktığı açıkça belirtiliyor.

Başka bir deyişle, insan herhangi bir konu veya nesneye değil, bu konu veya nesnenin aslında kavranış biçimine inanıyor. Gerçekten, kimi idealist filozoflar ve felsefeyle uğraşan ilahiyatçılar, zaman zaman, insanın kendi dışındaki maddi dünyanın nesnel varlığına inanmasını da inanç olarak adlandırıyorlar. Ama inancın bu şekilde genişletilen bir yorumu, inancı bilgiyle karıştırma, her türlü bilgiyi inanç şeklinde, inancı da bilginin çıkış noktası olarak gösterme amacı taşımaktadır. Gerçekten, bu durumda biz inançla değil, bilgiyle ilgileniyoruz; çünkü insanın dışında ve ondan bağımsız olarak var olan maddi gerçekliğin nesnel varlığına ilişkin tez, insanlığın bütün pratiği tarafından kanıtlanmakta ve her insanın bireysel deneyimiyle sürekli doğrulanmaktadır. Yukarıda belirtildiği gibi, gerçekliğinin tek anlamı olduğu delillerle ortaya konamayan, tanıtlanamayan düşünce ve tasarımlar, inancın nesnesi olabiliyorlar. Bir düşünce veya tasarımın, kendi pratiği içinde sağlam bilimsel kanıtlara sahip olduğu durumlarda, inanç, tam anlamıyla bilgi alanına aittir. İnancın ve bilginin bu şekilde bölümlere ayrılışı, gerek toplumsal, gerekse bireysel bilincin çözümlemesi yapılırken net olarak görülür. İnsanlar, inanç alanını, benimsenmiş olanla benimsenmemiş olanın, kavranılanla kavranılamayanın sınırları içine yerleştirerek, pratik üretim faaliyetleri içinde, her zaman, gerçekliğin benimsenme sürecinde elde edilmiş ve pratik olarak denenmiş bir bilgi birikiminden hareket etmişlerdir. İnsanlar, borayı gözlemledikleri ve ona ilişkin dinsel bir yorumda bulundukları sürece, bu olayın özünü kavrayacak durumda olamadılar. Bilgi sahibi olduktan sonra ancak, insan, bu olayın doğal özelliğini açıklayabildi. Cahil insanlar dışında, hiç kimsenin aklına gök gürültüsü ve şimşeği İlya peygamberin hareketleri olarak açıklamak gelmez.

Böylece, toplumsal pratiğin gelişmesi ve evrene ilişkin bilgilerin gittikçe çoğalması ve yayılması ölçüsünde, inanç alanı, kendi nesnesini bilimin ve pratiğin az incelenmiş alanlarında bularak, insanın günlük yaşam sınırlarının dışına giderek daha çok çekilecektir.

Gerçek kavrama sürecinin bir noktası olarak inancın incelenmesi, kimi ilahiyatçıların her türlü inancı doğaüstü bir olgu, tanrının bir armağanı olarak gösterme çabalarına son verdi.

Fakat inancın bu şekilde nitelenmesi, dinsel inanç ile din dışı inancın farklılığı sorununu hiç de ortadan kaldırmaz. Söz konusu inanç biçimlerinin tam biçimsel benzerliğine karşın, aralarında sadece farklar değil, inanç nesnesinde de doğrudan bir karşıtlık vardır. İlahiyat yapıtlarında dinsel inancı nitelemek için, genellikle Yahudilere yazılmış mektuplardan alıntılanan sözlere yer veriliyor: "İnanç, beklenenin gerçekleşmesi ve gözle görülmeyenden emin olmaktır... Göz kapaklarının tanrı sözüyle yaratıldığını, o halde görülenin görülmeyenden çıktığını inanç olarak biliyoruz." İlahiyatçılar, verdikleri vaazlarda, din inancının gözle görülebilene, açıkça kanıtlanabilene değil, insanın kavrayamayacağı ve bilemeyeceği şeye inanmayı gerektirdiğini, sık sık belirtirler. Din inancının temelinde her zaman doğaüstünün kabulü yatar. İnsan, evrenin tanrı tarafından yaratıldığına, kendi psişik yapısının tanrısal bir yaratımı olduğuna ya da öbür dünya yaşamına ve o dünyada verilecek ödül veya cezaya inanıyor mu? İşte bütün bu soruların temelinde, tamamen gerçek olan maddi evren ve onun hareket süreçleri içinde meydana gelen her şey konusunda, doğaüstü güçlerin ve varlıkların belirlenmiş rolünün tanınması yatıyor.

İlahiyatçılar, tanrının ve bütün doğaüstü dünyanın insan usuyla kavranamayacağını, tanrının varlığını reddeden ussal kanıtlara bakmadan, buna inanmak gerektiğini söylüyorlar. Katolik tanrıbilimcilerin, tanrının ussal kavranışının olabilirliği konusundaki düşünceleri, tanrıyı Hıristiyanlık temelinde kavrama yoluna ilişkin yukarıda verilen değerlendirmeyi değiştirmiyor; çünkü onlar da, insanın tanrıyı aramaya razı olması halinde ancak, usun onu tanrıya götüreceğini, yani önce tanrının varlığına inanmayı kabul ediyorlar. İnanç, dinsel sistemler içinde yardımcı bir öğeden bilincin bağımsız, en önemli özelliğine dönüşür ki, bu özellik, ilahiyatçıların düşüncesine göre, ussal kavrayıştan, mantıksal kanıt sistemlerinden kesin olarak öndedir. Sonuçta, bütün Hıristiyan tanrıbilimciler, Tertullianus tarafından ifade edilen tezin tanınması noktasına geliyorlar: "İnanıyorum, çünkü saçmadır." İnanç konusunda insan usuna yardımcı bir rol biçiliyor: Us, yapabildiği ölçüde inancı delillerle kanıtlamak zorundadır ve din

inancının nesnesini delillerle kanıtlamada aciz kaldığı anlaşıldığında da, susmalıdır.

Eğer varsayımsal bilgideki bir takım düşünceler düşünce olarak nitelendiriliyor, nesnel varlıklar ve süreçlerle özdeşleştirilmiyorsa, bu durumda, dinsel inancın ayırt edici bir özelliği olarak, bilinçte var olan inanç objesi nesnelleşir. Hem tanrıbilimciler, hem de dindarlar, tanrıya ilişkin düşünce veya kavrayışın değil, ama özellikle tanrının kendisinin, gerçek kabul edilen doğaüstü varlığın, onların dini inançlarının nesnesi olduğunda ısrar etmekteler.

Din dışı inanç, dinsel inancın tersine, bilim yoluyla saptanmış ve pratikte denenmiş gerçeklerden hareketle, toplumsal pratiğin genelleştirilmesi temelinde açıkça belirtilen bir takım varsayımsal düşüncelere, kendi nesnesi olarak sahiptir. Daha sonraki hareketin temeli olarak, böyle bir inancın içeriği ya yalan kabul edilecek, ya da bilimsel açıdan kanıtlanabilir bilgi değeri kazanarak, pratikteki işleyiş içinde deneyselbilimsel bir yoklamayla doğrulanacaktır. Böyle bir inanç, bilginin gelişim sürecinde ikincil derecede önem taşıyan, yardımcı bir öğe olarak ortaya çıkar.

İNANCIN PSİKOLOJİK YÖNÜ

İnancın bilgibilimsel yönü dışında, bir de psikolojik yönü var, çünkü inanç için ayırt edici olan sadece bir şey hakkındaki bilgi değil, aynı zamanda o şeyle olan duygusal ilişkidir. Anlaşılan o ki, inancı kanıdan ayırmak gerekiyor.

Kanı, genellikle, şu anda bütünüyle kabul edilmiş olmasa da, insanın bilimsel olarak tanıtlanabilen düşünce ve tasarımların gerçekliğine inanmasını adlandırmak için kullanılan bir kavram. Başka bir deyimle, inançla kanı, nesneleri bakımından birbirinden ayrılıyorlar. Kanının nesnesi, genellikle tanıtlanabilen bir düşüncedir. Psikolojik yönden ise, yani söz konusu düşüncenin gerçekliğine kişisel olarak inanma bakımından aynı tarzda ortaya çıkıyorlar. İlahiyatçıların, inancı tanrısal bir armağan, her insana özgü bir olgu olarak ilan edip, kendi teorilerine uzak olan bilim adamlarının kanısını da inanç olarak adlandırmaları bağlamında, İnançla kanı arasında böyle bir ayrımın olması zorunludur. Gerçekten de, örneğin, Galileo'nun Dünya'nın Güneş etrafında döndüğü, Ay'ın da dünya etrafında dönen bir gök cismi olduğu yönündeki kanısı, sağlam bilimsel formüllere,

deneylere ve gökbilimsel gözlemlere dayanıyordu. Bu, bilgiydi, inanç değil; ama savunulması, korunması gereken bilgi de, doğal olarak, bu nedenle bilim adamının bu bilgiye sağlam, duygusal bir yaklaşımını gerektirmişti.

İnsanın sahip olduğu bilgi birikiminden, onun sadece günlük kişisel faaliyeti için bir değer taşıyanlar inancın veya kanının nesnesi oluyor. Bu tür bilgilerin alanı; insan faaliyetinin özellikleri, onun pratik ve ruhsal ilgileri tarafından belirleniyor.

Düşünce ve tasarımlara bu tür duygusal bir yaklaşımı doğuran nedir, ya da, başka bir deyimle, inancın psikolojik yönü nasıl açıklanır? Tanrıbilimciler, bu inanç yetisini insanın ruhuna, onun yaratılışı sırasında tanrının koyduğuna inandırmaya çalışırlar insanları. Sorun, onların düşüncelerine göre, insana özgü bu inanç susuzluğunun neyle giderildiğidir sadece; eğer Hıristiyanlarda olduğu gibi, büyük bir değere, tanrıya, ya da herhangi bir dünyasal varlığa inanmayla gideriliyorsa, bu durumda, inanılan değer geçici bir değer demektir. Gerçekten de, bu olgu bir yandan insan yapısının psikofizyolojik özellikleriyle, diğer yandan insanı kuşatan gerçekliğin benimsenişinin insana özgü özellikleriyle açıklanıyor. İkinci noktadan başlayalım.

Salt tepkisel hareketleri dışında, insanın bütün ayırt edici özellikleri, belli bir amaca yöneltilmiş bir nitelik taşır. İnsan, bir harekette bulunmadan önce önüne bir hedef koyar, bu hedefe ulaşma yollarını ve araçlarını belirler. İnsan bunun gibi özelliklerini, toplumsal çalışma ve sürekli yeniden üretim süreçlerinde kazandı. Toplumsal (üretim) pratiği sürecinde, bireysel pratik faaliyetin akışında olduğu gibi, sadece şu ya da bu düşünce doğrulanmaz, insanın önüne daha önce hesapta olmayan yeni sorunlar da çıkar. Pratik faaliyetin kendisi, insanı yeni sorunların karşısına koyar ve bunların çözümünü ister ondan. Böylece, insan, bazen onu amacına ulaştıracak yollar ve araçlara ilişkin yetersiz bilgileri deneyerek, bu amacını gerçekleştirmeye koyulur. İnsan için amacın kendisi, örneğin, avcı halklar için av, ya da çiftçiler için ürün yetiştirme işi gibi, yaşamsal bir öneme sahip olduğuna göre, ondan ısrarla amacına erişmesi ve sonuca ulaşacağı konusunda kendine güvenmesi istenir. O, sadece bir kısmının istenen sonuca götürebileceği birçok hareketi, aracı seçmek ve denemek zorundadır. Kısmen belirsiz bir yolda böyle bir ilerleme, insandan, onun

ruhsal ve fiziksel güçlerini seferber etmesine yardımcı olacak bir güven ister.

Kendi tasarım ve düşüncelerine duygusal yaklaşım yeteneği, yukarıda söz edildiği gibi, insanın psikofizyolojik özellikleriyle bağlantılıdır. Burada, tıp doktoru P. V. Simonov tarafından, duygunun niteliği konusunda öne sürülen kavrayışa kısaca değinmek uygun olacaktır. Bu durumda, duygunun temelinde yatan fizyolojik süreçler sorununu bir kenara bırakarak, bizim sorunumuz açısından doğrudan bir önem taşıyan onun kavrayış yönünü belirtelim. P. V. Simonov, gelişmiş hayvanlarla insanın alışılmış hareketlerinde önemli bir etmen olarak, duyguları inceliyor. Duygular yetersiz bilgileri dengeler ve böylece, bilinmeyen koşulların varlıkları karşısında ayakta kalmada, insana (veya hayvana) yardım ederler. Duygu, bilgi yetersizliği veya fazlalığı olduğu zaman doğar; P. V. Simonov'un kavrayış tezi temel olarak böyledir. Duygunun karakteristik özelliği, tepkiyi hızlandırması ve kuvvetlendirmesidir; duygular bu nedenle hareketin devamını sağlar ve bilgi yetersizliği durumunda da yeni bilgilerin aranmasına yardım ederler.

Bundan ötürü, özellikle ya tek anlamlı tanıtlaması olmayan, ya da yalanlanan ve aynı zamanda o insan için önemli bir anlam taşıyan düşünce ve tasarımlar, duygusal bir renk kazanırlar, kanı veya inancın nesnesi olurlar. Eylemin salt bilgiye dayanarak gerçekleştiği ve amaca varmanın kuşkuya yer bırakmadığı durumda ise, duygular ortaya çıkmaz. Bu nedenle duygular, gerçek oldukları herkesçe kabul edilen bu tür tasarım ve düşüncelerle bir arada bulunmaz.

Bütün bunlar, inancın psikolojik yönden varlığının, tamamen materyalist bir açıklamasının olduğunu ve tanrıbilimsel düşüncelerin aksine, (inancın) tanrının varlığını kabule yönelik bir kavrayışa gereksinimi bulunmadığını gösteriyor.

DİNSEL İNANCIN ÖZELLİKLERİ

Fakat ortaya şöyle bir soru çıkabilir: Şayet inancın varlığı, yukarıda belirtildiği gibi, üretim süreciyle bağlantılı ve düşünceyle tasarımlar inancın nesneleri olarak insan için yaşamsal öneme sahipseler, o zaman doğaüstü bir varlığa, erki sınırsız ve kavranamaz olan tanrıya ilişkin düşünce ve tasarımlar, yani insanın günlük ilgilerinin sınırları içinde doğan düşünceler,

nasıl oluyor da derin bir dini inancın objelerine dönüşebiliyorlar? Tanrıbilimciler, ancak inancın tanrısal özelliklerini kavrama temelinde yanıt verilebileceğini varsayarak, bu soruyu sık sık ortaya atıyorlar.

Çağdaş psikoloji böyle bir olguya tamamen materyalist bir açıklama getiriyor. Gerçekliğin, insanın ona yaklaşımından bağımsız olarak insana görünmesi, insanın gerçekliği psikolojik yansıtışının özelliklerinden biri.

Bilinç süreci, bilinçsiz psişik bir ilişkinin, bilincine varılmış bir kavrayışa dönüşmesidir. Bir hareketin, somut hedeflere ve koşullara bağlı olarak, insana özgü her an belirli bir benimsenme amacı vardır. İnsan, duyu organlarına etki eden dış etkenlerin tümünün değil, ancak bazılarının bilincine varır. Örnek verelim. Bir adam, arkadaşıyla heyecanlı heyecanlı bir şeyler konuşarak sokakta yürüyor ve âdeta çevresindekileri gözü görmüyor, ama davranış biçimi doğduğu ortamla tam bir uygunluk içinde. Bu adamın kafasında, bilincine varılmış bir sokak yok. Ama gitmesi gereken eve ulaştığında, duracak, girmesi gereken evin bu olduğunun bilincine varacak. Sonra da içinde bulunduğu ortamı net olarak algılayacak.

Düşünme alanında da benzer bir süreçten söz etmek olası: Bir insan pek çok düşünceye sahip ve bunları kavramış olabilir ama bunlardan bazılarına ilgisiz kalır, diğerleri ise onun için kişisel bir anlam kazanır.

İnsana tanrı düşüncesini aşılamak için, anlaşılan, bu düşüncenin insanın günlük yaşamsal gereksinimlerine sıkı sıkıya bağlanmış olması gerekiyor. Bu bağlantıyı kurmak, bir yönüyle, ancak insanın benzer bir düşünceyi benimsemeye kendi yaşam deneyimiyle hazır olduğu zaman mümkündür. K. Marks'ın belirttiği gibi, dindar birey, ya kendi benliğini bulamamış, ya da artık kendini yitirmiş insandır; yani, belli toplumsal nedenlerden ötürü, onu kuşatan sosyal yapı ve ona yabancı güçlerle mücadelede kendi zayıflığının bilincine varmış insandır. Böylece, bu insan, böyle bir düşünceyi benimsemeye artık eğilimlidir. Diğer yönüyle, tanrı düşüncesi öyle bir biçimde olmalı ki, insan için bireysel bir anlam taşısın, can alıcı noktalarına dokunsun, böylece onda belli duyguları uyandırsın. Her din, tanrı düşüncesini insanın bilincine "aşılamayı" garanti eden, gerekli kanıtlama (argüman) sistemine sahiptir. Tanrı düşüncesi, insanın üretim faaliyetindeki başarısıyla, onun ahlak duygusuyla, estetik heyecanlarıyla bağlantılıdır. Ama tanrı düşüncesini insanın günlük ilgilerine bağlamaya olanak tanıyan ana halka, hiç değilse Hıristiyanlıkta, bireysel kurtuluş düşüncesidir. İnsanın

kendi yazgısına ve ölümden sonra onu neyin beklediğine ilişkin bir düşünce, insana heyecan vermez. Fakat İlahiyatçılar, böyle bir kurtuluşun, yani yaşamda çekilen zorluk ve acılara karşılık öbür dünyada alınacak ödülün koşulu olarak, tanrı inancını, usun ona başkaldırmasına karşın, korunması gereken, itiraz edilmeyen bir inancı öne sürmekteler.

İlahiyatçılar, tanrıya inancı dindar insanın yaşamının temeli yapmaya çalışarak, bununla birlikte, böyle bir inancın herkese özgü olmadığını belirtmek zorunda kalıyorlar. Onlar, dinsel inancın en çok üç aşaması olduğunu belirtiyorlar: Birincisi, dış inanç, ya da onlar kimi zaman buna "işitsel inanç" diyorlar; ikincisi, kayıtsız (lakayt) inanç; üçüncüsü de canlı, ateşli, tutkulu inanç. İnancı bu şekilde derecelere ayırma, tanrı inancının insanın günlük yaşamında nasıl bir rol oynadığına göre yapılıyor. Dış veya "işitsel" inanç, tanrı hakkında bir şeyler duyan ve tanrı düşüncesini kabul eden bu gruptaki inançlı insanlar için ayırt edicidir, ancak, her an yaşanan duyguların her zaman nesnesi olmaz ve o insanların davranışlarını güdülemez. Onlar tanrının varlığı düşüncesine, onlar için gerçeğe son derece yakın görünen varsayımsal bir olgu olarak yaklaşırlar, ama düşüncenin kendisi onların bilincine "özgü" değildir; bu düşünce, düşüncenin kendisi tarafından uyandırılan ve o insanları, dini emirleri yerine getirmek zorunda bırakamayacak kadar zayıf duygulara bağlıdır. Bu tür inançlı insanlar kiliseye neredeyse hiç gitmez, oruç tutmaz ve dini bayramların gereğini yerine yetirmezler; kiliseyi, ancak çocukların doğumunda yapılan vaftiz törenleri, yakınlarının ölümü nedeniyle düzenlenen ayinler gibi, her zaman yapılan bir törene katılma zorunluluğu doğduğunda hatırlarlar. Kayıtsız tanrı inancına sahip dindarların oluşturduğu grup, kilisenin asıl tapınma edimine ilişkin temel emirlerine uyar, yani az çok düzenli şekilde kiliseye gider, diğer kilise ayinlerine katılır. Ama onların günlük davranış biçimini, birinci gruptaki dindarlarda olduğu gibi, dinsel düşünceler değil, başka öğeler belirler. Onlar tanrıya inanırlar, din öğretisi hakkında bilgileri vardır ama sadece bir takım biçimsel emirleri yerine getirerek tanrıya karşı görevlerini yaptıklarını düşünürler. Günlük davranışlarına gelince, bu davranışlar onların gerçek yaşam koşullarınca belirlenir ve bu insanlar kendi yaşam koşullarını doğrudan algılar, neredeyse tanrıyla hiç ilişkilendirmezler.

Bu tür inançlı insanlar bizim ülkemizde oldukça büyük bir çoğunluk oluşturmakta. Günümüzün Ortodoks ilahiyatçılarından birinin, 'tanrı inancı,

inançlı insanların usunda merkezden periferilere kaymıştır' şeklinde bir itirafta bulunması rastlantı değildir.

Üçüncü gruptaki dindarlar, diri bir inanca sahip, günlük davranışlarında dini düşüncelere sıkı sıkıya bağlı insanlardır. Bu insanlar, bireysel kurtuluşu yaşamlarının başat amacı haline getirirler; 'kurtuluş'u garanti etmek için günlük yaşamlarında dini emirleri hayata geçirmeye çalışırlar ve sadece inançlarını haklı göstermede onlara yardım etmesi söz konusu olduğu zamanlarda baş vurdukları usun çabalarını da, bu amaca bağlarlar.

Dinsel inanca özgü niteliklerden ve onun duygusal-psikolojik yönünden söz ederken, inancın dindar insan için taşıdığı duygusal değer üzerinde durmamak olmaz. Acıdan, bireysel sıkıntılardan perişan hale gelmiş, yaşamın yorduğu bir insan dine yönelir, dini bir topluluğun yaşamına ve dini düşüncelere katılmaya başlar, bununla avunur. Birçok dindar insan, dini inancın kendilerine rahatlık ve hoşnutluk duygusu verdiğini söyler. İnanç, gerçekten duygusal bir gevşeme, bir rahatlama yaratabilir, ama bu olgu, ilahiyatçıların açıkladıkları gibi, tamamen insanın sözde tanrıyla buluşmasından, gerçeği ve ruhunda çınlayan sesi bulmasından kaynaklanmaz. Sorun bütünüyle başkadır. Eğer yukarıda sözü edilen anlayışa göre, son saydığımız duygular, yetersiz bilgilerin tamamlanmasını gerektiriyorsa, demek ki, olaylar hakkında bilgi edinme sırasında, duygusal gerilimin gücü de zayıflıyor. Eğer bir insan üst üste belalara uğruyorsa, bu durumda, bu denli çok olumsuzluğu birden yaşamasının nedenlerini kendi kendine açıklamakta zorlanır ve sağlam bir dünya görüşüne sahip olmadığı için de, ona rahatlama sağlayabilecek bir şey arar. Kimileri, her şeye yanıt vermesi beklenen dine yönelirler. Dinin buna vereceği yanıt basit olduğu gibi, başka bilgileri de gerektirmez: "Tanrının isteği böyle. Tanrı insanı sınavdan geçirir, insan da ödülünü alabilir." Başka bir açıklaması olmadığından, insanlar onu kabul ederler.

Böyle bir insan için diğer dindarlarla ilişkide olmak, toplulukta (cemaat) var olan ve aciz durumdaki bireyin ruh haline uyan psikolojik hava büyük önem taşır. Topluluk içinde bu duygu artık bireysel bir duygu olmaktan çıkar, doğaüstü güçler karşısında insana özgü acizlik ruhu bütün topluluğa yayılır, bu da kişinin yalnızlık duygusunu ortadan kaldırır.

Dindar insan, dinsel bir topluluk (cemaat) içine düştükten sonra, topluluğun varlığına bağlı psikolojik bir etkiden başka, bu dinsel oluşumun

yarattığı duygusal etkileme araçlarının etkisini de üzerinde duyumsar. Dindar insanlar, bu araçların uyandırdığı heyecanları, içten gelen kendi duyguları olarak algılamaz, onları dinsel düşüncelerle ilişkilendirirler. Ama dini örgütler, bu araçların kitlesel etkisinin dışında, bireysel çerçevede inancı kendiliğinden pekiştirecek pek çok yöntem yarattılar.

Bu tür araçlar arasında ilk sırada günlük duaları belirtmek gerek. İnsan, dua içinde âdeta yeniden ve yeniden kendi kendini telkin (otosügjesyon) eder, tanrının varlığına inandırır. Sıkıntılarını, dileklerini tanrıya bildirerek, elinde olmadan kendi tasalarını düşünür, yeniden onların bilincine varır; ona birçok durumda o denli ağırmış gibi gelen sıkıntılar ve tasalar artık kesilecektir. Bundan başka, tanrıya havale edilen kaygıların bir parçası olan umut, insana rahatlama vererek bir ölçüde duygusal gerilimini hafifletir. Bu olgu, dindar insanlarca, tanrının gerçekte var olduğunun ve dinin gerçeklikle örtüştüğünün yeni kanıtı olarak benimsenir.

Ortodoks ve Katolik mezheplerinde papaza gizlice günah çıkartma edimi de, dindar insanların psişik durumu üzerinde etki yapan bu tür dini bir uygulamadır. Bu uygulamayla, yaptıkları ve davranış tarzı konusunda, insana dinsel emirlerin ışığında yeniden ve iyice düşünmesi buyrulur. Bu ayinsel uygulamanın defalarca tekrarı, insanın bütün olayların çözümlemesinde dayanacağı değişmez dinsel ilkeler edinmesi ve özgül bir dinsel düşünme tarzının şekillenmesiyle sonuçlanır.

Dinsel inancı pekiştirme araçlarından bazılarının verilen örneğinde, tanrı düşüncesinin us dışı (irrasyonel), erişilmez olduğu yargısı akla geliyor. Tanrıbilimcilerin itirafına göre, dinsel örgütlerin pratiğinde, mantıksal deliller sunma olgusu, duygusal etkilemenin özenle seçilmiş araçlarıyla pekiştirilmektedir.

Böylece, din, algılama sürecinin öğelerinden biri olan ve yardımcı bir rol oynayan inancı, insanın sahip olduğu, tanrının yüce armağanı nitelemesiyle, gerçek bilimsel bilincin karşısına koyarak, tanrıyı kavramanın kendi kendine yeterli bir aracı haline getirdi. İlahiyatçılar her ne kadar bilimsel algılama yöntemlerini dinle uzlaştırmaya çalışsalar da, din için gerçek algılama süreci ve dünyanın değiştirilebilir olduğu düşüncesi ikinci plandadır, önem taşımayan bir sorundur. Ateizm, dinsel inancın karşısına inançsızlığı değil, insanlığın yaratıcı yeteneklerine duyulan, bununla birlikte, yeryüzünde mükemmel bir toplumsal düzenin kurulabileceği

yönündeki derin inancı çıkarır. Bu inanç, insanlığın kendi mutluluğu için verdiği savaşımın bütün deneyimlerini kendine temel olarak alır; insan toplumunun doğa yasalarına uygun gelişme yollarına ilişkin, pratikte doğrulanmış bilgilere dayanır.

DİN VE SANAT

Dinle sanatın karşılıklı ilişkisi gerek ateizm teorisi, gerekse ateist eğitim pratiği açısından çok önemlidir. Uzun tarihsel çağlar boyunca sanatın dinle sıkı bir ilişki içinde olduğu bilinir. Sanatın konuları (süje) ve biçimleri büyük ölçüde dinsel mitlerden alınmıştır, sanatsal yaratılar (heykeller, freskler, ikonalar) bir dinsel kült sistemini içerir. Pek çok din savunucusu, dinin sanatın gelişmesine yardımcı olduğunu, sanatsal düşnücleri ve biçimleri ürettiğini savlamaktalar. Bu ilişkide sanat ile dinin gerçek oranı ve kültür tarihinde birbirleri üzerindeki etkilerinin niteliği sorusu çıkıyor karşımıza.

Sanat, toplumun ruhsal yaşamına dinin egemen olduğu çağlarda bile, sık sık dine düşman ve ona karşı yöneltilmiş bir güç olarak ortaya çıkıyordu. Özgür düşünce ile ateizmin tarihi, sanat tarihine ayrılmaz biçimde bağlıdır. Geçmişin ilerici sanatı, emekçilerin ateist eğitim sisteminde bugün de başarıyla kullanılabilir. Sovyet sanatının, gelişmiş sosyalist toplum emekçilerinin bilimsel dünya görüşünün şekillenmesinde önemli bir rol oynaması isteniyor. Sanatın gücü onun duruluğunda, duygusal-psikolojik etkisindedir. Ateist düşünceler sanat aracalığıyla toplumun en değişik katmanlarına yayılabilir. Kitlelerin estetik yaratıcılığının gelişmesi, estetik gereksinimlerinin giderek daha fazla karşılanması, yeni insanın yaratılmasında önemli bir rol oynuyor. Bundan çıkan sonuç şu ki, ateist eğitim sisteminde sanatın rolünün incelenmesi önemli bir konudur.

DİNİN VE SANATIN KÖKLERİ

Dinin ve sanatın doğuşu incelenmeksizin, aralarındaki karşılıklı ilişkinin bilimsel kavranışı olanaksızdır. Dinin ve sanatın doğuşu sorunu geçmişte keskin tartışmalara yol açtı, günümüzde de açmaya devam ediyor. Sanatın ve dinin doğuşu konusunda değişik uzmanlık alanlarına mensup bilim adamları (arkeologlar, etnograflar vb.) arasında yürütülen tartışmalar, kısmen bilim adamlarının elinde ilk çağlara ait sadece bölük pörçük, birbirinden kopuk olguların bulunuyor olması, kısmen de arkeolojik kaynakların (bize kadar ulaşan kaya resimleri, elle yapılan küçük nesneler, bezekler vb.)

yorumunun, kural olarak, birbirini tutmaması ve bir takım varsayımsal (hipotetik) düşüncelere olanak yaratması nedeniyle ortaya çıkıyor. Fakat bu, sorunun sadece bir yönü. Diğer ve çok daha önemli yönü, dinin ve sanatın doğuşu sorununun idealizm ile dinin bilimsel, materyalist dünya görüşüne karşı verdiği keskin ideolojik savaş alanında kalıyor olmasıdır. Bu nedenle birçok burjuva bilim adamanın gerek yöntembilimsel açıdan doğru saydığı önermeler (öncüller), gerekse vardıkları yargılar, onların ortak felsefi tutumları ve dünya görüşleriyle belirlenmekte; bilimde bilinen bazı olguların yorumuna kaçınılmaz olarak onlar damgalarını basmaktalar.

İlkel sanat ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkarıldı. Bu dönemin arkeolojisinde ilkel insan denince, kültürel gelişmenin çok aşağı bir basamağında bulunan ve sadece temel maddi gereksinimlerini elde etmekle yetinen "mağara adamı" akla geliyordu. Avrupa'da ilk buluntular, üzerinde çok güzel hayvan figürlerinin yer aldığı geyik kemiği gravürler olduğu için, araştırmacılar tarafından bu gravürler ilk önce çağımızın başlangıcı olarak tarihe mal edildiler; gerçekten o dönemde bu buluntular en azından on bin yıl öncesine aittiler. 1879 yılında İspanya'da Altamira mağarasında renkli hayvan betimlemelerinin bulunması arkeologların çoğunluğunca kuşkuyla karşılandı. Bu ilkel resimlerin parlaklığı, canlılığı ve mükemmelliği, kafalardaki "mağara adamı" düşüncesiyle öylesine çelişiyordu ki, Altamira mağarasındaki ilkel resimlerin gerçek olduğunun kabul edilmesi için çeyrek yüzyıl geçmesi (ve Fransa'nın güneyinde birçok mağarada benzer resimlerin bulunması) gerekecekti. Ancak XX. yüzyılın başlarında, üst paleolitik çağın ilkel insanının yaratıcı sanatla etkin biçimde uğraştığı, sanatsal bir olgunluk ve mükemmellik taşıyan pek çok kaya resimlerini, heykelleri ve gravürleri bize miras bıraktığı gerçeği genel kabul gördü. Bu bağlamda şu soru çıkıyor karşımıza: İlkel insanı yaratıcı sanatla uğraşmaya iten sebepler nelerdi?

Batılı araştırmacıların çoğunluğu, sanatın doğuşunun büyüsel kavranışı denilen anlayışa dayanarak, bulunan mağara duvar resimleri ile heykellerin ilkel insanlar tarafından büyüsel amaçlarla yapıldıklarını kabul ettiler. Bu mağara resimlerinin ve heykellerin etrafında, av hayvanlarının avlanmasında başarı sağlamak ve yine ileride yapılacak avların başarılı olmasını güvenceye almak bakımından, hayvanların üremesine yönelik büyü ayinleri düzenleniyordu. Buradan, sanat büyüden ve dinden doğuyor şeklinde genel bir yargıya varıldı. Örneğin, ilkel sanatla ilgili araştırmalar

yapan ünlü Alman araştırmacı Herbert Kun şöyle yazmıştı: "Hayvan betimleri, sadece buzul çağında değil, daha geç yaşanan mezolitik, neolitik, bronz çağlarında ve en sonu bütün ortaçağ boyunca, günümüze gelinceye dek her zaman bir tapınma edimine (kült) bağlı olmuştur." Sanat da, Kun'un düşüncesine göre, din gibi, "insanın, tanrının ebedi gizini açma yoludur", tanrıya yaklaşma biçimlerinden biridir.

Mağaralarda bulunan pek çok duvar resimleri ve heykeller, gerçekten, büyü amacıyla yapılmış ve kullanılmışlardır. Ancak hiç kimse, bütün ilkel sanatın büyüye bağlı olduğunu varsayamaz. Birçok ilkel sanat yapıtının (gravürler, heykelcikler) iş aleti ve ev eşyası olarak yapıldığı biliniyor. Örneğin, tutak (sap) kısmına çok zarif keçi, keklik ve daha başka hayvan figürleri oyulmuş metal mızraklar bulundu. Neolitik çağa ait pek çok yaşamsal nesne bezeklerle süslenmiş. Bu tür araçların tümü tapınma için değil, üretim veya yaşamsal gereksinimler için kullanılmıştır. Bu durumda dünyanın estetik benimsenişi ilkel bir dine bağlı değildi.

Ama sorun sadece bundan ibaret değil. İlkel sanatın büyüyle ilişkisinin olduğu gerçeği, hiç de onun büyüden doğduğunu göstermez. Birçok araştırmacının işaret ettiği gibi, ilkel bilinç sinkretik (bölünmez), bütünlüklü, ayrımsız bir nitelik taşır. Mitolojik ve büyüsel biçimler, düşünceler, dünyayı estetik algılamanın ilk izleri, insanların hareket tarzını ayarlayan ilk kurallar, insanların çevresindeki nesneler ve olaylara ilişkin ilk ampirik bilgiler bu bilinçte birbirine geçmiş ve kaynaşmıştır. Sovyet bilim adamlarının (A. P. Okladnikov vd.) araştırmaları göstermiştir ki, sanat yapıtları ilkel insanların yaşamsal eylemlerinin bütününe sıkı sıkıya bağlıydı, bu yapıtlar yarı işlevseldi, yani aynı zamanda insanların bir ölçüde yaşamsal gereksinmelerinin karşılanmasında kullanılıyorlardı. İlkel bilincin bütünlüğü, farklılık göstermemesi, bölünmezliği, onun (estetik) öğelerinin tek başına diğer (büyüsel) öğelerden doğduğu anlamına gelmiz. Aksine, ilkel sanatı ve ilkel büyüyü doğuran toplumsal gereksinimlerin sadece birbirinden farklı değil, çelişik olduklarını da belirtmek gerek.

Dünyayla estetik ilişki ve onun estetik algılanışı, emek temelinde, insanların üretim eylemi içinde doğar. Çalışma süreci, insanın sadece doğadaki ürünleri elde etme süreci değildir. Bununla birlikte bu süreç, Marks'ın belirttiği gibi, içinde insanın kendi amaçlarını, yeteneklerini ve deneyimlerini üretilen nesnelerde cisimlendirdiği, doğayı "insanlaştırma"

sürecidir. İnsan, doğadaki nesnelerin doğal özelliklerinden yararlanarak, bu nesneleri kendi düşüncesi ve amaçları doğrultusunda değiştirir, biçimlendirir. Düşünce ve amaçlarının olabilirliğini gösterir, gerektiğinde onları kendi eğilimleri yönünde gerçekleştirir, bununla birlikte de kendi yeteneklerini ve güçlerini nesnelerde cisimlendirir. İnsan pratik amaçlar için araçlar yaparken, bir yandan da her nesneye objektif olarak konmuş bir "ölçü"yü gerçekleştirmeye, yarattığı nesnelerde bakışım (simetri), uyum, tartım (ritim) gibi özellikleri en iyi şekilde göstermeye çalışır. Bununla birlikte insan, her nesneyi edinme, onu kendi amaçlarına bağlama yeteneğiyle yaratma sürecinden tat alır. Böylece, üretim süreci içinde bu sürecin bir yönü olarak, ilk kez dünyayla estetik bir ilişki ortaya çıkar. Daha sonra bu ilişki gelişir, karmaşık bir hal alır, giderek nesneler dünyasını sarar ve sonunda pratik (yaşamsal) üretim sürecinden ayrılır, insan eyleminin kendine özgü bir biçimi, dünyayı algılamanın bağımsız bir biçimi olarak ortaya çıkar: Sanat doğar.

Demek ki, dünyanın estetik algılanışı ve onun en yüksek biçimi olan sanat, insanın doğa güçlerine boyun eğdirmesi temelinde, onun yaratıcı özgür emeğinin, yeteneklerinin, yetilerinin ve bilgilerinin giderek daha tam gerçekleşme sürecinde ortaya çıkıyor. Öyleyse, sanatın insan özgürlüğünün kendini gösterme biçimlerinden biri olduğu söylenebilir.

Bilindiği üzre, genel olarak dinin ve onun ilk biçimlerinden biri olan büyünün toplumsal kökenleri gerçekten çelişkilidir. Din ilkel insanın doğa karşısındaki zayıflığının bir ürünü va yansıması olarak doğar. İçinde yaşanan dünyanın henüz bilinmeyen, anlaşılamayan olayları karşısında duyulan korkudur dini doğuran. İlkel büyü emek sürecine sıkı sıkıya bağlıdır, ama bu bağ tamamen kendine özgü bir bağdır. Büyü düşsel, yanılsamalı tasarımların ve büyüsel eylemlerin toplamıdır ki, ilkel insanlar gerçek pratiğin yardımıyla pratik sonuçlara (başarılı av, balık tutma, düşman kabilelere karşı zafer kazanma vb.) ulaşma olanağı konusunda bir güvenden yoksun oldukları zaman, bu sonuçlara büyü yoluyla ulaşmaya çalışırlardı. İngiliz Etnograf B. Malinovski, büyüyü "umutla korku arasında gidip gelme" olarak niteledikten sonra, onun sosyal-psikolojik temelini başarılı bir şekilde ortaya koyar. İlkel insanlar büyü töreni yaparken, bir yandan bilinmeyen ve onlar için kontrol edilemeyen güçlerin yaşamlarını etkilemesinden (örneğin, ormanda av hayvanlarının, ırmak veya denizde balıkların ortadan yok olması, topluluk üyelerinin aniden ve topluca

hastalanması, düşman saldırıları vb.) korkarlar, diğer yandan ise söz konusu büyü törenlerinin onları korktukları bela ve afetlerden koruyacağını ümit ederler. Bundan dolayı, ilkel büyünün toplumsal kökeninin insanların pratikteki güçsüzlüğü, onların kontrol altına alabilecek durumda olmadıkları doğal ve toplumsal güçlere bağımlılığı ve doğayı kavrayamayışları olduğu açıkça ortada. O halde, din ve onun ilk biçimlerinden biri olarak büyü, özgürlüğünü yitirmiş insanın ortaya çıkışı ve yansımasından ibarettir.

Buradan hareketle, dünyanın estetik algılanışını din ve büyü gereksiniminden çok, asıl başka toplumsal gereksinimler doğuruyor, sonucu çıkarılabilir. Tarihsel olarak, o devrin toplumsal bilincinin taşıdığı özellik ile yaratıcı sanat ve büyü törenleri arasında sıkı bir bağın var olması, asla ilkel sanatın büyüden doğduğu anlamına gelmez. Marksist bakış açısından, sorunu ilkel üst yapının bir öğesinin diğer bir öğeden doğduğu şeklinde koymak, büsbütün saçmadır: İlkel insanların maddi yaşam etkinlikleri sistemi içinde, bu öğelerden her birinin kendine özgü doğuş nedenleri vardır.

SANATSAL DÜŞLEM İLE DİNSEL DÜŞLEM

Dinle sanatın karşılıklı ilişkisini incelerken, sanatın onu dine yaklaştıran bazı yönlerinin olduğu gerçeğini göz ardı etmememiz gerekir. İnsan düş gücünün, insan düşleminin etkin yaratıcı etkinliği olmaksızın sanatın olması olanaksızdır. Bununla birlikte, sanatta yaratılmış tipleri "ilkörnek" denilen tiplerle her zaman doğrudan ilişkilendirmek olanaklı değildir. Folklorda (destan, masal) olduğu gibi, meslek haline getirilmiş (profesyonel) sanatta da düşsel olarak yaratılmış doğaüstü varlıklara sıkça rastlanmakta. Anımsayalım, örneğin, Rus masallarındaki babayaga (cadı, çarşamba karısı) veya konkagorbunka (kambur), yine Rus kahramanlık şarkılarındaki solovyarazboynika (bülbül haydutlar) veya "idolişça poganovo". Düşsel olarak yaratılmış şeytan tipinin Goethe, Gogol ve Bulgakov dahil olmak üzere, bütün dünya yazın tarihine geçtiğini unutmayalım.

Kaçınılmaz olarak şu soru çıkıyor karşımıza: Eğer doğaüstü, düşsel varlıklar sadece dinsel mitlerde değil, sanat yapıtlarında da bulunuyorsa, bu durumda sanatla din, sanatsal düşlemle dinsel düşlem arasında farklılıklar var mıdır? Evet, farklılıklar vardır. V. İ. Lenin, iki tür düşlemin (hayal)

ayırtına varan Rus gazeteci ve eleştirmen D. İ. Pisarev'in söylediklerine göndermede bulunur. D. İ. Pisarev, insanda yaşam aktivitesini uyandıran, gerçek ereklere varmak için onu ileriye götüren bir düşlem olduğu gibi, insanı güçsüz kılan, onu yaşam gerçeğinden uzaklaştıran, içindeki etkinliği söndüren, bilinç ve istem yönünden onu alıklaştıran bir düşlem türü de vardır, diye yazar. Sanatsal düşlem, birinci türe ait düşlemdir. Bütün sanatsal tipler, ne denli düşsel olursa olsunlar, yöntem gereği her zaman gerçek insan karakterleri ile insan yazgısının daha derinliğine kavranmasının sadece ayrı araçları olarak ortaya çıkarlar. Halk destanları veya masalları, her şeyden önce doğaüstü, yani düşsel kahramanlara ve olaylara inanmayı gerektirmemeleriyle dinsel mitlerden ayrılırlar. Aynı şey profesyonel sanat için de söylenebilir. Materyalist Alman filozofu Ludwig Feuerbach sanatın bu özelliğinin altını çizer: "... Sanat, kendi yaratılarını gerçekte olduklarından başka türlü, yani sanat yaratısından başka bir şeymiş gibi göstermez; oysa din kendi uydurulmuş varlıklarını gerçek varlıklarmış gibi sunar."

L. Feuerbach, burada aslında sanatsal düşlemin dinsel düşlemden farkına dikkat çekmekte. Her dinsel düşlem, kendi yarattıklarını gerçekmiş gibi göstermeye çalışır. İnsan düşleminin ürünleri, insan hayal gücünün işleyişinin sonuçları, dinde kendi başına davranabilen bağımsız varlıklar, ayrı konular haline geliyor. Doğaüstünün gerçek olduğu inancı olmadan din yaşayamaz.

Sanat temelde dinden ayrılır. Yaratıcı sanatsal düşlemin çeşitliliğine ve zenginliğine karşın, sanat hiçbir zaman gerçekliğin yerine kendi yaratılarını koymayı savlamaz. Sanat gerçekliği yansıtır, onu belli bakış açılarından değerlendirir, ama sanat gerçekliğin kendisi olarak görülmez, görülemez. Sanatta düşlem gerçekliğin anlaşılmasına yardım eder, kendine özgü şu ya da bu bir tarzda gerçeği dile getirir. Başka bir deyişle, dinsel düşlem gerçeklikten uzaklaşma, gerçek dünyanın yerine hayali, gerçek dışı bir dünyayı koymanın yöntemiyken, sanatta düşlem gerçekliği benimseme yöntemidir. Din insanın kafasında gerçek dünyayı düşsel bir dünyayla değiştirmeye çalışır ve imgesel, gerçek dışı şeyleri "yüce gerçeklik" olarak sunar ki, bu da onun insana verdiği zarardır. Bundan yüzden V. İ. Lenin, dinselidealist düşünceleri "hastalıklı hayal gücü" olarak niteler (V. İ. Lenin, Top. Y., c. 18, s. 193).

Demek ki, doğaüstü şeylerin gerçek olduğunun kabulü, dini sanattan ayırmaya olanak tanıyan en önemli göstergedir. Bu göstergeyle bağlantılı ikinci olgu, inanan insanların doğaüstü güçleri etkilemeye çalışmalarına yardım eden, düşselpratik bir etkileme sisteminin dinde var olmasıdır. Bu sisteme kült (tapınma) deniyor.

Ünlü Sovyet bilim adamı, akademisyen Y. P. Frantsev, bu konuda şöyle yazar: "Burada mitin dinsel içeriği ortaya çıkıyor, bu mite inanan herkes mutlaka belli ayinleri yapmak zorundadır. Eğer bir mit, insanı bir şeyi yapmaya zorunlu kılmıyorsa, o artık mit değildir, bir masal, sanatsal bir düşlem ya da doğadaki yaşama ilişkin nahif bir tahmindir, ama dinsel bir düşünce değildir. Mit insanı ayinler yapmak zorunda bıraktığı zaman, dinin önemli bir bileşeni haline geliyor."

Dinsel mitlerin tarihsel gelişme süreci içinde destan, masal, menkıbe ve efsane gibi yazınsal türlere dönüşmesinin az rastlanan bir olay olmadığı bilinir. Örneğin, antik Yunan mitlerinin tarihsel yazgısı böyledir. Eski Yunanlılar (Grekler) mitolojik menkıbelerin gerçekliğine inanır ve mitlerin anlattıkları tanrılara tapınırlarken, mitoloji Antik Yunan dininin ayrılmaz bir öğesi haline geldi. Mitlerin gerçekliğine duyulan inanç kaybolduğu zaman da, törenler sadece alışılmış basmakalıp davranış tarzları olarak korundular; Antik Yunan mitolojisi giderek daha çok değişik sanatsal yaratıların kaynağı haline geldi. Günümüzde de onun rolü böyledir.

ESTETİK DUYGULAR VE DİNSEL HEYECANLAR

Dine ve sanata özgü genel noktaları belirttikten sonra, toplumsal bilincin bu biçimlerinde duygusal süreçlerin ayrı bir rolü olduğundan söz etmemek olmaz. Gerek estetiğin, gerekse dinin mitolojiyle ilişkisinde belli duyguları ve heyecanları içermesi gerekir. Bununla birlikte, duygusal süreçler olmadan ne sanatın ne dinin olamayacağı bir yana, her ikisinin de bir takım psikolojik mekânizmaları içermesi ortak noktadır.

Aristoteles, tiyatroda sahnelenen antik bir trajediyi izleyen insanın, karmakarışık heyecenlar duyduğunu belirterek, bu durumu "katarsis" (arınma) terimiyle karşılar. Söz konusu trajedide anlatılan olaylar ne denli ağır ve trajik olursa olsun, seyirci sonunda, uyarılan, serbest kalan duygular eşliğinde kendi duygusal boşalımını yaşar. Katarsis sonunda çelişik, bazen ağır, acı veren duygular, Sovyet psikolog L. S. Vıgotski'nin ifadesiyle, sanki

kendi boşalımlarını bulmakta ve kısa bir içe kapanmada yakıcı olmaktadırlar. Estetik duyguların söz konusu içe sızması, trajediyi sadece tiyatroda kavrayan insanlara özgü değildir. Her ayrı olayda kendine özgü bir katarsis varsa, bu, gerek sanatsal yaratı sürecinde, gerekse sanat yapıtını algılama ediminde mevcut olan estetik duygular için genelde tipiktir.

Dindar insanların ortak veya bireysel tapınma sırasında duydukları dinsel heyecanlar, bir ölçüde katarsisle benzerlik gösterirler. Tapınma, duygusal-psikolojik açıdan bakıldığında, duygusal boşalma aracılığıyla olumsuz heyecanlardan "soyunma"dır. Bir dindar, onu acılardan ve başarısızlıklardan kurtarması, yakarılarını duyarak isteklerini yerine getirmesi umudu içinde tanrıya yönelir. Dindar, tanrının gerçekliğine ve onun sonsuz erk sahibi olduğuna inandığından, yaptığı dua ona psikolojik bir rahatlama ve avuntu veriyor. Ancak, duanın ve genel olarak dinin verdiği psikolojik rahatlamanın, aslında kendi kendini aldatma olduğunu unutmamak gerekir. Bu rahatlama yanlış öncüllere, doğaüstü şeylerin ve tanrının gerçek olduğu inancına dayanmakta. Din inancı, insanın enerjisini ve istemini onun yaşam koşullarının değiştirilmesine, yaşadığı sorunların ve zorlukların gerçek çözümüne yöneltmek yerine, onun bütün düşüncelerini, umutlarını tanrıya çevirmektedir, yani onu edilgenliğe, itaatkâr olmaya ve yazgıya boyun eğmeye mahkûm etmektedir.

Estetik duygularla dinsel duygular arasındaki benzerlik, duygusal süreçlerin temel geçiş biçimine ilişkindir. Bu duyguların içeriklerine, yönelimlerine gelince, estetik heyecanlarla dinsel heyecanlar arasında çok temel, ilkesel farklılıklar söz konusudur.

Estetik duygular somut olgulara ve nesnelere yöneliktir: Doğa olayları, emek araçları ve yaşamsal gereçler, insanlar, ve en sonu sanatsal yaratılar – resimler, yontular, romanlar, şiirler, destanlar, filmler vb. Bütün bu olaylardaki estetik duygu, nesnel dünyanın insan tarafından estetik algılanış süreci içinde ortaya çıkar ve insanların nesnel dünyayı, karşılıklı insan ilişkilerini ve karakterleri daha derinliğine kavramalarına yardımcı olur.

Dinsel heyecan başka bir içerik ve başka bir yönelime sahiptir. Dinsel duygular her zaman doğaüstü şeylere, yani düşsel, gerçekte var olmayan şeylere yöneliktir: Tanrı, ruh vb. Bazı durumlarda gerçek konular veya insanlar da (örneğin, Ortodoksların "Tansık Yaratan" veya "Kutsal" ikonu, Katoliklerin Roma papazı vb.) dinsel duyguların nesnesi olabiliyor. Ancak,

bununla beraber dinsel duygular, bu nesnenin doğaüstü bir özelliğine ("tansıklar yaratma" yeteneği), ya da onun doğaüstü bir varlıkla, tanrıyla ilişkisine yöneliktir. Şu halde, dinsel duyguların nesnesi, burada doğrudan düşsel bir nitelik taşıyor. Demek ki, doğaüstü bir varlığa inanca bağlı duygular, aslında, boşluğa yöneliktir, insanların ruhsal (psişik) ve fizyolojik enerjisinin boşa harcanmasıdır.

Estetik duygular insanı yüceltir, ufkunu genişletir, iç dünyasını zenginleştirir. Dinsel duygular ise, aksine, insanı aşağılatır, onu gerçeklikten soyutlar, düşler dünyasına götürür; özetle, insanın toplumsal eylemlerine, yaratıcı sanatsal etkinliğine engel olur.

DİNSEL SANATIN TANIMI

Din ve sanat, tarihsel gelişimleri içinde sadece birbirlerini etkilemekle kalmadılar, iç içe girdiler, kaynaştılar, "dinsel sanat" terimiyle ifade ettiğimiz kültür tarihinin kendine özgü olaylarını yaratarak, birleştiler. Sadece dinsel bir mitolojiden alınma temasına, konusuna (süje), tiplerine bakarak, şu ya da bu sanatsal yapıtı dinsel sanata ait görmek olası değildir. Avrupa halklarının pek çok resim, yontu, edebiyat yapıtı gibi sanatsal yaratılarda İncil mitolojisinin kimi konu ve tiplerinden yararlandıklarını, ancak bu yaratıların düşünsel yönelim ve dünyayı duyumsama yönünden Hıristiyanlıktan çok uzak olduklarını biliyoruz. Örneğin, Michelangelo'nun yontularını, ya da Kramski'nin resimlerindeki İsa tipini anımsayalım. Dinsel sanatın karakteristik oluşunda başlıca iki nokta vardır: Birincisi, yapıtın genel düşünsel yönelimi; ikincisi, onun dinsel kült sistemindeki yeri. Dinsel sanat konusunda, geniş ve dar olmak üzere, iki anlamdan söz edilebilir.

Dinsel sanat, geniş anlamıyla, dinsel düşünceleri ve istekleri sanatsal araçlarla dile getiren yapıtları, yani dinsel yönelimler taşıyan, insanlara tanrının sonsuz erk sahibi olduğu düşüncesini, ona tapınmak ve buyruklarına uymak gerektiğini aşılayan yapıtları içerir.

Dinsel kült sistemini içeren ve bu kült içinde belli işlevleri yerine getiren yapıtları, daha dar anlamda, dinsel sanat alanına ait saymak olası. Başka bir deyişle, dinsel sanat dar anlamda, tapınmaya dayalı (kültsel), kilise sanatıdır. Doğal olarak, her türlü kültsel sanat düşünsel açıdan dinsel bir yönelim taşır. Fakat kültsel sanat, bir tapınma öznesi (kiliselerdeki ikonlar) veya dinsel tapınma ediminin bir aracı (org müziği, koro şarkıları vb.)

olarak ortaya çıktığına göre, kendine özgü olma (spesifik) anlamında da dinseldir.

KÜLT SANATININ TEMEL İŞLEVLERİ

Kült sisteminde yer alan dinsel sanat, yarı işlevsel bir nitelik taşır. Her türlü sanat yapıtı, dinsel kült sistemi içinde farklı ve önemli ölçüde birbiriyle çelişen iki işlevi yerine getirir. Birinci işlev; sanat yapıtı dinsel eğilimleri, düşünceleri, heyecanları uyandırdığına, dinsel inançları yeniden başlattığına ve pekiştirdiğine, doğrudan bir araç olarak tapınma edimine sıkça hizmet ettiğine göre, spesifik olarak dinsel, kültsel bir işlevdir. İkinci işlev ise, kendine özgü estetik bir işlevdir, çünkü sanatsal yaratıcılığın ürünüdür ve onu algılayan insanların estetik duygularını harekete geçirir. Belirtilen bu iki işlev arasında son derece karmaşık ve çelişkili bir ilişki söz konusudur. Estetik işlev, belirli koşullar altında kült sanatının herhangi bir yapıtının dinsel etkisini güçlendirebilir; estetik duygular da dinsel heyecanları etkinleştirip derinleştirerek onlarla iç içe girebilir. Ama aynı estetik işlev, bazı durumlarda, söz konusu sanat yapıtının kültsel anlamını ve dinsel yönelimini arka plana iterek, dine ters de düşebilir.

Kült sanatının belirtilen iki işlevinin birbirine oranı hangi etmenlere bağlıdır? Burada, gerek öznel, gerekse nesnel düzenin birçok koşulu rol oynar. Her şeyden önce, dinsel bir ayinde bulunan insan davranışını öznel koşullardan saymak gerekir. Eğer bu, derin inançlı bir insan ise, o zaman doğal olarak şu ya da bu kültsel konunun veya eylemin estetik yönü, onun bilincinde her zaman dinsel yöne bağlı olacak, dinsel yön de estetik duyguları içererek ve kendine bağımlı kılarak baskın hale gelecektir. Oysa bir ayinin dinsel yönü, dinsiz ya da kararsız birinin bilincinde sıkı estetik heyecanlarla ikinci plana itilebilir. Bu durumda estetik duygular, dinsel eğilimleri ve düşünceleri bütünüyle veya kısmen yerinden ederek egemen olabilirler. Kült sanatının işlev oranında nesnel etmenler ve ayrıca kilise sanatının şu ya da bu yapıtının sanatsal artamları da belli bir rol oynayabilirler. Bir ikon, yetenekli bir ressamın şaheseri olabildiği gibi, bir "kilise ressamı"nın üstünkörü yaptığı önemsiz bir çalışma da olabilir. Bu ikon her zamanki gibi dinsel bir işlevi yerine getirecek olsa da, onun bu iki durumdaki estetik etkisinin farklı olması doğaldır. Kilise için esas olan, bir ikonun ve ibadethanelerde kullanılan diğer sanatsal yapıtların kültsel işlevidir. İşte bu nedenledir ki, rahipler, geçmiş çağların büyük ustalarının

(Andrey Rublev de dahil) elinden çıkma eski ikonları köhnediği, işe yaramaz hale geldiği vb. gerekçelerle, hiç acımadan yerlerinden söküp attılar. Bu yüzden, insanlar, eski ikonları görüp bunların sanatsal değerlerini anlama olanağından uzun zaman yoksun kaldılar, çünkü bu ikonlar tatsız (muhteşem olmalarına karşın) koruncaklar içinde saklı tutuluyorlardı.

KÜLT SANATININ ÇELİŞKİLERİNİN KAYNAĞI OLARAK DOĞAÜSTÜNE İNANÇ

Kült sanatının temel görevi, tapınan insanların us ve duygularını sanatsal araçlar yardımıyla doğaüstüne yöneltmektir. Bu nedenle, herhangi bir dinin kültsel sistemi içinde kullanılan sanatın yazgısı, o dinde doğaüstü olarak söz konusu edilen şeye birçok açıdan bağlıdır.

Doğaüstü, başlangıçta, yani dinin ilk biçimlerinde (büyü, fetişizm, totemizm vb.) dünyasal, doğal olandan ayrılmış değildi henüz. İlkel insanlar, ya maddi varlıkların doğaüstü özellikler taşıdığına (fetişizm), ya da bu nesneler arasında doğaüstü ilişkiler bulunduğuna inanırlardı (büyü, totemcilik). Fakat doğaüstü varlık veya öz (can ya da ruh) düşüncesi, ilkel toplumun gelişmesinin daha geç bir evresinde doğdu. Kişilik dışı ruhlar, daha sonraki evrelerde tanrılara dönüşerek ete kemiğe bürünecek ve bireyselleşeceklerdir. Ancak çoktanrılı eski dinlerde tanrılar, henüz doğal afetlerden, yabanıl hayvanlardan ve insanlardan net olarak ayrılmış değildiler. Eski Doğu'nun çoktanrılı dinlerinde tanrılar, çoğunlukla doğal afet ya da yabanıl hayvanların görüntüsü altında ortaya çıkarlarken, eski Yunan ve Roma dinlerinde kendilerini insan biçiminde gösterirlerdi. Çoktanrılı eski dinlerde doğaüstünün henüz doğal olandan ayrılmadığı, tam bir ruhsal varlığa dönüşmediği olgusu, sanatsal araçların doğaüstünün betimlenmesi için geniş şekilde kullanılmasına hizmet etti. Eski doğu ülkelerinde, Antik Yunan ve Roma'da sanatın, bu topraklarda egemen olan dinselmitolojik düşüncelere sıkı sıkıya bağlı oluşu rastlantı değildir.

Çoktanrılı dinde doğaüstü ile dünyasal, doğal olan henüz birbirinden belirgin şekilde ayrılmamışken, doğal olan (gerçek) ile doğaüstünün ikiliği (düalizm) tüm açıklığıyla kendini tektanrılı dinde gösterdi. Böylece, Yahudilikte, dünyasal olana, algılanabilen gerçekliğe duygusal karşı koyuşun yüce, öbür dünya temelli başlangıcı olarak, tanrı Yahve (Yahova)'nin tekliği, biricikliği anlayışı yavaş yavaş şekillenmeye başladı.

Tanrı ezeli ve ebedidir, dünyasal varlıklar ise gelip geçici ve sonludurlar. Tanrı sonsuz erk sahibidir, evrenin yaratıcısıdır; evren onun yaratıcı eyleminin sonucudur. Tanrı bilgelik ve erdemin simgesidir, oysa insan zayıf ve günahkâr bir varlıktır. Yahudilikte görülen tanrının yüce, öbür dünya temelli varlığını gerçek dünyanın karşısına koyma anlayışını, Hıristiyanlık ve İslam dinleri de benimsediler. Bu dinlerin inanç dizgeleri (akait) tanrının yeryüzündeki nesnelere ve olaylara benzemezliğini, onun dünyasal olan her şeye karşıtlığını belirtir. Bu nedenle tek tanrılı dinlerin önüne karmaşık bir sorun çıktı: Tanrının betimlenmesi olası mıdır? Bilindiği üzre, tanrının her türlü betimi, ancak dünyasal biçimlerle, doğal, maddi dünyanın biçimleri çerçevesinde olasıdır. Bu durumda, sanat, tanrıyı betimleyerek onu duyusal olarak algılanabilen gerçeklik düzeyine indirgemiş gibi oluyor. Oysa tanrı, tektanrılı dinlerin inanç dizgelerine göre, dünyasal ölçülerin kullanılamayacağı yüce ruhtur.

Çoktanrılı değişik dinler, belirtilen soruna çeşitli çözümler getirdiler. Yahudilik ile İslamiyet, ne şekilde olursa olsun, ibadethanelerde tanrının resmedilmesini yasaklama yolunu seçtiler. Bu dinsel yasaklama, Müslüman ülkelerde sanatın gelişmesini adamakıllı etkiledi, bütün canlı varlıkların –insanların ve hayvanların– resminin yapılmasını kapsayacak düzeyde genişletildi. Bu yasaklama yüzünden Arap resim sanatı son zamanlara kadar portre resmine yabancı kaldı; ortaçağın doğulu ustalarının sanatsal yaratıcılıkları ise, sadece değişik bitki bezeme biçimlerinin yaratılması yönünde bir gelişme gösterdi.

Hıristiyanlık, ortaya çıkışının ilk yüzyılından itibaren içinde iki eğilim (görüş) taşıyordu. Başlangıçta, antik kültürün "putataparlığına" karşı etkin biçimde savaşan birçok "kilise babası" tanrının her türlü betimine (tasvir) ve genel olarak betimleme sanatını (güzel sanatlar) tehlikeli putataparlık sayarak, ona karşı çıktılar. "Tanrı, put yapmayı ve putlara tapınmayı yasaklıyor" diye yazar Tertullianus.

Bu eğilimin Hıristiyanlık içinde gösterdiği gelişmenin en yüksek noktası, Bizanslı ikonakırıcıların İ. S. VIII. yüzyıldaki hareketi oldu. Yeryüzündeki maddi araç gereçle tanrının ruhsal, yüce ve dünyasal olmayan doğasını betimlemek olanaksız olduğundan, ikonakırıcılar, Hıristiyan kilisesinin tanrının betimlenmesine (resmedilmesine) izin vermemesi gerektiğini

savladılar; onlar için nefret uyandıran putataparlığın kalıntıları olarak ikonlara karşı savaş açtılar, ama yenilgiye uğradılar.

Hıristiyanlıkta, tanrının ve azizlerin kilise içinde betimlenmesine olanak tanıyan başka bir eğilim zafer kazandı. Bu eğilimin zaferi, betimleme sanatının Hıristiyan kültünde geniş kullanımını olanaklı kıldı ve böylece düşünsel ve psikolojik etkilemenin güçlü araçlarını kilisenin hizmetine vermiş oldu. Bununla birlikte, bu eğilim, Hıristiyan kült sanatında kendine özgü içsel, derin bir çelişkinin varlığına yol açtı. Bu, koşullanmışlığa, şematikliğe ve gerçekliğin çarpıtılmasına (deformasyon) yönelik eğilimle, yeryüzündeki olay, şekil ve olguların sanatsal olarak doğru, gerçekçi betimine yönelik eğilim arasındaki bir çelişkiydi. Birinci eğilim, sanatın kültsel, dinsel belirleniminden doğar. Örneğin, bir ikon mademki tanrının, doğaüstü bir varlığın betimidir, o halde onda betimlenen şey "sıradan" insanların, gerçek olayların vb. taklidi olmamalıdır. Çağdaş Ortodoks ilahiyatçılardan biri, eski ikonların asıl değerinin, insanı kuşatan nesnel dünyanın gözle görülür gerçekliğine her yönden benzememelerinde olduğunu, yazar.

Kiliseye bağlı olarak koşullama ve şematize etme eğilimi, kült sanatı içinde yeryüzündeki insan tipleri ve karakterlerinin gerçekçi bir tarzda yeniden yaratılması eğilimine karşı direnir. Bu ikinci eğilimin kökleri dinin çerçevesini aşar. İkon ressamı kendini halkından soyutlayamadı, yaşadığı çağı, bu çağın aradığı ve istediği şeyleri, canlı insan karakterleri ve tiplerini yansıtamadı; çoğu zaman bunun bilincine bile varamadı. İşte eski Rus ikonları ve fresklerinin dinsel simgeleri içinden, o çağın yaşantısını sanatsal yönden algılama eğilimi açıkça belirdiği için, Bakire Meryem, İsa ve aziz tiplerinin arkasında o dönemin düşünen, duyarlı insanlarından oluşan bir çevrenin varlığı sezilir.

Belirtilen çelişkinin teorik, bilgibilimsel (gnoseolojik, epistemolojik) kaynaklarını Hegel de kavramıştı. Şöyle yazıyor Hegel: "Gördük ki, sanat, betimlemenin merkezine her şeyden önce tanrısal başlangıcı koymak zorundadır. Ama tekil ve her şeyi kapsayan olarak ele alınan tanrısallık, aslında ancak düşünceyle erişilebilirdir; kendi kendine şekilsiz bir şey olarak sanatsal düşlemin konusu olamaz." Bu düşünce materyalizmin diliyle ifade edilecek olursa, şu anlama gelir: Doğaüstü bir varlık "sanatsal

düşlemin konusu" olabilir, yani, sanat yoluyla ifade edilebilir ama doğal, dünyasal biçimlerde betimlenmiş olarak.

KİLİSE YASASI VE SANATSAL YARATICILIK

Gerçekliği koşullama, kaba hatlarıyla verme ve çarpıtma eğilimi, pratik anlatımını Ortodoks kilisesi tarafından yasaların hazırlanışında, yani ikonların yazımı ile kilise duvarlarına resim yapımını sıkı bir şekilde düzenleyen kuralların toplamında buldu. Kilisenin ikonografi yasası Bizans'ta şekillendi ve kendi içinde Hıristiyan dünya görüşünün birçok önemli özelliğini cisimlendirdi. Bizans kült sanatının temel amacı, Hıristiyanlığın var olduğunu savladığı doğaüstü "göksel" dünyanın sanatsal araçlarla kavranmasıydı. Bundan, ikonlar konusunda kilise tarafından öne sürülen temel gereklerin yerine getirilmesi gerektiği sonucu çıkıyor.

Birincisi; ikonlardaki İsa, Meryem, peygamberler, havariler ve azizlerin gösterildiği betimler, onların dinsel, dünya dışı, doğaüstü niteliklerini açıkça belirtmek zorundaydılar. Bu nedenle, betimlenen göksel kişinin başı her zaman ikonun odağı, gözleri de ikona bakan kişiye çevrili oluyor. İkincisi; doğaüstü dünya, Hıristiyan anlayışına göre mademki ebedi, değişmez ve devamlıdır, öyleyse ikonlardaki İncil kişileri ve azizlerin de devinimsiz, dural (statik) bir şekilde betimlenmeleri gerekir. Üçüncüsü; Bizanslı ikon ressamının görevi, nesnelerin sonsuz metafizik özünü anlamak olduğuna göre, ikon yasası ikonlarda zaman ve mekânın betimlenmesi yönünde kendine özgü şartlar öne sürüyordu. Nesneler, insanın onları o anda, belli bir noktadan (doğrusal perspektif) görebildiği şekilde değil, taşıdıkları öz bakımından ikon ressamına nasıl görünüyorlarsa o şekilde betimleniyorlardı. Bu nedenle bir ortaçağ ikon ressamı, konuların betiminde birkaç görüş açısını, birçok izdüşümü birleştiriyor, betimlenen kişilerin ölçülerini onların gerçek mekândaki durumlarıyla değil, taşıdıkları dinsel önemle (tersine perspektif denen şekilde) vb. belirtiyordu. İkonlarda belirtilen zaman da kendine özgüydü. Aynı ikonda belli bir kişi değişik konumlarda, zaman açısından birbirinden ayrılmış olarak betimleniyor. Örneğin, Vaftizci John, ikonların birinde, içinde kendi kesik kafasının olduğu bir kâse tutuyor. İkonda betimlenen öğenin gerçek dışılığı, bir koşula bağlı oluşu, ikonun altın fonu olarak beliriyor üstelik. Altın fon her betimlenen öğeyi ayırmış, onu gerçek, dünyasal ortamından çekip alarak kusursuz (ideal), doğaüstü bir dünyaya taşımış gibidir.

Kilise yasası (konsil kararı), tapınan insanların dikkatini sadece gerçek dünyadan "göksel", doğaüstü bir dünyaya yöneltmekle kalmaz. Bu yasa, tanrı ve aziz kişiliklerin betimlendiği bir basmakalıp betim sistemi yarattı, böylece kilise ziyaretleri sırasında, dindar insanlarda yüksek dinsel coşkular uyandıran, basmakalıp dinsel biçimlerin yaratılmasına hizmet etti.

Kafası dinsel düşüncelerle dolu ortaçağ ressamı, kilise yasasının dogmatikleştirici, uyuşturucu etkisinin bilincinde değildi her zaman. Örneğin, kilise yasası, birçok Rus ikon ressamı için, kendiliğinden anlaşılacağı üzre, o dönemde toplumun çoğunluğunun taşıdığı bilincin ayrılmaz bir parçası olan dinle ilgili sağlam, canlandırıcı bir şey olarak ortaya çıkmıştı. Fakat yasa, nesnel olarak ortaçağ ressamlarının yaratıcılıklarına zincir vurdu, sanatçı kişiliklerinin gelişimini frenledi. Kuşkusuz, kilise yasasının hiçbir şartı, ortaçağ ressamlarının yaratıcı kişiliklerinin ortaya çıkmasına bütünüyle engel olamazdı. Bu ressamların özgünlüğü, bazı kompozisyon tarzlarında, kutsal konulara aykırı kimi yönelişlerde ve dinsellikten uzaklaşmalarda ortaya çıktı. Ama bu özgünlük, her şeyden önce ve her şeyden çok, ikon ve fresklerin renklerinde kılınan karar, renk seçimi, renklerdeki oran, ayırtı, değişim vb. noktalarında kendini gösterdi. Eski Rus ikonlarının estetik artamlarını anlamak için, her şeyden önce bu ikonlarda Rus ikon ressamlarının kullandığı ve temeli renk olan "sanatsal dil"i iyi anlamak gerek. Eski ikonların taşıdığı estetik değeri, onların olağanüstü, eşsiz renk uyumlarının dışında anlamak, bununla birlikte onları yapan sanatçıların yaratıcı kişiliklerini ortaya koymak olanaksızdır.

Rusya'da kilise yasasına karşı açık muhalefet, XVII. yüzyılda Simon Fyodoroviç Uşakov ile yakın arkadaşları tarafından başlatılır. Uşakov'un yandaşları da ikonlarda betimlenen "aziz çehrelerinin" geleneksel şematikliğinin üstesinden gelme konusunda etkin girişimlerde bulunur ve yaşamın betimlenmesine yaklaşma, yaşayan gerçek insanlara benzeyen "yüzler" yapma çabası içine girerler. XVIII. yüzyıl Rus ressamları, Uşakov'un ikonlarından gerçek portre sanatına adım adım yaklaştılar.

DİNLE SAVAŞTA GEÇMİŞİN SANATI

Bilinen anlamda din, sanatın çiçeklenmesine, özgürce gelişmesine her zaman düşmandır. Sanatın temel nesnesi insandır. Her türlü sanat, insanı

doğrudan anlatmayanı (müzik, mimarlık) bile, derin insansal bir öz taşır. Ve özellikle bu insansal doğasından ötürü sanat, dine aykırı düşmek zorundaydı.

Sanatta, yaşama bağlılık, iyimserlik gibi din için kabul edilemez örgensel eğilimler vardır her zaman. Hıristiyan kilisesinin sanatta güldürü (komedi) öğesine karşı sürekli savaş açması tesadüf değildir. Yaşamda ve sanatta güldürü, gerçekliğe eleştirel yaklaşımla bağlantılıdır. Gülme, ruhsal sağlığın, canlılığın, iyimserliğin göstergesidir. Ama din, karamsarlık, tasa, edilgenlik ve boyun eğmenin egemen olduğu bir ruh hali kokar. Gülme, kilise yandaşlarında nefret uyandırır, çünkü o, sürekliliği konusunda özen gösterdikleri "ruhun tapınma durumunu" yıkıma uğratıyormuş.

Gerek Batı Avrupa'da, gerekse devrim öncesi Rusya'da kilisenin yaşama dayalı, dinsiz sanata karşı yürüttüğü sayısız kovuşturma olayı özellikle bu olguyla (güldürü) açıklanmakta. Rus Ortodoks kilisesinin, gezgin tiyatrocuları ne denli sert kovuşturmalara uğrattığını anımsayalım. Çeşitli müzikaldramatik ve danslı kısa oyunlar sahneleyerek ülkeyi dolaşan halk oyuncularına Rusya'da skomorohlar[*19] deniyordu. Bu gezgin tiyatrocuların yaratıcılığında feodalizmi ve kiliseyi hedef alan bir yön vardı. Bu sanat, halk arasında büyük bir beğeni ve yaygınlığa sahipti; XV. yüzyıla ait bir kilise elyazması parçası bunu doğruluyor: "Ne zaman kiliseye gitmek gerekse –elyazmasının yazarı– yakınıyor ya esniyoruz, ya kaşınıyoruz, bazen geriniyoruz, uyukluyoruz ve diyoruz ki: Soğuk ya da yağmur yağıyor... Ama ne zaman dansçılar, çalgıcılar ya da daha başka bir oyuncu eğlenceye veya bir aptallar sürüsüne katılmaya çağırsa, herkes zevkle koşuyor oraya... Ve bütün gün orada dikilip etrafa bakınıp duruyor."

Halk sanatı, kilise egemenliğinin ağırlığını duyurduğu en karanlık dönemlerde bile, hiçbir zaman iyimser, yaşama bağlı niteliğini yitirmedi. Bu sanatta, Hıristiyanlığın dünyayı algılama biçimiyle, resmi kilise ideolojisiyle bağdaşmayan yönler hep var olmuştur. Halk sanatında doğrudan dinerkçiliğe karşı (antiklerikal), hatta din karşıtı motifler buluruz. Rus masallarında, şarkılarında ve atasözlerinde sadece papazlar ve keşişler değil, tanrının kendisi de yerilir. Örneğin, "Şeytanın Tanrıyla Çekişmesi", "Azizler Mahkemesi", "Tanrı Neden Öldü" gibi halk masallarında tanrı, bazen azizlerin, bazen de şeytanın parmağında oynattığı aptal bir safdil olarak karşımıza çıkar. Fakat bu halk masallarındaki kurnaz ve akıllı şeytan,

genellikle bir insandır –basit bir mujik (köylü) ya da asker. Bu ve diğer olgular, yaratıcı halk sanatında her zaman kendiliğinden bazı materyalist düşüncelerin var olduğunu, dine karşı yadsıyıcı bir eğilimin ve sağlam bir kuşkuculuğun ortaya çıktığını gösteriyor.

Profesyonel sanat da, dine karşı verilen ideolojik savaşımın etkili araçlarından biri olarak, uzun zamandır ortaya çıkmış bulunuyor. Rönesans çağı, Katolik kilisesine karşı savaşımda sanattan yararlanmanın parlak örneklerini verdi. Bokkaçço, Rable (Rabelais) ve o çağın diğer yazarlarının, keşişler ve ruhban sınıfının asalaklığını, oburluğunu, ahlaki çürümüşlüğünü amansızca yerdikleri yapıtlarını anımsayalım. Bu dinerkçilik karşıtı (antiklerikal) gelenek, XVIII. yüzyıl Fransız aydınlanmacıları tarafından sürdürüldü, geliştirildi. Volter,

Katolik kilisesini kastederek, "çirkefi ezin!" çağrısında bulunmuştu. Ve Fransız aydınlanmacıları, sanat da dahil olmak üzere, ellerinde bulunan bütün araçlarla Katolikliğe karşı mücadele ettiler. Volter, içinde dinerkçiliğe karşı keskin düşünceler barındıran çok sayıda yapıt verdi. Diderot, din olgusunu bir yönüyle açığa vurduğu "Rahibe" adlı yapıtını yazdı. Baron d'Holbach'ın din karşıtı politika ve ekonomi yazıları, keskinliğiyle, nükteli oluşuyla, düşünsel derinliğiyle farklılığını ortaya koydu. XVIII. yüzyıl Fransız materyalistlerinin nükteli ve canlı yazını, büyük etkisini bugün de okur üzerinde göstermekte. Bu yazın, V. İ. Lenin'in de "Militan Materyalizmin Önemi Üstüne" adlı makalesinde belirttiği gibi, ateistlerin yararlanabilecekleri ve yararlanmaları gereken bir yazındır.

Sanatta kilise ve din karşıtı motifler Rusya'da XIX. yüzyılda açık şekilde ortaya çıktı. Büyük Rus şairi A. S. Puşkin, "Gavriiliada" –bu, Hıristiyanlığın günahsız gebelik mitini (Meryem'in gebeliği, ç.) konu edinen parlak, ışık saçan, neşeli ve nükteli bir parodi– adlı yapıtını yazarak, Ortodoks kilisesinin kutsal saydığı değerleri yerden yere vurdu. Yaşamının son döneminde F. M. Dostoyevski, felsefi ve toplumsal sorunların çözümünü Hıristiyan dini içinde aramasına karşın, tanrıtanımaz düşünceler onun yapıtlarında alışılmışın dışında, güçlü bir tarzda dile getirilir. L. N. Tolstoy, V. İ. Lenin'in deyişiyle, sadece Ortodoks din adamlarının değil, saçmalık ve sağduyuya aykırı niteliğini göstererek Ortodoksluktaki dogmaların ve ayinlerin de bütün maskelerini acımasızca düşürdü. Din ve kilise karşıtı düşünceler, devrimci-demokrat saftaki Rus yazarlarının

yapıtlarında önemli bir gelişme başarısı gösterdi. M. E. Saltıkov Şçedrin, İyuduşka Golovlev tipinde dinsel sofuluğu ve ikiyüzlülüğü yıkıcı bir karara varır. Kilise ve din eleştirisi A. İ. Herzen, N.A. Nekrasov ve demokratik akımın diğer yazar ve şairlerinin yapıtlarında önemli bir yer tutar.

XIX. yüzyıl Rus gerçekçi ressamlarının resimleri de dinerkçilik karşıtı (antiklerikal), bazen de din karşıtı düşünce ve amaçlar taşır. V. G. Perov'un tablolarında, Rus ruhban sınıfının ve keşişlerin dünyası, açgözlülüğün, oburluğun ve cehaletin, ikiyüzlülüğün ve yalanın, asalaklığın ve ahlaki çürümenin dünyası serilir izleyenin gözleri önüne ("Köyde Paskalya Yürüyüşü", "Yunakta Çay Sohbeti" vb.). İ. E. Repin, Perov'un ve diğer ressamların dinerkçilik karşıtı (antiklerikal) geleneği ("Kursk Vilayetinde Haçlı Yürüyüş", "Diyakoz" vd.) sürdürerek, "Günah Çıkartmayı Reddediş" adlı tablosunda iki dünya görüşünün, iki yaşam anlayışının çatışmasını resmeder. Bir devrimci, papazın kendisine önerdiği dinsel "avunma"yı gururla reddediyor. Bu tabloda, Repin'in sempatisinin ateist devrimciden yana olduğu görülüyor.

İsa tipi bile –Hıristiyan inancının temel tipi– bazı Rus ressamları tarafından, dinsel ideolojiden uzak, hatta çoğunlukla ona aykırı düşünce ve amaçların dile getirilmesi için kullanılmıştır. Örneğin, N. N. Ge'nin "Gecenin Gizi" tablosundaki İsa tipi, insanların üstünde yüceltilmiş bir tanrı olarak değil, acı çeken bir insan tipi olarak ele alınmıştır. Çarlık sansürü bu tabloyu, "kaba materyalizmin anlatımı" olarak değerlendirmişti. Çağdaşları, İ. N. Kramski'nin "İsa Çölde" tablosundaki İsa'yı, öncü Rus aydınlarının arayışının kendine özgü trajik bir yansıması, kendi vicdanıyla baş başa kalan ve ne denli sıkıntı içinde bulunsa da, kendi yolunda yılmadan yürüme kararlılığında olan bir insan tipi olarak algıladılar.

Geçmişin sanatı, ateist eğitim sisteminde bugün de önemli bir öğe olmayı sürdürmekte. "Sanat, ajitasyonun en büyük aracıdır ve o, dine karşı savaşta bize gereklidir..." diye yazar A. V. Lunaçarskiy.

ATEİST EĞİTİMİN ARACI OLARAK SOSYALİST TOPLUMDA SANAT

Ateist eğitimde sanatın rolü sorununu, sadece doğrudan ateist ideolojik bir yön taşıyan sanat yapıtlarının insanlar üzerindeki etkisine indirgememek gerek. İnsanlarda kendi güçlerine inanma ve ilgilerini etkin şekilde

gerçekliğe yöneltme duygusu uyandıran her türlü sağlıklı, yaşama bağlı sanatın, bilinen anlamda dine karşı durduğunu ve dinin yenilmesine yardımcı olan manevi bir güç olarak ortaya çıktığını, göz ardı etmemek gerek. N. K. Krupskaya, sanatın din karşıtı cephedeki rolünün "bir şarkının dini şarkılardan uzak oluşuyla, din karşıtı tabloların yaygınlık kazanmasıyla, din karşıtı piyes ve filmlerin sahnelenmesiyle bitmediğine" dikkat çeker. "Sanatın rolü çok daha geniştir. Sanat, genel anlamda duygusal örgütlenmeyi sağlar, ortak bir coşku yaratır. İnsanlar varsıllaştıkça, her bakımdan daha iyi olurlar."

İnsanın estetik gereksinimlerinin giderek daha doyurucu düzeyde yerine getirilmesi, estetik yeti ve yeteneklerinin gelişmesi, sosyalist kişiliğin oluşumunda, yeni insanın şekillenmesinde önemli bir rol oynar. Estetik yaratıcılık, dendiği gibi, insanı yüceltir, onun kendi güçlerine ve kaynaklarına duyduğu güvenin pekişmesine yardım eder, sağlıklı ilgi ve gereksinimler yaratır ona. Bütün bunlar, dinin insanları etkileme kanallarını kapatır, emekçilerin bilimsel dünya görüşüne sahip olmalarına yardım eder. İşte, Sovyet insanlarının kitlesel olarak sanatsal yaratıcılık etkinliklerine kendiliğinden katılımı, çok yönlü estetik eğitimi, onların ideolojik yönden gelişimi ve ateist düşüncelerinin şekillenmesi açısından büyük önem taşımakta.

Yeni sosyalist bayram ve törenlerin estetik yönü, bu etkinliklerin yaşamda kök salmasında, Sovyet halklarının yaşamına girmesinde önemli rol oynuyor. Deneyimin gösterdiği gibi, on yıllar, yüzyıllar boyunca kilisenin benimsettiği dinsel ayin ve bayramların etkisinin ortadan kaldırılması, ancak bu temel üzerinde mümkündür. Toplum, sosyal gruplar, aile ve kişiler için önemli olayları parlak, etkileyici törenler içinde biçimlendirme gereksinimi, yaşayan her toplum için, bu arada sosyalist toplum için de nesnel bir gereksinimdir. Dinsel törenlerin Sovyet halklarını etkileme yolları ve kanalları, ancak bu gereksinimin karşılanmasıyla kesilebilir.

Sanat, geçmişte sık sık dini ve kiliseyi sert biçimde eleştiriyordu. Ama bu eleştiri, her zaman ateist görüşe uygun tarzda yapılan bir eleştiri olmuyordu. Geçmiş dönemlerin bazı büyük sanatçıları, resmi din hükümlerinin kaldırılmasını dillendirirken, aynı zamanda resmi dinin yerine temizlenmiş, iyileştirilmiş, inceltilmiş bir dinin konmasına çalıştılar. Örneğin L. N. Tolstoy, "devlet hizmetindeki" papazların bütün maskelerini düşürürken,

aynı zamanda, V. İ. Lenin'in belirttiği gibi, onların yerini "ahlaka inanan" papazların almasını istemişti.

Sovyet sanatı dinin ortadan kaldırılmasında özel bir rol oynayabilir, çünkü Sovyet yazarlarının ve sanatçılarının ideolojik temeli bilimsel ateist dünya görüşüne uyan bir temeldir. Sanat kitleleri etkileme açısından çok geniş olanaklara sahiptir. Usu öne çıkaran, yüksek edebi değere sahip bir kitap, dini gözden düşürmeye yönelik filmler veya piyesler, insanların bilinci üzerinde onlarca kuru ve sıkıcı broşür ya da makaleden çok daha etkili olabiliyor. Ateist düşünceler, sanat aracılığıyla, toplum katmanları arasında ateist propagandanın şimdiye dek bulamadığı bir yol açabilir kendine.

Sovyet sanatında ateizm teması uzun zamandır, devrimin ilk yıllarından beri var. Ancak bizim toplumun tarihsel gelişim süreci içinde, ateizm sorununun sanat yoluyla çözümünde bazı değişiklikler oldu. 1920'li-30'lu yıllarda, kültsel alanda hizmet veren kimselerin (din adamları, ç.) iç yüzünü açığa vurma ve onları alay konusu yapma temelinde, yergi ağırlıklı ajitasyon yapıtları ağırlıkta iken, bugün sanatçıların önünde, dinin insan kişiliği üzerinde zararlı etkilerde bulunarak uyandırdığı derinleşmiş sosyo-psikolojik anlaşmazlıkların ortaya konması sorunu durmaktadır. Ne yazık ki, Sovyet sanatında ateizm konusunun, bugün hâlâ sorunun özüne inmeden, daha çok "sadeleştirme" yoluyla çözülmeye çalışıldığını, belirtmek gerek.

Ateist eğitim açısından, insanları dine yönelten sosyo-psikolojik nedenleri açığa çıkaran, din ağına dolanmış insanın ruhsal dramına ışık tutan sanatsal yaratılar, hiç tartışmasız önemlidir, etkilidir. Örneğin, V. Tendryakov'un öyküleri ("Çudotvornaya", "Çrezvıçaynoye proisşestviye", "Apostolskaya komandirovka" vd.), N. Evdokimov, V. Pomerantsev'in ve diğer bazı yazarların öyküleri, bu tür edebi ürünlerdir.

Sanat, sadece niteliği, doğuşu, toplumsal işlevi bakımından dinden temelde ayrılmakla kalmaz, bununla birlikte insanların ruhsal kurtuluşuna, onların bilimsel dünya görüşünün biçimlenmesine katkıda bulunma yeteneğine sahip bir güç olarak, dine karşı durur. Sosyalist toplumda sanatçıların ve emekçilere yönelik estetik eğitimle ilgilenen herkesin görevi, yeni insanın yaratılmasındaki soylu erekler için, sanatın olanaklarından en üst düzeyde yararlanmaktır.

DİN VE DEVLET

SÖMÜRÜCÜ DEVLET VE DİN

Sınıflı toplumda din, her zaman egemen sömürücü sınıfların hizmetinde olmuştur. Bu, rastlantısal bir şey değildir. Dinsel kurumların kendileri, bir kural olarak, sömürücülerin sahipliği rolüne soyunmuştur hep. V. İ. Lenin, her sömürü toplumunun iki toplumsal görevin yerine getirilmesini gereksindiğini yazar: Celladın görevleri ve papazın (ya da din adamının, ç.) görevleri. Bu görevlerden ilkini devlet yerine getirir, ikincisini dini kurumlar. Bu iki görev arasında, sömürü düzenlerinin korunması yönündeki genel ereklerden doğan sıkı bir bağ bulunur. Kuşkusuz, birçok ülkenin tarihinde devletle dini kurumlar arasında geçici anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Bu anlaşmazlıklar iktidara sahip olma, zenginlikleri paylaşma savaşıyla bağlantılıydı, ama birlikte hareket etme zorunluluğu doğduğunda, bunlar hep ikinci planda kalmıştır.

Günümüz koşullarında dinsel kurumlarla burjuva devletler arasındaki birlik daha sıkı olmaya başladı. Birçok kapitalist ülkede, çeşitli kiliselerin yönetimleriyle doğrudan ilişkide olan dinerkçi partiler, uzun süredir iktidarda bulunuyorlar.

Kuşkusuz, kapitalist ülkelerin anayasaları dinle devleti birbirinden ayırıyor. Bu ülkelerden bazılarında (Fransa, İtalya, ABD) kilise resmen devletten ayrıdır, bir kısmında (İngiltere, İsveç, İspanya, İsrail) ise, devlet dini vardır. Ama bu, aslında hiçbir şeyi değiştirmiyor, çünkü bütün kapitalist ülkelerde dini kurumlar, bir kural olarak, devletle birlik olup emekçilerin çıkarlarına karşı dururlar.

Burjuvazinin feodalizme ve onun manevi dayanağı olan dine karşı çıktığı bir dönem yaşandı. Burjuvazi, henüz ilerici ve devrimci bir sınıf olma özelliğini taşırken, demokratik özgürlüğü, bu arada vicdan özgürlüğünü, kilisenin (dinin) devletten ayrıldığını ilan etti. Fakat, egemen sınıf konumuna geldikten sonra, burjuvazi dine ve kiliseye yönelik yaklaşımını değiştirdi. Dinin, kitlelerin ruhsal açıdan köleleştirilmesinin aracı olarak, feodallere gerekli olduğu gibi, burjuvaziye de gerekli olduğu anlaşıldı. Diğer yandan, kilise kendini yeni, kapitalist toplumsal ilişkilere uydurdu ve severek burjuvaziye hizmet etmeye başladı.

Kimi burjuva devletlerin anayasalarında yazılan bu vicdan özgürlüğü, sonuçta, kişinin kendine uygun gelen bir dini (veya mezhebi) sadece seçme hakkıyla sınırlı kaldı. Ateist düşüncelerin özgürlüğü ise söz konusu değildir. Dini kurumların aldığı devlet desteği, ifadesini ateizme karşı savaşta buluyor. Bu tür yasalar ABD'nin bazı eyaletlerinde varlığını sürdürmekte. Örneğin, Arkansas eyaletinin anayasasında denir ki: "Tanrının varlığını yadsıyan hiç kimse, eyalet kurumlarında görev yapamaz ve mahkemede tanıklık etmesine izin verilemez." Dinsel dogmalara saygı, pek çok eyalette öğretmenliğe kabul edilmenin zorunlu koşuludur. Herhangi bir dine mensup olmayan Amerikalılar, her türlü 'talihsizliği' bekleyebiliyorlar: İşsizlik, rejime içten bağlı olmamakla suçlanma vb. Bazı eyaletlerde kilise nikahı, yasalarla zorunlu hale getirilmiştir. Ülkenin birçok eyaletinde Amerikan ve dünya yazınının klasiklerine (Mark Twain, W. Foulkner, E. Hemingway, C. Dickens, W. Shakespeare) edebe aykırılık gerekçesiyle sansür konmuştur. Yakın zamana kadar ABD'de, C. Darwin'in evrem teorisini öğreten öğretmenlere karşı açılan "maymun davaları" görülüyordu.

Bilindiği gibi, Washington'da insan haklarından söz etmeyi severler. Bununla beraber, ABD, halen yürürlükte olan insan hakları konusundaki uluslararası 19 hukuk anlaşması ve sözleşmesinden 14 tanesini bugüne dek imzalamış değildir.

Kapitalist devletler dini örgütleri ve kurumları finanse etmekteler. Katolik kilisesinin en önemli gelir kaynaklarından biri, değişik devletlerin yaptığı ve büyük meblağlar tutan bağışlardır. Vatikan'a yapılan toplam bağışta, savaş (İkinci Paylaşım Savaşı, ç.) sonrası ABD'si ilk sırayı alıyor.

Kilise ile burjuva devletler arasındaki işbirliği, yansımasını, eğitimin düzenlenmesi rolünü devletin kiliseye vermesinde buluyor. Birçok kapitalist ülkede, yetişen genç kuşakların eğitimi kiliseye bırakılmıştır.

ÇARLIK RUSYA'SINDA KİLİSE

Devrim öncesi Rusya'da egemen olan Ortodoks kilisesi, feodal-monarşik devletin hizmetindeydi. O, devlet aygıtının ana bileşeniydi ve birçok resmi görevi yerine getiriyordu: Nüfus kütüğü kayıtları, nikâh ve ölüm kayıtları, halk eğitiminin düzenlenmesi, çarlık bildirilerinin ilan edilmesi vb. Devlet, kendi açısından, egemen kiliseye her türlü desteği sağlıyor ve onu koruyordu. Kiliseye sağlanan parasal destek, eğitim alanına yapılan

harcamaların kat kat üstündeydi. Bütün din görevlileri devlet güvencesi altında bulunuyorlardı. Kilise, kendi mülkiyetindeki toprak ve işletmelerden gelir elde ediyordu. Bunun dışında, halktan toplanan çeşitli vergiler de kiliseye çok büyük bir gelir sağlamaktaydı.

Devrim öncesi Rusya'sında devlet kiliseye sadece parasal destekte bulunmuyordu. Hukuksal destek de büyük bir rol oynuyordu. Egemen dine karşı yapılan her türlü konuşma, devlete karşı işlenmiş bir suç sayılıyor, süresiz sürgün ve kürek cezasına kadar, en şiddetli şekilde cezalandırılıyordu.

Çarlık Rusya'sında devlet, dini kuruluşları egemen kilise, "tahammül edilebilir" ve "izlenmesi gereken" dini eğilimler şeklinde tamamen ayırmıştı. Örneğin, dinde yapılan reformlara karşı çıkan ve resmi Ortodoks kilisesine muhalif veya düşmanca yaklaşan, 17. yüzyılda doğmuş dinsel-toplumsal hareket (staroobryadçestvo), bu "izlenmesi gereken" eğilimlerdendir. Böyle bir ayrım, birçok dindar insanın yurttaşlık haklarının kısıtlanmasına, çoğu zaman da doğrudan kovuşturmalara yol açıyordu.

Devrimden önce, halk eğitiminde kilise yönetici bir rol oynuyordu. Çok sayıda okul (kiliseye bağlı ilkokullar) doğrudan kilisenin yönetimi altındaydı. Bu okullarda çocukların eğitimi dinsel bir ruh temelinde yürütülürdü. Geriye kalan diğer bütün eğitim kurumlarında (kolejler, lise vb.) din öğretmenleri görev yapardı; tanrının yasaları öğretilir, gün duayla başlar, okul binalarında dinsel tapınç nesneleri (ikonlar, haçlar vb.) bulunurdu. Başka bir deyişle, resmen kiliseye bağlı olmayan eğitim kurumlarında da, çocuklar dinsel bir ruhla yetiştirilirdi.

V. İ. Lenin, bu tarihsel dönemi, "kilisenin devlete kölece bağlı olduğu, Rus vatandaşlarının da devlet kilisesine kölece bir bağımlılık içinde bulunduğu utanç verici ve lanetli geçmiş" olarak adlandırır (V. İ. Lenin, Top. Y., c. 12, s. 144).

SOSYALİST DEVRİM VE DİN

Büyük ekim sosyalist devrimi; eski, yüzyıllar içinde oluşmuş kilise-devlet ilişkilerini kökünden yıktı, insanların dinsel veya ateist düşünceleri üzerindeki her türlü zorlamayı kararlı bir şekilde ortadan kaldırdı; Komünist Parti'nin programında yer alan vicdan özgürlüğüne ilişkin talepleri Sovyet

devletinin bir yasasına dönüştürdü. Sovyet devletinin en önemli ve gerçek sosyalist çalışmasına paralel olarak karar verdiği, genel demokratik köklü dönüşümlerin ilk hedeflerinden biri pomeşçik[*20] mülkiyeti ile kilise-manastır toprak mülkiyetinin tasfiyesi oldu. 26 Ekim –8 kasım– 1917 de yapılan Bütün Rusya Sovyetleri Kongresi'nin ikinci oturumunda, pomeşçik, manastır ve kilise topraklarının zoralımı (müsadere), toprakta özel mülkiyetin kaldırılması ve toprakların halkın ortak malına dönüştürülmesi hakkında, köylülükle ilgili 242 emre dayanan bir kararname kabul edildi. Kararname, bu sorunun açık, demokratik çözümünün bir göstergesi olarak, (1 karşı, 8 çekimser oya karşılık) büyük bir oy çokluğuyla kabul edildi. 2 Ekim –15 Ekim– 1917'de onaylanan "Rusya Halklarının Demokratik Hakları Deklarasyonu"yla ülkedeki bütün büyük ve küçük etnik toplulukların ve ulusların eşitliği ve egemenliği, her türlü ulusal ve ulusal-dinsel ayrıcalık ve kısıtlamaların bütünüyle kaldırıldığı ilan edildi. Deklarasyon, Ortodoks kilisesinin egemen konumuna son verdi, bütün ulusların ve halkların emekçilerine demokratik hak ve özgürlükler konusunda güvence sağladı. Bütün Sovyet vatandaşları, dinsel kimliklerine bakılmaksızın eşit haklara kavuşturuldu. Halkların kölelikten kurtarılması yasası, ideolojik alanda büyük devlet şovenizmine ve burjuva milliyetçiliğine büyük bir darbe indirdi.

Ekim 1917'de Halk Komiserleri Sovyeti (SNK), "Eğitim ve yetiştirme işlerinin dini kurumlardan alınıp Halk Eğitimi Komiserliği'ne verilmesi kararı"nı, genç kuşakların din ve ahlak temelli eğitiminde kilisenin sahip olduğu en güçlü araçlardan yoksun bırakılmasının hayata geçirilmesini onayladı. 18-31 Aralık 1917 tarihli "Medeni nikâh, çocuklar ve nüfus kütüğüne geçirme" ye ilişkin yasa hükmündeki kararname, "Rusya Cumhuriyeti bundan böyle sadece medeni nikâhı kabul edecek... Zorunlu medeni nikâhla birlikte yapılan dini nikâh, evlenenlerin kendi özel sorunudur, hukuksal bir değeri yoktur" şeklinde bir düzenleme getirdi. Bu yasa kararı ile "Nikâhın bozulması" hakkındaki kararname (16-29 Aralık 1917) toplumsal yaşamda ve bireyin haklarının güvenceye alınmasında önemli rol oynadılar; çünkü evlenmek isteyen kişilerin günah çıkartmalarının ya da dinsiz oluşlarının medeni nikâh açısından bir değeri yoktur.

Sovyet iktidarının ilk kararnameleri, kişi özgürlüğünün gerek nesnel, gerekse öznel koşullarının, gerçek vicdan özgürlüğünün hukuksal

temellerinin yaratılması, yani yeni bir yaşamın şekillenme sürecini başlattı. Bunların gerçekleştirilmesi; birincisi, kilisenin feodal mal varlığını ortadan kaldırdı, sermayeyle olan bağını kopardı; ikincisi, ülkenin bütün halkları arasında hak eşitliğini sağladı; üçüncüsü, kişi özgürlüğünü güvenceye aldı, "başka dinden" biriyle evlenen ve papaza günah çıkartmak zorunda bırakılan ve hatta hapis cezasına çarptırılan bir Hıristiyanın yaşamak durumunda kaldığı, çarlar döneminde yasal düzenlemesi yapılmış uygulamaya son verdi; dördüncüsü, çocuk haklarındaki kısıtlamaları kaldırdı, hakaret, acı ve zaman zaman yaşanan aile trajedilerine son vererek, gerek anne-babaların çocuklarına karşı, gerekse çocukların anne-babalarına karşı hak ve yükümlülükleri konusunda evlilik dışı çocuklarla evlilikten doğan çocukları eşit haklara kavuşturdu, "evlilik dışı çocuklar", "gayrimeşru çocuklar" gibi terimleri hukuk terminolojisinden çıkardı; ve son olarak, kadınların yazgısında gerçekten tarihsel bir değişimin ifadesi oldu. Sovyet iktidarı, kadınlara erkeklerle eşit çalışma, eğitim, toplumsal-politik yaşama katılma hakları verdi, bunlarla birlikte nikâhı bozma hakkı da tanıdı (devrim öncesi yasaları bu hakkı sadece erkeğe veriyordu). Bugün bile pek çok kapitalist ülkenin, kadınların erkekler karşısındaki eşitsizliğini tam olarak ortadan kaldırmadığını, belirtmek gerek. Son yıllarda İngiltere, ABD, Fransa, Federal Almanya gibi ülkelerde, kadınların resmi-hukuksal konumlarına yönelik yapılan bazı iyileştirmelere karşın, bu ülkelerde çalışma ücretleri, birçok mesleğe giriş ve eğitim konularında kadınlar aleyhine yapılan açık ayrımcılık bugün de sürmektedir.

23 Ocak (5 Şubat) 1918'de V. İ. Lenin'in imzasıyla yayımlanan "Kilisenin devletten, okulların da kiliseden ayrılması" hakkındaki yasa, Sovyet cumhuriyetinin gerçek hümanist bir kararı olmuştur. Yasanın birinci maddesi şöyle diyor: "Din devletten ayrılmıştır." Paris Komünü'nün (1871) uyum yasasının bir şartı ile RSDRP (Rus Sosyaldemokrat İşçi Partisi)'nin II. parti kongresinde (1903) kabul edilen birinci programının 13 Madde'sine, bu laiklik maddesinde olduğu gibi yer verilmiştir. Parti'nin yasa kararı yapılan bu isteği, şu anlamlara geliyor: Birincisi, dini kuruluşların devletin politik etkinlik alanından uzaklaştırılması; ikincisi, kilisenin devlete ait herhangi bir görevi yerine getirmekten kurtarılması, örneğin nüfus kütüğü işlemleri (doğumlar, nikâhlar, ölümler, doğum kâğıdı verme); üçüncüsü, kilisenin maddi açıdan devletten bağımsız hale gelmesi; dördüncüsü, devlet organlarının kilisenin iç işlerine ve kilise yasaları

çerçevesindeki çalışmalara (dini inançlar ve tapınma kurallarının öğretimi –akait–, din hizmeti, dini törenler, din adamı kadrolarının atamaları ve dini merkezlerin bu kadrolar tarafından yönetimi) karışmaması.

Kararname gereğince Ortodoks kilisenin ayrıcalığına son verildi; bütün kilise ve dini kuruluşlar haklar yönünden eşit duruma getirildi, bu bağlamda "egemen" ve "kovuşturmalık" kilise anlayışları bir kenara atıldı. Bütün kilise toplulukları ile dini cemaatler, dindar insanların sadece dini gereksinimlerini yerine getirmeleriyle ilgilenme hakkına sahip ayrı topluluk ve birlik statüsü kazandılar (Madde: 10). Bölgesel yönetimlerin, vicdan özgürlüğünü engelleyen veya sınırlayan herhangi bir yasa ya da karar çıkartmaları yasaklandı (Madde: 2).

Kararname'de dinsel bir kuruluş olarak sadece kilise üzerinde değil, doğrudan dindarlarla dinsizlerin hakları, bireyin özgürlüğü konusu üzerinde de büyük bir ilgiyle durulmuştur. Örneğin, 3. Madde şöyle diyor: "Her vatandaş herhangi bir dini kabul edebilir veya hiçbir dini kabul etmeyebilir. Herhangi bir dine mensup olmak veya hiçbir dine mensup olmamakla bağlantılı her türlü hak yoksunluğu ortadan kaldırılıyor." V. İ. Lenin, bu maddeye düştüğü notta der ki: "Vatandaşların hangi dinden veya dinsiz olduklarını gösteren her türlü işaret bütün resmi belgelerden kaldırılacak." Bu, kararnamenin yayınlanmasından sonra, işe alınma veya bir eğitim kurumuna atanmada, dinle ilgili bir sorunun rol oynamadığı anlamına geliyor. Herkes bilir ki, Sovyetler Birliği'nde bir resmi belgede –anketlerde, vb.– dinle ilgili bir tek satır bulunmaz. Sovyet devleti, bir dine mensup olmak veya olmamak durumunu kişiye üstünlük sağlayan bir etmen olarak görmez; oysa dinle olan bağ, bütün burjuva ülkelerinde üstünlük sağlayan bir öğe olarak doğrudan veya dolaylı yoldan kullanılmaktadır.

5. Madde; toplumsal düzeni bozmamak ve aynı zamanda Sovyet Cumhuriyeti vatandaşlarının haklarına kastetmemek koşuluyla, dinsel törenlerin gerçekleştirilme özgürlüğünü güvenceye almıştır. Yerel yönetimler, bu durumlarda toplumsal düzeni ve güvenliği sağlamak için, gerekli önlemleri alma hakkına sahiptirler. Kararname, kiliseler veya dini cemaatler yararına zorunlu vergi cezası ile vergilendirmeyi yasakladığı gibi, aynı şekilde bu cemaatlerin kendi üyelerine yönelik zorlamada bulunmalarını veya ceza vermelerini de yasakladı.

Kararname, eğitimin tam olarak toplum yaşamına dayalı (monden) hale getirilmesi doğrultusundaki Leninist isteği hayata geçirdi. "Eğitim kiliseden ayrılır" der 9. Madde. Bu madde uyarınca, devlet ve topluluk okullarının hiçbirinde, hatta yaygın eğitimdeki derslerin okutulduğu özel eğitim kurumlarında din temelli bir eğitime izin verilmedi. Bu maddede, vatandaşlar kişisel olarak dini öğrenebilir ve öğretebilirler deniyor. Eğitimin dinden ayrılması, genç kuşakların yetişmesinde ve eğitiminde önemli bir rol oynadı, halkın eğitiminin gelişmesine, kültür devriminin gerçekleşmesine hizmet etti.

Kararname'nin içerdiği diğer düşünceler de son derece demokratik düşüncelerdir; dinsel topluluklar ile ruhban sınıfın mülkiyet, dinsel mal varlığı konusuna değinilen bölümleri de bu niteliktedir. Kilisenin devletten ayrılması (laiklik) ilkesi gereğince, dindar insanların çıkarları da hesaba katılarak, Kararname (Madde: 13), bütün kiliselerin ve dini toplulukların elindeki mülkiyetlerin halkın malı olduğunu ilan etti. Din hizmetlerinin verilmesi amacıyla ayrılmış olan yapılar ve dini malzeme, özel kararlar gereğince, yerel resmi makamlar veya merkezi devlet yönetimi tarafından dini toplulukların yararlanması için parasız olarak verilmeye başlandı.

İnsanların düşüncelerine, dini ve yaşamsal geleneklerine saygı, kilisenin devletten ayrılması kararnamesi için olduğu kadar, Sovyet devletinin din ve kilise hakkındaki diğer bütün yasa kararları için de ayırt edici bir özelliktir. Bu kararlar, bir dine inanıyor olsun, dinsiz olsun, herkese eşit haklar tanıma ve bütün dini kuruluşların işlevlerini özgürce yerine getirmelerini sağlama yönünden de özgün kararlardır. Kent ve köy emekçileri, devletin önlemlerini etkin biçimde desteklediler. Sadece, ayrıcalığını ve sermayesini yitiren yüksek kilise makamları ile kilise görevlileri, Toprak Kararnamesi ile "Kilisenin devletten ve eğitimin kiliseden ayrılması" hakkındaki kararnameyi, bununla birlikte işçi-köylü devletinin diğer yasa kararlarını düşmanca karşıladılar ve karşıdevrimin iç ve dış komplolarına etkin olarak katıldılar. Onların bu tutumlarıyla bağlantılı olarak, yönetsel önlemlere başvuruldu, Sovyet iktidarının düşmanlarının mahkeme süreci başladı; bu olgudan yararlananların "dine baskı uygulanıyor" şeklinde çığlıkları yükseldi. Bu yalan ve iftira kesin olarak yalanlanalı çok oldu, hem de Ortodoks kilisesinin kendisi ve ülkemizin diğer dini kuruluşları tarafından. Din adamları, öyle dendiği gibi, Sovyetler Birliği'nde hiçbir zaman baskı altına alınmadılar. İdari açıdan sorumlu tutarak açılan davalar, kilise

faaliyeti, ya da dini faaliyet kılıfı altında karşıdevrimci çalışma yürüten, halk düşmanlığı yapan din görevlilerine yönelik uygulamalardı sadece.

Toplumsal sistemimizi ve onun demokrasisini gözle görülür düzeyde üstün kılan sosyalizmin zaferi sonunda, din adamlarının mutlak çoğunluğu, Sovyet iktidarına bağlı olduklarını gösteren dürüst bir yaklaşım içine girdiler; bugün, hükümetin iç ve dış politikalarını destekliyor, etkin şekilde yeni bir savaş tehlikesine karşı mücadelenin içinde yer alıyorlar.

SOVYETLER'İN DİN KONUSUNDAKİ YASAL DÜZENLEMELERİ (MEVZUAT)

Sovyet devleti yeni, sosyalist bir devlet modelidir. Bu devlet, köklü sosyal ve ekonomik dönüşümleri gerçekleştirdi, insanın insanı sömürmesine, sınıfsal çelişkilere ve ulusal düşmanlıklara son verdi. Sovyetler Birliği'nde üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti, gerçek demokrasi, emekçi kitlelerin özgürlüğü sağlandı. Bizim toplumumuzda bilimsel, materyalist bir dünya görüşü egemendir. Ülkenin birçok bölgesinde yürütülen sosyolojik araştırmaların gösterdiği gibi, yetişkin kuşağın büyük çoğunluğu, dinsel görüşlerden kurtulmuş. Ama dine inananlar da yok değil. Sovyet yasaları, tanrıya inanıp inanmama konusunda, her insana kendi özgür iradesiyle karar verme olanağı tanır. Din konusundaki yasalar, dindar insanların ve dini toplulukların seçme olanağı ve haklarını güvenceye almıştır.

Sovyetler'in din hakkındaki yasal düzenlemeleri (mevzuat), Sovyetler Birliği'nde dinin durumunu, devletle din arasındaki karşılıklı ilişkileri, bununla birlikte dindar insanların hak ve yükümlülüklerini belirleyen devlet ve hukuk kararlarının bir toplamıdır. Din mevzuatı Marksist-Leninist teorinin sağlam temeline dayanıyor. Kilisenin devletten ayrıldığı hakkındaki kararname Sovyetler Birliği anayasasına girmiştir; 52. Madde şöyle der: "SSCB vatandaşlarının vicdan özgürlüğü, yani herhangi bir dini kabul etme veya hiçbir dini kabul etmeme, dini inancın gereklerini yerine getirme veya ateist düşünceleri yayma hakkı güvenceye alınmıştır. Dinsel inançlarla bağlantılı düşmanlık ve nefret uyandırılamaz. Sovyetler Birliği'nde din devletten ayrıdır..."

Sovyetler Birliği anayasası ve dinle ilgili yasaları; vicdan özgürlüğünün hayata geçirilmesi, burjuva anayasalarında belirtilen vicdan özgürlüğünden

daha kusursuz, daha kapsamlı ve daha derinliğine gerçekleşmesi bağlamında, sosyalist sistemin üstünlüğünün açık kanıtıdır. Yasalar, dindarlarla dinsizlerin haklarını eşit ölçüde korur. Sovyet anayasası, bütün Sovyet yurttaşlarının, etnik köken, toplumsal konum ve mal varlığı, ırk ve ulusal kimlik, cinsiyet, eğitim, dil, dinle ilişki, uğraştığı işin türü ve niteliği, yaşadığı yer ve başka nedenlere bakılmaksızın, yasalar önünde eşit olduğunu söyler. Sovyet yurttaşları ekonomik, politik, toplumsal ve kültürel alanların tümünde eşittir (Madde: 34). Bütün Sovyet yurttaşları gibi, dindarlar da çalışma, dinlenme, sağlığının korunması (nitelikli sağlık hizmetleri Sovyetler Birliği'nde parasızdır), yaşlılıkta, hastalıkta, çalışma yeteneğini kısmen veya tamamen yitirme ve ailenin geçimini sağlayamaz hale gelme durumlarında maddi güvenceye sahip olma, konut, parasız eğitim, kültürel olanaklardan yararlanma haklarına sahiptir. Bütün Sovyet vatandaşları devlet yönetimine ve toplumsal işlere katılma, yasaları tartışma ve kabul etme, yasaların devletin tamamı açısından ve bölgesel anlamda taşıdığı öneme karar verme haklarına sahiptir vb.

Sovyetler Birliği'nde dindar vatandaşların haklarına yönelik kastetmeleri önlemek amacıyla özel hukuk kuralları konmuştur. RSFSR (Rusya Sovyet Fedarif Sosyalist Cumhuriyeti) Yüksek Sovyet Prezidyum'u (Başkanlık Heyeti) 18 Mart 1966 tarihli "RSFSR Ceza Yasası'nın 142. Madde'sinin uygulanması" hakkındaki özel kararla, "Kilisenin devletten ve eğitimin kiliseden ayrılması" hakkındaki yasaların ihlalinin, RSFSR Ceza Yasası'nın 142. Madde'sine göre cezayı gerektirdiği açıklandı. Ayrıca bu yasaları çiğnemenin, "vatandaşların işe alınmamaları veya eğitim kurumlarında çalışmalarına izin verilmemesi, işten çıkarılmaları veya çalıştıkları eğitim kurumundan uzaklaştırılmaları, yasal kolaylık ve avantaj haklarından yoksun kalmaları ve yine aynı şekilde dine yaklaşımlarına bağlı olarak, bazı önemli haklarının kısıtlanması" anlamına geldiği ifade edildi. Dindar insanların haklarını koruyan benzer yasalar, diğer Sovyet cumhuriyetlerinde de kabul edildi. Anlaşıldığı üzre, Sovyet devleti, hiç kimseye taç giyme (düğün ayini), çocukların vaftizi, ibadet toplantılarına düzenli katılma gibi, dinsel törenler konusunda bir yasaklama getirmiyor. Bu, her vatandaşın kendi kişisel sorunudur.

Sovyetler Birliği'nin dindar insanları, 18 yaşını doldurmuş kişilerden oluşan ve sayısı 20 kişi civarında olan dini topluluklar içinde dini gereksinimlerini toplu halde yerine getirebilirler, eğer katılan müminlerin

sayısı 20 kişiden azsa, bir grup oluşturarak da ibadetlerini yapabilirler. Dini bir birlik (cemiyet veya grup) oluşturan dindar insanlar, dinsel gereklerin yerine getirilmesi bağlamında ayin düzenleyebilir, dua veya dini sohbet gibi amaçlarla toplanabilirler; din hizmeti verecek görevlileri veya onların bu alanda gereksinim duydukları başka kişileri ücretle tutabilir veya seçebilirler; ibadethaneleri ve diğer dinsel nesneleri kullanabilirler; din hizmeti vermek amacı taşıyan ibadethanelerin yapımı, din görevlilerinin geçimi ve bir takım dini malzeme için gönüllü bağış toplayabilirler.

Din konusundaki Sovyet yasaları, gerek dindar yurttaşların, gerekse dini cemiyetlerin hak ve yükümlülüklerinin bir sentezidir. Örneğin, bizim devletimiz, Sovyetler Birliği'nde halkın malı olan ibadethaneleri ve ibadet malzemesini kullanım amacıyla dini topluluklara parasız verir. Ama dini inanç sahibi insanlar, bu ortak malı korumak, sakınmak, gerektiği şekilde tutmak zorundadırlar ve bunları sadece ibadet amacıyla kullanabilirler. Bunlarla birlikte, din konusundaki yasalar dinlerin eşitliğini sağlar. Bütün dinler aynı haklara sahiptirler ve içinde dini toplulukların veya yönetim organlarındaki dindar grupların kaydının da bulunduğu, aynı yükümlülükleri yerine getirmek zorundadırlar. Yalnız şu var ki, bir dini topluluk, kayıt altına alınma kararının SSCB Bakanlar Kurulu'na bağlı Din İşleri Konseyi'nin kabulünden sonra ancak, kendi faaliyetlerine başlayabiliyor. 18 Mart 1966'da RSFSR Yüksek Sovyet Prezidyumu'nun "Dinle ilgili yasaların ihlalinin idari sorumluluğu hakkında" özel bir kararı yayımlandı.

Bu kararda, söz konusu yasaların ihlalinin şu anlama geldiğini kabul etmek gerektiği ifade ediliyor: Dini birlik yöneticilerinin, devlet organlarında bulunan birlik kayıtlarının dışına çıktığı; dini toplantılar düzenleme, yürüyüş yapma ve diğer dinsel törenleri gerçekleştirme hakkında yasalarla belirlenmiş kuralların çiğnenmesi; din görevlileri ve dini birlik (cemaat) üyeleri tarafından özel çocuk ve gençlik toplantıları düzenlenip yapılması, bununla birlikte tapınma edimiyle ilişkisi olmayan işçi dernekleri, yazın (edebiyat) kulüpleri gibi grupların örgütlenmesi. Yasaların bu şekildeki ihlali, bölge veya şehir icra komitesine bağlı idari komisyonlarca 50 rubleye kadar para cezası verilmesini gerektirir. Sovyet yasaları, dini cemaatlerin ve din görevlilerinin yararına zorla para toplamayı, vergilendirmeyi; dinle ilgili yasalara uyulmaması yönünde çağrı amacıyla davetiye, mektup, bildiri ve başka yazılı belgelerin kitlelere

dağıtılmasını; halk kitlelerinde dinsel boş inançları canlandırmak amacıyla etkide bulunmayı da yasaklıyor.

Bunlara benzer kararlar diğer Sovyet cumhuriyetlerinde de kabul edildi. Bütün bu yasal kararlar, hiçbir şekilde vicdan özgürlüğünün kısıtlanması değildir. Bu kararlarda dinsel düşünceler için bir ceza öngörümü söz konusu değildir. Sadece Sovyet yasalarını çiğneyen veya başka insanları buna kışkırtan kişileri sorumlu tutmaktadır bu kararlar. Sovyet devleti, Sovyet vatandaşlarının haklarını ve görevlerini koruyarak, koltuk peşinde koşan, kendi çıkarlarını her şeyin üstünde tutan, zaman zaman da toplum çıkarlarına aykırı davranan, bunları ve peşinde olduğu başka emellerini dinle maskeleyerek, diğer insanların haklarına zarar veren, yasaları çiğneyen kişilere karşı kayıtsız kalamaz. Dini cemiyetler ve onların din görevlileri kendine özgü kurallarla yönetilebildiklerine göre, bu kurallar devletin yasalarıyla çelişemez. Dinle ilgili yasalar, örneğin, dindar anne ve babaların çocuklarını dini bir ruhla yetiştirmelerini, kendileriyle birlikte kilise veya diğer tapınma yerlerine götürmelerini, dini törenler sırasında ayinlere katılmalarını yasaklamıyor. Ama kimi aşırı din yanlıları çocukların din eğitimine el atıyor, bunun için "Pazar Okulları" ve başka 'okullar' kuruyorlar, dini törenlerin yapılışı sırasında çocukları din adamlarının emrine veriyor, çeşitli türde çocuk toplulukları, grupları, toplantıları örgütlüyorlar. Yasa, işte bu tür hareketleri yasadışı sayıyor; Sovyet yasalarının çocukların çıkarlarını, onların manevi özgürlük hakkını koruyan gerçek insancıl özü burada ortaya çıkıyor. Bu planda da, RSFSR Ceza Yasası'nın (25 Temmuz 1962 tarihli yeni şeklinde) dini törenlerin gerçekleştirilmesi görüntüsü altında vatandaşların kişiliğine ve haklarına kastetmeye yönelik davranışlara ilişkin 227. Madde'sini yorumlamak gerekiyor. Bu maddeye göre; dindar gruplar tarafından gerçekleştirilen ve yurttaşların sağlığına zarar verici veya onların kişiliklerine, haklarına yönelik başka kasıtlar taşıyan ya da toplumsal çalışmaları reddetmeye, vatandaşlık görevlerini yerine getirmemeye kışkırtıldığı, aynı şekilde reşit olmayanların da katılmaya zorlandıkları türden hareketlerin örgütlenmesi veya yönetilmesi cezayı gerektirir. Benzer maddeler diğer Sovyet cumhuriyetlerinin ceza yasalarına da girmiştir. Bütün bu kararlar, dini inanç sahibi insanların haklarını korumaya hizmet ediyor, onların sağlıklarını ve yurttaşlık onurlarını koruyor.

Dini kuruluşlar ile din çalışanlarının faaliyetlerini düzenleyen yasal düzgüler (normlar), pratik olarak bütün ülkelerde vardır. Örneğin, İngiltere'de, sadece dini kuruluşların (kilise) değil, "bütün grup veya mezheplerin dinsel törenler için kullandığı her türlü toplanma yeri..." kayıt altına alınmaktadır (Kilise yasası, Madde: 332 ve 339). İngiltere'deki kilise yasaları, 20 kişiden fazla insanın bir bina içinde, resmi kayıt olmadan ayin yapmasını ceza kesmeyi gerektiren bir suç olarak belirlemiştir (Madde: 1411). Ayin toplantılarının kapılar kapalıyken, sürgülü veya kilitliyken yapılmaması gerekir deniyor başka bir maddede (Madde: 1413). 1433. Madde, "pratikte herhangi bir örgüte bağlılık, insanı bir yasanın normal gereklerini yerine getirmekten bağışık tutmaz" deniyor. Örneğin, dini nedenler yüzünden kendi çocuklarına tıbbi yardımda bulunmayan anne-baba, eğer çocuk onların bu tutumu sonucunda ölürse, çocuğun ölümünden suçlu görülürler. Bütün burjuva ülkelerinde yurttaşlık haklarıyla ilgili (medeni) yasalar, dini yasaların üstündedir.

Sovyetler Birliği anayasası ve dinle ilgili yasaları, vicdan özgürlüğü güvencesine özellikle vurgu yapar. Güvence, her şeyden önce, dinin devletten ayrılmasının (kapitalist ülkelerdeki uygulamalarda olduğu gibi) biçimsel değil, gerçek bir ayrılma olmasını gerektirir. Güvence, dini inanç sahibi yurttaşlara, dinsel gereksinimlerini karşılamaları için gerekli maddi koşulları sağlamaktır. Sovyet devleti bu anlayış çerçevesinde, Ortodoks ve dinde reforma karşı çıkan tutucu Ortodoks eğilimlere ait ibadethaneler, Müslümanlara ait camiler, Katolik kiliseleri, Lutheranlara ait yerler (kirh), Yahudi sinagogları ve Baptist ibadethanelerinden oluşan 20 bin tapınma yerini dindar yurttaşların emrine verdi; bugün de dini cemaatlerin süreli dini yayınlar çıkartması için onlara olanaklar tanımaktadır. Dini topluluklar, yasayla belirlenmiş gereksinimleri doğrultusunda dini eşya, ibadet için gerekli malzeme, taşıma araçları edinme, bina kiralama, yapma veya satın alma hakkına sahiptirler. Birlik cumhuriyetlerinin yasaları içinde 1975-77 yılları arasında yapılan bu tür bir yasal düzenleme, dini bir topluluk bünyesinde birleşmiş dindar yurttaşların haklarının genişletildiğinin, vicdan özgürlüğünün daha sağlam maddi güvencelere kavuşturulduğunun kanıtlarından biridir.

Gerek yüksek, gerekse bölgesel yönetim organları –Sovyet halk vekilleri– tarafından uygulanan dinle ilgili yasalara uyulup uyulmadığı yönündeki devlet kontrolü, vicdan özgürlüğünün en önemli güvencesidir. Yasaların ve

dini örgütlenmelerle ilgili hükümet kararlarının uygulanmasının kontrolüyle, SSCB Bakanlar Kurulu'na bağlı Din İşleri Konseyi de ilgilenmektedir. Meclis –birlik organı– bölge icra komitelerinin, kent (Moskova ve Leningrad) meclisleri halk vekillerinin ve otonom cumhuriyetlerin bakanlar kurullarının önerilerine göre, dini toplulukların kayıt altına alınması veya kayıtlarının silinmesi, ibadethanelerin ve ibadet evlerinin açılması ve kapatılmasına ilişkin sorunun kesin çözümü yönünde karar alır.

Sovyetin (meclis) yetkisinde olan bu ve diğer konularda aldığı kararlar, gerek dini topluluklar, gerekse yerel Sovyet organları için bağlayıcıdır. Bütün bu sorunların bir merkezden yönetilmesi ilkesi ayrı bir önem taşımaktadır. Örneğin, dini toplulukların resmi kayıtlardan çıkarılması (yasal konumunu yitirmesi, ç.), ibadethanelerin ve ibadet evlerinin kapatılması büyük bir naziklik, dikkat ve özen, bütün sebepleri hesaba katmayı gerektirir. Ortodoks ve Katolik kiliselerinin, camilerin, ibadet evlerinin kapatılmasına bu tarz bir yaklaşım, sorunun değişik mercilerde her açıdan ve defalarca gözden geçirilmesi ve kesin kararın birlik organı tarafından verilmesi, hatalardan kaçınmayı olanaklı kılıyor. Din ve kiliseye ilişkin yasalara uyulup uyulmadığının kontrolünün merkezden yönetimi, vicdan özgürlüğünün çiğnenmemesini güvenceye alıyor, kült yasalarının doğru uygulanmasını ve sıkı gözetimini sağlıyor, böylece bütün dinlere eşit bir yaklaşımla, yasalar önünde onları eşit kılmış oluyor.

Ekim Devrimi'nin ilan ettiği hukuksal, ulusal ve toplumsal eşitlik, Sovyet halklarının büyük başarıları olan ulusal-dinsel ilişkilerle bağlantılı karmaşık sorunun hak ve adalet temelinde çözümü, özellikle sosyalist devletin, dünyada ilk kez insan hakları sorunlarının çözümü yönünde pratik adımlar attığını, ulusal-dinsel düşmanlıkları tasfiye ettiğini, bütün halklar, bütün vatandaşlar arasında onların ulusal ve dinsel kimliklerinden bağımsız bir eşitlik sağladığını, tüm dünyaya göstermektedir. Dinsel inançlarla bağlantılı düşmanlık ve nefretin yasaklanmasına ilişkin anayasal kural (norm), Sovyet devletinin ulusal-dinsel ilişkiler alanındaki başarılarının yasalarla pekiştirilmesi sonucunu doğurmaktadır. Bu formüle ediş üç noktayı içeriyor: Birincisi, bu düşünce, bireyin dinle ilişkisine bağlı olmayan haklarının korunmasına yöneliktir; ikincisi, ayrı dinsel eğilimler arasında bir düşmanlığın körüklenmesine izin vermez; üçüncüsü ise, anayasada içkin olan söz konusu düşünce, dinin toplum çıkarlarına aykırı amaçlarla

kullanılmasına, sosyalist devletin düzen ve yasalarına düşman bir ruh halinin yaratılmasına karşı yöneltilmiş bir düşüncedir. Böyle bir anayasal gereklilik, dindar insanların toplantılarının Sovyet toplumunun çıkarlarına ve devlet düzenine karşı kullanılmasını, dindar yurttaşları vatandaşlık görevlerini yerine getirmemeye, devlet ve toplum yaşamına ve ülke savunmasına katılmamaya teşviki yasaklayan dinle ilgili yürürlükteki yasalarla uyumludur, bütünüyle yasaldır. Bu düşüncelerin tamamı, anayasanın vicdan özgürlüğü de dahil, "hakların ve özgürlüklerin vatandaşlarca kullanılması"nın, "toplumun ve devletin çıkarlarına, diğer vatandaşların (bu arada ateistlerin) haklarına zarar vermemek gerektiği"nin belirtildiği 39. Madde'nin içeriğiyle bire bir örtüşmektedir.

Sovyet yasalarını ihlal edenlere, toplum çıkarlarına aykırı eylemlerinden ötürü yanıt verilmesi, doğaldır. Sovyetler Birliği'nde dindar insanların haklarının çiğnendiği, dahası onlar üzerinde baskı uygulandığı uydurmasını yayan burjuva dinerkçi propaganda, bu tür olayları kendine göre yorumluyor. Gerçekleri çarpıtanlar açıkça hileye başvuruyorlar, çünkü yasaları ihlal edenlere, özellikle toplumun çıkarlarına aykırı eylemlere karşılık verilmek zorunda kalınması olgusu, dindar insanların "inançlarından ötürü" baskı gördükleri şeklinde gösterilmekte.

Bu yöntem yeni değil. Emperyalist gericiliğin toplumsal siparişini yerine getiren, profesyonel iftiracıların donatıldığı bir yöntemdir bu. Bunlar, sosyalist ülkelerdeki dini cemaat yöneticilerinin toplum ve devlet kontrolü dışında olmaları için mücadele ediyorlar. Ama devlet, din örtüsü altında bazı kimselerin ona ve toplumdaki insanlara zararlı olmasına izin veremez. Kaldı ki bu, sadece sosyalist devletlerle ilgili bir durum değildir. Kapitalist dünyada da devletin yasalarını ihlal edenlere, dindar veya dinsiz olduklarına bakılmaksızın, dava açılır. Yasalar bütün vatandaşlar için bağlayıcıdır.

Bizim ülkemizde hayata geçirilen vicdan özgürlüğü, sadece dini gereklerin yerine getirilmesine yönelik bir özgürlük değildir; bu, aynı zamanda ateist düşünceleri de yayma özgürlüğüdür. Ateist düşünceleri yayma özgürlüğü, SSCB anayasası tarafından güvenceye alınmış olarak, Sovyet demokrasisinin ve onun temel bileşeni olan vicdan özgürlüğünün en önemli parçalarından biridir. Vicdan özgürlüğünü, bir yurttaşın (istediği) bir dine inanma özgürlüğü olarak sınırlayan burjuva yasalarında eksik olan ateizm özgürlüğü, demokrasinin temel halkası ve en önemli koşuludur.

Sovyetler Birliği'nde gerçekleşen vicdan özgürlüğü, ateist propagandanın yönelimini ve içeriğini de belirler. V. İ. Lenin, Marksizmin, dindar insanların dini duygularına hakarete izin vermediğini belirtir. Bu, bütün Sovyet yasalarına nüfuz ederek, bizim toplumumuzda usa uygun biçimde uygulanan değişmez bir ilkedir. Bilimsel ateizmin çok önemli ve doğa yasalarına uygun bir başarı kazanmasına karşın, bu başarı sürecinin hızlanması pek çok nesnel ve öznel etmene bağlıdır: Gelecekte ekonomik, politik, sosyal yaşam, yaşamın dönüştürülmesi, bununla birlikte ideolojik, düşünsel-eğitsel çalışmanın aralıksız ve doğru örgütlenmesi gibi bütün alanlarda gösterilecek başarılara.

TOPLUMSAL İLERLEME VE DİN

İnsan toplumu çok karmaşık, sürekli gelişen bir organizmadır. Bu ilerici, geleceğe dönük gelişme süreci yaşanırken, toplumsal yaşamın değişik yönleri gelişmenin genel gidişi üzerinde farklı etkilerde bulunur, karşılıklı olarak birbirlerini etkilerler. Tarihin ileriye dönük akışı düz, sancısız bir süreç değildir. İnsan toplumunun gelişimi sosyal anlaşmazlıklar ve sarsıntılar içinde gerçekleşmektedir. Bu çelişkiler, insanlık dehasının büyük buluşlarının insanlığın zararına kullanılmaya başlandığı kapitalizm çağında, özel bir güçle birlikte ortaya çıkıyorlar. Kapitalizm koşullarında çok erken bir gelişme gösteren teknik, çalışmayı kolaylaştırmak ve toplumsal refahın, bolluğun kaynağı olmak yerine, emekçilere sayısız felaketler getiriyor, yoksulluğu, işsizliği kaçınılmaz kılıyor. Bilim ve teknik alanlarındaki yeni buluşlar, insanlığın yararına değil, insanları kitlesel olarak yok etmenin araçları olarak kullanılmakta bugün. Kapitalizm koşullarında, K. Marks'ın sözleriyle söyleyecek olursak: "...Görünen o ki, cehaletin karanlığı çöker çökmez, bilimin ışığı bile kirleniyor, başka türlü ışıyabiliyor" (K. Marks- F. Engels, Top. Y., c. 12, s. 4).

Kapitalizmin yıkılışı ve daha üst bir toplumsal sisteme –sosyalizm ve komünizm– geçiş, toplumsal güçlerin usa aykırı biçimde boşa harcanmasına son verdi. Kapitalizmin yerini alan yeni sistemin zaferi, gelecekte toplumsal gelişmenin daha yüksek bir aşamaya varacağının göstergesidir. Komünist toplum, tarihsel ilerlemenin doğa yasalarına uygun zorunlu bir aşamasıdır. Bu, toplumsal gelişmede kaçınılmaz bir aşamadır. Farklı ülkelerin ve toplumların tarihsel yazgıları ne olursa olsun, gelişmeleri ne denli zikzaklı olursa olsun, tarihin nesnel akışı komünizme götürüyor. Toplumsal gelişmenin komünizm aşaması (formasyon), birinci evresi sosyalizmle birlikte, geçmişin korkularından kurtulmuş insanlığın gerçek tarihinin başlangıcıdır. İnsanlığın bütün tarihsel geçmişi (ilkel komünal toplum hariç, ç.), komünizm öncesi bir tarihtir sadece. İnsan toplumlarının gerçek tarihi komünist aşamayla başlar.

Toplumsal yaşamın değişik yönleri, tarihsel ilerlemenin seyrinde değişik roller oynayabilirler. Örneğin, yeni üretim ilişkileri ilerlemenin motoru olabiliyorken, eski üretim ilişkileri de onun freni olarak ortaya çıkabiliyor. Politik ve hukuksal düşünceler, ahlak, felsefe, sanat gibi toplumsal bilinç biçimlerinin de tarihin akışı üzerinde etkisi oluyor. Eğer, örneğin, politik ve

hukuksal düşünceler ilerici nitelikteyseler, yani ilerici sınıfların çıkarlarını yansıtıyorlarsa, bu durumda tarihsel gelişmeye hizmet ederler. Ama eğer bu düşünceler gerici bir nitelik taşıyorlarsa, o zaman da tarihsel gelişmeyi frenler, ilerlemeye engel olurlar.

Din, bütün toplumsal bilinç biçimlerinden farklı olarak, her zaman tarihsel gelişmeyi frenleyen, gerici bir ideoloji olarak ortaya çıkar. O, toplumsal gelişmenin her aşamasında gerici bir rol oynar. Din, insanın zayıflığının (ve umarsızlığının) ifadesi olarak ortaya çıktıktan sonra, onu doğa ve toplum güçleriyle savaşta öbür dünya güçlerine bel bağlamak zorunda bıraktı. Her türlü sömürüyü kutsallaştıran din, emekçileri itaate, öbür dünyada insanı bekleyen ödül veya cezaya inanmaya çağırır, onları gerçek yaşamda kendi çıkarları için mücadeleden alıkoyar.

Kilisenin toplumsal gelişmede oynadığı rol konusu karmaşık bir konudur. Kilisenin çıkarları, onun varlığının bazı dönemlerinde toplumsal gelişmeyle çakışabiliyor. Örneğin, birleşik bir Rus devletinin şekillenme evresinde, kilise, Rusya'nın birliği için Moskova prensliklerini desteklemiştir. Kilisenin bu tutumu, kendi konumunu sağlamlaştırma arzusuyla bağlantılıydı. Nesnel olarak, kilise yeni Rus devletinin kuruluşunda olumlu bir rol oynadı.

Kimi durumlarda dinsel parolalar halkların ulusal kurtuluş savaşlarında kullanıldı ve kullanılmaktadır. V. İ. Lenin, "politik protestonun dinsel bir örtü altında, bütün halkların bazı gelişim evrelerinde kendilerine özgü bir tarzda ortaya çıktığı olaylar vardır..." diye yazar. Bu, farklı etmenlerle birlikte insanların mücadele bilincinin sınırlı oluşuna da bağlıdır. Bu bilinç biçimi dinin her noktasına nüfuz etmiştir ve bu bilince sahip insanlar bütün evrene sadece din prizmasından bakarlar. Ve onlar, toplumun devrimci dönüşümünün gerekliliğini kavradıkları zamanlarda bile, kendilerini dinsel düşünme biçiminden kurtarabilmekten çoğunlukla uzak kalıyorlar.

Bugün birçok dini lider, bir çok dini örgüt, savaş karşıtı eylemlere etkin olarak katılıyorlar. Onlar samimi olarak dünyanın geleceğinden endişe duyuyor, silahlanma yarışının durdurulmasını istiyor, sözcüğün tam anlamıyla savaş psikozu yaratarak ateşle oynayan burjuva politikacıların kışkırtıcı tutumlarını kınıyorlar. Emperyalist gericiliğin, savaş karşıtı hareketlere katılan din adamları üzerinde baskı kurma çabalarına karşın, onlar nükleer bir felaketin önlenmesi konusundaki kararlılıklarını giderek

daha yüksek bir sesle dillendiriyorlar. Din adamları, bu eylemlerde, insanlığın başat görevinin yeryüzündeki yaşamı korumak olduğunu söyleyen tanrıtanımazlarla aynı safta yer almaktalar. Komünistler bu tutuma anlayışla yaklaşıyorlar.

Ne var ki, bu savaş karşıtı tutum, dinin hiç de başka bir şey olduğu anlamına gelmiyor; onun yalana dayalı bir dünya görüşü, gerici bir ideoloji olduğu gerçeği ortadan kalkmıyor, sömürü toplumundaki işlevi değişmiyor. Din, K. Marks'ın çok yerinde belirttiği gibi, "halkın afyonu" olma rolünü sürdürüyor.

Dinin tarihte oynadığı gerici rol, dinsel dünya görüşünün kendi varlığından kaynaklanır. Bu nedenle, her toplumsal değişimde, din, toplumsal ilerlemeyi frenleyen gerici bir güç olarak ortaya çıkar. Günümüz koşullarında, azalmadan süren ideolojik savaşta dinin yerinin ne olduğu gözden geçirilirken, oynadığı rol açıkça ortaya çıkıyor.

KOMÜNİSTLERİN DİNE YAKLAŞIMI

Komünist parti dine, dinsel kuruluşlara nasıl yaklaşır? Bu soru dindar ve tanrıtanımaz insanlarca sık sık sorulur. Komünist parti, emekçilerin sınıf mücadelesinin öncüsü, bütün dinlere doğrudan karşı olan Marksist-Leninist dünya görüşüne dayalı düşüncelerde hemfikir insanların birliğidir. Usa dayanan, bilimsel ateizm, Marksist-Leninist dünya görüşünün ayırıcı bir özelliğidir.

Marksizm-Leninizmin kurucuları, sınıflı toplumda dinin toplumsal kökenini ortaya koyarak, onun ortadan kalkması için her şeyden önce insanın insanı sömürmesine dayanan toplumsal düzenin ortadan kalkması, yani sosyalist bir devrimin gerçekleştirilmesi gerektiğini tanıtladılar. Başka bir deyişle, kapitalizm koşullarında komünist partinin önünde duran asıl hedef, proletarya devrimini gerçekleştirmektir. Diğer bütün sorunlar bu temel amaca bağlıdır. Bu nedenle, dine karşı verilen ideolojik savaş işçi sınıfı ve onun partisi için kendi başına bir amaç değildir. Bu ideolojik savaşım, sosyalist devrimi gerçekleştirme görevlerine bağlıdır. Bunun nedeni de, kapitalizm koşullarında komünistler, birinci planda dine karşı savaşı öne sürmeden, bütün emekçileri kapitalizme karşı savaşta birleştirmeye çalışmalarıdır. Komünistler, toplumsal ilerleme, barış ve

halklar arası adaletin sağlanması mücadelesinde, bütün emekçilerin birliğinden yanadırlar.

Devrim, bütün sömürülenlere öncülük eden işçi sınıfı tarafından gerçekleştirildiğine göre, komünist parti, sınıf savaşının akışı içinde din ve mezhep ayrımı olmaksızın, bütün emekçilerin birliğini zorunlu görür. Komünistler bununla birlikte, din karşıtı propagandayı sürdürmeyi, kitleleri ateist bir ruhla eğitmeyi gerekli sayar, bu çalışmayı devrim savaşına ve proletarya diktatörlüğüne bağlı olarak yürütürler.

Vicdan özgürlüğü, kapitalizm koşullarında komünistler tarafından ortaya konan genel demokratik görevler arasında önemli bir yer tutar. Komünistler, kapitalist sistemde vicdan ve düşünce özgürlüğü için mücadele ederler. Komünist parti, devletle ilişkisi bakımından dinin kişiye ait özel bir sorun olduğunun ilan edilmesini ister. Ancak, komünistler, dini komünist parti açısından özel bir sorun olarak görmez, ona tarafsız yaklaşamazlar. V. İ. Lenin, öncü devrimci teoriyle donanmış proletarya partisinin, dinle etkin şekilde mücadele etmesinin, dünya, insan ve topluma ilişkin bilimdışı dinsel düşünceleri açıkça ortaya koyması gerektiğinin altını çizer. Her türlü dine karşı ideolojik mücadele, partinin her üyesinin görevidir. Fakat ateist propagandanın şekil ve yöntemlerinin seçimi, tamamen proletaryanın sınıfsal amaçları, yer ve zaman koşullarınca belirlenmelidir. V. İ. Lenin, bütün parti üyelerinin ateist olmasına ilişkin bir maddenin Parti'nin birinci programına konmasının amaca uygun düşmeyeceğini söylemişti; çünkü bu, işçi sınıfını temel sorunların çözümünden uzaklaştırabilir, Parti'nin devrimci güçlerinin parçalanmasına, safların dağılmasına neden olabilirdi.

Bu, hiç de Komünist Parti'nin dinle mücadeleden vazgeçtiği anlamına gelmemiştir. Parti, din sorununun sınıf mücadelesi ve toplumun sosyalist temeller üzerinde yeniden yapılanma olgusundan bağımsız, soyut-idealist bir tarzda ortaya konmasını reddetmiştir. Parti, bütün dinlere ve gizemciliğe hiçbir zaman hoşgörüyle yaklaşmadı, "tanrı arayanlar"a ve "tanrı yaratanlar"a karşı etkin bir mücadele yürüttü, rafine edilmiş, düzeltilmiş dini düşüncelerin iç yüzünü açığa vurdu, dini komünizmle özdeşleştirme yönündeki her türlü çabaya karşı çıktı.

Ekim Devrimi'nin zaferinden sonra, Mayıs 1919'da yapılan RKP (B)'nin VIII. Kongresi'nde kabul edilen yeni parti programında, Parti'nin, 'kilisenin devletten, eğitimin kiliseden ayrılması'yla yetinmeyerek, emekçi kitlelerin

dinsel kör inançlardan gerçek anlamda kurtulmasına yardım etmeye çalışacağı yazılmıştı. Parti, geniş çaplı bilimsel bir eğitim aydınlanma ve din karşıtı propagandayı örgütleyerek, kitlelerin planlı ve bilinçli bir toplumsal-ekonomik çalışmayı gerçekleştirmelerine özel bir dikkatle yönelir, çünkü dinsel kör inançların yok olmasını ancak bu durum sağlayabilirdi.

VIII. Parti kongresi, din propagandası yürütülürken, dindar insanların dini duygularına yönelik her türlü hakaretten kesinlikle kaçınılması gerektiğini özellikle belirtir (Madde: 13).

Komünistlerin çoğunluğu, din karşıtı propagandayı Parti programına sıkı sıkıya bağlı kalarak yürüttüler. Ama Parti'nin 13. Maddesi'nin ihlal edildiği olaylar da yaşandı. Bu nedenle 1921 yılında Parti MK'si, din karşıtı propagandanın örgütlenmesi ve programın 13. Madde'sine ilişkin bir karar aldı. Bu kararda, parti üyelerinden dine karşı yürütülen kültür-aydınlanma çalışmalarına etkin olarak katılmaları isteniyordu.

1923 yılında Parti'nin XII. Kongresi, "din karşıtı ajitasyon ve propagandanın örgütlenmesi" hakkında bir kararı onayladı. Kongre, ateist propagandanın gelecekteki gelişme ve gerçekleşme ölçütlerini belirleyerek, dindar insanların dini duygularının herhangi bir şekilde incitilmesine kesinlikle karşı olduğunu, çünkü bunun dinsel kör inançları ve dinsel bağnazlığı daha da pekiştirebileceğini ifade etti.

Dinin kendiliğinden ortadan kalkacağına ilişkin zaman zaman kendini gösteren düşünceler, ateist eğitimin taşıdığı önemin küçümsenmesine yol açmakta. Kuşkusuz, sosyalist gerçeklik, büyük sosyo-ekonomik değişimler, Sovyet insanlarının yaşam tarzı, onların dünya görüşlerinin değişmesine, dinsel kör inançlarının yok olmasına yardım ediyor. İnsanların kültür ve genel eğitim düzeyinin yükselmesi kendi rolünü oynuyor, ama V. İ. Lenin'in haklı olarak belirttiği gibi, " bütün çağdaş toplumlar tarafından cehalete, bilgisizliğe, kör inançlara mahkum edilen milyonlarca insanı (özellikle köylüleri ve zanaatçıları) bu karanlıktan ancak tam bir Marksist eğitimin kurtaracağını düşünmek, bir Marksistin yapabileceği en büyük ve en kötü yanlışlık olur. Bu kitlelere, onların ilgisini çekmek, onları din uykusundan uyandırmak, en değişik yönlerden ve en değişik yöntemlerle canlandırmak vb. için, ateist propagandaya uygun her türlü malzeme verilmeli, yaşamın

pek çok farklı alanlarından gerçeklerle tanıştırılmalı, onlara olanaklı olan her noktadan yaklaşılmalıdır "(V. İ. Lenin, Top. Y., c. 45, s. 26).

Parti, toplumun değiştirilmesi ve toplumsal ilerleme mücadelesinde emekçilerin birliği sorununu, en önemli sorun olarak görmüştür her zaman. V. İ. Lenin, kitleleri dinsel (ve mezhepsel, ç.) etmenlere bağlı olarak parçalama girişimlerine, gerici burjuvazinin "kitlelerin dikkatini gerçekten önemli ekonomik ve politik sorunlardan bu yöne çekmek için, dinsel düşmanlığı alevlendirme..." çabalarına kesin bir tavırla karşı çıkmıştır. Lenin, "ezilen sınıfın cenneti yeryüzünde kurma yönünde verdiği devrimci mücadeledeki birliğinin, bizim için, proleterlerin gökyüzündeki cennete ilişkin düşünce birliğinden daha önemli" olduğunun altını çizer (V. İ. Lenin, Top. Y., c. 12, s. 146).

Bununla birlikte, Parti, ateist eğitimin komünist eğitimin ayrılmaz bir parçası olduğu noktasından hareketle, dine yaklaşımındaki ilkesel tutumundan hiçbir zaman geri adım atmadı. V. İ. Lenin, şöyle yazar: "...Marksizme az da olsa ciddi yaklaşma yeteneğine sahip, onun felsefi temellerini ve uluslararası sosyal-demokrasinin deneyimi konusunda birazcık derin düşünebilen biri, Marksizmin din konusundaki taktiğinin Marks ve Engels tarafından tutarlı ve iyice düşünülmüş olduğunu; sığ bilgi sahiplerinin veya cahillerin sendeleme saydıkları şeyin, diyalektik materyalizmden doğan dolaysız ve kaçınılmaz bir sonuç olduğunu kolayca görecektir. Marksizmin din konusundaki "ılımlı" gibi görünen yaklaşımının, bir kimseyi "ürkütüp kaçırmamak" vb. anlamı taşıyan, "taktiksel" dedikleri düşüncelerden kaynaklandığını düşünmek, büyük bir yanılgı olur. Aksine, bu konuda da Marksizmin politik çizgisi onun felsefi ilkelerine ayrılmaz şekilde bağlıdır" (V. İ. Lenin, Top. Y, c. 17, s. 418).

Ateist eğitime gelince, bu, dindar insanlara düşmanca bir yaklaşımın sergilenmesi değildir; aksine, bu insanların gelişmesini sağlama, bilinçlerini yalan yargılardan ve düşüncelerden kurtarma isteğinin ortaya konmasıdır. Ateizm, zorunlu nitelikteki "dini simgelere" takılıp kalmaz. Ateist eğitim, büyük bir özen ve dikkatle, dindar insanların duygularına mutlak bir saygı çerçevesinde yürütülür. V. İ. Lenin, şöyle diyor bu konuda: "Dinsel kör inançlarla savaş son derece özenli yürütülmeli; bu savaşı dinsel duyguları inciterek sürdürenler, çok zararlı oluyorlar. Bu savaş, propaganda ve eğitim

yoluyla yürütülmeli" (V. İ. Lenin, Top. Y., c. 37, s. 186). Bu Leninist saptama, ateist eğitimin en önemli ilkelerinden biri oldu.

EKLER

ALBERT EİNSTEİN

DİN VE BİLİM

İnsanların yaptığı ve bulguladığı her şey, gereksinimlerini sağlama ve acılarını gidermeye sıkı sıkıya bağlıdır. Dinsel hareketler ve onların gelişimi anlaşılmak istendiğinde, bu hiçbir zaman akıldan çıkarılmamalı. Ne tür bir yücelik olarak görünürse görünsün, bütün insansal amaçların ve ulaşılan başarıların temelinde duygular ve istekler yatıyor.

Hangi duygular ve gereksinimler insanları dinsel düşüncelere ve bu sözcüğün en geniş anlamıyla dine götürüyor? Şayet bu konu üzerinde azıcık da olsa düşünecek olursak, dinsel duyguların ve heyecanların beşiğinde en değişik duyguların yattığını kısa sürede görürüz. İlkel insanların kafasındaki dinsel tasarımları her şeyden önce korku, açlık korkusu, yabanıl hayvanlar karşısında duyulan korku, hastalıklar ve ölüm karşısındaki korku doğuruyordu. Yaşamın bu aşamasında (olaylar arasındaki, ç.) nedensel bağların kavranışı genellikle son derece düşük bir düzeyde olduğundan, insan usu, insan için korkunç olan olaylara bağlı istem ve eylemden kendisi için daha çok veya daha az benzeşik bir varlık yaratır. Bundan sonra insanlar, bu varlığı merhamete getirmeyi düşünmeye başlarlar. Bunun için belli etkinliklerde bulunur ve birbirine uygun olarak kuşaktan kuşağa aktarılan kurbanlar sunarlar; bu varlığı yatıştırmaya, yani onu insanlara yaklaşımında daha iyilikçi kılmaya yardımcı olurlar. Bu bakımdan ben buna korkunun dini diyorum. Dinin doğuşu değil ama kurumlaşması, kendilerine insanlar ile insanların korktukları (tanrılaştırılmış, ç.) varlıklar arasında aracılık rolü biçen ve buna dayanarak hegemonyalarını kuran ayrı bir din adamları kastının oluşumuna önemli ölçüde hizmet eder. Konumu başka etkenlerle belirlenen bir şef veya yönetici ya da herhangi bir ayrıcalıklı sınıf, dünyasal egemenliği sık sık din adamlarının işlevleriyle birleştirmekte, ya da ortak çıkarlar elde etmek için iktidardaki politik kast din adamları kastıyla el ele vermektedir.

Dinsel biçimlerin diğer kaynakları toplumsal duygulardır.

Baba, anne, büyük insan topluluğunun şefleri de ölümlü ve yanılabilirdirler. İktidarı elde etme arzusu, sevgi ve yardım gibi etkenler de tanrının toplumsal ve ahlaksal (moral) anlamının yaratılmasına neden

olmaktadır. Tanrı kayrası (hikmeti) insanı koruyor, onun yazgısına hükmediyor, onu ödüllendiriyor veya cezalandırıyor. Tanrı, insanların tasarımına göre, kabile yaşamının, insanlığın ve ayrıca bu sözcüğün en geniş anlamıyla yaşamın koruyucusu, başa gelen felaketler ve tatmin edilmemiş istekler konusunda bir avutucu, ölü ruhların koruyucusudur. Tanrı kavramının toplumsal veya ahlaksal anlamı böyledir.

Kutsal Kitap'ta (Tevrat) korku dininin ahlak (moral) dinine dönüşümünü izleyerek görmek olası. Bu dönüşümün devamını da Yeni Ahit'te (İncil) saptamak olanaklıdır. Bütün uygar halkların, ayrıca Doğu halklarının dinleri, aslında ahlak dinleridirler. Korku dininden ahlak dinine geçiş, bir halkın yaşamında önemli bir süreç demektir. İlkel insanların dininin, açıkça bir korku dini, uygar halkların dinlerinin ise, açıkça ahlak dinleri olduğu şeklindeki yanlış düşünceye karşı uyarıda bulunmak gerek. Ahlak dininin toplumsal yaşamın daha yüksek bir gelişme düzeyinde bulunma üstünlüğüne sahip olmasına karşın, gerek ilkel insanın dini, gerekse uygar halkların dinleri karma bir yapı gösterirler.

Tanrı düşüncesinin antropomorfik (insanbiçimci) niteliği, bütün bu din çeşitleri için ortak noktadır. Bir kural olarak, bu düzeyi sadece, özellikle bazı seçkin kişilikler ve özellikle de yüksek derecede gelişmiş toplumlar geçebilmektedir. Ancak hem ilkel insanın, hem uygar toplumların dinlerinde, seyrek olarak rastlansa da dinsel duygunun üçüncü bir aşaması daha vardır. Ben bu aşamaya kozmik din duygusu diyorum. Bu duyguya yabancı olan bir kimse, bunu hangi etkenin oluşturduğunu çok zor açıklar, daha da önemlisi ona gereken tanrının antropomorfik açıdan kavranışı söz konusu olamaz.

Birey bir yandan insan isteklerinin ve ereklerinin hiçliğini, diğer yandan doğada ve düşünceler dünyasında beliren yüceliği ve olağanüstü bir düzeni duyumsar. Birey, kendi varlığını, kendi türünün hapishaneye kapatılmış varlığı olarak görmeye başlar ve ancak bütün Evren'i birleşik ve akla uygun bir bütün halinde kavrar. Kozmik din duygusunun ilk belirtileri, gelişmenin çok erken aşamalarında, örneğin Davud'a ait bazı Zebur parçalarında ve Eski Ahit (Tevrat) peygamberlerinin kitaplarında gösterilebilir. Kozmik din duygusunun çok daha güçlü öğeleri, Schopenhauer'in yapıtlarından öğrendiğimiz gibi, Budizm'de bulunmaktadır.

Ne dogmaları ne de tam bir insan imgesiyle algılanan tanrıyı tanıyan bütün zamanların dinsel dehaları, bu kozmik din duygusuyla anılır oldular. Bu nedenle, temel öğretisi kozmik din duygusuna dayanan bir kilise olamaz. Bundan çıkan sonuç şu ki, bütün zamanlar içinde özellikle dinden ayrılmışlar arasında bu duyguya fazlasıyla eğilimli, kendi çağdaşlarına çoğunluk ateistler, bazen de azizler olarak görünen insanlar bulunuyordu. Bu bakımdan Demokritos, Assisli Fransis ve Spinoza gibi insanlar pek çok ortak noktaya sahiptirler.

Eğer kozmik din duygusu, ne temel tanrı kavrayışının bir ölçüde sona ermesine, ne de teolojiye götürüyorsa, nasıl oluyor da insandan insana geçebiliyor? Bana öyle geliyor ki, bu duygunun uyandığı ve sürdüğü kişiler, onu yaşamak ve sanatın, bilimin en önemli işlevi yapmak yeteneğinde olan kimselerdir.

Şimdi, görüş bakımından bilinenden çok daha büyük farklılıklar gösteren bilimle din arasındaki ilişkileri gözden geçirme noktasına gelmiş bulunuyoruz. Bu ilişkiler tarihi planda incelenecek olursa, bunların, açıkça görülen nedenden ötürü, bilimle din arasındaki uzlaşmaz çelişkiler olarak kabul edilmesi gerekir. Buna göre, nedensellik yasasının evrensel boyuttaki geçerliliğine, varlık hakkındaki düşünceye tam olarak inanmış bir kimsenin, evrendeki olayların gidişine müdahale yeteneğinde olması asla söz konusu değildir. Nedensellik hipotezi (varsayım) ciddi anlamda kabul ediliyorsa elbette. Böyle bir insan korku dinini zerre kadar gereksinmez. Ona toplumsal veya ahlaksal bir din de gerekli değildir. Yapılan 'hayırlı' işler için ödüllendiren, işlenen günahlar için de cezalandıran tanrı bu insana göre usdışıdır, çünkü insanların davranışları iç ve dış zorunluluklar tarafından belirlenmektedir. İnsanlar, cansız bir cismin içine çekildiği hareketten daha fazla olmayan kendi davranışları için, tanrının huzurunda ceza görebiliyorlar. Buna dayanarak, ahlakın temellerini çökertmiş diye bilim suçlanıyor haksız olarak. Gerçekten de, insanın etik tutum ve davranışı acıma, eğitim ve toplumsal ilişkilere dayanmak zorundadır. Bunun için hiçbir dinsel ilkeye gereksinim yoktur. Eğer insanları sadece ölüm sonrası bir korku ve cezanın gücüyle, yaptıkları iyi işlere karşılık alacakları bir ödül umuduyla kötü davranışlardan alıkoymak mümkün olsaydı, onlar için son derece iğrenç bir şey olurdu bu.

Değişik eğilimlere ait kilisenin sürekli olarak bilimle savaştığını ve bilim insanlarını kovuşturduğunu anlamak zor değil. Fakat diğer yandan, ben, kozmik din duygusunun bilimsel incelemenin harekete geçirici en güçlü ve en soylu etkenlerinden olduğuna inanıyorum. Ancak olağanüstü çabaları ve bunun dışında, yeni yollar açan hiçbir bilimsel çalışmanın onsuz ortaya çıkamadığı özveriyi yaraşır şekilde takdir edebilen kişiler, bu duygunun ne kadar güçlü olması gerektiğini, tek başına bir yapıt yaratma yeteneğinin alışılmış pratik yaşamdan ne denli uzak olduğunu anlayabilirler. Eğer ussallık Kepler ile Newton'a gök mekâniğinin temel ilkelerini çözme yönünde çok uzun yıllar boyunca kararlılıkla emek harcamalarına izin verdiyse, evrenin ussal donanımına derin bir güven duymalarından ve bu evrende ussallığın beliren en küçük yansımasını bile büyük bir tutkuyla kavrama isteğini taşımak zorunda oluşlarından ötürüdür! Bilimsel bir inceleme hakkında daha çok kendi ulaştığı sonuçlara göre bir yargıya varan kişi, ona kuşkuyla yaklaşılan bir ortamdaki insanların ruhsal dünyasına ilişkin rahatlıkla tamamen yanlış bir düşünceye sahip olur; bu kuşkucu insanlar, onların düşüncelerini paylaşan ve dünyanın dört bir yanına dağılmış insanlara yol gösterebilmişlerdir. Ancak yaşamını benzer ereklere adamış bir kimse, sayısız başarısızlıklara karşın, kendisinin bu tür insanları esinlendirdiğini ve onlara önüne koyduğu hedefin doğruluğunu koruma gücü verdiğini anlayabilir. Bu yapıdaki insanlar güçlerini kozmik din duygusundan alırlar. Çağdaşlarımızdan biri, yaşadığımız materyalist çağda, ancak derin dinsel duygulara sahip insanların ciddi bilim adamları olabileceğini söylüyor; temelsiz bir düşünce değildir bu.

GERÇEKLİĞİN DOĞASI

Rabindranat Tagore ile Söyleşi[*21]

Albert Einstein: Siz evrenden soyutlanmış bir tanrıya inanıyor musunuz?

Rabindranat Tagore: Evrenden soyutlanmış bir tanrıya inanmam. İnsanın bitmez tükenmez kişiliği evreni kavrar. İnsan kişiliği için kavranılamaz bir şeyin olması olanaksızdır. Bu, evrenin gerçekliğinin insansal bir gerçeklik olduğunu tanıtlar.

Ben kendi düşüncemi açıklamak için, bilimsel bir olgudan yararlanacağım. Madde, aralarında hiçbir şey bulunmayan proton ve nötronlardan oluşur, ama madde birbirinden ayrı elektron ve protonların bir araya geldiği uzay boşluğuyla bağı olmayan bir bütünmüş gibi gözükebilir. İnsanlık da tıpkı bu şekilde bireylerden oluşur, ama bireyler arasında insan toplumuna canlı bir organizma bütünlüğü veren karşılıklı insan ilişkileri vardır. Evren genel olarak aynı biçimde, bir birey gibi bizimle birlik içindedir. Bu, insanın evrenidir.

Ben dile getirilen bu düşünceyi sanatta, yazında (edebiyat) ve insanın din bilincinde izleyerek görüyorum.

Einstein: Evren'in doğasına ilişkin iki değişik kavrayış biçimi vardır:

1) Evren bir bütün olarak, insana bağlıdır,

2) Evren bir gerçeklik olarak, insan bilincinden bağımsızdır.

Tagore: Evrenimiz insan sonsuzluğuyla bir uyum içinde bulunurken, biz onu bir gerçeklik olarak kavrar ve bir güzellik olarak duyumsarız.

Einstein: Ama bu, evrenin tam anlamıyla insansal özüdür.

Tagore: Başka bir öz olamaz. Bu evren, insanın evrenidir. Onun hakkındaki bilimsel düşünceler, bilim adamının düşünceleridir. Bu nedenle bizden ayrı bir evren yoktur. Bizim evrenimiz görecelidir (izafi), onun gerçekliği bilincimize bağlıdır. Usa uygun ve güzel olanın bu evrene gerçeklik veren bir standardı vardır: Duyumları duyumlarımıza uyan Ebedi İnsan'ın standardı.

Einstein: Sizin Ebedi İnsan'ınız, insan özünün cisimlenişidir.

Tagore: Evet, ebedi özünün. Onu duyumlarımız ve eylemlerimizin yardımıyla algılamak zorundayız. Biz, bizdeki dar kafalılığa sahip olmayan Yüksek İnsan'ı anlarız. Bilim ayrı bir kişilik tarafından sınırlandırılmamış olanı inceler; o, gerçeklerin kişilik dışı insansal dünyasıdır. Din bu gerçekleri anlar ve onları bizim daha derin gereksinimlerimizle ilişkilendirir; bizim bireysel bilincimiz gerçekliğin ortak anlamını kavrar. Din gerçeklere değer verir, biz de kendi varlığımızın gerçeklikle uyum içinde olduğunu duyumsayarak gerçekliği kavrarırız.

Einstein: Ama bu, gerçekliğin veya güzelliğin insandan bağımsız olmadığı anlamına gelir.

Tagore: Gelmez.

Einstein: Eğer insanlar bir anda olmadıysa, o zaman Apollon Belvederskiy olağanüstü güzel olmaktan vazgeçmez miydi?

Tagore: Evet!

Einstein: Ben güzelliğin bu şekilde kavranışını kabul ediyorum, ama gerçekliğin kavranışını kabul edemiyorum.

Tagore: Niçin? Bildiğiniz gibi gerçeklik insan tarafından kavranıyor.

Einstein: Ben kendi kavrayışımın doğruluğunu tanıtlayamam, ama bu benim dinimdir.

Tagore: Güzellik, evrensel insanda cisimlenmiş olan kusursuz uyum düşüncesinde içkindir; gerçeklik evrensel usun kusursuz kavrayışıdır. Biz bireyler, küçük büyük hatalar yaparak, bir deneyim birikimi yaratarak, usumuzu bilgiyle donatarak gerçeğe yaklaşırız, yoksa daha başka nasıl gerçeğin bilincine varabiliriz ki?

Einstein: Ben, bilimsel gerçeğin, haklı olarak insandan bağımsız bir gerçek sayılması gerektiğini tanıtlayamam, ama buna kesinlikle inanıyorum. Pitagoras'ın (Pitagor) geometri alanındaki teoremi, hiçbir şeyi insandan bağımsız olarak doğruya yakın koymaz ortaya. Ne olursa olsun, eğer insandan bağımsız bir gerçeklik varsa, o zaman gerçek olan bir şey bu gerçekliğe uygun düşmek zorundadır ve birinci gerçekliğin reddi ikincinin reddini gerektirir.

Tagore: Evrensel İnsan'da cisimlenmiş olan gerçek, aslında insansal bir gerçek olmak zorundadır, çünkü biz bireyler karşımızdaki bir olayın içerdiği her şeyi kavrayabilseydik, bu olay hiçbir zaman gerçek olarak, en azından mantıksal süreç-lerin yardımıyla, başka bir deyişle, bir insan organı olan dü-şünme organı yardımıyla yaklaştığımız bilimsel bir gerçek olarak adlandırılamazdı. Hint felsefesine göre, Brahma vardır, ayrı bireyin akılla kavrayamayacağı veya sözcüklerle yazılamayacak olan mutlak bir gerçektir. O, ancak bireyin sonsuzluğa tam dalışıyla kavranabilir. Böyle bir gerçek, bilime ait bir gerçek olamaz. Sözünü ettiğimiz gerçeklik gibi, doğa da dışsal

bir nitelik taşır, yani kendini insan usuna gerçekmiş gibi gösterir, bundan ötürü de bu gerçek, insansal bir gerçektir. Ona benim gerçeğim veya hayali gerçek demek olası.

Einstein: Belki de Hint felsefesinin anlayışı olan sizin anlayışınıza göre, bizim hayalle olan ilişkimiz kişisel değil, bütün insanlığın ortak ilişkisidir.

Tagore: Biz bilimde disipline bağlıyız, bizim bireysel usumuzun koyduğu bütün sınırlamaları bir yana atarız ve böylelikle Evrensel İnsan'ın usunda cisimlenen gerçeği kavramaya yaklaşırız.

Einstein: Gerçek, bizim bilincimize bağlı mı? Sorunun özü bu.

Tagore: Bizim gerçek dediğimiz şey, gerçeklik bakımından her biri Evrensel İnsan'a ait öznel olanla nesnel olan arasındaki ussal uyumdan ibarettir.

Einstein: Günlük yaşantımızda bile, bizim tarafımızdan kullanılan maddelere insana bağlı olmayan bir gerçeklik yüklemek zorundayız. Bunu, söz konusu duyu organlarımız arasında usa uygun karşılıklı bir ilişki kurmak için yaparız. Örneğin, evde hiç kimse olmasa da, şu masa bulunduğu yerde duracaktır.

Tagore: Evet, masayı evrensel us kavrayacak, bireysel us değil. Benim algılayacağım masayı, benim soyum da algılayabilir.

Einstein: İnsana bağlı olmayan gerçekliğin varlığı konusundaki doğal bakış açımız ne açıklanabilir, ne kanıtlanabilir, ama herkes inanıyor ona, ilk insanlar bile. Biz gerçekliğe insanüstü bir nesnellik yüklüyoruz. Varlığımızdan, deneyimimizden, usumuzdan bağımsız olan bu gerçeklik bize gereklidir, onun ne anlama geldiğini söyleyemiyorsak bile.

Tagore: Bilim, masanın sert bir cisim olduğunu kanıtladı, bu sadece bir görüntüdür, demek ki şayet insan usu olmasaydı, insan usunun algıladığı gibi bir masa da olmayacaktı. Aynı zamanda kabul etmek gerekir ki, masanın ilk fiziksel gerçekliği, birbirinden ayrı dönen çok sayıda elektrik gücü merkezlerinden başka bir şey değildir, öyleyse yine de insan usuna aittir.

Gerçekliği kavrama sürecinde, evrensel insan usuyla ayrı bireyin sınırlı usu arasında ezeli bir uyuşmazlık ortaya çıkıyor. Kesintisiz süren kavrama

süreci bilimimizde, felsefemizde ve etiğimizde işleyişini sürdürüyor. Her durumda, insandan bağımsız herhangi bir mutlak gerçeklik olsaydı, o bizim için hiç olmayan bir gerçeklik olurdu.

Boşlukta değil de sadece zaman içinde, müzik notaları gibi birbirini izleyen olayların gelişimi için, usun kendini göstermesi zor değildir. Müzikal gerçeklik, böyle bir usun gerçekliği kavraması, Pitagoras'ın her türlü anlamdan yoksun olan geometrisi için akraba oluyor. Kâğıdın gerçekliği, kuşku yok ki yazının (edebiyat) gerçekliğine uzaktır. Kâğıdı kemiren bir güvenin usu yazın (edebiyat) diye bir şeyi kesinlikle tanımaz, ama insan usu için yazın, bir gerçeklik olarak kâğıdın kendisinden daha büyük bir önem taşır. Tıpkı bunun gibi, eğer insan usu konusundaki akılcı veya duygusal bir görüşte bulunmayan herhangi bir gerçeklik varsa, bu gerçeklik, biz insan usu taşıyan varlıklar olarak yaşadığımız sürece, bir hiç olarak kalacaktır.

Einstein: Bu durumda ben sizden daha dindarım.

Tagore: Benim dinim Ebedi İnsanın, Evrensel insan ruhunun, kendi öz varlığımın algılanmasından ibarettir. Bu, benim "İnsan Dini" dediğim derslerimin konusuydu.

CHARLES DARWİN

DİNSEL GÖRÜŞLERİM (OTOBİYOGRAFİ)

Bu iki yıl boyunca din konusunda çok düşünmek zorunda kaldım. "Beagle" gemisiyle yaptığım yolculuk sırasında tam bir Ortodokstum. Bazı subayların (kendileri de Ortodoks olmalarına karşın), ahlakla ilgili bir konuda, itiraz edilemez bir otorite olarak, İncil'i delil gösterdiğimde bana nasıl içten güldüklerini anımsıyorum. Öne sürdüğüm kanıtın yeniliğinin onları güldürdüğünü sanıyorum. Fakat bu süre içinde (yani Ekim 1836'dan Ocak 1839'a kadar) ben yavaş yavaş, Eski Ahit (Tevrat)'in dünya tarihine ilişkin söylediklerinin açıkça yalan oluşuyla, onun Babil Kule'siyle, kutsal bir öğüt işareti olarak gösterdiği gökkuşağıyla vb., vb. ve onun tanrıya kindar bir tiranın duygularını atfetmesiyle, Hinduların kutsal kitaplarından veya herhangi bir yabanılın dini inançlarından daha büyük bir değer taşımadığı bilincine vardım. O zamanlar, kendimi bir türlü kurtaramadığım bir soru gelirdi aklıma sık sık: Eğer tanrı Hindulara şimdi bir vahiy göndermek isteseydi, acaba tıpkı Hıristiyanlığın bir inançla Eski Ahit (Tevrat)'e bağlandığı gibi, Hinduların da bir inançla Vişnu'ya, Siva'ya vb. bağlanmalarına olanak tanır mıydı? Bu, bana hiç olmayacak bir şey olarak görünüyordu.

Bu konuda daha sonra, herhangi normal bir insanı, Hıristiyanlığın onayladığı tansıklara (mucize) inanmak zorunda bırakmak için, en açık kanıtların gösterilmesi gerekirdi diye düşünerek, doğanın kesin yasalarını bizim için giderek daha fazla inanılmaz olan tansıklardan daha çok anladığımız, uzak geçmişte insanların cahil ve bizim için hemen hemen anlaşılmaz olan şeylere kolayca inandıkları yargısına vardım. İncil metinlerinin, onlarda anlatılan olayların tam meydana gelişi sırasında düzenlendiklerini kanıtlamanın olanağı yok. İncil bölümleri, pek çok önemli ayrıntıyı farklı şekillerde anlatmaktadır; bana öyle geliyor ki, bu, söz konusu farklı anlatımları tanıkların alışıldık belirsizliğine bağlamak için yapılıyor. Az da olsa bir özgünlük taşıdıkları ve değerli oldukları için değil, beni etkiledikleri için ileri sürdüğüm bu ve bunlara benzer düşüncelerin akışı içinde, tanrısal bir vahiy olarak Hıristiyanlığa duyduğum inançtan yavaş yavaş uzaklaşmaya başladım. Yalana dayalı pek çok dinin olağanüstü bir hızla yeryüzünün geniş bir alanına yayılmış olması gerçeği, benim için

belli bir önem taşır. Yeni Ahit (İncil) ahlakı o kadar da güzel bir ahlak değil, bu ahlakın mükemmelliğinin, bir ölçüde, bizim hâlâ eğretileme ve alegoriler yüklediğimiz onun yorumuna bağlı olduğunu yadsımanın sanıyorum olanağı yok.

Fakat ben hiç de kendi inancımı yadsıma eğiliminde değildim; ben buna inanıyordum, çünkü her şeyin nasıl yeniden ve yeniden Pompeililere gelen vahiy konusundaki düşsel tasarımlara gelip dayandığını, ya da herhangi bir başka yerde bazı seçkin Romalılar arasında, İncil'de anlatılan her şeyi en şaşırtıcı biçimde doğrulayan karşılıklı yazılmış eski mektuplar veya el yazmalarını iyi anlıyorum. Ne var ki, kendime sağladığımı sandığım tam bir özgürlük sayesinde bile, beni ikna edecek olan bu tür deliller uydurmak benim için giderek daha da zorlaşıyordu. Böylece yavaş yavaş içimde bir inançsızlık yer etmeye başladı, en sonu büsbütün dinsiz oldum. Fakat bu o kadar yavaş oldu ki, en ufak bir üzüntü duymadım ve o günden beri, vardığım yargının doğruluğundan hiçbir zaman, bir saniye bile olsun kuşkuya düşmedim. Gerçekten de, herhangi bir kimsenin Hıristiyan öğretisinin gerçekleşmesini nasıl isteyebileceğini anlayacak durumda olduğumu sanmıyorum, çünkü eğer bu öğreti yalın şekliyle İncil metninin gösterdiği gibiyse, anlaşılan dinsiz insanlar –onların arasında babamın, kardeşimin ve hemen hemen en iyi dostlarımın da olması gerekirdi– sonsuz bir ceza çekecekler. İğrenç bir öğreti!

Ben şahsen, tanrının varlığı konusunda yaşamımın çok geç döneminde fazla kafa yormaya başlamış olmama karşın, şimdi kaçınılmaz olarak vardığım belirsiz bir yargıyı öne sürüyorum. Paley'in açıkladığı gibi, belli bir amaca yönelik planın doğadaki varlığına dayanan eski bir kanıtın (tanrının varlığı), bana geçmişte o denli inandırıcı gelen bu kanıtın, bugün, doğal ayıklama yasasının bulunmasından sonra temelsiz olduğu anlaşılmıştır. Biz artık daha fazlasını savlayamayız, örneğin, herhangi bir çift taraflı yumuşakçanın mükemmel tarzda düzenlenmiş kilidi akıllı bir varlık tarafından yapılmış olmalıydı, tıpkı bir insanın yaptığı kapı kilidi gibi. Öyle görünüyor ki, canlı varlıkların değişebilirliğinde ve belli bir planın doğal ayıklamanın işleyişindeki varlığı, esen rüzgârın yönündekinden daha fazla değildir. Doğada her şey kesin yasaların sonucunda olmaktadır. Bununla birlikte ben, bu sorunu "Evcil Hayvanlar İle Kültür Bitkilerindeki Değişimler" adlı yapıtımın sonunda inceledim ve

bildiğim kadarıyla, orada ileri sürülen kanıtlar bir kez olsun herhangi bir itirazla karşılaşmadı.

Fakat her adımda karşımıza çıkan sayısız mükemmel araçları bir kenara koyarsak, yine de şu soruyu sorabiliriz: Dünyanın genel olarak iyiliğe dayalı düzeni nasıl açıklanabilir? Gerçekten, dünyada bazı yazarlar, öylesine büyük acılara boğulmuş durumdalar ki, algıladıkları varlıkları hesaba katarak, dünyada acının mı mutluluğun mu daha fazla yer ettiği ve dünyanın genel olarak iyi mi yoksa kötü mü olduğu konusunda bir kuşkuyu dile getirmekteler. Kanımca, kanıtlanması zor olmasına karşın, mutluluğun daha ağır bastığına kuşku yok. Ama eğer bu haklı bir yargıysa, bizim doğal ayıklamanın işleyişinden bekleyebildiğimiz sonuçlarla bu yargının tam bir uygunluk içinde olduğunu kabul etmek gerek. Herhangi bir türün bütün üyeleri, şayet devamlı ve en üst düzeyde acı duymuş olsaydılar, o zaman kendi türlerinin devamını unuturlardı. Biz insanlarda böyle bir şey söz konusu değil, ancak, bunun hiç olmadığını ya da en azından sık sık olduğunu düşünmenin hiçbir dayanağı yok. Üstelik, bazı diğer düşünceler, duyumsayan bütün varlıkların, bir kural olarak, mutluluğun tadını çıkaracak şekilde düzenlendiklerini tahmine zorlamaktalar bizi.

Bütün varlıkların maddi organlarının (corporeal and mental organs) ve psişik yaşamlarının (maddi organları taşıyan varlık için ne yararlı ne de zararlı olan organların dışında) doğal ayıklama yoluyla veya en çok uyum sağlayabilenin daha fazla yaşamasıyla geliştiğine (egzersiz veya alışkının birlikte devinimi) benim gibi inanan her insan, bu organların, onları taşıyanların diğer varlıklara karşı başarıyla yarışabilmeleri ve bu sayede sayısal olarak artmalarıyla şekillendiğini kabul etmek zorunda kalacaktır. Bir türün en iyisinin seçilmesi (ayıklanması) için hayvanlar, örneğin ağrı, açlık, susuzluk, korku gibi acı veren duyguların yanı sıra, yeme, içme ve ayrıca türün üreme sürecinin işlemesi vb. hoşnut kılıcı eylemleri yaratabiliyor, ya da yiyecek arama eyleminde olduğu gibi birini diğeriyle (acı verenle hoşnut kılanı, ç.) birleştirebiliyorlar. Fakat ağrı veya diğer acı veren her türlü etken uzun sürerse, bu etkenler büyük veya aniden ortaya çıkan herhangi bir tehlikeye karşı canlı varlığın kendini koruma dürtüsünü çok iyi harekete geçirmelerine karşın, bir bezginlik doğuruyor ve canlının eylem yeteneğinin azalmasına yol açıyorlar. Diğer yandan tatlı duyumlar, hiçbir ezici etkide bulunmaksızın uzun sürebilmekte ve bütün sistemlerin etkinliğini yükseltmektedirler. Demek ki, duyumsayan varlıkların tümü ya

da çoğunluğu bu şekilde, doğal ayıklama yoluyla gelişmiş oluyorlar; hoşa giden duyumlar onlara alışılmış rehberler olarak hizmet ediyorlar. Biz bunu, maddi ve zihinsel güçlerimizin bizde –bazen çok büyük oranda– gerginlik yaratan hoşnutluk duygusunda, her gün yemek yemenin verdiği zevkte, özellikle de diğer insanlarla ilişkilerimizden ve ailemizdeki bireylere karşı duyduğumuz sevgiden doğan hoşnutlukta gözlemleriz. Bir alışkı olarak sergilenen ya da sıkça yinelenen bu tür hazların tamamı, duyumsayan varlıkların çoğunu hoşnut kılmaktadır –ben bundan hemen hemen kuşku duymuyorum; çoğu zaman azımsanmayacak düzeyde acı çekilmesine karşın, yaşanan mutluluk çekilen acılardan daha fazladır. Bu acılar tamamen 'Doğal Ayıklama', yani devam eden ve sadece her türe diğer türlerle giriştiği son derece karmaşık ve değişken koşullar altında süren yaşam savaşımında, olabildiğince büyük başarılar sağlamaya yönelik bir eyleme inanışla birlikte yaşanıyor.

Dünyada çok fazla acı yaşandığı gerçeğini hiç kimse yadsımaya çalışmıyor. Kimi düşün adamları, acının sözde insan ahlakını mükemmelleştirdiğini sanarak, bu gerçeği insan ilişkileri çerçevesinde açıklamaya kalkıştılar. Yeryüzündeki insan sayısı, duyulara sahip diğer bütün varlıkların sayısıyla kıyaslandığında bir hiçtir, ama insanlar ahlak mükemmelliği konusuyla hiçbir ilintisi olmaksızın, sık sık çok ağır acılar yaşamak zorunda kalıyorlar. Evreni yaratabilen tanrı olarak, o denli güçlü ve o denli bilgiyle dolu bir varlık, bizim dar usumuzda sonsuz erk sahibi ve her şeyi bilen bir varlıkmış gibi canlanıyor; tanrının iyilikçiliğinin sınırsız olmadığı düşüncesi ise, ona bakışımızda bir soğukluk yaratıyor, çünkü neredeyse sonu belirsiz bir zaman boyunca en alt basamaktaki milyonlarca hayvanın acısı nasıl bir avantaj olarak gösterilebildi? Akıllı bir ilk nedenin (yaratıcı, ç.) varlığına karşı yöneltilmiş ve dünyada acının var oluşuna dayanan bu pek eski kanıt bana çok güçlü görünüyor, bu arada acının niceliksel olarak yüksek düzeydeki bu varlığı, az yukarıda belirtilmiş olan, bütün organik varlıkların değişim ve doğal ayıklama yoluyla geliştikleri yönündeki görüşe uygun düşüyor.

Günümüzde akıllı bir tanrının varlığını kanıtlama doğrultusunda en çok bilinen argüman, derin içsel kanı ve insanların çoğunluğu tarafından duyumsanan duygulardan dolayı yok olmaktadır. Fakat Hinduların, Müslümanların ve diğer dinlerden olanların, bir tek veya birçok tanrının varlığını, ya da –Budistler gibi– hiçbir tanrının olmadığını aynı şekilde ve

aynı güçle kabul edebildiklerinden kuşku duymak uygun olmaz. Bizim tanrı dediğimiz varlığa inandıklarına ilişkin, herhangi bir doğru savda bulunmanın olanaksız olduğu çok sayıda yabanıl kabile de varlığını sürdürüyor bugün: Onlar, gerçekten, ruhlara veya düşsel varlıklara inanıyorlar; Taylor ile Herbert Spencer'ın belirttikleri gibi, bu tür inançların nasıl doğdukları, büyük olasılıkla açıklanabilir.

Geçmişte, hemen yukarıda sözünü ettiğimize benzer duygular, beni tanrının varlığına ve ruhun ölümsüzlüğüne kesin olarak inanmaya götürmüştü (yine de, din duygusunun bende güçlü bir şekilde geliştiğini düşünmüyorum). Muazzam Brezilya ormanlarının tam merkezinde bulunduğum dönemde, "Günlüğüm"e, "insan ruhunu dolduran ve yücelten şaşma, hayranlık ve saygı gibi yüceltilmiş duygular konusunda, şu kadarcık olsun doğru bir düşünce ortaya koymanın olanağı yok" diye yazmıştım. 'Bir insanda, kendi bedeninin yaşam eyleminden daha fazla hiçbir şeyin olmadığı' şeklindeki düşüncemi iyi anımsıyorum. Ama bugün olsa, en görkemli manzaralar bile bende bu tür düşünce ve duyguları uyandıramazdı. Benim renkleri seçme yeteneğini yitirmiş bir insana benzediğim söylenebiliyor haklı olarak ve insanların kırmızı rengin varlığı konusundaki genel inancı, ne de olsa bu rengin (gerçek) olmayışının kanıtı olarak bir değer taşıyan benim kırmızı rengi algılama konusundaki bu yeteneksizliğimi ortadan kaldırıyor.

Eğer bütün ırkların bütün insanları tanrının varlığına ilişkin aynı içsel inanca sahip olsaydılar, bu kanıt inandırıcı olurdu, ama biliyoruz ki gerçekten işin aslı hiç de öyle değil. Bu nedenle ben, bu gibi içsel kanı ve duyguların, tanrının gerçekten var oluşunun delili olarak bir anlam taşıdığını kabul etmiyorum. Geçmişte, muazzam manzaraların bende uyandırdığı ve tanrı inancına içten bağlı olan o ruhsal durum, aslında sık sık yücelik duygusu olarak adlandırılan durumdan ne farklı bir şeydi, ne de bu duygunun doğuşunu açıklamak o denli zordu. Bu duygunun, belirsiz de olsa müzikle uyandırılan aynı tür güçlü duygulardan daha büyük bir haklılıkla tanrının varlığının kanıtı olarak gösterilebileceğini sanmıyorum.

Ölümsüzlük konusuna gelince; bugün fizik bilginlerinin çoğunluğunun bağlı olduğu, özellikle de herhangi büyük bir gök cismi güneşle çarpışmaz ve bu yolla ona yeni bir yaşam sunmazsa, güneş ve bütün gezegenler yaşam açısından zamanla çok fazla soğuyacak görüşünün üzerinde durulduğu gibi,

ölümsüzlük kavramına da son derece güçlü bir şekilde ve neredeyse içgüdüsel olarak inanılmakta, ancak bu, (öyle açıkça) hiçbir şey göstermiyor bana. Eğer uzak gelecekte insanın bugünkünden çok daha mükemmel bir varlık haline geleceğine benim gibi inanılsa, o zaman insan ve duyu yeteneğine sahip diğer bütün varlıkların o denli yavaş ilerleyen bir süreçten sonra tamamen yok olmaya mahkûm oldukları düşüncesi, katlanılmaz olur. Dünyamızın yıkımı, insan ruhunun ölümsüzlüğünü kayıtsız şartsız kabul eden bir kimseye, o kadar korkunç görünmeyecektir.

Tanrının varlığına inanmanın diğer bir kaynağı, duygulara değil, usa bağlı olan kaynak, çok daha önemli ölçüde etkiledi beni. Bu kaynak, belirsiz bir olayın veya zorunluluğun sonucu olarak, uzak geçmişe ve geleceğe bakma yeteneğiyle birlikte insan da buraya dahil olmak üzere, bu engin ve olağanüstü evreni betimlemenin büyük zorluğundan veya hatta olanaksızlığından ibarettir. Bu şekilde düşünerek, bir ölçüde insan usuna benzer bir anlağa (us) sahip, yani Teist (tanrı) adını layık gördüğüm bir İlk Neden'e yönelmek zorunda duyumsuyorum kendimi (bu yargının aşağı yukarı "Türlerin Kökeni"ni yazdığım dönemde güçlü bir tarzda bana egemen olduğunu anımsayacak durumdayım, ama o dönemle birlikte bu yargının başlangıçta benim için taşıdığı önem çok yavaş ve pek fazla kararsızlık yaşanmadan giderek zayıfladı). Fakat o zaman, insan usunun bu tür geniş yargılara varma girişimlerine güvenilebilir mi diye bir kuşku belirdi bende; daha aşağı düzeydeki organik hayvanların sahip olduğu zayıf usa bakarak, insan usunun gelişmiş olduğuna nasıl kesin olarak güvenebilirim? Neden sonuç arasında var olan, ama bir olasılık sadece miras alınan deneyime bağlı olarak taşıdığı zorunlulukla (nitelik) bizi şaşırtan böyle bir bağıntının sonucuyla bir ilişkimiz yok mu bu noktada? Çocuklar için tanrı inancını bir yana atmak, bir maymunun içgüdüsel korkularını ve yılana duyduğu nefreti bir kenara bırakması kadar güç olacağından,

bu inancı çocukların usuna sürekli aşılamanın ve çok güçlü şekilde yaratılan, belki de onların tam gelişmemiş beyinlerine miras bırakılan etkinin olabilirliğini de gözden kaçırmamak gerek. Bu denli güç sorunların azıcık da olsa aydınlatılabileceği savında bulunamıyorum. Bütün şeylerin başlangıcındaki gizler bizim için çözümlenemezdir; bana gelince, bir agnostik (bilinemezci) olarak kalmakla yetinmem gerekecek.

Bir insan, tanrının bireysel varlığına veya cezasıyla, ödülüyle ölümden sonraki yaşama ilişkin inancı sağlam olmamakla birlikte, taşıdığı inancı hiçbir zaman terk etmeyebilir; ben bir dereceye kadar, yaşam ilkesi olarak sadece bir şeyi seçmek ve bu konuda yargıda bulunmak durumundayım: İnsanda en güçlü olan ya da ona en güzel gelen içtepi ve içgüdülere uymak. Bir köpek bu şekilde hareket eder, ama o bunu bilinçsizce yapar, bu arada bir insan gibi sezebilir, arkasına bakabilir ve kendi farklı duygularını, isteklerini ve anılarını karşılaştırabilir. Ve işte, insan, bütün düşün adamlarıyla düşünce birliği içinde, belli içtepileri, özellikle de toplumsal içgüdüleri izleyecek olursa, en yüksek düzeyde bir hoşnutluk kazandığını anlayacaktır. Bir insan diğer insanların iyiliği için çalışacak olursa, kendi yakınlarından takdir görecek ve birlikte yaşadığı insanların sevgisini kazanacaktır ve bu sevgi de, kuşkusuz, yaşadığımız dünyada alabileceğimiz en büyük tattır. Alışkanlık haline geldiklerinde, neredeyse içgüdü olarak adlandırılabilecek yüksek içtepilerinden çok, severek boyun eğdiği kendi duygusal tutkuları onun için yavaş yavaş katlanılmaz olacaktır. Sahip olduğu us, zaman zaman, öteki insanların düşüncelerine aykırı davranmak zorunda olduğunu fısıldayabilir ona, ki bu durumda onların takdirini hak etmez, ancak o yine de, kendi derinleştirilmiş düşüncesini veya vicdanını izlediği bilincinden hareketle, tam bir hoşnutluk duyacaktır. Bana gelince, sürekli bilimle ilgilenerek ve bütün yaşamımı bilime adayarak doğru yaptığımı düşünüyorum. Ben herhangi bir ciddi günah işlemedim, bu nedenle de bir vicdan azabı çekmiyorum, ancak yakınlarıma daha fazla ve doğrudan bir iyiliğim dokunmadı diye, fazlasıyla üzüntü duydum. Çok hasta oluşum, bunun yanında, başka bir konudan veya uğraşıdan bir diğerine geçişi benim için çok zorlaştıran ussal yapımın durumu, sığındığım biricik, ama yetersiz bir özür oluyor. Zamanımın sadece bir kısmını değil, tamamını iyi işlere ayırma olanağım olsaydı, bu beni önemli ölçüde hoşnut kılardı, diye hayal edebiliyorum.

Dinsel inançsızlığın ya da akılcılığın (rasyonalizm), benim yaşamımın ikinci yarısı boyunca yayılmasından daha dikkate değer bir şey yok. Babam, evlilik nişanım öncesinde (dine yönelik) kuşkularımı özenle gizlememi öğütledi, çünkü bu tür açıkyürekliliğin evlenen kişilere ne denli büyük felaketler getirdiğini görmüş olduğunu söyledi. Kadın veya kocası hastalanıncaya kadar işler yolunda gidiyormuş, ama bu kadınların kendi kocalarının ruhlarının kurtarılabileceğinden kuşku duymaları ve bu

kuşkuyla kocalarının acı çekmelerine neden olmaları yüzünden, kimi kadınlar o zaman büyük acılar çekmiş. Babam, uzun yaşamı boyunca sadece üç dinsiz kadın tanıdığını ekledi sözlerine; babamın oldukça fazla insanla iyi tanıştığını ve olağanüstü güven kazanma yeteneğiyle farklılığını ortaya koyduğunu da unutmamak gerek. Ona bu üç kadının kimler olduğunu sorduğumda, onların birisinden, kendi baldızı Kitti Vecvud'dan saygıyla söz ederek, böylesine derin bilgili ve akıllı bir kadının dindar olamayacağı yönünde elinde su götürmez kanıtlar bulunmadığını, ancak sadece bir kanı olarak devam eden, belirsiz tahminleri olduğunu itiraf etti. Bugün, pek geniş olmayan tanıdık çevrem sayesinde, inançları kocalarının inançlarından çok daha zayıf birkaç evli kadın tanıyorum (ya da daha önce tanımıştım).

Babam, kendisinin dinsizliğinden kuşkulanarak onu kazanmayı ümit eden Miss Barlo adındaki yaşlı bir bayanın aracılığıyla, sağlam bir argümandan söz etmeyi severdi: "Doktor! Şekerin ağzımı tatlandırdığını biliyorum ve yine biliyorum ki, benim bir Kurtarıcım var."

[*1] Yezidilerin Kitabal-Cilva (Vahiy kitabı) ve Mushaf-ı Reş (Kara kitap) adlı iki kitapları vardır. Her iki kitabın da asılları Kürtçedir ve Yezidiler dualarını Kürtçe yapmaktadırlar. -ç.n.

[*2] Çernosotentsler: Çarlık Rusya'sında Yahudilere karşı pogrom (kıyım ve yağma) yapan silahlı çete üyeleri. -ç.n.

[*3] Buradaki Ortodoks sözcüğü, Hıristiyanlığın bir mezhebi olarak değil, dogma ve kiliseye uygunluk anlamında kullanılmıştır.- ç.n.

[*4] Teslis- Hıristiyan inancına göre; Baba, Oğul (İsa) ve Kutsal Ruh üçlüsü tek bedende birleşerek tanrıyı oluşturur - ç.n.

[*5] Para karşılığı günah bağışlama 12. yy. sonrasında Avrupa'da yaygınlık kazanan ve yolsuzluklara neden olan dini bir uygulamaydı. 'Günah bağışlama belgesi' (endüljans) denen bir belge, kilise görevlilerince para karşılığı halka satılıyor ve bu belgeyi alan kişinin bütün günahlarından arınmış olacağı söyleniyordu. Rahipler bu işten ciddi kazançlar elde ediyorlardı. Luther 'günah bağışlama belgesi' (endüljans) ticaretine karşı çıkmış, parayla günah bağışlamanın olamayacağını söylemişti - ç.n.

[*6] Vaftiz uygulamasının sadece ergenlik döneminde olması gerektiğini öne süren bir Protestan mezhebi - ç.n.

[*7] Vaftizin ancak din öğrenimi yapan ve tövbekar olan erginlere, suya batırmak yoluyla yapılmasını öngören öğreti. -ç.n.

*8 Nanaylar: Rusya'nın Habarovsk eyaletinin Kur, Urmiye ve Komosomolk bölgeleriyle, Çin'in Sungari ile Ussuri ırmakları arasında yaşayan Asyalı bir halk. Sovyet yönetimiyle birlikte çağcıl yaşam koşullarına uydular. -ç.n.

[*9] Çifte Gerçeklik Öğretisi: Ussal gerçeklikle, dinsel gerçekliği birbirinden ayırmak ve her birini kendi alanında geçerli saymak yoluyla dinsellikten bilimselliğe geçişi sağlayan Rönesans öğretisi… Lâiklik anlayışının temeli çifte gerçek öğretisi'dir. Ortaçağda bilimin dine karşı savunucusu olan bu öğreti, günümüzde dinin bilime karşı savunuculuğuna dönüşmüştür. -ç.n.

[*10] Lenin, fideizmi "bilginin yerine kör inancın konulması" olarak tanımlar. –ç.n.

[*11] Deizm (nedentanrıcılık) –İlk olarak XVI. yüzyılda İngiltere'de ileri sürülmüştür. Kişileştirilmiş ve yöneticiliği kabul edilmiş bir tanrı anlayışı yerine, kişilikdışı ve sadece ilk neden olmakla yetinen bir tanrı anlayışını dile getirir. Bu ilke-tanrı, evreni yaratmakla işini bitirmiştir ve artık evren kendi yasalarıyla işlemektedir. Vahiy, ilham, peygamber, kutsal kitap, kader, kilise, papaz vb. düzmece şeylerdir. John Toland nedentanrıcılığın öncüsüdür. XVIII. yüzyıl İngiltere'sinde bir süre aynı anlamda kullanılan özgür düşünce, doğal din ve neden tanrıcılık akımlarının felsefesel temeli Locke öğretisidir.- ç.n.

[*12] Volantarizm (istençcilik, iradecilik) İstenci nesnel temelinden kopararak her şeyin temel belirleyeni sayan, doğa ve toplum yasalarının karşısına koyan bilimdışı, idealist bir anlayış. (ç.n.)

[*13] K. Marks - F.Engels, Top.Y., c. 7, s. 370.

[*14] Kartezyanizm- Fransiz düşünürü Rene Descartes'in felsefesinin adıdır. Descartes'in adı Latincede Renatus Cartesius Latincede (Renatus Kartezyüs) olarak söylenir ve yazılırdı. Kartezyanizm deyimi buradan türemiştir. -ç.n.

*15 Evangelistler: Matta, Markos, Yohanna ve Luka adlı dört havariye verilen addır. Bunların yazdığı dört İncil vardır; İsa'nın yaşamını da bunlar kaleme aldılar. -ç.n.

[*16] Sinod- Bir kilise bölgesinin işlerinin yönetimiyle ilgili olarak toplantıya çağrılan din adamları heyeti.

[*17] Oktryabristler- 1905 Kasım'ında kurulan büyük kapitalistlerin monarşist partisi. Büyük kapitalistlerin ve büyük çiftlik sahiplerinin çıkarlarını temsil ediyordu. Ekim Devrimi'nden sonra Sovyet iktidarına karşı silahlı savaşa giriştiler.

Kadetler- Anayasal-Demokratik Parti'nin üyeleri. Kadet Partisi, liberal-monarşist burjuvazinin partisiydi. Sovyet iktidarından sonra karşı-devrimci cephede yer aldı. Trudovikler – Küçük burjuva aydınlardan ve köylülerden oluşan bir grup.

[*18] Veha- Karşı-devrimci Kadetlerden bir grubun yayımladığı makalelerden oluşan bir seçki (1909). Bu makalelerin yazarları, 1905-1907 Devrimine karşı gerici bir tutum takınarak, devrimci-demokratik mücadeleyi kötülemeye çalıştılar. -ç.n.

[*19] Skomoroh- Sözlük anlamı maskara, soytarı demek olan bu ad, Eski Rusya'da gezgin tiyatro oyuncuları için kullanılırdı. Bunlar gerçekte, tüm ülkeyi dolaşarak kısa dramatik tiyatro oyunları sahneleyen, danslı-şarkılı gösteriler, akrobasiler yapan, müzik aletleri çalan halk oyuncularıydı. -ç.n.

[*20] Pomeşçik- Çarlık Rusya'sında büyük çiftlik sahibi (ağa).

[*21] Bu söyleşi 14 Temmuz 1930 tarihinde Einstein'in Berlin yakınlarındaki yazlığında yapıldı.